ספר

מסעי ישראל

כו יסופר מאחינו בני ישראל הנפוצים בארצות אסיה ואפריקא, מצבם
המדיני והמוסרי, מדותיהם דעותיהם ומנהגיהם, טובם ועשרם, ענים
ומרודיהם, דבר לא נעדר, ככל אשר ראה בעיניו והתבונן על כל
דרכיהם במסעותיו זה שנים רבות בארצות הקדם, הנוסע
המפורסם בימינו אלה כהר"ר

ישראל בן יוסף בנימין

מעיר פאלטישעני בארץ מאלדויא

וכתב על ספר בלשונות צרפת ואשכנז, ועתה נעתק לשפת עבריה

מאת

דוד גארדאן.

גם נלוה בסופו לוח מכל גלילות הארץ אשר עבר כהן הנוסע.

Masey Jsrael.

ליק

כשנת התרי"ט לכ"ע.

נדפס בבית הדפוס החדש של ר' צבי הירש פעטצאלל.

1859.

מכתבי־תעודות רבני צרפת*).

מכתב תעודת הרב הגדול רב ראשון בקרית אלגיר ובנותיה.

בעיני חזיתי את ספר מסעות רבי ישראל יוסף בנימין יצ"ו בכ"י בכתבו ולשונו. הנני מעיד על אמונת וכשרון ההעתקה הצרפתית. בנפש חפצה הנני להעריך מליצתי לאחב"י נדיבי לבב ולכל אוהבי דת משה וישראל לחזק ביר הנוסע למען יוכל להוציא מסעותיו לאור עולם, כי רב טוב וחדש צפון בספרו על אודות ב"י הנפזרים בארצות אזיא הרחוקות.

בחודש אוגוסט 1854. אהרן מיכאל ווייל

רב ראשון באלגיר (אפריקא הצפונית).

מכתב הרב הגדול מ' אליעזר איזידאר נ"י רב ראשון בפריז הבירה.

הן יש את לבב הר"ר ישראל יוסף בנימין נ"י להדפיס ספרו ע"ד היהודים בקורדיסטאן והודו; ולכן בכל לבבי הנני מבקש מאת אחינו נדיבי עם אלהי אברהם לשחד מכחם בעד האיש הלזה למען יוכל לבצע מעשהו ובזה יודעו רבות חדשות ע"ד יהודי ארצות קדם.

אליעזר איזידאר חופ"ק פריז.

מכתב

---

*) המכתבים האלה נכתבו בלשון צרפת מידי רבני צרפת בצאת ס' המסעות לאור בראשונה בשפת צרפת, ולבקשת הנוסע נעתקו עתה לעברית בידי ידידי החכם המליץ וסופר מהיר רח"ג ווידאוועד הלוי נ"י ונשלחו לידי להדפיסם בראש המחברת הזאת. המעתיק.

*

מכתב הרב החכם החוקר הגדול פאר הזמן מ׳ שלמה מונק בפריז.

בינותי באמרים שונים בספר המסעות של הר״ר בנימין נ״י וראיתי כי יקרים הם באיכותם עד מאד, להיות שמדברים בפרטות על דבר מצב היהודים המפוזרים ומפורדים בארצות הודו ובשאר מדינות אזיא. אין ספק שספורי מסעותיו נאמנים הם וע״כ ספר המסעות וגם המחבר אשר לבלי חת הי׳ במקומות אשר עמלו עד בלי די הי׳ כדאי הם למנא חיזוק ועזרה בידי כל.

שלמה מונק בפריז.

מכתב הרב הגאון מהר״ש אולמאן רב כולל בכל ארץ צרפת.

רבים וכן שלמים חכמי לב המעידים על אמונת ספורי ספר המסעות מהנוסע כהר״ר בנימין נ״י וכי דברים יקרים רבי-האיכות נמצאים בספרו ע״ד מצב ב״י בארצות קדם; ואי לזאת ראיתי חובה לנפשי לבקש מאת אחב״י לבא בין החתומים על ספרו הנ״ל למען יוכל להוציא דברי נסיעותיו לאור, למען דעת כלם את גורל ב״י בארצות רחוקות כפי אשר ירבה לספר הנוסע היקר הלזה.

ש. אולמאן בפריז.

מכתב הרב הגדול מהר״ד מארקס בבאָרדוי.

חזו מאן גברא רבא דקא מסהיד עלי׳. כלם חכמים כלם נבונים אשר יעידו ויגידו פה אחד שספר מסעות מה״ר בנימין נ״י מלא דברים מועילים ויקרים עד מאד ע״ד תהלוכות ומצב אחב״י בקורדיסטאן וארצות הודו, ואור חדש מפיץ הנוסע ההוא על קורות ב״י בארצות קדומים בכלל; ע״כ ברוב חדוה הנני לבא בקהל החתומים, ותערב נא מליצתי בעד הנוסע, על אחינו היקרים נדיבי לבב.

ד. מרקס חופ״ק בארדוי.

מכתב הרב הג׳ מהר״ש קליין נ״י רב ראשון בקאָלמאַר.

רבים מחכמי ישראל נתנו מכתבי תעודתם ליד הנוסע מהו׳ בנימין נ״י וכלם מהללים עמלו ומפעלו; וכלם מסכימים

ג״כ

ג"כ שספר מסעותיו פרי יגיעותיו וחזות עיניו הוא, כי רבות פעמים שם נפשו בכפו לעבור חרגות זריס במדינות קדם למען התחקות על שרשי מנג ג"י שמם. לכן מנחתי חובה לנפשי לדבר טובות על הנוסע הנ"ל לפני לחיבו הנדיבים היקרים לחזק ידיו להוציא ספרו לאור.

בחודש חקטובר 1855. פה קולמבר.

שלמה קליין.

מכתב הרב הגדול מהר"ש מארקם רב בס"ט עספריט.

האיש היקר מ' בנימין נ"י חשר זה כמה פעמים נדבר על חדותיו במכתבי-העתים ושב כעת פה במקומנו. הנוסע היקר הלזה דרש וחקר היטיב לדעת תהלוכות ודרכי ג"י הנדחים בקצוי תבל וחיים רחוקים ורב טוב הנחו עושה לבית ישראל בגלותו בחזני כל כל החזיון חשר חזה. כל מן דין שמיכו לנח; וספרו ומפעלו כדאי הם למנח שעד וחיזוק.

ה' באוגוסט 1855. ס"ט עספריט.

ש. מארקם.

מכתב הרב הגדול מהר"ש דרייפום רב במילהוזע.

בשומי עיני בספר הנוכחי ורחיתי כי תכלית רבה וטובה תכליתו: להגיד ליעקב מה מעשה אחיהם היושבים במדינות הרחוקות בחזיח, קורדיסטאן וחינח, אמור אמרתי בן חובה עלי להמלין בעד המחבר הנוסע מוהר"ר בנימין נ"י אחפץ להדפיס את ספרו בקרב הימים. לא לבד כי כל איש ירחם תודה ותהלה להמחבר על החדשות אשר בספרו מגלה ע"ד דרך ומדות אחב"י פליטי עשרת השבטים אשר גם החכמה בכלל תהגה תודה וברכה להמחבר הנוא. כי בחקירותיו ודרישותיו בפרטית אחרי מנג אחב"י בקצוי תבל אשר עד היום הזה נעלמו מהנוסעים הנוצרים, אך אור נוגה יפיץ על אורח החקירה בכלל. היקר מהר"ר בנימין נ"י כדאי הוא למנח עזר ועד בידי כל למען יוכל להוציא לאור את מחברתו היקרה עד מהרה.

ח' אוקטובר מילהוזע 1855.

ש. דרייפום.

Redacteur du Lien d'Israel.

מכתב הרב הגדול מוהר"ר אהרן ארנאלד רב ראשון בשטראסבורג.

גם אנכי אבוא אחרי אחיני וידידי הרבנים נ"י ואמלא דבריהם להמליץ רק טוב ולהלל בשער את הנוסע היקר מוהר"י בנימין נ"י. הספר אשר אתם היום היקר הלזה מוכיח לאור יגלה לעיניכם רבות חדשות ונצורות ע"ד מדות ותהלוכות ומנהג אחב"י פליטי עשרה השבטים, ורק עי"ז לבד נכון הוא ורחוי להחזיק בידי הר"ר בנימין, ופועל ידיו ירצה.

ק' נחוועמבער 1855.

אהרן ארנאלד חופ"ק שטראסבורג.

מכתב הרב הגדול מהר"ש ליבערמאן בנאנסי.

הגם כי אין זה דרכי מתמול שלשום לתת הסכמותי על חבורים חדשים בכל זאת בגדון היקר הנוסע ה' בנימין נ"י הנני יונח מן הכלל אשר לי ובנפש חפיצה ורוב עונג הנני מדבר טוב על הנוסע הטוב ועל ספרו, אשר יוכיח לאור בקרוב, לפני אחינו היקרים בלבותם. חוץ מהמכתבים הרבים מרבנים וחכמי לב אשר מרבים להלל את המחבר ואת ספרו, הנה רחם רבני נרפת אדונינו מו"ר הרב חולמאן נ"י דבר אתי על אודות מהר"ב הנ"ל בפרטות. יברך ה' חיל המחבר וספרו ימצא חן בעיני כל.

נאנסי כ"ג שבט תרט"ז.

ש. ליבערמאן.

מכתב הרב הגאון מוהר"ל לאמבערט במעץ.

הנני לקחת ספר המסעות מהנוסע המפורסם כהר"ר בנימין נ"י, והנני ג"כ מעריך מליצתי בעד המחבר וספרו לפני כל אשר יתאוו תאוה לדעת את שלום אחינו המפוזרים בארצות קדם.

מעץ, 8 פעברואר 1856.

ל. מ. לאמבערט.

כתבי

כתבי־תעודות מחכמי העמים הגדולים והמפורסמים.

העתק בקצרה ממכתב אשר ערך אל הנוסע, האדם הגדול ראש חכמי הדור האדון אלכסנדר פאן הומבאלד בבערלין.

בשום־לב קראתי בספרו המסעות, והנני יודע להוקיר ערך המטרה הנכבדה אשר הציג לנגד עיניו לעבור בארצות רחוקות למען דרוש וחקור אחרי תהלוכות ומצב אחיו ב"י בני עם מפוזר ומפורד נדכא ונענה. בספרו זה יעביר לפנינו חזיון נורא מהשחתת דרכי המדוכאים ומתגרת ידי המעיקים אותם באכזריות חמה ושטף אף אשר נודעו למצער בארצות איירופא, ותקותי חזקה כי ימצאו קוראים רבים לספרו, כי ראויים דבריו להודע בקהל רב. ולבי יחפוץ שימלאו כל משאלות לבו לטובה ויפיק חפצו בנסיעתו השניה וכו'.

בערלין, 25. מערץ 1858.

אלכסנדר פאן הומבאלד.

דברי הנוסע ה' בנימין בספר מסעותיו בארצות הקדם מצאו חן בעיני, כי בספרו זה יספר בשפה פשוטה וברורה מכל המוצאות אותו ונסיוניו אשר אסף מלא חפנים על דרך מסעיו בנוגע בפרטות לאחיו בני אמונתו, ואשר יצמח מהם, לרגלי נסיעות ודרישות חדשות, תועלת גדולה לאנשים האומללים בארצות הקדם ע"י שימת עין שישימו עתה עליהם ביתר שאת, אנשי ארצות המערב, כי רק בהתגלות לעין השמש מצב אנשים אומללים הסובלים תלאות רבות, יש תקוה להיטיב להם באחריתם.

בערלין 30. מערץ 1858.

קארל ריטטער,

חבר לשבת תחכמוני בבית מדרש החכמות.

הנסיעה

הנסיעה של ה׳ י. י. בנימין בהלכו בעקבות הנוסע המפורסם אשר נקרא בשמו בנימין מטוליטלא, תפיץ אור על דבר אחיו בני אמונתו יושבי הארצות אשר עבר בהנה, ע״ד עדתיהם מדותיהם ומנהגיהם וקבלות אבותיהם אשר בידיהם, ואך טוב ותועלת הוא לדמות דבריו אל דברי הנוסע המפורסם אשר הזכרתי לראות אם רב או מעט מספרם עתה מאשר הי׳ בימי הנוסע הראשון. ובכל אהבתו לבני עמו לא העלים הנוסע הזה אשר בימינו את עיניו מראות חסרוניהם ומיעוט ידיעותיהם ואיזה הבלי שוא השמורים בלבביהם. ובכלל נאמרים כל דבריו באמת וצדק, ולא אפונה כי ישתוקקו רבים להביא ספרו ברכה אל בתיהם. על אמתת ענינים רבים הנזכרים בספרו אוכל להעיד בעצמי כי ראיתים בעיני על מסעותי.

בערלין, 29. מערץ 1858.

ה. פעטערמאן.

עוד נדפסו ובאו בספרו בלשון אשכנז תעודות חכמי לב רבים, מהד״ר העלפרייך בבערלין והד״ר זעעמאן בלונדון, מהד״ר בפלוסופיא י. גוטהע בהאנאפער, מהד״ר מאגנוס בברעסלוי, רק לא העתקתים לאהבת הקיצור. (המעתיק).

קול קורא.

אל אוהבי הדרישה והחקירה בענינים הנוגעים לתולדות ב״י (העתקה).

הנוסע העברי בזמן הזה הנודע לתהלה, ה״ה ה׳ ישראל יוסף בנימין נ״י המכונה בשם „בנימין השני" הוציא עתה לאור עולם את ספר מסעותיו. בו ידבר ע״ד אחב״י באסיא ואפריקא כפי אשר ראה בעיניו והתבונן בשכלו. זה שנות מאות רבות הנה הוא הראשון אשר שם לדרך פעמיו לעבור באסיא וצפון אפריקא, ושנים רבות סבב בארצות ההנה לבקש את אחיו המפוזרים ומפורדים בשני חלקי התבל ההם במקומות מושבותיהם הנשכחים מני רגל, לדרוש ולחקור אחרי מדותיהם מנהגיהם, ספוריהם והבליהם, ויכתוב בספר לזכרון את כל אשר ראה והתבונן. וכל אחד מקוראי ספרו יראה ויבין התועלת הגדולה הצומחת ממנו אל ידיעת תולדות ישראל ואמונתו. גם הוא

הוא כבנימין הנוסע הראשון מטודעלא, לא לקח עמו על דרכו המלאה חתחתים ומכשולים, תלאות וסכנות עצומות, רק את רוחו הכביר ולבו הבוער בתשוקה נמרצה להתחקות על רגלי אחיו האובדים בארצות פזוריהם. איזו ממשלה תמכה בידו על דרכו אשר הלך עליה, או מי מאנשים פרטיים נדיבי לב דורשי טובת ישראל עמד לימין הנוסע העני הזה במשען כסף? אין אחד מכל אלה! ומי לא ידע תלאותיו אשר רבו כמספר צעדיו אשר צרו מעוני וחוסר כל. הן לא יפלא בעינינו אם חסרו לו הידיעות השונות הנדרשות לנוסע לדעת טרם יעבור בארצות רחוקות, כי אחרי אשר עזב את עניני מסחרו חיש שם לדרך פעמיו לרגלי תשוקתו הגדולה אשר נחה עליו מבלי עשות שום הכנות וקנין ידיעות הכרחיות. אבל אחרי מסעיו בארצות התבל זה שנים רבות לבו ראה הרבה נסיונות, וקנה לו ידיעות רבות דרושות לתכלית נוסע, וביתר שאת נודעים לו עתה כל הדברים אשר ראוי לנוסע עברי לשית לב עליהם, ובפרט כי העירוהו חכמים גדולי חקרי לב על עניניס שונים.

ה' בנימין הזה עומד הכן לשים עוד הפעם לדרך פעמיו לאסיא ואפריקא לבקש את אלה מאחיו אשר לא יכול לבוא עד תכונתם בנסיעתו הראשונה, גם לצרף וללבן את הידיעות אשר קנה לו מכבר אדות היהודים בנסיעתו הראשונה. וביחוד למלא משאלות החכמים הגדולים בדברים אשר העירוהו עליהם על אדות תולדות היהודים וספריהם שם. לנסיעה השנית יעד הנוסע זמן שלש שנה, ופרי עמלו יחשוב לכתוב בספר ולהוציאו ג"כ לאור עולם ברצות ד' את דרכו, ומה טוב היה אם יותן לו סך ידוע בכל שנה כל שלשת השנים להיות לו לעזר על נסיעתו זאת הדורשת הוצאות רבות למען יקל לו להגיע אל מטרתו הנכבדה, ולפי דעתי יקבץ הסך הנדרש ע"י נדבות טובי לבב, וכל אחד אשר יכתוב ידו לזה ישלח נדבתו אל ה' מאיר מאגנוס בבערלין (בורגשטראססע 16) והוא בטובו ישלח כסף התרומה אל מלאכי (געזאנדטע) או יועצי (קאנזולען) ממשלת פרוסיא היושבים בארצות אזיה ואפריקא להיות מוכן בידם למשען הנוסע על דרכו שמה. — ע"י דבר זה יהי' לאל ידינו לעשות טובה גדולה כלליית לאומתנו ולהפיץ אור על חשכת המסכה הנסוכה על אחב"י בארצות הנזכרות! —

לייפציג 2. יוני 1858.

ד"ר יוליוס פירסט.

הסכמת

הרב החכם וכו' כמוהר"ר

א. ל. זילבערמאן נ"י בעל „המגיד."

אף כי לשפת יתר הוא לי להעיד על הספר הזה „מסעי ישראל" אשר רבים וכן שלמים ושלומי אמוני ישראל גאוני וחכמי צרפת הי"ו כבר נתנו עדותם עליו, ומה יוסיפו דברי אלה פאר והדר להמחבר וספרו? אולם הרבנים והחכמים הנ"ל לא ראו את הס' הנ"ל רק בשפת צרפת, ועיני ראו עבודת המעתיקו ללה"ק, זה דוד וזה רעי החכם וסופר מהיר כמה"ר דוד גארדאן הי"ו, אשר התאמץ להעתיקו באמונה והנה הוא גם נדפס בבית הדפוס דפה — ואחרי רואי כי ראוים הדברים להשמע באזני כל אחב"י בכל הארצות, למען ידעו מאחינו אלה הנדחים בקצות הארץ, מקום אשר אך לשנים רחוקות יבא לשם איש אייראפי, הנני גם אני לברך את המחבר הנוסע העברי המפורסם בימינו אלה, על אשר שם נפשו בכפו לבקש את אחיו הנפוצים ועל פעולתו הטובה לכתוב את אשר עיניו ראו על ספר ואשר לא ישקוט ולא ינוח ועוד עיניו צופיות לעבור ארחות ימים, מדברי תלאובות וגבעות עולם לדרוש ולחקור ולבקש את הנדחה שה פזורה ישראל — יהי ד' עמו ויצליח בכל דרכיו — ואת ידידי המעתיק על כי בחר לו שפה צחה וקלה למען ירוץ כל קורא בו. והנני כמזכיר ומזהיר לכל איש ישראלי לשום על לבו ולזכור אלות הר עיבל וישמר על נפשו מהסג גבול, וכל הדפוסין אסורין לחזור ולהדפיסו בלי רשות המחבר, ודי באזהרה זו ולהשומע ינעם ותבא עליו ברכת טוב מהאל הטוב אמן.

פה ליק בפרייסען המדינה ר"ח סיון התרי"ט לפ"ק.

אליעזר ליפמאן בלא"אמוה"ר **יהודה ליב ז"ל זילבערמאן.**

הקדמת המחבר.

ראה אנכי נותן לפניך קורא יקר ספרי זה והוא פרי מסעי באזיא ואפריקא. מימות הנוסע המפורסם ר' בנימין מטודעלא והמסבב ר' פתחיה נ"ע (שניהם חיו במאה האחרון לאלף החמישי) עד היום הזה לא עלה על לב איש מאחב"י ילידי אירופא לשום לדרך פעמיו לדרוש אחרי עקבות שה פזורה ישראל הנדחים בארצות קדם ואחרית ים. כל בעל נפש יבין גודל הסבל אשר על שכם הנוסע לעבור בימים ומדבריות בארצות ערבה ושוחה; ולא אגזם אם אומר כי הנוסע צריך לשום נפשו בכפו, וחייו תלוים מנגד, ולהיות למלקוח לרעב וכפן ולחלאות לא הספרנה מרוב. וסבות כאלה ועוד אחרות שמו מעצור לרגלי הנוסע העברי, ואחינו הנפוצים באזיא ובאפריקא כמעט נשכחו כמת מלב. אמנם בדורנו דור השכל ומדע התעוררה תשוקת חכמי אירופא לדרוש אחרי נסתרות מדינת קדם ויום, ורבים העריכו לעיני השמש דברי מסעותיהם ואור גדול הפיצו בכל עניני דרישות קדמוניות וארחות קדם. אכן חכמי הנוצרים לא שמו מטרת דרישתם וחקירתם אחרי מצב בני ישראל בפרט, ואם זעיר שם זעיר שם ימצאון איזה ספורים

הנוגעים לאחב"י אך אגב גררא הם ונער יכתבם. אף כי עם בריטניא שולחים ציריהם [מיסיאנערע] לכל ארבע פנות תבל ורק אלה הצירים הם היחידים אשר הודיעו לנו פעם אחר פעם על דבר ישראל ואמונתו בארץ סינים והודו וכדומה, אבל מי הוא מזרע היהודים אשר לא יבין כי הודעות הצירים האלה מקוטעים. — עתה הנך תראה קורא יקר בספרי זה כי מאת ד' היתה זאת לעורר לבבי לעבור בארצות ציה ושממה, במדברות וימים — ושמונה שנים עברתי בארצות אזיא ואפריקא וכל תכליתי היתה רק לחקור ולדרוש אחרי תהלוכות אחב"י בפרט. אין קץ וגבול להמון התלאות המוצאות אותי בדרך מסעי כאשר תראה זעיר מהם בספרי, אמנם אחת אמרתי וידי לא רפו, אלהים היה בעזרי ובאתי ב"ה עד המטרה. לא לבד כי תהלה לאל חדשות רבות גליתי על דבר אחינו בעניני מצבם ואמונתם אכן גם לפעמים לא הנחתי העניינים הנחוצים להפיץ אור על עניני דרישת ארצות קדם בכלל, ומה גדלה שמחתי לראות בשובי ממסעי ובכתבי כל החזיון אשר חזיתי על ספר בשנת 1856, בעיר הבירה פרים בלשון צרפת [בשם Cinq années de voyage en orient והוא קצור מנסעתי] ובשנת 1858 הדפסתי בהנובר כל נסיעתי בלשון אשכנז בשם „שמונה שנים באסיא ואפריקא" וחכמי העמים מאורים אור בתבל כהאדם הגדול האדון **אלכסנדר פאן הומבאלד** והפראפעססער **קארל ריטער** מברלין וכדומה נתנו תודות לי על עמלי, ויפארו וישבחו בדבריהם את ספרי. אמנם בכל זאת לא אמרתי די כי להיות שכל עמלי היה רק לטובת אחב"י הנדחים בארצות קדם שבעי עמל ויגון, צרה ותלאה, ותכליתי היתה לספר

באזני

באזני ב״י ילידי איירופא כל אשר ראיתי בקרב אחינו באסיא ואפריקא כל מצבם הרע, למען העיר נרוח חמלת עמי איירופא בכלל] ורוח אחב״י בפרט לזכור את בת יעקב הצולעה והנדחה בקצוי תבל, לכן מצאתי חובה לנפשי להת יד לספרי גם בלשונו הקרושה [ובלשון אנגליז] ועתה ב״ה כי גם זאת עלתה בידי למצוא איש כלבבי ה״ה החכם כמו״ה דוד גארדאן הי״ו, ונתתי לו הרשיון להעתיק ספרי ללשון קדשנו, כי טרדותי הרבות עצרוני לעשות הדבר בעצמי. והיה כי אעיר בזה רוח אחב״י לחמלה על אחינו אשר אני כותב על ארותם בספרי, והיה זה שכרי מכל עמלי.

טרם אפרד ממך קורא יקר אגלה אזנך כי אותה נפשי לשום שניה לדרך פעמי בקרב הימים למדינת אראביען לגלות ממלכת ישראל כי עדיין לא סר שבט מיהודה כמו שתראה בספרי ואקוה לאלהים כי מסעי העתיד לבא יקל לי ממסעי הראשון. יען כי עתה ב״ה אספתי מלא חפנים ידעות ארצות קדם ואקוה בעז״ה למלאות שאלות חכמינו וחכמי העמים אשר שאלו ממני לחקור ולדרוש במדינות רחוקות [כמוזכר בסוף ספרי]. הודות לאלהים כי בדור שלום וחכמה אנו חיים ובלב העמים והשרים רגשי טובות יתעוררו להטיב עם ישראל ושם יעקב לשם ולתהלה בגוים וישראל ישכון לבטח.

הנובר, יום ה׳ 27 אדר א׳ תרי״ט, ולמספרם 3. מערץ 1859.

הנוסע ישראל בן יוסף בנימין המכונה בשם בנימין השני.

דבר אל הקורא.

מאת המעתיק.

אחרי ראותך קורא יקר בשער הספר הזה אשר לפניך, ואחרי התכוננך בדברי חכמי ישראל וגדולי חכמי העמים *) הנודעים לשם ולתהלה, על אודות הנוסע הנכבד וספרו היקר וגם שַׁתָּ לבך לדברי הנוסע בהקדמתו, הלא תבין ותדע מראש את האצור בתוכו פנימה. תראה כי אחד מאחיך שָׁם נפשו בכפו לעבור בארצות רחוקות לבקש את אחָיו המפוזרים ומפורדים בכל ארצות הקדם, וגם עמָלו עמד לו להתחקות על שרשי רגליהם, לדעת ולהבין כל מוצאיהם ומבואיהם, אם לשבט אם לחסד, וכל אשר ראה וידע כתב לזכרון בספר.

אחשבה למשפט צדק כי כל איש אשר בשם ישראל יכונה יכסוף לדעת משלום אחיו בכל מקומות מושבותיהם, ישמח בשמחתם ובצרתם לו צר, כי זה כל האדם, ואף כי אנחנו בני ישראל, עם מפוזר ומפורד בין כל העמים בכל קצוי ארץ! — רוח דתֵּנו הקדושה הצורר אותנו בכנפיו זה שנות אלפים, ואשר לא יתן לעשותנו כָּלה כימי השמים על הארץ, הוא הקשר המאחד לבבינו וכוללם יחד. הוא המעורר תשוקה נמרצה בקֶרב כל אחד מאתנו לדעת משלום אחיהו, לגיל בחדוָתו ולהתאונן על אסונו. הן אמנם מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו לחיות באיירופא, בדור דעה והשכל

---

*) התועלת היוצאת מדבריהם אשר הבאתי בראש הספר כפולה היא, אחת: בהיות החכמים ההם עדי ראיה באשר הם בעצמם נוסעים מפורסמים בכל העולם ויודעים לכלכל במשפט צדק כל העניינים הנוגעים לבעל המסעות, ומהם אשר בעיניהם ראו כמה מהדברים המובאים בס' הזה, וזאת שנית מהם ידאו ב"י עד מה גדלה אהבת החכמים האלה לבני עמנו ואיך משימים לב לכל דבר הנוגע להם, ואכן מה נעני אבתרייהו?

והשכל צדק משפט ומישרים, דור טהור בלבו ורחץ מחלאתו אשר לא נטהר ממנה שנות מאות רבות, דור לא רמו עיניו להביט ממרום שבתו בעינים מפיקות כוז וקצף על עם ישראל, עם קטן ורל; דור אשר קנאת-הדת הנוראה הצמאה לדם אדם, לא תפיל עוד חללים להמונים מעם אלהי יעקב, גוי ממשך ומרט, לפי חרבה חרב נוקמת נקם בריתי... דור אשר לא יתן עוד לבני ישרון, הדבקים בדת קדשם בכל נפשם, שתי דרכים: לעבור במים... או באש...; דור אשר כמעט ברוב ארצות איירופא מרכבים המלכים והשרים להטיב לבני יעקב, וששים ושמחים לעשות רצון הצדק והיושר לבלי ידח גם מהם נדח מחוקי הארץ הטובים ככל יתר התושבים, ואף אם שונאיהם עוד לא כלו גם היום אף באיירופא, עוד פה ושם תחת שואה יתגלגלו כנחשים שרפים אשר אין להם לחש, ומתאמצים להרע להם בכל עת מצוא, הלא מעשי אנשים כאלה רק במחשך, כי לא יזדון להקדיר קרני אור הדעת והצדקה, המזהירים מנגד כסאי המלכים והשרים הישרים בלבותם אשר למשפט ישרו, בעננו מזמות לבבם הרעים. ויש תקוה כי עוד מעט ושבו גם הם והיו לבער, ושם ישראל לא יהי' עוד לקללה בארץ. לא כאלה חלק אחינו ב"י היושבים בארצות הקדם. שם הצדקה רחוקה והאמת נדהמת. במקום המשפט שם הרשע, ולעשוקים אין עוזר וישע. איש זרוע לו הארץ, ובכל אות נפשו יפרוץ פרץ; שם קנאת-הדת הכינה מושבה במרומי קרת ועצומים כל הרוגיה.

לב מי מאחב"י לא יתר ממקומו ולא תאחזנו שערה בלכתו אחרי הנוסע הזה בארצות הקדם, בראותו בשעיפים וחזיוני לבבו מראה העוני והלחץ הנורא אשר יכבד אכפו על ב"י שמה? יתכונן ונפשו עליו תאבל, רוחו יתמרמר בהגיגו מתגרת יד שונאיהם ומנריהם העושים בם כרצונם, ואין מי חולה עליהם, מי ינוד להם, מי ינחמם מיגונם ושברם הגדול כים. וכאשר ידאב לבו על צרותיהם הגדולות ותלאותיהם הנמרצות המתרגשות ובאות עליהם יום יום כל רגע ורגע מחייהם, כן יתפלא חפלא ופלא על אומץ רוחם העשוי לבלי-חת מבלי נטש אף רגע אמונת דת קדשנו! אף אם רובם נבערים מדעת מקוצר רוח ומסבל קשה מנשא, בכל זאת שם ד' אלהיהם מפיהם לא ימוש ומלכביהם לא יסור רגע, בו יתהללו, בו יתנחמו כצר להם ובו יבטחו סלה. — בשים זאת אל לבו יענה ויאמר: אין זאת כי אם בת־אלהים היא אמונתנו הקדושה אשר נטעה צור כל העולמים בלבב אומתנו לחיותנו על ידה כיום הזה, וכחייה כן חיינו אנחנו הנשבעים לדגלה נצח, וכאשר בעברתו ייסרנו אבינו שבשמים, כן בחמלתו ישוב ירחמנו, כי לא לנצח יקצוף ורחמיו לא תמו.

וכאשר

וכאשר חסך עיניך קורא אהוב מן המראה אשר הראית בזה ותשית לבך להתבונן על הנוסע הנכבד, עצור כרוחך לא תוכל מתת לו רב תודות על פעלו כי הגדיל לעשות. לא לחנם נקרא בשם „בנימין השני" כי מימי בנימין מיטוליטלא בעל המסעות הראשון, הוא שני לו להלוך בעקבותיו לבקש את אחיו הנפיצים בארצות גלותם ממי עולם ושנים קדמוניות, מעת הורם הנזר והוסרה העטרה מראש אומתנו, ובת יעקב חדלה להיות ממלכה מיוחדת ובגולה הלכה, ולא נשאר בידה רק התורה הקדושה, לה דת מדשה וזכרון כל מחמודיה אשר היו לה בימי קדם בישבה שלוה ושוקטה על שמריה בארץ אחוזת אבותיה. כל קורא בספרו יתפלא על אומץ רוחו לעבור בארצות רחוקות בלי עזר וסעד משום איש. מי לא ידע עד מה גדלו המכשולים, המחסורים והתלאות אשר יקרו לנוסע כזה בארצות הקדם, כי לא כנוסעים מבני העמים הנוסעים העברים. את הראשונים חומכים בני אמונתם למלא כל מחסוריהם, והאחרונים [אף אם מעט מזעיר מספרם ולעתים רחוקות] אין להם על מי להשען רק על ד' אלהיהם ועל אומץ רוחם המפעמם פנימה באהבת אחיהם. כן נראה את הנוסע אשר לפנינו הלך ילך מגוי אל גוי וממלכה אל ממלכה. שם נראהו מכתת רגליו דרך מדברי-תלאובות וערבות ישימון, לוחם נגד תלאות עצומות ורבות בחזקת היד, ופה יתנגפו רגליו על הרי קורדיסטאן הנוראים, מקום שם יהל ערבי פרא למוד מדבר, שואף לרצח ושלל, וכמעט נופל שדוד לרגליו. שם גלי-חול בילל ישימון מתנשאים לפניו לקברו חיים, ופה הים הולך וסוער עליו בשאון משבריו להפילו במצולות תחת, והוא כתורן חזק לא ישוב מפני כל וד' הי' עמו לכונן אשוריו לבלי ימוטו ולמצוא את שאהבה נפשו הם אחיו בני עמו. בוא יבא אליהם, רואה בענים הנורא, מתאבל על אסונם ינוד על שברם ומנחמם ביגונם ב"ד אלהי אבותיהם.

גם צלחה לו להפיץ אור מעט על דבר עשרת השבטים האובדים אשר עקבותיהם לא נודעו עד היום. ואף אם לא יוכל התפאר כי הרים את המסך מעל פני החקירה ההיא אשר כל החוקרים והנוסעים באפל יהלכו בחקר הדבר הזה; בכל זאת השערותיו קרובות לאמת והוא סלל מסלה נכונה אל הבאים אחריו בנבכי חשכת החקירה הזאת כאשר יראה הקורא בפנים הספר. —

אחרי שוב הנוסע לאירופא לא נח ולא שקט עד אשר כתב בספר בלשונות העמים את כל דברי מסעותיו להודיע ברבים את צרות אחב"י בארצות הקדם, וגם הפיל תפלה ותחנה בעדם לפני מלכי ושרי אירופא גם אל שלטון תורמה אשר ממרום שבתם יביטו לחומלת גם על אחינו המדוכאים

שמה

שמה, ואחרי אשר הוציא לאור תעלומות תלאות כ"י שמה אשר לא נודעו עד היום באירופא, מי יודע אם לא תצמח מזה תועלת גדולה לאחינו המרוכאים שם בעורת צור ישראל?

אני מראש אמר לי לבי, כי מה טוב ומה יפה יהיה הדבר אם יחֻדתו דברי ספרו בעט ברזל גם בשפת קדשנו למען אלה הרבים מאחב"י אשר נבצרה מהם ידיעת לשונות זרות; ואם כל אלה אשר קראו בספרו אף לא מבני דתנו נתנו כבוד תהלתו ובלעו דבריו כככורה בתאינה, [כי ספרו בשפת אשכנזית יצא לאור בהנובר 1858 בשתי מהדורות בזאת אחר זאת במשך ירחים אחדים וכבר נמכרו כלם ולא נשאר מהם אף אחד] איך לא ישמחו לקראתו בני אחי ועמי בראותם אותו מוגש לפניהם בשפת קדשם? אם כלו אמֶר כבוד בכלי שפת חול טהור, אף כי היום אם יקדש בכלי שפת קדש? וכבר העיר על זאת ידיד נפשי גבר עמתי הרב החכם וכו' דורש טוב לעמו כמהור"ר **אליעזר ליפמאן זילבערמאן** הי"ו מ"ל מכתב-עתי **המגיד** במאמר יקר בגליון 25 שנה שניה, וכה דבריו בסוף מאמרו „ועל אחינו הנוסע הזה מאד **נתפלא**, מה זה הי' לו כי הוציא לאור את ספרו הראשון וכעת יוציא גם את השני בלשונות אחרות ומאס בשפה העבריה? למי הוא עמל? לפי דעתנו לו כתב את ספרו בלשון עבר כי או מצא קונים וגם קוראים הרבה לאלפים וכו' ונחל גם כבוד ותודה וכו', אבל לא **נחרף** את אחינו זה על כי עשה את אשר עשה, כי כלל גדול לנו: אל תרין את חברך עד שחגיע למקומו." — ע"כ ודברי פי חכם חן.

והנה בבוא הנוסע הנכבד זה לפני ירחים אחדים אל מקום שבתי פה [כי זה לערך שנה אשר לקָחַני אליו הרב החכם הנ"ל להיות לו לעזר בפעולתו פעולת **המגיד** אשר לפניו] ויאמר לתת ספרו בידי להעתיקו לשפת עבריה, נמצאתי בכל לבי לדבר הזה, ורגעים אצלתי לי מטרדות זמני והקדשתים לתועלת בני עמי ותועלת לשון קדשנו הטהורה והנשגבה, אשר בה דבקה נפשי אף רוחי בקרבי באהבת עולמים מימי היותי לאיש, וכל עוד נשמתי בי לא ארף ממנה, ומהרתי לקרב אל המלאכה. — בהעתקתי זאת לא הלכתי בגדולות ובנפלאות בטליצות רמות ונשגבות, להמציא נאומים חדשים אשר אין יסודותם במשפטי לשון קדשנו, בידעי כי כמעט מן הנמנע לברוא בטויים חדשים מבלי חטא נגד חוקי הלשון כאשר בקדש נחצבו בספרי קדשנו, ולפעמים רבות תחת שית על השפה נוספות ע"י זאת, עוד יִתֵּן בה מגרעות לחלל יפעתה. ותכלית העתקתי זאת הוא: כי כל איש מישראל אשר יש לו אף ידיעה מעטה בלה"ק ידע ויבין כל המדובר בה על אודות אחיו הנפוצים בארצות החלד; ע"כ התאמצתי בכל אשר הי' לאל ידי להעתיק

הדברים

הדברים בשפה קלה ופשוטה למען ירוץ כל קורא בהם, וגם העתקתים באמונה מבלי לשנות או להוסיף מרעתי על גוף הענין המדובר, מלבד השנוים ההכרחיים בסגנון הלשון לכל מעתיק משפה לשפה, אף כי לשפת עבר אשר רחקו מאוד דרכיה מדרכי הלשונות החדשות המתהלכות בארץ; כי זאת תורת כל מעתיק נאמן לתת הדברים לפני הקורא כהויתם כאשר יצאו מעט המחבר, מבלי לשית עליהם נוספות משלו להביאם בין השדרות בשפה מדברת גדולות ולשקר לפעמים ע"י זאת את תוכן הענין המדובר. ואם אולי העויתי לפעמים משפטי העתקה, כי שגיאות מי יבין, הנני מוכן ומזומן לקבל עלי דין המבקרים הישרים בלבותם, השמים את האמת והצדק נר לנתיבותם, אבל בנוגע אל הענינים המובאים בדברי המחבר אין אחריותם עלי. ואם אמצא חן בעיניך קורא יקר ותרצני והי' זה שכרי.

שלשה ימים לירח סיון התרי"ט ליצירה פה עיר ליק בארץ פרוסיא.

דוד גארדאן.

א.

הנסיעה מארץ מאלדוי. תכלית הנסיעה. ספר דברי הימים. קבר רבינו יעקב בעל הטורים. ביאתי לרושלים.

טרם התעוני אלהים מארץ מולדתי מאלדוי ומעיר מגורי פאלטישעני, עשיתי מסחר וקנין בעצים ושאר תוצאות אדמת ארץ מולדתי, אך אבדתי כל הוני ויגיעי כפי בענין רע מסבת התחברותי לאנשים רעים בדברי מסחרי הרב. לרגלי הדבר הזה נאלצתי לבקש לי ענין אחר למחית נפשי ונפשות בני ביתי, וזאת היתה הסבה הרחוקה למסעותי בארצות הקדם. מקרי זמני האלו נלוים לתשוקה נמרצה אשר פעמה את רוחי מימי נעורי, המה העירוני לסע למסעותי לארצות ולמקומות אשר לפנים ישבו שם אבותינו הנודעים לשם ולתהלה על ידי תולדותיהם ומקרי חייהם היקרים והנכבדים האצורים בכתבי התולדה. כן גם לבי הלך בגיא החזיון להתחקות על שרשי שרידי עשרת שבטי ישראל האובדים אשר עקבותיהם לא נודעו לנו עד היום הזה. — בחמישי לירח שבט, שנת התר"ו ליצירה שמתי לדרך פעמי, ונפרדתי מאשתי מרת אסתר מלכה תי' ומבני יחידי מאיר חיים אשר היה אז בן חמש שנים. אשתי היתה אז בימי הריונה, ובהיותי חוצה לארץ מולדתי ילדה לי בת ותקרא שמה „בלומה."

אחרי עברי דרך ערי ארצות עסטרייך היותר גדולות אשר באתי שמה לרגלי דברים פרטיים הנוגעים לי, ואחרי מסעי דרך ארצות תוגרמה אשר באייראפא, באתי לעיר הבירה קאנסטאנטינאפעל, ומשם עברתי ארחות ים עד אשר באתי בשלום לעיר סמירנא.

אחרי מהלך שתים עשרה שעות על פני המים באתי משם לכפר זאקים אשר בסביבותיו יצמחו עצים נעימים נושאי פרי תפוחי זהב [פאמע-ראנצען וציטראנען]. סמוך לכפר הזה נמצא קבר ר"י בעל הטורים[1]) הקבר הזה הוא בתמונה כדורית, מצופה בגג לבנים קטן, וסביבותיו נמצא בנין אחד, וכל אלה יחד מוקפים חומה סביב. — סמוך לפתח הקבר נקבר משרתו של הר"י בעל הטורים. — היהודים יבואו פעמים רבות בשנה להתפלל על הקבר הזה. מכפר זאקים יביאו לרוב תפוחי הזהב וציטראנען לארצות עסטרייך ורוסיא.

שבתי

---

1) בעל סדר הדורות דף מ"ח ב', ובעל שם הגדולים דפוס [illegible] אומרים כי ר"י בעל הטורים מת על דרכו לארץ ישראל, מהלך יום אחד מעיר סמירנא; ואומרים כי המקום אשר נקבר שם יקרא קיאַב ולא זאקים אמנם בספר אבני זכרון (פרק ז') נמצא כתוב כי מת בארץ ספרד ונקבר אצל אביו בעיר טולטילא, וגם נמצא בספר הנזכר העתקה ממצבת קברו. ואני מצאתי נכון להזכיר הדברים האלו מבלי להעיר מאומה.

שבתי לעיר סמירנא, ומשם שמתי לדרך פעמי הלאה. רכבתי על סוסי בלויה אחרים מאנשי תוגרמה, ובאתי לעיר מענעסיא, מהלך חמש עשרה שעות לרוח צפונית מעיר סמירנא. בגדי אייראפא אשר לבשתי וגם צירי ממלכות אייראפא הגרים בעיר סמירנא, המה עמדו לימיני והגינו בעדי על דרכי מרעת ילידי הארץ אשר רוחם זרה לאנשי אייראפא, וינקמו בהם את נקמתם לכל עת מצוא. במרחק מהלך שש שעות לרוח דרומית מזרחית מעיר סמירנא עומדת עיר בַּוִיבַה אשר ראש סחר תושביה הוא במיני צמר גפן וענבי גפנים אשר יגדלו שמה לרוב, וסוחרים עברים יביאום למכור לעיר קנסטאנטינאפעל. במשך שלשה ימים עברתי בארץ רחבת ידים אשר יגדלו שם עצי זית לרוב, וכפרים רבים ימצאו שמה. התושבים ימצאו חית נפשם בעשית שמן זית ומכירתם. משם באתי לעיר טוריע, ואחרי מהלך שני ימים וחצי משם והלאה דרך ארץ מבורכה מלאה גנות ירק ועצי תאנים נשאים, באתי לעיר קושאַדאַסי העומדת על חוף הים לרוח צפונית מזרחית לעיר טיריא. בעיר הזאת וכן בשאר הערים אשר זכרתי גרים אחב"י. משם באתי, אחרי מהלך שמונה עשרה שעות, לעיר סטאנקאי העומדת על אי אחד. העיר הזאת מוקפת בגנים נושאי פרי תפוחי הזהב וציטראנען, אשר ימכרו בארצות תוגרמה ובשאר ארצות. במרחק מהלך חמש עשרה שעות לרוח מערבית, עומדת העיר סימא על חוף הים ברגלי הר גבוה ונשא מאד. חלק התחתון מהעיר מגיע להוף הים, וחלקה העליון ימשך בתמונת חצי מחוגה לעומת ההר למעלה; ושם יגורו צירי ממלכות אייראפא. אדמת הארץ בסביבות העיר היא צחיחה ומלאה סלעים, איננה מוציאה פרי תבואה, גם יחסר לתושביה מים לשתות. עבודת התושבים היא הכנת מיני הספוג, וצרת דגים מלוחים אשר נמצאו שמה לרוב. אחרי מהלך שלשים ושש שעות משם באתי לעיר הנודעת רהאדום, היושבת על אי רהאדום.

העיר הזאת הנודעת בשם מימים קדמונים, גם עתה מסחרה רב וגדול מאד. תושביה מעורבים מעמים שונים, נוצרים תוגרמים, ארמענים, עברים ויונים. הצירים מממלכות אייראפא גרים בחלק מיוחד מהעיר המוקף מחומה בצורה; היהודים יוכלו לשבת גם בחלק העיר המיושב מהתוגרמים, ורשות לא נתנה לנוצרים לדרוך על אדמת חלק מהעיר הזה בעת לילה. אחרי היותי ימים אחדים בעיר הואת, נסעתי משם דרך ים לאלכסנדריה של מצרים, למען אוכל ללכת משם לעיר קאירא.

מסעותי דרך ארץ מצרים אספרה אי"ה בעת אכתוב מסעותי באפריקא, ולע"ע אודיע, אשר עברתי דרך ים מעיר דאמיעטטע ובאתי לעיר יפו, ומשם נסעתי לבוא ירושלימה. בשביעי לחדש תמוז התר"ח באתי לאלכסנדריה, שם נשארתי ימים אחדים, ונסעתי לעיר קאירא ומשם עברתי על פני נהר נלוס עד בואי לעיר דאמיעטע. אחרי היותי שמה ימים אחדים נסעתי משם ובאתי לעיר יפו ושבת נשארתי עשרה ימים. מיפו לירושלים מהלך שתים עשרה שעות. הדרך הזה עברתי דרך עיר לוד, ובארבעה עשר יום לירח אב בשעה השמינית בבוקר, דרכו רגלי על אדמת קודש ירושלים, מטרת חמדת רוחי.

ב.

ירושלים. (מלכי העיר. צנריה. חלנות הבית. מערת מוקיה המלך).

„מה טובו אוהליך יעקב, משכנותיך ישראל!" זכרון המילים האלו פעם את לבי עת צעדו רגלי על אדמת ירושלים. את העיר רבתי בגוים, בנויה לתלפיות בהוד והדר בימי קדם, עיני תראינה הפעם! למחוה העיר הזאת בהעלות על זכרוני תפארת מפעלות בני עמי בימים עברו עת ישבו פה על גפי מרומי ההצלחה בעוז ותעצומות, אז יסער לבי בקרבי ברגשות נעימות לזכר ימים חלפו, ובעצובה נוראה מדיבה נפש ממראה עיני מעת החיה, וגם בחקות טובות לימים יוצרו. הנה תעוררנה את רוחי בתשואות תודות, וכאלצן את נפשי אז פלגי מים תרד עיני אפול על אפי, ואנשק מנשיקות פי את אדמת ציון כלילת יופי! לך יהמה לבי ארון הצבאות בהודות והלל על כי הגדלת חסרך עמדי, היית מחסה לי בתוהו ילל ישימון, ובימין ישעך תמכתני בלכתי בערבות אזיה ושממות אפריקא. פרשת עלי כנפי טובך בעברי ארחות ימיכם בין גלים הומים ומשברי צלמות, עד כי הביאותני מעון ביתך, מקום משכן כבודך, זה הר ציון אשר אז כוננו ידיך! הה איככה יהמו יחמרו סרעפי בקרבי בהציגי כף רגלי על אדמת קדשך ירושלים עיר הקודש!

כשחר פרוש על ההרים, פרושה נגד עיני העיר הקדושה והנשגבה, העיר אשר שמעה הולך בכל המדינות, העיר אשר עוד בחלום חזיון ימי נעורי רחפה בהלך רוחי בכל המון נעימות צלם דמות תבניתה כאשר היתה בשלות ימיה, בעוד סוד אלוה עלי אהליה, דבוריה ופאר חצרותיה! העיר אשר מימי ילדותי בקראי זכר קדשה בספרי קדשנו, כמה לה נפשי ולבי כלשון צחה צמא תערוג אל פלגי מים! מה נפלאה, מה עמקה מפלתך הבת ציון, את אהובת שוכן שחקים, את עטרת הערים, שרתי בגוים! הה איך כתומם באו עליך כל אשר הגידו מראש חוזי עליון, דבר אחד מדבריהם לא נעדר! אם אשכחך ירושלים, תשכח ימיני, תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי. ששה שערים נמצאו בירושלים, חמשה מהם פתוחים והששי סגור ומעולם לא יפתח וזה שמם אשר יקראו: א) למזרחה „שער האריה"; ובלשון ערבית באב-אל-שבת. ב) לצפונה, „שער שכם" ובלשון ערבית באב-אל-עמוד. ג) בין השערים הנזכרים נמצא שער שלישי סגור. ד) למערבה „שער חברון" ועתה הוא נקרא שער יפו, ובלשון ערבית באב-אל-חליל. ה) לנגבה „שער ציון" בלשון ערבית באב אל דהור [שער דוד] ו) לפאת הנזכרת השער היותר קטן מכולם, הנקרא „באב-אל מאגרא-בים" [שער הערביים] לסבת הערביים הבאים מארץ מאראקא דרך אותו השער, וגרים בחוצות המגבילים אותו. על אודות הבנינים העתיקים בעיר הקודש לא ארבה לדבר כי כבר נאמרו ונשנו פעמים אין מספר. אמנם אביא את הדברים אשר דבר החכם הגדול הנודע ה' שלמה מונק מעיר פאריז באמרו: „לא נמצאת אף אבן אחת בירושלים אשר איננה מודעת ולא נדבר עליה, ואשר איננה שוה להודע"

בקצה העיר מזרחה, לעבר הר המשחה ימצא המקום אשר עליו עמד בית תפארתנו. לרוח צפונה ונגבה יתנשאו בנינים גדולים הנוגעים בכותל המערבי ומקיפים את המקום מכל עבריו. היהודים אשר בירושלים, מתפללים קרוב למקום הזה תפלת המנחה בכל ערבי שבתות ויו"ט. אמנם לא נתן רשות לבוא אל המקום פנימה. התוגרמים עומדים על המשמר. על

מקום

מקום היכל קדשנו עומד עתה בית תפלה להמחמודים, ואומרים כי נמצאת שם מערה עמוקה אשר עד היום לא נודע מה הוא בתוכה. היהודים אומרים, כי שם טמון ארון הקודש ושאר שרידי קודש [עיין יומא נ"ד]. מושלי תוגרמה הקדמונים חפצו לרעת מה בתוכה, אך אחרי אשר מתו כל האנשים אשר נסו לבוא אל תוכה, נערו חצנם מחפץ הזה. **בית מדרס שלמה**, אשר הוסר מידי המלך הזה, הוא המקום [כערות היהודים שמה] אשר נועדו שמה הסנהדרין. שני שערים לבית הזה לצפונו ומערבו. הדרך ממנו עד מקום המקדש הוא בין עצים רעננים מימינו ומשמאלו, ותעלת מים סביב לו. הערביים הולכים יחפים במקום הזה, באמרם כי אדמת קודש הוא; גם יביאו את מתיהם למקום הזה, טרם קבור יקברום, להצילם עי"ז מדינו של גיהנום. במקום בית המקדש לפאת מערבה נמצא חפירה, הנקראת בפי הערביים „ביר-אל-דם" [חפירת הדם] לפי קבלתם אשר שם שופך דם הקרבנות. אצל החפירה הזאת, לפי המסורה, שחט נבוזראדן כמה ילדים מישראל ואמותיהם וכהני עליון לנקום נקמת דם זכריה הנביא אשר שופך חנם. מחוץ לעיר, אך בפנים הקף חומותיה, לפאת צפון, נמצאת המערה אשר חפרוה במצות המלך חזקיה. ואומרים כי צדקיהו מלך יהודה האחרון רצה להמלט דרך המערה הזאת מידי הכשדים. המערה סמוכה לשער שכם, ורחבה כ"כ עד אשר יוכל סוס ורוכבו לעבור בה, כן הגידו לי יהודים אחדים. לרגלי הר המשחה, לעומת הר הבית, נמצא קבר מרים אם משיחם של הנוצרים מוקף חומה. בתוך עיר ירושלים נמצא הקבר של משיחם אשר הנוצרים מכל קצוי הארץ באים לשם, וסכנת נפש לאיש יהודי אשר ירהיב ללכת ברחוב אשר בו הדרך אל הקבר הזה. בכל יום ששי קודם חצות היום בשעה אחת עשרה, ילך השייק [הכהן] נלוה מאיזה משרתים מבית תפלתם דרך חוצות העיר, ומנגנים דכרי תפלות בעת הליכתם עד בואם אל מקום המקדש, ושם יתפלל לערך שעה אחת, ואז יסוגרו כל שערי ירושלים, ואין יוצא ואין בא.

ג.

ציון.

על הר ציון ששמם עומד בנין נושן, ותחתיו פתח פתוח למערה עמוקה הנמשכת לתוך עיר ירושלים עד המקום אשר שם מונחת אבן גדולה לאות על קצה גבול המערה. לפי המסורה ימצאו במערה ההיא קברים רבים ממלכי בית דוד. המחמודים הבאים ממרחק לירושלים, מתפללים בבנין הנזכר ממעל לשפת המערה הנזכרת. לפעמים יותן גם ליהודים הרשיון להתפלל במקום הזה עבור שלום כסף פיאסטער אחד לגולגולת.

לרגלי הר ציון נמצא עמק רחב, ואצלו יתנשא הר אחר; שם נמצא בנין נחצב בחלמיש הסלעים. ממעל לפתח הבנין נמצא כתבת אחת אשר לא תוכל עוד להקרא, כי אוכלה משן הזמן. אמנם היהודים משם אומרים היות תוכן המכתב כזה: „הבנין הזה הוסר תחת ממשלת מלכנו שלמה בן דוד."

לפאת קדמה טן העיר, יתנשא הר המשחה ועמק יהושפט מבדיל ביניהם. מראש ההר ההוא יראה הרואה את עיר ירושלים הר הבית, והירדן, ים המת גם את הר גריזים והר עיבל. על החר מלמעלה נמצא כפר קטן

ובמרחק

ובמרחק חצי שעה משם נמצא קבר חולדה הנביאה הנזכרת בכתבי הקודש.[1]) מעט רחוק משם לעומת העיר באמצע ההר נמצאת מערה אחרת אשר בה נמצאים קברות חגי זכריה ומלאכי. אל מקום המערה הזאת ינהרו העברים המונים המונים, לרגלי ההר יש ביה"ק ליהודים, ולפי המסורה, נמצא שם קבר זכריה בן יהוידע הכהן, גם בית החפשית אשר ישב המלך עוזיהו בימי צרעתו [מלכים ט"ו ה'].

מצפון לעיר נמצא חצר המטרא; שם נראה בור עמוק מאד אשר לפי המסורה צוה מלך יהודה להשליך בו את ירמיה הנביא. בחצר מקום בית הכלא הזה נמצאו כמה חדרים חצובים מאבנים אשר בם ישבו האסורים מלפנים. גם נמצאו שמה איזו חורבות עתיקות מאד, ולפי קבלת יושבי המקום הזה, החרבות האלה עומדות על קברי ישעיהו וירמיהו הנביאים. אני התאמצתי להתחקות על שורש דבר הקבלה ההיא אך לא עלתה בידי לגלות שמץ דבר אשר יחזק הקבלה הנזכרת.

גם יתנשא גל סלעים גדול מצפון לעיר וחצר רחב ידים נוגע בקצהו אשר נבוא אל תוכו מפאת צפונה. שני עצים גבוהים עומדים בחצר, האחד נושא פרי תמרים והשני נושא מין פרי הנקרא „טוט." שם נמצאת מערה גדולה נפרדת לחלקים רבים. בבוא איש אל תוך המערה ימצא בקציה הראשון חדר גדול רחב ידים, וממנו לשנים חדרים קטנים, ומשם לבנין אחר גדול המגביל לשנים אחרים קטנים. באחד מהחדרים הקטנים לפאת צפון מונחת אבן גדולה, אשר לפי המסורה האבן הזאת תשכב למצבה על קבר כלבא שבוע. בהיותי בירושלים בשנת תר"ז בירח אלול צוה פחת ירושלים לחפור במקום הנזכר לבקש אחרי אוצרות מסתרים הטמונים שמה לפי דברי המסורה. בניני הסלעים הנזכרים ימשיכו עליהם את עין הנוסע בגדלם וגבהם המפליאים עין הרואה גם במצב שממותם.

במרחק שעה אחת הלאה מהעיר לפאת צפונה נמצאת מערה המכילה שלשה חדרים מיוחדים ומחוברים יחד. בראשון מהשלשה מעין מים יקר פלגיו אשר יחרב ויבש לפעמים. בחדר השני נמצאו שני קברים, ובחדר השלישי נמצא קבר שמעון הצדיק האחרון מאנשי כנסת הגדולה. שני הקברים בחדר השני הנה הנמו קברות בניו של שמעין הצדיק. במהלך חצי שעה ממקום הזה נמצאת מערה אחרת מובדלת לארבעה חלקים ואומרים כי שמה קבורים איזו אנשים מיוחדים מהסנהדרין.

רמה. במרחק שתי שעות מירושלים לפאת צפונית מערבית יתנשא הר גבוה, ועליו נמצא קבר שמואל הנביא במערה אחת חקוקה בסלע ולימין המערה נמצאו קברי אבותיו. כאשר נרד מן ההר הזה נבוא למערה קטנה אשר מתוכה יצא מעין מים; לפי דברי המסורה היה שם בית הרחצה לחנה אם שמואל הנביא. היהודים באים שם להתפלל, ומשלמים פיאסטר לאחד עבור הרשיון.

במרחק שתי שעות מדרומה לירושלים על דרך העולה חברונה עומד המבצר הקטן בוראק; סמוך לשער המבצר נמצאו שלשה יאורים לאסיפת מי הגשמים ולהכילם· סמוך למבצר על עין המים עומד בנין אחד אשר נבנה, לפי הקבלה, בפקודת המלך שלמה. במרחק חצי פרסה והלאה לפאת נגבה נמצא קבורת רחל. לפי עדות הנוסע בנימין מטוליטלא נבנו ציונים שונים על הקבר הזה והציון הראשון היה: כפה גדולה תמוכה על עשתי עשר עמודים. מחמד פחה בנה עליו ציון אחר בשנת שפ"ה לאלף הששי

---

1) לפי דברי התלמוד נקברה אצל חומות העיר, עיין תוספתא ב"ב א', מס' שמחות י"ד.

הששי, והציון העומד לעת הזאת נבנה בנדבת לב השר משה מאנטעפיארע. היהודים יבואו לפעמים רבות להתפלל על קבר אמנו רחל, וביחוד ביום ט"ו לירח חשון כי הוא יום מיתתה. במרחק שתי שעות מחברון עומד כפר חלחול, ושם נמצאו קברי נתן וגד הנביאים. שם הכפר ההוא נשאר כאשר הוא בכתבי הקודש.

במרחק שעה מחברון נראו עוד יסודות בנין אחד אשר לפי המסורה ישב בו אברהם אבינו גם נמצא מעין מים סמוך לשרידי הבנין הנזכר הנקרא בפיהם מעין שרה, ועד היום תרחצנה שם לפעמים הנשים העבריות[1]) גם הגידו לי אשר זה לא כביר כרתו הערביים את העץ אשר ישב תחתיו אבינו אברהם בעת באו שלשה המלאכים לבקרו.

ד.

חברון. מערת המכפלה. שלש מערות אחרות.

לפי עדות בעל סה"ד נוסדה עיר חברון עוד בימי דור הפלגה, גם לעדות כה"ק נבנתה בימים קדומים מאד. לפנים עמדה על גבעה אחת אשר עוד היום נמצאו שמה שרידי בנינים עתיקים[2]). ועתה נבנתה מחדש סביבות מערת המכפלה. ממעל למערה הזאת יתנשא בנין מפואר מאד, ואומרים כי אבן פנתו הוסד עוד בימי המלך שלמה. אסתר המלכה יסדה מחדש את הבנין ההוא, והמלכה הילנה חדשה חרבותיו אשר נשאר עד היום הזה. חומה גדולה מקפת את המערה. שני בתי תפלות להישמעאלים נמצאים בתוכה, האחד נקרא על שם אברהם, והשני על שם יעקב. אל בתי התפלות האלו יבואו אך התוגרמים, ואין לשום אדם זולתם לבוא שמה. אצל פתח בית התפלה הנקרא על שם אברהם נועד מקום מיוחד עבור הנוצרים והיהודים להתפלל שם. בשנת 1833 צלחה בידי אחד מאחב"י כמ"ה שמריהו יליד ארץ רוסיא, בעזר נדבות כסף רב אשר נתן אל הממונה לבוא אל תוך בתי התפלות הנזכרים. לפי דבריו מהודרים המה בכל מני פאר והדר, נרות רבות יאירו בתוכם תמיד, דרך שני החלונות הקבועות בתחתית הבתים יראה הרואה את פנימית המערה.[3])

מחוץ לעיר לעומת ירושלים נמצאים שלש בארות מים אשר לפי עדות תוה"ק חפרו עבדי אברהם. כצאתנו ממערת המכפלה על הדרך המוביל לחלק מהערים אשר אחב"י גרים בו, נראה ליד שמאל בית דירה לתוגרמים, ואצלו מערה קטנה אשר נרד לתוכה על מדרגות אחדות. במערה הזאת נמצא קבר אבנר בן נר שר צבא מלך שאול. הערביים יכבדו מאוד את המערה ההיא, ובעל המערה ישים עינו עליה למען תשאר במצב נכון וקיים. כל הבאים שמה נותנים לו מנדבת ידם איש איש כאשר ידבנו לבו. מחוץ לעיר נגבה נמצאו קבר ישי אבי המלך דוד וקבר השופט עתניאל בן קנז בתוך כרם אחד אשר קנוהו היהודים זה לא כביר.

במרחק

---

1) בנימין מטוליטלא יאמר כי בעת מסעותיו עמד בית גדול על המקום הזה, ועתה כראו רק יסודות הבנין לא יותר, גם יספר לנו ממעין מים אחד אשר הי' שם אז אך לא קראו בשם, אמנם ר' פתחיה בספרו (צד 199) יזכיר את המעין הזה בשם הנזכר.

2) גם בנימין מטוליטלא מזכיר שרידי חרבות האלו בספרו צד 40.

3) ר' פתחיה יספר לנו כי הוא היה בתוך המערה הזאת.

ה.

שכם. שמרון. נפת. מירון.

במרחק שעה מעיר שכם קדמה, סמוך לכפר „אבלאנוטא" נמצאו קברות יוסף ושני בניו מנשה ואפרים על חלקת השדה אשר קנה יעקב מאת מלך שכם, ומעין מים הנקרא „עין יעקב" יזיל פלגיו לא רחוק מן המקום הזה. — מצפון לשכם במרחק ארבע שעות נמצא הכפר „דותן" וסמוך לו נראה בור עמוק אשר לפי המסורה אשר בידי החושבים שמרה הוא הוא הבור אשר השליכו אחי יוסף אותו בתוכו. על הבור הזה הנקרא בפי הערביים „גוב יוסף" עומד בנין מפואר תמיך על ארבעה עמודי שיש. לעומת הבנין הזה עומד בית תפלה להתוגרמים ואצלו בית מלון אורחים „פונדוק." בעיר סאמאריען אשר לפי קבלת העם היא היא העיר המהוללה שומרון נמצאו כמה מקברי מלכי ישראל.

במרחק מהלך יום וחצי משכם יבוא הנוסע לעיר טבריה הנקראת בפי בעלי התלמוד „רקת" גם „חמת" [על שם מים החמים הנמצאים בתוכה]. בסביבות טבריה נמצאו כמה קברות מבעלי התלמוד. — בשנת 1837 למ"ה נהרסו ונחרבו שתי הערים, טבריה וצפת ע"י רעש הארץ; אמנם בשנת 1843 ביום השמיני לירח סיון נמלאה סאת יגונם ובצדק שומרים אחב"י יושבי ארץ הקדושה את היום הזה ליום אבל וצרה. עם הדרוזים היושבים בהרי הלבנון פרצו אז בעיר צפת, שללו ובזזו את היהודים האומללים שלשים ושלשה ימים רצופים באין חמלה; את כתי התפלות הרסו, וקרעו את ספרי התורות בלי חמלה. — דברי הנביא ירמיהו כתומם באו עליהם [ירמיהו י"ד י"ז]. האומללים האלו החישו מפלט למו בהרים ובנקיקי הסלעים. יושבי טבריה אשר פחדו גם הם לשתות כוס אחיהם בצפת, שלחו מלאכי שלום אל השוללים האכזרים, ובתת הון רב, כופר נפשם, צלחה בידם לשכך חמתם. ע"י הרעש בשנת 1837 נהרסו ערי צפת וטבריה עד היסוד. כמה מאות יהודים והמון רב מהמחמודים נהרגו ביום הרעש; ואף מתי מספר נמלטו אל ההרים אשר נשארו שם כל הלילה בפחד ורעדה בשמעם קול אנקת ויללת אחיהם המטים להרג ולא יכלו להושיע. ביום המחרת הרהיבו בנפשם לשוב למקום ההפכה ומראה איום ונורא חזו עיניהם; בין חרבות והריסות בתיהם ראו את אחיהם ואוהביהם שוכבים ארצה ואבריהם ממושכים וממורטים, מנופצים וכתותים, ורובם ככולם פגרים מתים, ואך מעטים מהם אשר נשארו בחיים, התקנאו במתים מעוצר רעה ויגון. הנמלטים מיום זעם ד' לא התלוננו אך קבלו עליהם את דין שוכן שחקים ואמרו: „ד' נתן וד' לקח, יהי שם ד' מבורך.

עיר צפת עומדת לרגלי הר גבוה, והנה עתה אך אסיפת המון חרבות ועיי מפלה. מגדלי מבצר ובנינים אחדים עוד עומדים על תילם. מתחת להר הנזכר נמצאת מערה גדולה הנקראת בפי הערביים „מערת יעקב" ואומרים כי בה ישב אבינו יעקב לתנות בכיה על יוסף הבן יקיר לו. לפאת דרומית מערבית להר נמצאת עוד מערה אחרת ומעין מים בתוכה הנקרא בפי הערביים „בני יעקב." בסביבות המקום הזה נמצאו כמה קברות מבעלי התלמוד, ועל בית קברות היהודים הסמוך לעיר, מראים קבר הנביא הושע ואביו בארי ומצבת אבן אחת תכסה עליהם יחד.

במרחק שתי שעות מצפת נבוא לכפר מירון, וכחצי שעה מהכפר הזה והלאה נראה חצר רחב ידים מוקף חומה ותוכו עומד בנין ישן נושן אצל עץ גבוה. בבנין הזה נמצאו חדר גדול אחד ושני חדרים קטנים באחד

באחד משני החדרים הקטנים נמצא קבר ר' שמעון בן יוחאי[1]) ובחדר השני קבר בנו ר' אליעזר. ביום שמונה עשר לחודש אייר בכל שנה ושנה יחוגו פה חג גדול. כמה אלפים מאחב"י הבאים לשם מארצות רחוקות ימים אחדים לפני היום הנזכר, יטעו אהליהם סביבות המקום הזה והרבנים וקריאי העדה יקחו מקום מושבם בתוך הבנין העומד ממעל הקברים ובבתים הסמוכים לו. בליל יום שמונה עשר באייר תתחיל העבודה זו תפלה. בראשונה ילמודו בספר הזוהר ובחצות הלילה יתפללו תפלות מיוחדות בשיר ורננה, ותגדל החדוה עד אשר יתעוררו במחול משחקים עד אור הבוקר. בכל המקום הזה ישמע קול צהלה וחדוה יום החג הוא היום אשר בו הלך רשב"י לעולמו. להגדיל שמחת החג, ידליקו נרות רבות וביחוד מדליקים כלי נהרה גדול בחדר הראשון בבנין הנזכר המכיל בתוכו מאה מדות שמן זית זך. להדליק כלי הזה הנקרא הדלקה דר' שמעון יחשב למציה רבה, ומוכרים הזכות בעד כסף רב. והדלקת המנורות הקטנות תקרא הדלקה דר' אליעזר. כמה מעשירי העם ינדבו את מלבושיהם השזורים בחוטי זהב וכסף לעשות מהם הפתילות להדליק הנרות. ככה יגדל זכר כבוד הרשב"י בעיניהם! — בעת אשר יברך הרב הנבחר את כל העדה בברכות החג יפתחו בני העדה את ידיהם לתת נדבות כסף איש איש כאשר חננו ד', וכסף התרומה נועד להיות למשען לעדת ישראל בעיר צפת, וגם לכלכל כל צרכי הבנינים העומדים על הקברים. אין לאל ידי להודיע לקהל הקוראים את סבת דבר החג הזה הנקרא הלולי דבי רשב"י אשר יכבדוהו בכל מקום, גם התוגרמים מכבדים אותו עד מאוד, ושמחה זו מה זה עשה ועל מה אדניה הטבעו לא אדע על נכון. ומצאתי נכון אך לספר מהחג כאשר הוא.

ו.

מצב אחב"י בארץ ישראל.

תחת סבל תלאות רבות, תחת עול עוני ויגון נורא מאוד, יחיו בני ישראל לעת הזאת בארץ אבותיהם.

א) צר צלם מעליהם, ואין להם שום מגן ומחסה מידי לוחציהם. תחת החסות בצל חוקים טובים ומשפטים צדיקים אשר עקבותיהם לא נודעו בארץ מגוריהם שמה, נתונים נתונים המה בידי השוטרים והפחות לעשות בהם כטוב וכישר בעיניהם ואין מידם מציל. אך צירי ממלכות ארצות אייראפא יעמדו לפעמים לימין צדקם להיות למו עזרה בצר.

ב) מוכרחים המה לשלם מסים ממסים שונים חדשים לבקרים עד כי רובצים תחת משאם. בכל מקום אשר בני ישראל ימצאו מנוח לכף רגלם שמה, לבד בירושלים, כמות המסים תלויה ברצון הדורש באין קץ וגבול, וכמה קהלות תבואנה עד ככר להם לרגלי חמדת הבצע משרי העיר הנבהלים להון, והיהודים האומללים נצבים למטרת תשוקתם הנמרצה לבצוע בצע; תקצר הלשון מהביע המון תלאות אחינו בדבר הזה.

ג) קנינם והונם לא בידם נתנו, ואף לא ירהבו בנפשם עוז להתלונן ולצעוק חמס על העושק והמרוצה הנעשה להם בידעם מראש כי יד נקמת הערביים שואפי רצח אוחזת בעקב כל תלונה היוצאת מפיהם מגודל ענים ומרודם.

לא

---

1) בס' מסעות בנימין מטוליטלא (צד מ"ג) מדובר מהכפר הזה ומכמה קברות בעלי התלמוד הנמצאים בסביבות המקום הזה אך את קבר ר' שב"י לא ישא על שפתיו.

ד) לא רק הונם גם חייהם תלואים מנגד; על כל דבר פשע, על כל הגה, כל אומר היוצא מפה איש עברי במרוצת דבריו בלי כונה ורצון הנוגע לכבוד העברי, ישפך לפעמים דמו כמים, ובכל יום מוכים ונמרטים המה על חנם. לאות על מצב האומללים הוא כי בעת מרידת פחת מצרים מחמד-אלי נגד ממשלת תוגרמה, פרצו חיל המורדים בעיר חברון אחרי אשר לכדוה ברעש, ובזזו והרגו את כל איש ישראל הבא בידם, ולא השאירו להנשארים בחיים אף בגד לכסות מערומיהם. מי יוכל לצייר תלאות האוכרים האלו. את הנשים ענו באכזריות חמה ושטף אף מאין לספר. ועד היום הזה טבועים אחב"י יושבי חברון במצולות יגון וחלאה ולא יוכלו לשאת ראשם, ושר העיר איננו דואג להטיב מצבם ונהפוך הוא, כי ישיש להרע להם בכל עת מצוא.

ה) פרי מצבם הנורא הוא ענים הגדול אשר לא ראיתי כמוהו לרוע בין אחב"י בכל ארצות אייראפא, אזיען, ואפריקא. המה יפלו חללים לרגליו כאשר אוכלו מלפנים להמונים משן צרעת ממארת. את האדמה לא יעבדו ענין המסחר מזר להם, ויחיו נפשם רק מנדבות ידי אחיהם בשאר ארצות. **אני** הגבר ראיתי עני אחי בארץ הנבחרת, ובאצבעות ידי נגעתי בפצעיהם הנוראים, ולא פעם קראתי מנהמת לבי דברי חוזה עליון לאמר: „אם יצאתי השדה והנה חללי חרב, ואם באתי העיר והנה תחלואי רעב." וכאשר בכיתי לצרת האוכרים האלו, ועל שברם הגדול כים, כן נפלאתי הפלא ופלא על אומץ רוחם לסבול ברומיה במשך כמה מאות שנה, ורוח התקיה תחיים לראות ימים טובים מאלה. כצללים תמס יהלוכו על אדמת מורשת אבותיהם אשר היתה לברות למלתעות לוחציהם ודוחקיהם. הערבי הנבער מדעת ידרוך כשאט נפש על אדמת קודש, ואת העברי יחשוב לבזה נפש, לנתעב ונאלח אשר איננו שוה לשבת בארץ; את לבו יקשיח להעלות על זכרונו כי כל חרבות שממותיה, הריסות עריה, ושדמותיה השוממות, הנה נחלת ישראל, ועד היום תוציא האדמה כל מיני תבואות ופרי עץ נחמדים ואוירה צח וטהור מזוקק שבעתים.

כי מי יחמול עליך ירושלים, ומי ינוד לך, ומי יסור לשאול לשלום לך. על שבר בת אמי השברתי קדרתי שמה החזיקתני. נפשי תשתפך אף רוחי בקרבי כחלילים יהמה על השאת והשבר, ואני תפלה: אתה אל הצבאות מקוה ישראל, מושיעם בעת צר להם, עד מתי לא תרחם ציון? הלעולם תאנף על בת ירושלים? הלדור דורים ימשך אפך ותטור לנצח קצפך? העוד לא שככה חמתך בכלותך חציך בה? חציך שנונים, יורדים חדרי בטן, פולחים כליות ולב, ומי יקום יעקב כי קטן הוא ודל, וכאשר בעברתך הרסת כן שוב נא ורחמהו מרבה לסלוח! רפאהו אל חסד וירפא. כאב את בנו יסרתהו, וברחמי אב ברצון קבלהו ואל תטוש עוד צאן מרעיתך!

כן אמנם מצב היהודים בארץ ישראל נורא הוא מאוד ומי יכילנו? קשה כח סבלם ומי ישאנו? הן אדמת הארץ פוריה וענפה גם היום, ואם לא היתה רק קנין הערביים לבד, אם צלחה בידי תוטכי ידיהם לקנות גם עבור היהודים חלקת הארץ, ויעוררו רוחם לעבוד האדמה, אז גם המה יאכלו מטובה ומפריה ישבעו. אמנם מה יסכן למו עתה לעבוד את האדמה ולשמרה אם הערביים יאכלו תבואתה ביד חזקה?

למראה העוני והלחץ אשר חזו עיני בין אחי בארץ הנבחרת, ארהיב בנפשי עוז להפיל בזה את תחינתי עבורם לפני אחב"י בארצות אייראפא; לבי אומר לי כי יתנו אוזן קשבת לדברי שאלתי ובקשתי ואת לבבם לא יקשיחו מהחיש עזרה לאחיהם הנדכאים שמה. אין חבוש מתיר

עצמו מבית האסורים והבא לטהר מסייעין אותו מן השמים, יאמרו חכמי אומתנו ז"ל.

איש נדיב לב וטהר רוח אשר לשמו ולזכרו תאות נפש כל אחד מאחב"י ובפיהם את זכרו יברכו, הלך ילך בעצמו ובכבודו לראות את עני אחיו בארץ הנבחרת להיות להם כמלאך מושיע, הוא השר משה מאנטע-פיארע שליטא מעיר הבירה לאנדאן.

בתי החסד והרחמים אשר יסדו ידי האיש הזה בירושלים המה אותות חיים וקימים על חפץ לבבו הטהור להטיב מצב אחיו שמה. ובאמת מעת החיש השר הנעלה הזה ואשתו הכבודה לעזרת האומללים הוטב מעט מזעיר מצבם שמה.

הן אמנם זה ימים רבים לא קפצו אחב"י את ידם מהושיט עזרה לאחיהם העניים החוננים עפר ציון, ועוד היום עץ חיים המה להם בנרבות כספם אשר ישלחו שם חרשים לבקרים. אמנם אחי ובני עמי. לא רק זו היא הדרך הנכונה שנבור לנו להטיב לאחינו בארץ ישראל במצבם החומרי ובמעמדם הרוחני. כי אף נעמוד לעזרתם ברצי כסף לחיותם ברעב, ואך יבוא האוכל לתוך פיהם והם נשארים בעירום וחוסר כל כבראשונה. איך ימשכו ימי הטובה להמון רב אנשים אשר לא יעשו מאומה ואך על מוצא מתנות חנם יחיו כלם הם נשיהם וטפיהם גם יחד? איך נוכל לאמר לאיש: אשריך וטוב לך, אם יגיע כפיו לא יאכל וכל פעולת עבודה מזרה לו? כל הנחלים ההולכים אל הים לא ימלאוהו, והאומר להטיב מצב אנשים כאלה על זה האופן אומר למלאות צרור נקוב. להרים כבוד אחינו שמה המחולל עד עפר, הדרך היותר נכונה היא למלא ידיהם בעבודה להיות מוצא לחית נפשם לימים הבאים, ליסד להם בתי חנוך לתורה גם למלאכה למען יהי לאל יד בני הדור הבא להחיות נפשם על דרך כבוד המוצא חן בעיני אלהים וארם, להרים כבוד נפשם בעיני עצמם, למען לא ישאר רוחם בשפל המדרגה המשוה כבודם לכלימה, ולא ישאו עוד חרפת הגוים.

כל הפעולות הטובות אשר פעל ועשה השר משה לטובת אחב"י בארץ ישראל הנה פונות אל המטרה הנשגבה אשר הזכרנו, וגם החלו להוציא פרין, ומי יתן ויתאחדו כל אחב"י התומכים ידי אחיהם שמה להתקרב אך אל המטרה הזאת או אז צדקתם תעמוד לעד, ולא תהיה עוד כצל בנטותו וכענן בוקר משכים הולך אשר בין לילה היה ואבד, או אז יזרח בחושך אור להאובדים האומללים ולא יוסיפו לראבה עוד.

הרי הלבנון.

בירח שבט שנת 1848 עזבתי את ארץ הקדושה ללכת לעיר דמשק דרך הרי הלבנון. במרחק איזו שעות מצפת ישטוף נהר הירדן הצר מאד בין גדותיו במקום הזה; שם נטוי גשר עליו לעבור בו. הגשר הזה יקרא בפי הערביים בשם גשר יעקב. מעבר שפתו השני על יד הגשר עומד בית מלון אורחים אשר הייתי בו בין לילה אחרי אשר עברתי את הירדן. משם הלכתי בלויית שני ערביים, ועברנו חלקת שדה מעראן ולפנות היום באנו לעומת הר הייש אשר עוד אדבר בו לעת מצא. נגד ההר ההוא לפאת ימה יתנשא הר אחר רם ונשא מאקמעל המכוסה בשלג כמעט בכל עתותי השנה. בין שני ההרים הנזכרים ישתרע עמק עמוק ורחב ידים הנקרא בפי הערביים אל-בקעה. בתוך העמק הזה לרוח קדמה להר מאקמעל נמצאו שרידי בעלבעק,

ובין משואות חרבותיו נראה אבנים גדולות ארכן משמונה עד עשר אמות, אשר לפי הקבלה המסורה בידי הערביים, הנה שרידי בנין מפואר בימים קדמונים, אחד מהיכלי המלך שלמה אשר בנה בעד מלכת שבא.

בעלבעק, הוא אחד מבניני המלך שלמה היותר נפלאים. ונקרא בכה"ק בשם בית יער הלבנון. בספר תבואת הארץ לר' יוסף שווארץ מירושלים, [ח"ב דף ל"ג עמוד ב'] מסופר מתי וע"י מי נחרב הבנין המפואר הזה וז"ל: בשנת קס"ב לאלף השישי פרץ טימערלאן אחד ממלבי הקדם אשר ישב בקרית מלכותו סאמארקאנד בארץ מאנאגאליען בחיל כבד מאד באזיה ויכבוש את כל ארץ פרס וארצות אזיה התכונה; בשנה הנזכרת לכד גם את ארצות אנאטאליען סוריא וארץ יהודה, ובכל מקום בואו השאיר אחריו מדבר שממה, גם בית יער הלבנון, בנין מפואר ונפלא אשר עמד על תלו משנים קדמוניות, נהרס ונחרב מידי העריץ הנורא הזה.

משם והלאה לעומת עיר דמשק, נמצא מקור מים אשר פלגיו יתאחדו עם פלגי מי מעינות אחרים והיו יחד לנהר שוטף לפאת דרומית מזרחית מדמשק, ושם יתאחד את נהר בארדי אשר הלוך ילך אל תוך הים הנקרא בארעט-אל מרדש.

מצפון להר מאקמעל עומד יער ובו כמה מאות עצי ארזים, אשר כמה מהם יגבהו בקומתם עד ארבעים אמות ומדת הקיפם סמוך לגזעם משמונה עשרה עד עשרים אמות.

הר הייש המובא למעלה, חלקו לפאת צפונית איננו מיושב ואדמתו איננה פוריה, ומשתרע עד ערבות המדבר. וחלקו הדרומית מיושב ואדמתו מוציאה פרי תבואה, ומגיע עד המקום הנקרא באנייאס. על הר אחד במרחק שעה אחת מהמקום הנזכר לפאת צפון עומד בנין עתיק יומין מאד ולפי קבלת הערבים הוא המקום אשר שם כרת ד' בריתו את אברהם אבינו לראשונה.

סמוך להר הייש יתנשא הר אסס־יאק הנקרא בפי הערביים הר השלג. ההרים הנזכרים האלה המה המקומות היותר גבוהים בהררי הלבנון. אדמת הרי הלבנון היא ברוב המקומות פוריה וענפה, ומקנה רב ליושבי ההרים אשר יכינו מיני צמר גפן ומשי משובחים מאד. רוב תושבי ההרים המה משבט הדרוזים. אמונתם מעורבת מדת נוצרית ומחמדית. וכפי אשר סופר לי ישתרר ביניהם המנהג הרע והמוזר אשר האב ישא את בתו והאח את אחותו לו לאשה. עוד מנהג אחר נמבזה אצלם כאשר סופר לי, כי שלש פעמים בשנה ביום מיוחד יתאספו במקום מיועד, האנשים והנשים יחד; ואחרי משתה ושמחה משותפת לכלם יחד, אחרי הנתן אות נודע, יבואו האנשים על הנשים על כל הבאות בידם באין הבדל מאומה וימלאו חשק לבבם. גם מנהגם לכבד את האורחים הבאים לביתם בנשותיהם.[1]) סבת המנהג הזה הוא חפצם להוליד ענק כגלית הפלשתי אשר לפי קבלתם נולד גם הוא על אופן זה.[2])

לאות על היות ביניהם המנהג הנזכר, אספרה נא מהדבר אשר קרה שם: איש יהודי היה אוהב וריע לאחד מראשי משפחת הדרוזים, ויהי היום וידרוש בן הראש הנזכר מאת העברי לדבר בעדו לאביו לתת לו אחותו לאשה. העברי מלא את בקשת הבן. אמנם הראש מאן להפיק חפץ בנו באמרו

---

1) גם בספר אגרת אורחות עולם לר' אברהם פריצול נזכר המנהג הזה.
2) עיין תלמוד מס' סוטה פרק ח' מב' דברי ר' יוחנן לזה.

כאמרו אשר גמר בדעתו הוא בעצמו לקחת את בתו לאשה. הדבר הזה הגיד העברי הנזכר.

ממשלת הדרוזים היא ממשלת כנסיה חפשית [רעפובליק] שני מושלים זקני העדה [שייקס] ישפוטו את העם איש איש ממקומו. האחד הנקרא אמיר אבשיר יושב בעיר דיר-אל-כמיר, לפאת צפונית מזרחית לעיר צור, והשני הנקרא האמיר יושב סמוך לאלדניא. הדרוזים המה גבהי הקומה וכבירי כח, ובאומץ רוחם עשוים לבלי חת.

בכמה מקומות בהרי הלבנון יושבים איזה מאחב"י, והם אהובים מאד בעיני הדרוזים, וכמוהם כילידי הארץ ממלאים ידיהם בעבודת האדמה. בקהל המנהגים הנזכרים כל תחד כביד היהודים ואת ד' הם יראים, אך נבערים המה מדעת. בניהם וביחוד בנותיהם רועים את מקניהם בשדה, והגד הוגד לי מעלמה עבריה אחת אשר זה לפני שנים אחדות בהיותה רועה את צאן אביה בשדה, ארב עליה איש דרוזי וחפץ לבוא עליה בחזקה. העלמה הוכיחתהו על פניו בטוב טעם ודעת לבלי לעשות כדבר הרע הזה, אך בראותה כי לשוא תשחת דבריה הוציאה קנה רכה קטן מחיקה והפילתהו חלל לרגליה, וכאשר נודע הדבר אל השופטים, לא לבד אשר לא ענשו אותה, אף מלאו פיהם תהלתה על אומץ רוחה להציל כבוד נפשה.[1])

בהמחוז העומד תחת ממשלת הנשיא האמיר נמצאו מספר רב מהנוצרים הנודעים בשם כת המאראניטען וזקן עדתם יושב בעיר קאניבאן אשר שם בית תפלתם. לפעמים רבות ילחמו הנוצרים והדרוזים עד שפך דם. מן הרי הלבנון עברתי דרך קאנייטרא, זארא, קאקאב, דארעא, ואחרי עבור ארבעה עשר יום באתי לעיר דמשק.

ו.

דמשק. בית הכנסת בעיר דיונאר. מדרש נחזי לפניס בית מקלט למלוזינים. מלזינע מוסניה. קבר בינמן. למטקי. לוטק. קלינסק. מינדת גוזרק. בייהב"כ יתן. טינדיק. קיכטאב. מינדאק. מקדס. בירדזאק. עיר כמרוד. לורפק שרידי מלכות עתיקות. סווינרינק. עזעדמוק.

כאשר נודע לנו עפ"י כתבי הקודש, היתה עיר דמשק זמן רב ראש קריית מלכי סוריא. עתה נמצאו בה לערך שש מאות משפחות מאחב"י. מלבד אלה התושבים ילידי הארץ נמצאים שמה מספר רב מב"י משאר ארצות החוסים תחת צירי ממלכות ארצות מולדתם, וביחד נמצאו בה עד כדי ארבעת אלפים, יהודים[2]) ויש להם כמה בתי תפלות, ובאחד מהם נמצא ספר תורה על קלף כתוב בשנת תשמ"ד לאלף החמשי. וכתב אחר המכיל ספרי הנביאים כתוב בשנת שמ"ד לאלף החמשי; כ"י האלו מעוטרים בציורים מצבעים שונים, תבנית מקדש הקורש, המזבח וכמה מכלים אשר שרתו בם בקודש, גם תבנית החומות אשר הקיפו את ירושלים בימים קדמונים, ואף אם נמחקו הציורים במקומות רבים בכל זאת יראו לדעת כי המה פעולת ידי אמן גדול בחכמת הציור. האותות מכ"י הנזכרים המה מרובעים בתמונה המורגלת.

במרחק

---

1) גס ר' יוסף שוואלן נספרו הנזכר יספר מדבר הזה.
2) ר' פתחיה נספרו (נך 193) יגיד כי נומנו היו שם כעשרת אלפים יהודים.

במרחק חצי פרסא מקדם לעיר, בצאתנו דרך שער באב דומה עומד הכפר דיובאר או דיובאריס[1]) ועברים אחדים גרים שם, גם נמצא שמה בית תפלה ישן נושן מאד, אשר נבנה [לפי קבלת התושבים] ע"י אליהו הנביא, ונחרב ע"י טיטוס, ונבנה מחדש ע"י אלעזר בן ערך, וגם בתלמוד נמצא זכר לבית תפלה במקום הזה[2]), ובמאה השש עשרה נהרס ע"י איש יהודי שהמיר דתו.

בית התפלה הזה נשען בפנים על שלשה עשר עמודי שיש, ששה מימין ושבעה משמאל, וכל הרצפה מאבני שיש; ודרך שער אחד נבוא אל תוכו. מתחת לארון הקודש נמצאת מערה רחבת ידים אשר יוכלו כמה אנשים לעמוד בה בגבה קומתם. על עשרים מדרגות נרד לתוכה. לפי קבלת היהודים היא המערה אשר בה נחבא אליהו הנביא בבקשו מפלט לו מחמת אחאב מלך ישראל. אצל פתח הבית נגד חצי החומה מזרחה, נמצאת אבן גדולה אשר עוד רשמי מדרגות נכרו על פניה; לפי הקבלה ישב חזאל מלך ארם על האבן הזאת בעת משחהו אלישע למלך על ארם. היהודים מספרים נפלאות מבית התפלה הזה, כובשי הארצות לא שלחו ידם בו להחריבו, גם הערביים אשר הרסו והחריבו את הארץ בכל מדרך כף רגלם לא נגעו בבית הזה לרעה, ובכל פעם מצאו בו היהודים מפלט ומחסה בעת צר להם.

בצאתנו מהעיר דרך שער באב-אל-שערקי במרחק שעה קדמה, נראה בנין ישן מאד, הנקרא מדרש גחזי על שם גחזי משרת אלישע אשר קלל מאת אדוניו, וצרעת נעמן דבקה בו עד יום מותו. גם עתה ירחיקו את האנשים המצורעים לשבת מחוץ לעיר בבתים העומדים בגן הסמוך אל הבנין הזה. לפי הקבלה, יתרפאו המצורעים במקום הזה. מעין מים חיים יזיל פלגיו מעבר אחד מהבנין הנזכר.

בתוך העיד נמצא מקום רחב ידים מוקף חומה; בתוך המקום הזה נמצא בנין עתיק יומין הנקרא בפי הערביים מואביה והעברים קוראים אותו בית מירון, ועתה הוא בית תפלה לישמעאלים[3]) טור עמודים מאבני שיש ימשך לאורך הבנין הזה בתוכו; כתליו, עמודיו, רצפתו, וגגו הכל מאבני שיש; דרך ארובה אחת בגגו למעלה יאיר אור ורוח היום. ארבעה שערים לבית. מן המקום הזה ישימו המחמודים לדרך פעמיהם ללכת לעיר מעקקא לקבר נביאם מחמד. אחרי אשר יכינו להם צדה לדרך יבואו עם ארחת גמליהם דרך שער אחד, ויצאו דרך שער שכננדו ואז הנסיעה נכונה בידם.

מקדם לעיר במרחק חצי שעה נמצא קבר גדול מאד. לפי קבלת היהודים הוא קבר נעמן שר צבא לחיל מלך ארם. הערביים קוראים לו שייק-אַסל אַן וקדוש הוא בעיניהם. לא רחוק ממנו ישטוף נהר גדול ותוצאותיו מתחת להר רם ונשא הנקרא ריבוי-ביל-מין-זר, והיהודים אומרים כי הוא הר חרמון. שם הנהר הוא צוף בלשון ערבית [צמר] על שם הצמר אשר ינקוהו בתוך מימיו. ממקור ההר יזרומו עוד ארבעה נהרות אשר יספיקו מים לתושבי דמשק ומשם יפרדו והיו לכמה נהרות קטנים. היהודים אומרים כי המה הנהרות הנזכרים במלכים ב' ה' י"ב.

מדמשק נסעתי דרך הרי הלבנון לרגלי נהר ברדי ומעלה עד בואי לעיר ביירוט ומשם עברתי ארחות מים עד לאטקיע. על נסיעתי האחרונה לפעמים רבות הייתי בסכנות גדולות, והאניה חשבה להשבר מסבת רוחות

---

1) כפר דשאָבאר לרוח נפונית מזרחית מדמשק, קדוש בעיני העברים, באמרם כי הוא המקום חובה אשר משמאל לדמשק הנזכר בתורה אשר עד שם רדף אברהם אבינו את חמשת המלכים.

2) מסכת ברכות דף כ'. סדר הדורות דף 77.

3) גם בנימין מטוליטלא יספר מבית התפלה הזה אשר פיו יקבנו בשם גומה דמשק.

רוחות גדולות וחזקות. מעיר לאטקיע רכבתי על סוס בלוית שני ערביים ובאתי לעיר אנטיוכיה הנזכרת בתלמוד. שם מצאתי מאה וחמשים משפחות מב"י אשר יחיו חיי מנוחה, את ד' הם יראים וגם אינם נבערים מדעת.

אלעפא [1] (אלס צובה).

מדמשק לאלעפא מרחק מהלך שנים עשר יום, והדרך הזה הוא מקום סכנה גדולה להנוסעים מהשודדים הערביים האורבים על הדרך. העיר הזאת נקראת בפי היהודים בשם ארם צובה אשר היתה לפנים קרית ממלכה רבה בעת המלך דוד ומלכה היה הדרעדר בן רחוב [שמואל ח' ג' ד']. לערך שתי אלפים משפחות מב"י נמצאות עתה בה, אשר יחסו תחת צירי מלכי אייראפא, ואיזה מהצירים המה עברים, ויגינו עליהם בכל מאודם; השר רפאל פיעקאטי, ציר ממלכות רוסיא ופרוסיא, והשר אליהו פיעקאטי יועץ הראשי לממלכת עסטרייך המה עברים ודבריהם נשמעים מאד אצל הפחה אשר לרגליהם ימשוך חסדו אל היהודים גרי העיר בכל אשר יש לאל ידו

בית התפלה הוא בנין ישן מאד ונשען בפנים על שלשה טורי עמודים ובכל טור שבעים ושנים עמודים, על עשרים מדרגות נרד אל תוכו. היהודים שמה שומרים דת אבותיהם בכל תקפה וטהרתה. גם מלימוד חכמות ומדעים לא יניחו את ידם. לא פחות מששים זקני העדה מעוטרים בשם הכבוד חכם. רב הראשון לעדה הזקן הנכבד כה"ר אליהו אנטיבי הי"ו, מחבר כמה ספרים מחוכמים וביחוד ספר אוהל ישרים הנודע לתהלה, והרב השני החכם כהר"ר מרדכי ליוואטאן הי"ו, המה לאות ולמופת לכל חכמי העדה, והמה כבדוני פעמים רבות לבקרני בביתי בעת היותי בעיר הזאת. ושני החכמים האלה לא נופלים מאומה מרבני פאלען היותר גדולים ומפורסמים.

למוד חוקי תורת ד' מורגל מאד אצל היהודים שמה, ואין אחד מבני ישראל בעיר, אשר לא יאציל לו זמן מה מטרדות עתותיו להקדישם לתורה ולתעודה ולשתות מים חיים ממקור לא אכזב תורת ד' הקדושה והטהורה. בתור חצי הלילה יתאספו אל בית הכנסת זקנים ונערים יחדיו, ויעמיקו בלימוד התלמוד עד אור הבוקר ואחר יתפללו והולכים איש איש לפעלו

---

1) החכם קייזערלינג בדברו אדות הנוסע המפורסם „טייקסיירא" יאמר בזה"ל: טרם כלוה את טייקסיירא על דרכו לעיר אלעפא, כתעכב עמו מעט בעיר אנא היושבת על כהר פרת. לפי קבלת התושבים העיר הזאת ישנה מאד, רבו תלאות הנוסע הזה מאנא לאלעפא. נסיעתו זאת כמשכה מסוף ירח דעצעמבער עד חצי מערץ, ומה גדלה חדות הנוסע ומה רבה תודתו לד' כאשר בא לעיר אלעפא. אין ספק אצל חוקרי הארץ הקדמונים גם האחרונים כי אלעפא היא היא העיר הנקראת בכתבי הקודש בשם ארם צובה, מספר בתי העיר הזאת היו אז שנים ועשרים אלף תחת אשר עתה אינם אך ארבעה עשר אלף אשר נפלאו אז במערכות בנינם. „אמנם לא רק בתי התוגרמים והמורען היו בנוים לתלפיות נפלא מאד נעלה, כי גם בתי היהודים היונים והנוצרים והארמנים ככה גדלו ביפים עד אשר מלכים יוכלו לשבת בהם ולא יבושו. לא נדבר משלש מאות בתי התפלות לתוגרמים הנמצאים בה, והמתוקנים בתכלית ההדר בפנימיותם, ולא מבתי המסחר הגדולים המלאים מסחר כל ארצות תבל, ולא מחוצות העיר הרחבים המרוצפים באבני שיש, ועל כלם מה נהדרה ומה נחמדה הגבעה הנשאה המתנשאת בתוך העיר, הגבעה הזאת עגולה כהר קטן, ועליה עומד מבצר חזק קטן אשר נוסד, לפי קבלת היהודים והתוגרמים, מידי יואב שר צבא מלך דוד. גם בית התפלה ליהודים נבנתה מידי יואב; ועל הגבעה הזאת תקע אבינו אברהם את אהלו; יותר מאלף משפחות מבני ישראל נמצאו בעיר הזאת, בעת אשר היה שם הנוסע הזה בחלק מיוחד בעיר מוקף חומה ומובדל משאר התושבים, ויש להם, כה יספר טייקסיירא, בית תפלה ישן אלף וחמש מאות שנה. רוב היהודים שמה המה עשירים גדולים, וכמה מהם חכמים ונבונים בכל חכמה ומדע.

לפעלו ולעבודתו. בליל שבת מזמרים כל בני העדה שירים נעימים מחוברים מהחכמים. נפש העברי מאירופא תתפעל מאד לשמע נעימת הזמרה בלהקת כל העדה. רובי השירים והתפלות חוברו מהמשורר הגדול ישראל נאגארא מרמשק, הוא בעהמ"ח ס' זמירות ישראל. ומלבד אלה תמצא שם חברה מיוחדת מנעימי זמירות מתפלות דוד המלך אשר נתפעלתי מאד בשמעי ורוחי רחפה על כנפי החזון בימי עולם ושנים קדמוניות בעת הלה נר אלהַ עֲלֵי עֲצֻמַת נעים זמירות ישראל.

ביום שבתות וימים טובים עובדים את ד' בתפלות ושירים ומתענגים לכבוד היום כקטן כגדול, ולא נכר שוע לפני דל. העשירים יתמכו את ידו עניי העיר למען לא יחסר להם כל דבר בימים הטובים. — נדבת לב היהודים יושבי אלעפא נודעת לתהלה בכל הארץ. איש יהודי כי יבוא שם מארצות אירופא, אז כל פתחי הבתים פתוחים לפניו, ויוכל לשבת בכל בית איש ישראל שיבחר כל זמן שירצה ובני הבית יחשבוהו כאחד מהם ומאומה לא יקחו ממנו. אני בעצמי הייתי בבית הנכבד סאלאמאן לוניאדע בערך חמשה שבועות והראו לי כל אותות אהבה ואחוה. ולא רק את אחיהם העברים יקבלו בזרועות פתוחות כי גם את הנוצרים למלא כל מחסוריהם כיד הנדיבות הטובה עליהם.

הבתים יפים מאד ונקיים עד להפליא, ומאכליהם מתוקנים על צד היותר טוב. היהודים לובשים בגדי עמי פאלעסטינא ומדברים שפת ערבית, וכמה מהם מדברים שפת עבריה בהברה ספרדית גם שפת איטאלקית במרוצה נפלאה. — עניי העדה רבים המה אמנם אחיהם העשירים מעניקים להם מטובם בכל אשר יש לאל ידם.

אלעפא מוקפת חומות גבוהות ובצורות; מסחרה יתפשט עד מוססול, בגדד, דיארבעקר ומצרים, הודו המזרחית בריטאני' עד צרפת. בשנת 1705 החריב רעש הארץ את העיר הזאת, וכמה אנשים נקברו חיים עד חצי בשרם, ונשארו נשרשים בארץ כעצי היער. רעש הארץ אחר אשר היה בשנת 1822 הרס והחריב את העיר עד מאד. רעש הארץ בפעם שלישית בשנת 1848 בעת הייתי אני שם לא השאיר אחריו מדבר שממה כהשנים הראשונים.

במרחק שמונה שעות מאלעפא על דרך העולה אינטבה, נמצא מקום הנקרא טעדיף בפי היהודים, והערביים קוראים לו „קאפעל־עזר" על שם עזרא הסופר. כבית התפלה להיהודים במקום הזה נמצאת מערה ובה אבן אחת, אשר לפי הקבלה המסורה בידי התושבים ישב עליה עזרא הסופר אחרי שובו מגלות בבל וכתב את ספר התורה. עשרים משפחות מאחב"י נמצאות במקום הזה, וככל שאר היהודים אשר בקרתים במקומות אחרים בארץ הזאת, מדברים גם המה בשפת ערבית. תושבי אלעפא יסעו פעם אחת בשנה להתפלל במקום הזה.

מטעדיף שכתי לאלעפא, ומשם נסעתי לעיר „קיללים" לרוח צפונית מאלעפא. בעיר הזאת מצאתי חמשים משפחות מבני ישראל אשר יחיו נפשם ממסחר וקנין ומצבם טוב מאד. משם נסעתי לעיר אינטב לרוח דרומית מזרחית מקיללים, אשר באתי שם אחרי מהלך יום וחצי. טרם נתן לי הרשיון להציג כפות רגלי על אדמת העיר הזאת נאלצתי לשבת חיצה לה בבית מיוחד עשרה ימים. הבית הזה נוסד מהממשלה לבקר את כל הנוסעים הבאים מחוצה לארץ ולראות אם בריאים המה, ולפעמים יגדל כל כך מספר הנוסעים עדי אפס מקום בבית, וישכונו כל זמן המונבל

תחת

תחת כפת השמים. ביתר שאת משימים המשגיחים על הבריאות את עיניהם על הסוחרים הבאים מארצות ההרים הסמוכות.

במרחק שלשה ימים מאינטב, שנו פני אדמת הארץ מכל וכל; הנוסע ראה יראה לפניו ארץ הריס גבוהים ונשאים אשר ראשיהם מכוסים בשלג עולמים, וכאשר ימסו מחום השמש, ישטופי כורם מים כבירים גורשים רפש וטיט אל הגאיות והעמקים בקול המולה גדולה. מצפון לאנטיב על דרך ההולכת למראַש ישטוף נהר מַראַד.

משם נסעתי למראש העומד לרגלי הרי „טוירום" אשר שיא ראשיהם המכוסים בשלג עד לעבים יגיע. אויר הארץ זך וטוב. האנשים בריאים וחזקים ואנשי מרות, ועושים מסחר בארץ קורדיסטאן כתוצאות יבול אדמתם, במקנה וכצמר גפן. בכל הדרכים במקומות האלו צנורי מים משלג הנמס על ההרים, שוטפים משני עבריהם כל ימות השנה. הבתים נאים מאד. התושבים, אשר כמה מהם עשירים, מלובשים בגדי תוגרמה. שם מצאתי חמשים משפחות מאחב"י רובם עשיריס, וגם אינם סובלים עול קשה כבשאר מקומות.

מעיר מראש עברתי בסביבות המקום המושך עליו עין הנוסע ע"י מחזות הטבע הנהדרים, ושבתי לאינטאב. כשובי רכבתי על סוסי ועברתי דרך נהר שוטף, ונשמטתי מסוסי, ורגלי אחת נאחזת בטבעות האוכף וככה נמשכתי אחרי הסוס מרחק רב והוכתי ונפצעתי עד מאד, דם כמים ירד על פי מדותי עד אשר לא נותרה בי נשמה. כה שכבתי ארצה כמת עד אשר רחמו עלי בני שיירא אחת אשר עברו על דרכי והשיבוני לאיתני. אחרי ימים אחדים, ימי מנוחה, שמתי לדרך פעמי, כי הזמן לא נתנני, גם אפס כספי להתעכב עד אשר אשוב לבריאותי כבראשונה. אחרי כן נסעתי לעיר „בירדשאק" לפי דברי היהודים היא ארם נהריים אשר נרו בה אבות רבקה. ועתה לא יגור שם שום איש יהודי אך באים שמה לפעמים בדברי מסחריהם.

טרם יבוא הנוסע העירה מוכרח הוא לעבור על מעברה את נהר פרת אשר יגן על העיר מעבר הזה, ועל עברי העיר האחרים מסוככים רוכסי הרים גבוהים הנוגעים בה, וגם חומות עתיקות הנוגעת עד רוכסי ההרים. מחזה נשגב הוא לעין הרואה להביט מרחוק החומה הגדולה המקפת את העיר בתמונות חצי עגולה בזקנה הרבה החופפת עליה לעומת מראה תכלת כהה מהררי החלמיש הרבוקים כשלשת במרחק רב עד מקום אשר תחז בת העין. לרגלי ההר נראה המון בתים אשר כמה מהם נהרסו ונחרבו וכלם זה לזה יגיעו. תחת כל בית מאלה הבתים נמצאת מערה וכה שנים או שלשה חדרים קטנים אשר לא יכילו יותר משלשה בני אדם בתוכם; כל החדרים האלה מחוברים לבנינים גדולים מאור המשתרעים למטה מתחת לעיר ומתחת לנהר פרת עד מרחק שעה אחת מעבר השני לנהר הזה. על ראשו עומד בית מלון אורחים [פונדוק] אשר ישבו בו סוחרים ארמניים.

א ו ר פ א.

במרחק שמונה עשרה שעות מעיר בירדשאק על אדמת ציה עומדת עיר אורפא והיא גם כן מוקפת חומה. בסביבותיה נמצאות המון מערות נעשות בידי אדם פתוחות תמיד ומובילות אל בנין אחד מתחת לארץ הנמשך לאורך מהלך איזו שעות. רחובות העיר נבנו בסדרים ישרים, שעריה גדולים ושוקיה מרווחים, ובלי הפונה העיר הזאת היא שרידי עיר גדולה אשר נחרבה

נחרבה מרעש הארץ. אולי היא עיר אור כשדים? בעיר אורפא נמצאו מצבות ימים קדומים עד מאד. יש מהם העומדים על חלם עד היום ויש מהם מונחים תחת עיי מפלתם ונזכיר מהם רק אחדים היותר נכבדים.

א) הבית אשר בו נולד אברהם אבינו, הוא מערה מעשה ידי אדם נחצבה בחלמיש צור אחד ושם נמצאת ערש חוצבה מאבן לבנה. המערה ההיא סגורה, והערביים עומדים עליה למשמר, אך רשיון נתן לעוברי אורח לבוא לתוכה בער איזה אגורות כסף. הערביים מביאים אל המערה את בניהם הקטנים החולים ומניחים אותם בערש אברהם אבינו ויעזבום שמה כל הלילה; ואם ישארו בחיים ער יום המחרת אז אין כל ספק אצלם כי רפואתם קרובה לבוא.

ב) התנור אשר [לפי דברי ספר הישר] צוה נמרוד להשליך לתוכו את אברהם אבינו על אשר מאס בפסיליו; הוא חפירה עמוקה מוקפת בגדה עצים, ולהגן עליה מרוח סערה, נבנה סביבה בית גדול העומד תמיד סגור ומסוגר. עתה מעין מים יזיל שם פלגיו, ומשם יפרדו והיו לשני יאורים רחבי ידים, וכמה "מיני דגים" נמצאים בתוכם. ככל המקוטות הנוגעים לחיי אברהם אבינו, גם התנור ההוא והמעין קדושים המה מאד בעיני הערביים, גם הדגים הנמצאים ביאורים הנזכרים אשר ראשית תוצאותם ממקור המעין, קדושים המה בעניהם מאד, וכל איש אשר יזיד לציד ציד ביאורים האלה אחת דתו להטית כאלו הרג את הנפש. ולסבה "הזאת יפרו וירבו ויעצמו הדגים שם במאוד מאוד, וככה הורגלו את האנשים עד אשר לא יפול פחדם עליהם בקרבתם להם, ולא יפריעו "עצמם ממשחקם.

ג) במרחק חמשים צערים מהתנור ההוא עומדים שני עמודי אבן הדבוקים יחד ע"י שלשלת ברזל. לפי המסורת המקובלת כפי תושבי המקום הזה, היה חום אש הכבשן גדול כל כך עד אשר לא יכול שום איש להתקרב אליו, וע"כ ערכו שני העמודים האלה למען יוכלו מרחוק להשליך את אברהם לתוך תנור האש.

במרחק שעה מהעיר, לצד הר-סלעים אחד נמצאו כמה מערות אבן מרובעות גבוהות מאד, אחת מהנה הגדולה מרעותיה הולכת לאחרת ושתיהן יחד תהיינה לחדר אחד גדול ורחב ידים. מערכת הבנינים העתיקים האלה פנימה היא על סדר נכון וישר, גגיהם חלקים, כמה עמודי אבן עומדים עוד על תילם, וכמה מהם נהרסים ונופלים על פניהם, וכולם חלולים ונחשים ועקרבים ימצאו קן למו שמה, אורחים נוראים אשר אין טוב לארם להפריעם ממנוחתם. איזו מהמערות יש להנה חצרות אשר הנם עתה רבץ לעדרי צאן. היהודים נם הערביים יושבי המקום הזה מאמינים כי זה "המקום אשר בו ישב נמרוד נבור הציד עם הסרים למשמעתו. —

במרחק שעה מעיר נמרוד נמצאת עוד מערה אחרת אשר עליה עומד בית יפה אף נעים מוקף מעצים רעננים. על המקום הזה עמד בית איוב, ואצלו מערה אשר בה ישב איוב בעת צרעתו, ושם באו אוהביו לבקרו. בהסלעים הסמוכים נמצאים מערות עמוקות אשר לפי המסורה היו מגורות בר לאיוב, ועד היום הזה הערביים מניחים שם תבואות שרותיהם. בחצר הבית ההוא נמצאת באר מים טובים.

בעיר אורפא מצאתי מאה וחמשים משפחות מאחב"י. מצבם טוב מאוד, אמנם נבערים מאד מדעת, ורק חמשים מהם יודעים להתפלל תפלתם.

במרחק שש שעות לעיר לצפונה עומד הכפר „חרן" מקום מחרת תרח אבי אברהם, ושם יעצה רבקה לבנה יעקב לברח "מפני עשו אחיהו. במרחק חצי פרסה מכפר חרן מראים הערביים באר עמוקת "

מכוסה כאבן גדולה, וקבלה בידם כי היא הכאר אשר גלל יעקב אבינו
את האבן מעל פיה בהתודעו אל רחל.

סיווערעק. טשערמוק.

בעצם היום אשר עזבתי את עיר אורפא, ושמתי לדרך פעמי הלאה
יחד עם ארחת נוסעים, התנפלו עלינו שודדים ערביים אשר ארבו
עלינו בדרך. בראותי כי כלתה עלינו הרעה פניתי אל ראש השודדים לבקש
ממנו על נפשי. הנוסעים לחמו עם השודדים בכל כחם זמן קצר אך לא
עלתה בידם להמלט מידם, ויפלו כלם לשבי בידיהם, ואסרום בעבותות
וסתמו את פיהם לבלי לצעוק חמס; אך אני בעצמי מצאתי חן בעיני שר
השודדים ולא נעשה לי רע מאומה. אחרי כלות המלחמה הובאתי אל
אוהל שר השודדים. כאשר חלף היום ויהי לילה הפצרתי בראש השודדים
להשיב נפשו במשקה אשר היתה בצלחתי. הראש נדרש לבקשתי וישת מן
המשקה אשר נתתי לו [יין שרף חזק] וישכר, ותרדמה גדולה נפלה עליו.
[לפי הנודע עם הכי-הונאים אינם יודעים משחית י"ש]. אחרי כן הלכתי
אל השבוים ויחדיו המתקנו סוד. ויהי בלילה התירו כלם העבותות מידיהם,
ונפול פתאום על השודדים, כי לא נזהרו ממנו. את ראשי המורדים תפשנו
חיים והנשארים נמלטו לנפשם, אך קרוב לעיר סיווערק הגיחו עלינו המון
שודדים רוכבים ונאלצנו לעזוב את המורדים השבוים בידיהם ולבקש מפלט
לעצמנו. למחרת היום ההוא באנו לסיווערק אחרי מהלך שלשת ימים.

סיווערק היא עיר ישנה מאד עומדת על אדמת מדבר שממה מוקפת
חומה גדולה העומדת לפול מרוב זקן. מעבר אחד מהעיר עומד
מגדל גבוה בתכנית פאר-העמודים [פיראמידען] בתי העיר קטנים ונתעבים;
כל מראה העיר יעיד על גודל עוני וחוסר. לא רחוק מהעיר תתראינה
חורבות מבצר ישן נושן. אך ארבע משפחות מב"י מצאתי שמה; מלפנים
היתה הערה גדולה ביתר שאת. רבנים אנשי שם היו בה, ומסחר היהודים
עלה כפורחת. אך הדבר הנורא, שוד שוטף בארצות הקדם, הפיל חללים
המון רב מהתושבים. במרחק שעה מן העיר נמצא מקום קברות היהודים
מקום גדול ורחב ידים ומצבות האבן נושנות עד מאד עד אשר לא היה
לאל ידי לקרות את הכתוב עליהן.

מסיווערק והלאה לרוח צפון הולך הדרך בין ארץ הרים וכפים גדולים
עד מאד, אויר המקומות ההם איננו בריא מסבת האדים
העולים מהאגמים הנמצאים שם לרוב; ההרים הם יקראו בפי היהודים
טורי תלגא [הרי שלג]. לסבב את המקומות האלה יש לזה גמלים מוכנים
נדרשים לנסיעות כאלה.

תושבי ההרים יקראו בפי היהודים עמונים ומואבים באמרם כי הנה הנם
מזרע עמון ומואב אשר נשארו על מקומם מימי קדם. בבית אחד
מהכפרים על ההרים האלה לנתי לילה אחד, ובני הבית קבלוני בסבר
פנים יפות. הטליץ אשר הי' לי שאל אותם אם הם מזרע עמון או מואב,
וישיבו אותו דבר כי לא ידעו זאת ברור, אך זאת יודעים על נכון כי המה
מזרע שני העמים האלה יחד.

העמים האלה מדברים שפה מיוחדת, אשר תדמה באותיות לשפת
קורדית, בתיהם גדולים בנוים מחמר ומשוחים בסיד מבחוץ;
ולהגן על נפשם מן הקור החזק התמידי אשר שם, אש תמיד תוקד בבתיהם.
אויר הארץ הוא כאויר ארץ קורדיסטאן בפרס; האנשים גדלי קומה וגבורי

כח; ראשית מלאכתם הוא עבודת האדמה, וגם יסחרו למצער במקנה צאן ובקר, גמלים ופרדים.

המה כמצב פרא, למודי מדבר, ורבר אין להם עם שאר העמים סביבותיהם וממשלתם ממשלת כנסיה וחפשית. מלבושיהם הוא מעיל מבגד צמר עב וחזק כאשר לובשים עמי הארץ בנסיכות מאלרוי, ומכנסים כמנהג חוגרמה יגיעו עד רגליהם המכוסות בסנדלים, ומגבעות על ראשיהם מעורות כבשים.

עזבתי את ההריכ האלה בלויה המואבי אשר נתארחתי בביתו ואיש יהודי. הדרך העולה בין רוכסי הרים וכפים גבוהים, מלאה מעקשים ומכשולים רבים, ואך בעזר המואבי אשר לו נודעו כל מצפוני השבילים והמסלות צלחה בידי לעבור הדרך הזאת בשלום בלי פגע עד אשר באנו אל אחת מפרשת הדרכים בין סלעי שאיה לא רחוק מנהר שוטף, והנה מורת דרכי עמד פתאום, ויצו עלי להראות לו את הדברים האצורים במלתחתי. על שאלתי אם באנו לאיזה גבול, ואם נתן לו פקודת שומרי המכס, ענני: כי עלי לעשות רצונו בלי שום דרישה וחקירה. כשמעי זאת הכינותי עצמי, כאלו לעשות רצונו חפצתי, וברגע אשר פנה אלי ערפו להביט מאחריו, השלכתי את מעילי על ראשו, ואחזתיו ממול ערפו בחזקת ידי. ובעזר איש בריתי אסרתי את ידיו, והביאותיו לעיר טשערמוק, אך שם נאלצתי לעזבו כי לא מצאתי שם שום פקיד ומצוה משוטרי ממשלת תוגרמה.

טשערמוק עומדת אצל הר מערב-דאגה ושם מצאתי מאה משפחות מאחב"י אשר יחיו חיי עוני וצער בהיותם בכל פעם מרמס לרגלי השודדים אשר יפלו עליהם פתאום ויציגום בכלי ריק. בגדיהם ומנהגיהם המה כמנהגי המחמודים.

במרחק שעה אחת מעמר טשערמוק נמצאים כמה מעינות מים חיים הנאספים בבורים חצובים מאבן במערה אשר תהי למקום הרחצה לתושבים. אני בעצמי נסיתי את מי הרפואה האלה, כי אחרי רחצתי שמה במשך עשרה ימים, נרפאתי מפצעי ומכל המחלות אשר היו לי מתלאות הדרך. לא רחוק מהמעינות עומד בית מלון לאורחי הרחצה.

ח.

דיארבעקער.

קעניג. הכסיפה לקרוינקייען כתב יד וינזרש הסופר. כליכין. קבר ר' יהודה בן נתירש. כפריס וכ"י נוסדים יע"י טוינלוש. דוינזירינ. נלקו. מכהגים ורים.

טרם יבוא הנוסע לעיר דיארבעקער הגדולה, יוכרח לעבור דרך ההרים מהלך שני ימים. ארמת ההרים תוציא צמחי רשא מעט מועיר ורשמי חנוכות אך למצער נכרים בה. כבשאר ערי ארצות הקדם, כן גם בעיר הזאת יגורו היהודים בחלק מיוחד ממנה. אך ההבדל איננו נובע ממקור שנאה או לעג ובוז, אמנם הוא תוצאות מנהג ישן נושן, ולא פרי משטמה כאשר הוא דירת היהודים בחלק מיוחד מעיר רומי. בעיר הזאת מצאתי שתי מאות וחמשים משפחות מאחב"י. ואף אם לא מצאתי ביניהם אף אחד שיהיה חכם במרעים, בכל זאת רבים יודעים את למודי רתנו הקדושה, וידיעת ספרי נביאינו מצאה קן בלבבם. במקצוע אחד בבית התפלה ליהודים

שמה

שמה, נמצא חדר קטן מיוחד סגור ולא יפתח הקדוש בעיני היהודים גם בעיני בעלי אמונות אחרות לרגלי הקבלה המסורה להם, כי במקום הזה נגלה פעם אליהו הנביא. במקום חלול בחומה בפנים החדר הנזכר מונח ספר תורה כתוב בכתב אשוריות. אך פעם אחת בשנה בליל יום הכפורים יקחוהו ממקומו ויניחוהו על השולחן כל היום ההוא, וכל החרדים לדבר ד' ינשו וינשקוהו מנשיקות פיהם ברגש קודש. אני בתכונת **חכם** צלחה לי להשיג הרשיון לראות ולבקר את ספר התורה הזה אך לא מצאתי בו שום דבר יוצא מן המורגל. הספר הזה כתוב על קלף עבה מאד. האותות דומות לאותות שלנו, ובמקומות רבים נמחק הכתב ולא ירוץ הקורא בו. היהודים משם יאמינו כי ספר התורה הזה נכתב מידי עזרא הסופר.

כאשר הפצתי להתחקות על שרשי ספר התורה הזה לדעת ראשית מוצאו, הוגד לי כי היה בראשונה קנין ערת ישראל הנכברה בעיר מַארדִין, ומשם בא לידי יהודי דיארבעקער למשמרת כי יראו יהודי מארדין מהשודדים אשר כמה פעמים נופלים בגבוליהם לבלי יפול גם כלי חמדתם זה בידיהם ואחרי עבור מועד לא חפצו יהודי דיארבעקער להשיבו לבעליו הראשונים. בהיותי במארדין מצאתי בידי אלופי הקהלה כתב קבלה מעדת דיארבעקער כי כן הוא אשר קבלו מידיהם את הספר למשמרת. אמנם עדת מארדין הגיעה לקנין הספר הזה על האופן אשר אוכיר. אחרי הדרישה והחקירה אודות הדבר נודע לי כי היהודים בעיר נציבין אחרי אשר נמלטו על נפשם מחמס שודדים אשר התנפלו עליהם, באו לעיר מארדין והביאו אתם את ספר התורה הזה, ולפי דבריהם היה הספר הזה עוד מימי קדם בכית ישיבת ר' יהודא בן בתירא אשר כפי הנודע, הרביץ תורה בנציבין, וכפי הקבלה נכתב מידי עזרא הסופר; גם כתבי יד אחרים עתיקים מאד נמצאו בנציבין אך נאבדו לרגלי תלאות היהודים שמה. וכאשר חשקה נפשי מאד לדעת שורש דבר ספר התורה הזה, דרשתי אדותיו משאר יהודים, וביחוד שאלתי את פי איש יהודי זקן נכבד אחד מתושבי עיר מארדין, והוא גם הוא הגיד לי כדברים הנזכרים.

בלי כל תפונה הספר הזה הוא ישן נושן מאד, ושוה הוא לחוקר קדמוניות להתחקות על כל פרטי ענייניו. וכאשר עד היום הזה לא נדבר אודות הספר הזה משום חכם לב דורש דברים עתיקים אשמח מאד להיות הראשון להודיע שמץ מנהו, ומאד עגמה עלי נפשי אשר לא היה לאל ידי להתבונן על כל פרטיו בדבר הפתוחות והסתומות והאותות בפרט, ובדבר שאר החילופים הנמצאים בין מנהגי אשכנז וספרד, להוציא דבר נכון בענין ההבדלים לרגלי הספר הישן הנושן ההוא. ואם יזכני ד' להוציא חפץ לבי לאורה, לשוב עוד הפעם אל המקומות אשר עברתי שם בראשית מסעי, אעשה כל אשר יהי' ביכולתי לדרוש ברור הטיב בספר הזה לכל הנדרש. —

העיר דיארבעקער מוקפת חומה גבוהה, העומדת על תלה עוד מימי הרומים כוכשי הארצות כאשר יעידו כמה כתבים, כתובים בשפת רומי במקומות רבים על החומה הכצורה הזאת הנמשכת לאורך רוכסי הרי סלעים וכפים, היורדים בשפוע עד קרקע נהר חרקל העמוק במקום הזה לכל הפחות חמשים צעדים ושם אניות יהלכון, גם שם המקום המאחד את הדרך אל ערי מוסול ובגדד. הן אמנם אניות בו יהלכון, אך הדרך מלאה חתחתים מסבת הסלעים וצורי מכשול המונחים לרוב בתחתית הנהר, והאניות תשברנה כנגיעתן בהם. וסכנה אחרת לאניות היא, כי בעת ימם השלג על ההרים הרמים מחום השמש, יזרמו המים הנמסים ברעש נורא מאד

מראשי

מראשי ההרים, ובשטף רכים יעתקו סלעי שאיה גדולים ממקומם ובקול המולה יפלו יחד על האניות ההולכות על פני הנהר, אשר תחפוצצנה אז לרסיסים או תטבענה במצולות תחת. בעיני ראיתי אניה אחת אשר נטבעה מסבה הנזכרת במצולות תחת את כל שאונה והמונה, ולא נמלט רק איש אחד מחובליה.

בין האניות שמה, אשר תכננה במשך שנים או שלשה ימים הוא על דרך פשוט מאד. ישחטו מספר רב עזים, ויפשיטו עורותיהן ממול ערפן ולא יבדילו. את העורות האלו תופרים בקצה ראשיהם הנחתך, או בשער מקומות הפתוחים, ואחרי כן יפחו בהם רוח עד כי יהי' לנאדות נפוחים גדולים. שנים עשר טורים מנאדות כאלה בכל טור שנים עשר יחוברו יחד משולבים איש אל אחיו בעבותות אל קורות עצים מרובעים אשר יניחו עליהם לארכם. על הקורות האלו, יניחו קרשים זה בצד זה, ועליהם יניחו הסחורות. המעברות האלה קלות על פני המים. אך אם תגענה בסלע בחוקה או ינתקו הנאדות, ויצא הרוח מתוכם, וכל אשר עליהם יפול במים יחד.

לפני שנים נמצאו בעיר דיארבעקער שמונים אלף תושבים, אך הדבר המעיטם עד שליש מהמספר הנזכר, חגרת יד הדבר היה רק על יושבי העיר בחלק צפון ועד היום עומדים שם הבתים חרבים ושממים מאין יושב. תושביה יעשו מסחר וקנין לרוב את אנשי אנאטאליען, דמשק, אלעפא, מוססול, בגדד, וקורדיסטאן. המסחר גדול מאוד ותוצאותיה נודעות לשם ולתהלה, וביחוד נמצאים שם אומנים נפלאים בחרושת כסף ובמלאכת עשית כלי קרב. גנות ופרדסים נעימים מקיפים העיר מכל עבריה, ובתוכה מתנוססים לתלפיות בניני פאר, והמון בתי אוצרות ליבול הארץ, וכמה מעינות אשר יקרו מימיהם למעלה ע"י תחבולות חכמה ומעוטרים בעמודי שיש נפלאים. הבתים בעצמם המה רחבי ידים בפנימיותם וטהרה ונקיות שוררות בתוכם.

החומות המקיפות את העיר רחבות מאד עד אשר תוכל עגלה לעבור ולסבב אל עבר פניה, ועל ראשיהן עומדים כמה בתים. כאשר הלכתי ביום אחד בלויית איזה מכ"י והאיש אשר שכנתי בביתו כה"ר יצחק מזרחי הי"ו על חומות המבצר, אמרתי להם, כי מאד כלתה נפשי לראות ולדעת את אשר בתוך הבתים העומדים על החומה. בני לויתי נסוגו אחור מפחד כשמעם הדבר יצא מפי, ויזהירוני על נפשי מבלי לשים נפשי בכפי להציג כף רגלי על מפתן הבתים האלה, באמרם כי שעירי ליל ירקדו שם. אמנם אני לא נתתי לבי לדבריהם, והלכתי בעצמי לאחד הבתים ולא ראיתי שם מאומה. כשובי הביתה נודע לי אמתת דבר הפחד אשר יפחדו האנשים ללכת אל הבתים האלה, כי נשים מחמוריות תבואנה אל המקומות האלה לעת הלילה לראות פני אנשים צעירי ימים משבט הארמעניער אשר דבקה נפשן במו לאהבה.

ראית פנים כואת תכוסה במשאון, והאנשים אשר הגיע להם שמה עת דודים יבאו שמה חגורים בכלי קרב ומלחמה, ואוי לו להאיש אשר יחדור שמה לפי תומו, כי יהיה דמו בראשו.

וכאשר אחרי כן הלכתי אל אחד מאלה הבתים מצאתי כי כנים הדברים הנאמרים מזה, כי אך שמתי כף רגלי על מפתן הבית וכדור עופרת חלף מעל ראשי בקול רעם, ומאז והלאה לא הרהבתי עוד בנפשי עוז לשום נפשי בכפי. —

תושבי דיארבעקער מדברים בשפת ערבית ארמאנית ותוגרמה, והיהודים לא ידברו כי אם שפת ערבית. מלבושיהם מלבושי תוגרמה מלבד אנשי אייראפא היושבים שם אשר לא שנו בגדי ארצות מולדתם.

במרחק שני ימים מעיר דיארבעקער עומדת עיר מארדין, לרגלי הר דשעבעל-מארדין, ועל ראש ההר ההוא נמצאו שרידי ארמון ישן נושן. לערך חמשים משפחות מב"י ימצאו שמה. ואף אם גרים בחלק מיוחד מן העיר, בכל זאת יחיו חיים טובים, וחופשה נתן להם. רובם יעבדו האדמה, ולובשים מלבושי הארץ, ומדברים בשפת ערבית ונשיאם הוא מאילום משה.

אחרי מהלך שני ימים באתי מעיר מארדין לעיר נציבין, העיר הנזכרת בתלמוד פעמים רבות ולפי תרגום ירושלמי היא עיר אַכַּד הנזכרת בכה"ק ועתה מצאתי שם אך שנים יהודים [1]), אב ובנו; האב מאילום שמואל הוא שוחט, ושם בנו יצחק. במקום הקברות הרחוק מהעיר מהלך שעה אחת, נמצא קבר ר' יהודא בן בתירא [2]) המכובד בעיני כל תושבי הארץ ורבים יבואו מרחוק להתפלל על הקבר הזה. לפני עשר שנה עמד בית גדול על הקבר, ובפקודת פחה אחד נהרס ומאבניו נבנה בית לאנשי הצבא. על אחת מן האבנים היתה נמצאת כתובה עברית לזכרון ר' יהודא בן בתירא, וכל עמלי לא עמד לי למצוא האבן ההיא. הן הראו לי אבן אחת עגולה גבוהה חמש רגל ואמרו לי כי היא מצבת קבורת התלמידי הגדול הנזכר, אך לא מצאתי שום מכתב חרות עליה. על מקום הקברות ההוא קבורים, לפי הקבלה, עוד שאר בעלי תלמוד רבים, אך לא מצאתי שום אות וזכרון עתיק אשר יעיד על אמתת הדבר הזה.

טְזֶעלְמַא. הכפרים ליהודים:

במרחק שתי שעות מנציבין לרוח דרומית מזרחית עומד כפר טזעלמא. הכפר הזה נקרא על שם מיסדו, איש עברי הנודע בסביבות המקום לאיש נכבד מאד בתכונות נפשו היקרות ועשרו הרב, וכן גם בדבר אומץ רוח גבורתו בעת קרב ומלחמה.

פחה אחד אשר היה אוהב להעברי טזעלמא הנזכר, נתן לו במתנה כברת ארץ גדולה לאחוזת נחלה ויצו טזעלמא לבנות שמה בתים רבים, וידרוש מאת הערביים והארמניים לשבת בכפרים ההם חנם באין כל תשלום באופן אשר יעבדו את שדותיו. על האופן הזה התגדל הכפר הזה יד על יד מאשר היה בראשיתו. פעם אחת באו שודדים רבים, ויבקשו להחריב הכפר ולשלול שלל התושבים, אכן טזעלמא עמד נגדם בזרוע גבורה נמרצה ויכם אחור והציל את תושבי הכפר, אשר מהיום ההוא כבדוהו ביתר שאת ויהי שם האיש גדול מאד בעיניהם, עד אשר במשך הימים מנוהו למושל עליהם. לפי מנהג ארצות הקדם יש לו שתי נשים אשר ילדו לו שבעה בנים. אני הייתי בבית המושל הזה שני ימים ובני הבית הראו לי כל אותות אהבה וכבוד גם יהודים אחרים התאחזו בכפר הזה.

במרחק

---

1) בנימין מטוליטלא בספרו צד 390, יגיד לנו כי מצא שם אלף יהודים, ר' פתחיה (צד 193) יאמר כי מצא שם 2800 יהודים גם יספר מבית הכנסת של ר' יהודא בן בתירא בנציבין, גם החכם ריטער בספרו „ידיעות הארץ" יזכיר את הקבר ויאמר כי נמצאים שרידי בנין חרב מעל לקבר אמנם עתה לא נמצא שם זכר מכל אלה.

2) בנימין יספר לנו כי קברו נמצא בכפר מירון בארץ ישראל. אך כאשר הגדתי הוא האמת כי גם לפי התלמוד פסחים דף ג נמצא קברו בנציבין.

במרחק שעה אחת מכפר טועלמא, מתנשאים רוכסי הרים גבוהים הנקראים „דיעבעל-זאנדיאק," ולפי קבלת החושבים המה הררי שעיר, אך אני הראיתים לדעת כי שגו בזה, בהיות הררי שעיר לפארת דרומית לגבול ארץ ישראל. משם עברתי לבקר את הכפרים בסביבותיהם הנושבים מכ"י, ואחרי דרשתי ענינים מצאתים נבערים מדעת מאוד, כי אינם יודעים מאומה מספרי התנך וספר התורה כספר החתום להם; גם יש להם איזה מנהגי ישראל המסורים בידיהם מאבותיהם, ועושים אותם כמצות אנשים מלומדה בלי דעת ותבונה על מה אדניהם הטבעו. ביום השבת יבואו כלם לבית התפלה, אך לא יפתחו פיהם להתפלל, כי לא ידעו מה היא, רק נשיאם האחד היודע להתפלל, יפגיע בעד כלם; גם יקרא בתורה מספר נדפס, כי אין להם ספר תורה כתוב כדין וכהלכה. רוב מלאכתם הוא עבודת האדמה, ומעטים מהם רועי מקנה, וגם יעשו איזה מיני בגדים, ומעט מזעיר מהם ישיתו פניהם אל המסחר. — כאומץ רוח ילחמו תמיד את שבטי הקורדים, גם יתערבו במריבות השבטים הלוחמים יחד, פעם יתנו יד לשבט זה לפעם לאחר כיד התועלת אשר תצמח להם מהנצחון לפי ראות עיניהם, ולשונם הוא קורדית.

דְשָׁעוַירָעה. זאַחו.

אחרי שבתי בין היהודים יושבי הכפרים הנזכרים לערך עשרה ימים, נסעתי משם דרך קופרי ובאתי לעיר „טשעזירע" על שפת נהר חדקל, לרגלי הרי „דיעבעל דיודי" הנקראים בפי העברים „ארץ גזרה" וקבלה בידם כי הוא הר עזאזל אשר נשלח שם שעיר המשתלח, אך לפי דעתי, הקבלה הזאת איננה נכונה, מסבת רוחק ההרים הם טירושלים. — בעיר הזאת מצאתי כעשרים משפחות מכ"י, ומהם עשירים גדולים.

מלבושיהם על אופן זר מאוד. בראשונה לובשים כהונת של כגד משי ארוכה, הפתוחה מלפניה, ועליה חצי מעיל של משי מצויר בציורים שונים, ועליו עוד חצי מעיל אחר של כגד משי אדום כלי בתי יד. על ראשיהם נושאים מצנפת גבוהה מאד, את המצנפת יצנפו במיני כגד מצבעים שונים, עד אשר תתפשט ותרחב המצנפת במאד מאוד. בגדיהם ישאו בקיץ ובחורף ולא יחליפום.

מן „טשעזירעה לזאחו" עברתי את נהר חדקל על אחת מן האניות אשר הזכרתי למעלה. האניה אשר עברתי בה נשברה בנגחה על אבן ונתקו הנאדות הנפוחים, וכל אשר היו עליה נפל אל תוך הנהר, אך בעזרה אשר החישו לנו לא נחסר דבר.

מן טשעזירעה לזאחו, מהלך שמונה עשרה שעות והרוצה לבוא שם יוכרח לעבור את נהר חבור השוטף מראשי ההרים, והמתחבר אל תעלת מים ישנה, ועל התעלה נמצא גשר אבנים. אצל השער נדרש מיד כל נוסע תשלום המעבר פיאסטער אחד לגולגולת. מצפון העיר וממערבה נמצאו חפירות עמוקות מלאות מים.

בעיר „זאחו" לרגלי נהר חבור נמצאו שתי מאות משפחות מאחב"י, אשר מקצתם יחיו נפשם ממסחר אשר יסחרו עם שבטי הקורדים שכניהם ומקצתם, ממלאכת אריגת מני בגד מצמר גפן. רובם עשירים אך כלם בני בלי דעת המה.

בעיר

בעיר ההיא יושבים שני רבנים, אחד מהם רבי שלום הוא עשיר גדול, והשני רבי אליהו, אף אם איננו עשיר כראשון, בכל זאת יחיה בהרחבה. ויהי היום וישלח הרב ר' אליהו אחרי לבוא אליו להתיעץ עמי בענין נחוץ מאוד, לפי דבריו. כאשר כאתי אליו מצאתיו יושב ומעיין בספר בית יוסף. ואשאלהו אודות הדבר הנחוץ, ויגד לי כדברים האלה: איש יהודי מעיר הזאת הלך זה כטה וצרור סחורתו על שכמו למכרם בכפרים הסמוכים, ומאז עקבותיו לא נודעו. אשתו אומרת כי בעלה איננו בחיים ולא ישוב עוד אליה ותחפוץ להנשא לאיש אחר, ולפי דעת הרב צדקה האשה בחפצה, אך בכל זאת חפוץ יחפוץ לשמוע גם דעתי בדבר הזה. ואגיד לו את דעתי, כי באשר לא נודע מחת האיש על נכון, יוכל להיות כי עודנו חי, או נאלץ עפ"י איזה סבה להמיר דתו, ולפי דין תורה אסור להתיר את האשה לקחת בעל אחר, כי אין קדושין תופסין בה, וכל עוד אשר ישאר ספק בדבר, היא בחזקת אשת איש. אך הרב אמר, כי בהיות האשה עוד בימי עלומיה ואם לא יתיר לה לקחת איש בהיתר, תסור מדרך הישרה. וכאשר הגדתי לו כי בארצות אייראפא לא ירהיב שום רב לעשות דבר כזה בלתי הסכמת רבנים אחרים, השיב לי, כי הוא הוא הרב היותר גדול בתורה בכל הארץ הזאת, וכל ענין הנוגע לדת ישראל על פיו יצא ויבוא, ואין מי מהרהר אחריו, ויפתח בדורו כשמואל בדורו. וכאשר חשב כן עשה, ויתן להאשה רשיון לקחת לה איש כלבבה ולהנחם בו אחרי בעל נעוריה האובד.

במרחק שש שעות מן העיר יתנשאו ראשי הרים גבוהים ותלולים הנוגעים ברוכסי הרי קורדיסטאן. היהודים אומרים כי המה הרי אררט הנזכרים בתורה ועליהם נחה תבת נח. ויש ידים להקבלה הזאת, בהיות תרגום אונקלוס של הרי אררט „טורי קרדו" [הרי קורדיסטאן] ואשר כל הארץ נקראת על שמם. ההר ההוא חלק מאד ושפוע, ושש שעות יוכרח איש לעלות טרם יבא על ראשו. מהמבול יספרו פה דברים נפלאים. בסביבות המקום ישנו עם אחד מעמי הקורדים, אשר פעם אחת בשנה יעלו כלם על ראש ההר ההוא לעבוד עבודה זו תפלה, גם יבעירו אש גדול אז על ההר, ואומרים כי הם מיוצאי חלצי המלך סנחריב, אשר גם הוא התפלל על ההר הזה [גם בתלמוד נזכר הענין הזה על המוכא בנביאים אודות סנחריב אשר התפלל בבית נסרוך] ובירדם מן ההר מביאים בידם שרידי עצים מן התבה, לפי דבריהם, אשר המה בתבנית חלקי קרשים, מהם לבנים ומהם שחורים וחלולים, אין לאל ידי להגיד כל פרטי דברי חגיהם על ההר הזה, כי בעת היותי שם עוד לא באו ימי החג, ואך את אשר הגידו לי הודעתי.

לרגלי ההר עומדים ארבעה עמודי אבן, אשר לפי דברי התושבים, מלפנים מזבח ישן נושן היה נשען עליהם, הוא המזבח אשר עליו הקריב נח קרבנות לד' אחרי צאתו מן התבה, גם אומרים כי לרגלי ההר הזה נמצא קבר נח, אך אינם יודעים מקום הקבר על נכון. גם בידי היו איזה חתיכות עצים מן התבה (?) אך נאבדו ממני בדרך יחד את שאר דברים יקרי ערך, בנפול עלי שודדים על דרכי מבגדד לעיר קאנסטנטינאפל, ויקחו ממני כל אשר הי' לי. גם נאבדו ממנו איזה כתבי יד כתובים בכתב אשורית, אשר עגמה נפשי עליהם יותר מעל אבדן כל רכושי והוני.

ט.

נסיעתי הראשונה על הרי קורדיסטאן.

הגיון על דבר כפוצות עשרת השבטים. סאכדור. דייק. תַּכוּרַא. מערת אליהו הנביא. אלקוש. קבר כתוס הנביא.

כאשר באתי אל הארצות ההנה, וחתבוננתי על המצב הטוב אשר בו יחיו אחי ב״י היושבים שמה, כאשר ראיתים חפשי מכל תלאות וצרות, ואך טוב להם, לא יכולתי לעצור ברוחי מחשוב, כי אולי הנה הנם מזרע עשרת השבטים, והארץ הזאת היא הארץ אשר בה הגלו האובדים לפי דברי הנביאים, אלה עשרת שבטי יה בגלות ישראל מעל אדמתו אשר הביאם שם תגלת פלאסר. וכאשר שויתי ודוממתי אלה ימים הקדמונים, וימי מהומה ומבוכה, ימי צרות ורעות לישראל, אל הימים הטובים האלה בעת החיה, עלו על זכרוני דברי חוזה יה אשר דבר ברוח קדשו לאמר: ובאו האובדים בארץ אשור [ישעיה ק״ז י״ג].

למה קרא הנביא אובדים לאלה היושבים עתה בארץ הזאת מלאה כל טוב, ארץ אשר ארחות נוסעים להמונים יעברו בקרבה וישאירו אחריהם רשמי כל טוב וכל ברכה, ארץ אשר יושביה יחיו חיי עונג ושלוה? ובכל זאת דברי הנביא הקדוש המה נאמנים וצודקים עד מאד. כי בעת ישבו אחינו ב״י בארצות האלה תפקדנה לפעמים בתלאות רבות ונמרצות. בתשוקה נמרצה ובלב פועם החילותי לחקור ולדרוש, ולהתחקות על שרשי אחב״י במקומות האלה, בקרתי את בתי מעונותם, שאלתי את פי התושבים ואחרי כל שאלה אשר שאלתי האמנתי להתקרב על יד אל המטרה הנשגבה אשר הצבתי לי בעמקי לבבי מראשית שומי לדרך פעמי.

היהודים אשר שם הגידו לי, כי על כל רוכסי ההרים האלה המשתרעים במרחק רב מאד, יגורו המון רב מאחב״י מפוזרים בין עמי הקורדים ומעולם לא יעזבו את מקומות מושבותיהם, וככה יחיו נפרדים ונבדלים משאר אחיהם בכל ארצות פזוריהם. כשמעי זאת גמרתי בדעתי לעלות על ההרים ולבקר את אחי היושבים שמה. כל ההזהרות אשר הזהירוני לבלי לשום נפשי בכפי לעבור הדרכים המלאים סכנות ומכשולים לא יכלו לעצור בעד תשוקתי לבקש את אחי האובדים על הררי עד האלה מקום אשר ארחות נוסעים בל תעבורנה שם מעולם, ועל כל צעד וצעד רבו התחתים ומכשולים למעלה ראש. בין כה וכה נהייתי ונחליתי, ונפלתי על ערש דַוָי. אַחַי העברים נחמוני בעת צר לי; ואני בארתי להם איזה דברים מדברי נביאי קדשנו, והודעתים מהחוב הקדוש אשר העמסתי עלי לבקש את אחי האובדים והנדחים, שרידי עשרת השבטים. אשובה לאיתני אמרתי להם וארוכה תהי׳ למחלתי כאשר אראה את אחי אשר עקבותיהם לא נודעו ליושבי תבל היושבים בארצות אשר עוד לא דרכה שם רגל נוסע עד היום. שאלתי ובקשתי הוציאה פרי, כי רבים מבני אמונתי נלוו אלי ללכת אתי אל המקום אשר כלתה רוחי אליו. ואחרי אשר פקדתי עתותי בידי אל מעוזי שמתי לדרך פעמי.

עתה לך נא אחרי קורא נכבד בארץ ציה ושוממה, מקום אשר יתנשאו שמה המון קברות נוסעים, השולחים אימתה ופחד בלב הנוסע אשר ירהיב בנפשו עוז לצעוד בתוהו ילל ישימון כזה, המראים לו כי רעה נגד פניו על דרכו אשר הוא הולך עליה. בכל אשר הרחקתי ללכת, כן רבו המכשולים על דרכי. רוכבים על סוסים לא יוכלו לעבור בנתיבות הצרים

המטים עקלקלותם כנחש עקלתון, וכמה פעמים הוכרחתי לעלות על ידי ורגלי על רוכסי ההרים. ואך מעת לעת ימצא הנוסע איזה עצי רמונים ותאנים להחיות בפרים את נפשו לבלי ימות ברעב.

באתי לזאנדור מקום אשר שם תחילנה להשתרע רוכסי הררי קורדיסטאן. שם מצאתי כשתי מאות משפחות מעם הקורדים וכחמשים משפחות מאחב"י. במרחק מהלך שני ימים משם עומדת עיר דייק בעמק אדמת פוריה, וכמה מעינות יזילו מימיהם סביבותיה, ואיזה מהם המה מים חמים. שם נמצאו ארבעים משפחות מב"י ושתי מאות ושמונים משפחות קורדים. העיר תנורא רחוקה גם כן משם מהלך שני ימים ועומדת על גבעה נשאה מוקפת הרים גבוהים ותלולים, ושם נמצאו כשלשים משפחות מבני ישראל. בקרב העיר נמצאו שתי מערות המחוברות יחד. האחת ריקה אין כל מאומה בה, והשניה היא כמבוא אל הראשונה. נגד פתח המערה, מן החומה למעלה תלוי וילון ממין בגד יקר מאד ושזור בחוטי זהב וארגמן, באמצע ספון המערה המצויר בציורים שונים מעשה ידי אמן תלויה מנורת זכוכית עתיקה מאד, ונרותיה יבערו תמיד ולא ישבותו, ועוד כמה אבוקות ונרות הבוערים במקום סתר הזה ישלחו אור נוגה סחרחר הממלא את לב הבא אל תוכה בתמהון רוח.

על דבר המערה הזאת מספרים נפלאות, ולפי דברי הקורדים והיהודים היא המערה אשר בה ישב מלפנים אליהו הנביא. המערה הזאת גם השדות המגבילים אותה הנה אחוזת נחלה לעדת היהודים שם, ובכסף אשר יוציאו מפרי תבואות האדמה ישתמשו להקים את המערה על תלה לבלי תפול למשואות. למטרה הזאת נתונה המערה למשמרת בידי משפחה אחת מחמודית אשר לא תשלם שום מכס, ונכבדת מאד בעיני היהודים והמחמודים מסבת קדושת המקום בעיני כלם.

גם הנדרים והנדבות אשר יתנו הנוסעים הבאים למקום הקדוש הזה כמה פעמים בשנה, יהיו להוצאות הדברים הנדרשים לכלכל כל צרכי המערה, ונתונים תחת השגחת איש יהודי. מעיר תנורא באתי לעיר אלקוש בשנת 1848, שני ימים לפני חג השבועות.

אלקוש.

העיר אלקוש עומדת בכבר ארץ לא זרועה ולא יגורו בה רק ארמניים לבדם, ולפי ההשערה עומדת על תילה מימי עולם ושנים קדמוניות. הבתים העומדים נבדלים זה מזה, יתראו כמגדלים מבצרים המתנשאים לרגלי ההרים. הלכתי לשם בלוית איזה מאחי ב"י ואחדים מהקורדים לראות בעיני איככה יחוגו שמה את חג היום אצל קבר נחום הנביא[1]). סמוך לאחד ההרים נמצא חצר גדול רחב ידים, ובתוכו עומד בית גדול מאד המכיל בתוכו אלף אנשים. שני שערים פתוחים לבית הזה המתוקן לבית תפלה ליהודים. ומוזר הוא לראות בית תפלה בלא עדת עם. באמצע היכל הנעזב ההוא עומדת, בתוך מקום המוקף בגדד, במת־מתים המכוסה באדרת שזורה בחוטי זהב יקרה מאד ועל כל כבוד חופה יקרת ערך סוככת מלמעלה. המקום הזה הוא קבר נחום האלקושי. היהודים מעירות מוססול, ארועל, ארביל

---

1) בכימין מטוליטלא יאמר בספרו צד כ"ח כי ביהכ"כ של נחום הנביא הוא בעיר מוססול, ואני אמנם מצאתיו בזה המקום.' כן גם יאמר כי קבר נחום הוא במרחק שש שעות מקבר יחוקאל הנביא במקום הנקרא עין-שיפטא.

ארביל, קירקוק, ואלה היושבים בהרי קורדיסטאן, וממקומות הרחוקים מהלך שמונה ימים סביב יקבצו ויבאו פעם אחת בשנה שמונה ימים לפני חג השבועות ויחוגו שם ארבעה עשר יום. הארמניים התושבים יתנו להם את בתיהם לשבת, וישבו בעצמם בחצירות עד עבור ימי החג. בעצמי הייתי שם כל ימי החג, ובעיני ראיתי כל הנעשה.

הנוסעים מביאים אתם ספרי תורותם, ומניחים אותם בארון הקודש אשר בהיכל, ואחר כן ילכו הנשים לחדר נחום הנביא, ואז תחל העבודה זו תפלה. בראשונה יקראו דברי ספר חזון נחום האלקושי בכתב יד ישן נושן המונח על הבימה ואחר כן מקיפים שבע פעמים את ארון הקודש ומזמרים שירים ותשבחות כל משך עת ההקפות. אחרי ההקפה השביעית ישירו שיר נשגב לכבוד הנביא, המתחיל „שישו ושמחו בשמחת נחום הנביא" וכל חרוז מתחיל באותות שם הנביא ע"פי סדר האלפא ביתא. אז תבאנה הנשים אשר אינן מבינות לשון הקודש ותתפללנה התפלות הנעתקות עבורן ללשון ערבית או קורדית, ובקול רנה וצהלה תסובבנה הבימה במחולת מחנים. כל זאת נעשה בגיל וחדוה אשר ימשך לערך שעה אחת.

בלילה הראשון לחג השבועות מתאספים כלם לבית התפלה אשר יאירו בו כערך אלף מנורות, ובאים אל חדר הנביא ואז תחל העבודה. אלה אשר יוכלו לקרות מתפללים תפלתם והאחרים שומעים בהנות לב, וכאשר תכלה העבודה, ישובו כלם אל בית התפלה ושם ישיבו לבם באוכל נפש, וביחוד ישתו קאפע. כעלות השחר מתפללים תפלת שחרית, ואחרי כן ישימו האנשים לדרך פעמיהם, וספר התורה הולך לפניהם, חמושים בכלי קרב, קני-רובה גדולים וקטנים על כתפותיהם וחרב פיפיות בידיהם, לאחד ההרים הסמוכים, לזכרון נתינת התורה ביום הוא על הר סיני ולקרות על ההר בספר התורה, ולהתפלל שם תפלת מוסף. מן ההר ירדו גם כן מזוינים בכלי נשק. כאשר יעתקו בני הקהל הגדול את כפות רגליהם יתחילו להלחם מלחמת תנופה למראית עין. לקול ענות הלוחמים המשתקשקים בכלי נשקם כלא סדרים, תבקע הארץ. וכל המחוה הנשגב הזה יחד יפליא את עין הרואה, ויתפוש אותו בלבו עמוק עמוק. מראה המלחמה הזאת הוא כדמות המלחמה אשר תהיה לפי דעתם בימות המשיח בין בני ישראל עם הגוים אשר לא יתנו למו ללכת לארץ הקדושה לכונן שמה כסא מלוכה לא ימוט לעולם. הנשים אשר נשארו בעיר, תצאנה בתופים ובמחולות לקדם פני בעליהן השבים מן ההר, ואז כלם יחד ישובו העירה בקול המון חוגג. גם בעלי דת אחרת יתערבו בשמחת היום ההוא בהיות להם לכסף מוצא לרגלי האורחים הרבים הבאים שמה.

בראשית ההומיה הגדולה צללו אזני ונפעמתי ממראה עיני וכאשר עברה ההמולה הראשונה, שבו סרעפי בקרבי ונשתוממתי לראות עד היכן תגיע יד הבערות ומנהגי-הבל להרוס אף בקודש ולחלל יקרת הדת אשר על חכמה ותבונה ארניה הטבעו.

איזה מהמנהגים בלי תפונה ממקור זר נבעו, וממעי מנהגי הערביים יצאו. נסיתי דבר אודות המנהגים הזרים אל אחי שמה המכבדים מאד את אחיהם העברים הבאים מאירופא ושומעים לעצתם. אך השיבו אמריהם כי מנהגי אבותיהם בידיהם מימים קדמונים ולא ישליכום אחרי גיום עד ביאת המשיח.

שובם לבית התפלה ימשך עד חצי היום, כי לפעמים רבות יעמדו על אם הדרך ויחרשו משחקיהם במלחמת תנופה. בבואם לבית התפלה ישיבו את ספר התורה להיכל, וישנו עוד הפעם את ההקפות סביב הבימה

שעל

שעל קבר הנביא, אז ילך כל איש העירה להנפש מעמל היום. לעת הנכון יתפללו תפלת מנחה בבהכ"נ ואחרי כן ילכו כלם מחוצה לעיר אל מקום ידוע להתענג ולשמוח בשמחת החג. שם יצהלו האנשים ומטיבים לכם ביין, והנשים יחולו במחולות לקול מנעימי זמרה מעם הארמניים. האנשים העשירים פותחים אז את ידם הנדיבה לתת מכספם לכל הנדרש לפאר ולהדר את בית התפלה והיכל הנביא וכרומה. ובעת רדת היום ויבא לילה ימהרו כלם לבהכ"נ להתפלל ערבית וילכו איש לביתו לשלום. במקום הזה יאמינו בנסים ונפלאות יתר על המדה הדרושה. האורחים יביאו את חוליהם אתם ויסנירום בן לילה בחדר נחום נביא, ואם יש להם אומץ רוח לבלי חת כל הלילה אז יאמינו כי רפואתם קרובה לבוא. חולים כאלה אשר רוחם יחוה למו משאות שוא ומרוחים, עוד יחוק חלים להמורא הגדול אשר יעלה על ראשם מפחד בלילות, כי לפי דבריהם, בהגיע חור חצי הלילה יתעורר רעש גדול על הכימה העומדת בחדר הנביא, ואחרי הרעש תתראה תבנית גדולה מוזרה מתחת לבימה וקול כאוב מארץ מתחרת ישמע לאמר: מה לך פה, ומה זה יחפוץ לבך? אם ירהיב החולה עוז לענות לקול הקריאה הלזו, תעלה ארוכתו בזה הרגע ואם אימה תבעתנו אז יאבד לנצח, וכל איש בריא מוזהר על נפשו לבלי ישאר במקום הזה בחצי הלילה. וכאשר חשקה נפשי להתחקות על שורש הדבר אשר הסב את דבר הפחד הגדול הזה, הסתרתי את עצמי בלילה הנזכר תחת הוילון הנטוי מעל הבימה ובתוך ההמולה הגדולה לא ראני איש כאשר נשארתי שם. אחרי אשר הכינותי לי כל הדברים הנדרשים לעמוד על נפשי אם יקרה לי איזה מקרה מאדם רע, וכאשר התרחקו כלם משם ונשארתי לבדי יצאתי מהמקום אשר נסתרתי, והחילותי לקרות ולהתבונן בספר חזון נחום הנביא, אשר לפי קבלת היהודים שמה נכתב בידי הנביא עצמו. הספר הזה יכיל אך דברי נבואות הנביא ההוא כבת"נך שלנו. פתאום החילותי להרגיש בנפשי פחד לא ידעתי שחרו ונרמה לי כאלו שמוע אשמע אחרי קול רעש מתחת כרכוב הבימה, אך אמצתי את רוחי, וכלימה כסתה פני מהפחד הדמיוני אשר יתקפני, וקריתי בספר מבלי חת עד תומו. רגעי הלילה ארכו לי מאד ודמיתי כאלו ימשכו לעולמים, ובעמל גדול צלחה לי להשאר עד, כי השינה החלה לאחוז שמורות עיני ולחבקני בזרועותיה, והחילותי לקרות בספר תהלים. פתאום החילותי להרגיש צלמות ולא-סדרים ברוב סרעפי בקרבי [אולי השמן במנורה סבב לי כאב ראש גדול או כח הדמיון העז הככיד אכפו על נפשי] ורוחי משוטט על פני ים דמיונים אין קץ ותכלית, וכל קרבי התחלחלו. ברגעים ההם דמיתי באמת לראות הקבר נפתח, והמון תמונות מבהילות לרבבות עוברות לפני במהירות נפלאה, וכאשר באו כן חלפו פתאום ודממה שוררת. פתאום וצליל הפעמון הכה שנים עשר תור חצי הליל. לבי נתר ממקומו ותחתי רגזתי, ועל יד על יד תרדמה גדולה נפלה עלי ואישן. במצב כזה שכבתי ארצה כמת עד אור הבוקר עת באו האנשים להתפלל ויעירוני משנתי. הקיפוני עטרוני מכל עברים וכל אחד הרבה לשאול אותי מה היו לי, מה ראיתי, ומה קרה לי בלילה. ועניתי להם כי צויתי מבלי לגלות לשום אדם את אשר נגלה לי במראות הלילה. ואדמה כי עשיתי כדת מבלי לשלול מהם את אמונתם בנפלאות המקום הזה הקדוש בעיניהם מימי עולם; אך לחכמיהם ואלופיהם הגדתי את האמת ולא כחדתי דבר. תושבי הארץ ספרו זה לזה מגודל החן וחסד אשר מצאתי בעיני הנביא, כי נמלטתי מהסכנות העצומות אשר רבים לפני נפלו חללים לרגליהן.

במשך

במשך ימי החג תנתן משרת ההשגחה על ביהכ"נ בידי איש עברי ועל ועל פיו יצאו' ויבאו כל העניני׳ם הנדרשים לו. ובימי השנה כלה ינתנו המפתחות בידי אשה מחמודית היושבת אצל המקום הזה, ועליה להעלות נר תמיד במנורה הקדושה התלויה על קבר איש האלהים, והיא גם היא אשר תפתח את הבית להאורחים הבאים להתפלל על הקבר, ותוליכם שמה. המשגיח הכולל על המקום הוא כהר"ר משה צעללום מעיר מוססול.

ו.

הנסיעה השניה על הרי קורדיסטאן.

לקרקי. ינגוי כציס ינבריות. חזקת הר „לבלני." זיכרו. וחלתי ורפואתי. תלונת לוי יהודי ינל לעזתו. ינשותי שלוס ניניכס. סכנת הדרך ינל ההריס. היהודיס שם. חיי תלואיס ומנגד ובריחתי. שובי לבירזלני.

חמשה ימים אחרי חג השבועות נסעתי משם בלויית עיברי אורח אחרים, ואחרי מהלך שני ימי׳ם באתי לעיר מוססול. הארץ אשר עברתי בה טרם בואי לעיר ההיא נקראת בכתבי הקודש במקומות רבים בשם „ארץ אשור." השם הזה יזכר עוד עד היום הזה בפי היהודים שם בסדורי קדושין וגיטין ושאר' ענינים הנוגעים לאמונת ישראל.

בדבר עיר מוססול אדבר בפרק מיוחד, ועתה אודיע רק מסביבות קור־דיסטאן לפאת מזרחה.

הנסיעה למקומות ההם קשתה עלי יותר מהנסיעה אל המקומות אשר עברתי שם בראשונה, ואחי העברי׳ם הזהירוני עד מאד לבלי לכתת רגלי במקומות המסוכנים וכל כך גדל פחדם עד כי לא מצאתי אף אחד מהם אשר חפץ ללכת אתי והוכרחתי לעבור בלויית איש קורדי אחד. הנסיעה דרך המקומות ההמה נקשרה בסכנות רבות מהמון השודדים האורבים על הדרכים במסתרים, ותמשך שלשת ימים, ועוד ביום הראשון הראתי לדעת גודל הסכנה הרובצת' על דרכי. חום השמש גדול שם כל כך עד אשר הוכרחתי לפשיט איזה מבגדי אשר היו עלי למעמסה; ויהי בהיותי בדרך, פתאום קפץ עלי האיש אשר הלך אתי מאחורי ויכסני בבגדי סביב וצוה עלי להתנפל ארצה. רוח ישימון הנורא סאמום הנקרא בכתבי הקודש „קטב מרירי" חלף על פנינו. סכנת הרוח הנורא הזה מודעת לכל.

אחרי מהלך שלשה ימים דרך המדבר באתי לעיר אקרא העומדת לרגלי הרי־חאייר. שם מצאתי כמאה משפחות מב"י, ומשגיח העדה כהר"ר אליהו' יקרא בשם „נשיא" כאשר הוא המנהג בארצות הקדם אשר כל אלוף העדה יקרא בשם ההוא.

בסביבות העיר יש שדות זרועות למכביר, גם המון רב עצי זית ושקדים ושאר עצים נושאי פרי אשר רבים מהם הם קנין היהודים שם. באמצע השדות במרחק חצי שעה מהעיר עומד בית תפלה ישן נושן מאד, ואצלו מקוה מים אשר שם תרחצנה נשי ישראל. מלפנים בעת רחצן היו נתפשות פתאום מהקורדים אשר ארבו להן לענותן. פעם אחת רחצה שם אשה את בשרה במי המקוה, והנה ארבעה קורדים ארבו עליה לענותה; אמנם האשה לבשה רוח גבורה ותקח חתיכת עץ עבה, ותשליכה על ראש אחד מהם אשר נפל ארצה מת, ויקומו עליה השלשה הנותרים ורצחוה נפש. — פעם אחרת קם קורדי אחד על אשה עבריה רוחצת ויבקש לענותה והיא הגינה על נפשה ותחזק עליו ותגזול את החרב מידו ותחקעהו בירכו. אוהב הנפצע אשר עבר לדרכו שם עפ"י מקרה כראותו את אשר

עשתה

עשתה העבריה לידידו אשר ראהו מתגולל בדמו, נקם את נקמתו ממנה ויז לארץ נצחה.

מדי יום ביומו טרם תפלת מנחה ילכו היהודים אל הנהר השוטף סמוך לבית התפלה וכולם יחד יאכלו שם לחם ואחרי כן יתפללו. כמה מאחב"י שם המה עשירים, ומעת אשר יד ממשלת חוגרמה שלטת במקומות ההם, הוסר למצער עול סוכלם מעל צוארם.

כל המקומות ההם עומדים תחת פקודת הפחה היושב בעיר מוססול אשר ימשול בשם ממשלת חוגרמה. כל התושבים מדברים שפת קורדית מלבד השופט המדבר שפת חוגרמה. הממשלה השאירה להם כל מנהגיהם ודרכי חייהם לחיות על פיהם, ואות הכנעם תחת ממשלת חוגרמה הוא רק בשלמם מס מעט.

בירזאני.

מאקרא עברתי דרך הרי־חאייר לבוא בירזאני. על ההרים העומדים בטבור הארץ לא תעבור שום ארחת נוסעים, ונסעתי בעצמי בלוית איש קורדי אחד. הארץ אשר עברתי בה היא שוממה וחרבה וכמעט מוזרה אף ליושביה, ואך לעתים רחוקות יעברו שמה. הרי סלעים וגאיות עמוקות מעון גדודי רוצחים ישתרעו בילל ישימון ההוא. מאד היה קשה לנו לעבור הלאה בדרך ההיא. על כל צער וצער נפל פחד עלינו מגדודי שודדים האורבים בדרך עד אשר הגענו אל העיר הישנה בירזאני העומדת על ראש הר גבוה ותלול ושם מצאתי כשתי מאות משפחות מאחב"י ושם נשיאם מאילום יעקב הי"ו. בעיר ההיא נשארתי משך זמן אשר יכולתי לדרוש ולחקור אדות עניני הערה. התבוננתי כי אין להם מקוה טים לנשותיהן להטהר מטומאתן כדת, וכאשר הצעתי הדבר לראשי הערה הבטיחוני לתקן המעות הזה. חשכת הבערות תכסה שמה את אחב"י בצעיף אופל. אין נם אחד מהם היודע להתפלל תפלתו. לדאבון לבי הנני מוכרח להגיד, כי לא מצאתי כואת אצל אחב"י בכל מקום אשר עברתי.

בלויה עברי אחד, יונה בן הנשיא מאילום יעקב מעיר בירזאני, ומורה דרך איש קורדי ממשפחת הנעסטאריאנער יצאתי מן העיר. אחרי עבור שתים עשרה שעות עלינו על הר ציבארי, והקורדים קוראים לו „בארים" כאשר הגענו על ראש ההר, אמר הקורדי „חם טורא" (עלינו ההרה). בעת עברי על ההרים התבוננתי כי הקורדים משתמשים בלשונם בכמה מלות כשדיות, ער"מ: מלכא (מלך), מלכתא (מלכה), ועוד אחרים הנמצאים בספר עזרא. על כל הדרך הנשמה המובלת אל ההרים האלה לא מצאתי רק מעט מועיר מיני פרי יער ואגוזים, ומין אחד ירק ראוי לאכילה. מראש ההר תתענג העין להביט למטה על הבקעות העמוקות, והמון כפרים נפזרים במקומות שונות, והדר השרון והכרמל אשר בתוכם נטעו אהלי הקורדים מוקפים גנות ופרדסים לרוב. שש שעות נדרשו לנו לרדת מן ההר ההוא. בין גדודים נוסעי בערר [נאמאדען] היושבים לרגלי ההר מצאתי ארבע משפחות מישראל אשר קבלוני בכל אותות אהבה, והגידו לי כי מעולם לא דרכה שם רגל איש יהודי אייראפא עד היום. היהודים במקומות ההם סובלים עול כבד מאד ומצב הנעסטא־ריאנער הנוצרים שם איננו רע כ"כ.

וינדו. הנסיעה על ההרים.

אחרי מהלך ארבע שעות דרך כברת ארץ רשנה ורעננה ומקום מעינות מים באתי לעיר זינדו. היהודים שם, כשתי מאות וחמשים משפחות, יושבים בחלק מיחד להם בעיר. העיר עומדת על כברת ארץ מוקפת הרים סביב לה וכמה זרמי מים ישטופו מראשיהם בקול המולה גדולה. תלאות הדרך ענו כחי מאד עד אשר נפלתי למשכב ונחליתי במחלת הקדחת. אין אף רופא אחד בכל המקום, כי לא ידעו מה הוא. ככה נשארתי נעזב בידי הטבע אשר החלימני בלי עזרת רופא, וכאשר שבתי מעט לאיתני, בקשתים להוליכני מחוץ לעיר לשאוף רוח צח. עלי דרכי ראיתי אשה עבריה רוחצת בגרים על שפת מקוה טים וכאשר שאלתיה מדוע לא תכבס במי הנהר השוטף, השיבה לי כי מי המקום הזה חמים המה מאד, ואחרי אשר הלכה האשה לדרכה פשטתי את בגדי וירדתי לרחוץ בשרי במים האלה. וישתוממו האנשים אשר היו אתי. רחצתי ימים אחדים במים האלה ושבתי לאיתני כבראשונה על ידיהם. אחרי כן הראיתי לדעת לתושבי העיר גודל התועלת מהמים החמים לרפואה, כי לא ידעו מזה מאומה ובעבור זאת התפלאו מאוד בראשונה לראות אותי רוחץ במים ההם. גם סבה אחרת היתה בעזרתי לרפאות מחלתי כי הביאו לפני שורש מין צמח ידוע וסגולתו לנקות המעיים, ואחרי אשר בשלתי את השורש הזה והחילותי לשתות מי בישולו, הרגשתי ארוכה בכל עצמותי ובכל אשר הוספתי לשתות כן רפואתי קרבה להגלות. כן ספרו לי, כי ידועים להם מיני צמחים אשר יבשלום במים וישתו מי נסיכם והיו לרפואה לכאב הראש, ולשאר מיני תחלואים. רשמתי בספר הזכרון שלי את שמות הצמחים ההם אמנם לא מצאתים על דרכי נסיעותי בשום מקום. כאשר שבתי לאיתני עשו כל בני עדת ישראל שמה יום משתה ושמחה לשמוח בשמחתי. שם נשארתי עוד ימים אחדים, ובתוך הימים ההם נתגלגל לידי לעשות שלום בין איש לאשתו ואודיע לקהל הקוראים סכת דבר המריבה למען ידעו איך רחקה ידיעת חוקי אמונתנו הקדושה מלב אלה אחב"י היושבים במקומות ההם.

ויקי היום ויבוא לפני איש אחד מאחב"י, ויאשים את אשתו אשר לא תחפוץ להראות לו אותות אהבת אשה לבעלה, וידרוש ממני, [כהיותי חכם מירושלים] להשיב אהבת רעיתו אל היקו. וכאשר החילותי לדרוש את האשה השיבה לי ברברים מעורבים ומבולבלים עד אשר לא יכולתי בראשונה להציל מפיה דבר אמת. אך התבוננתי מרבריה כי נשואין שלהם היו נגד הדת. אז החילותי לחקור פרטי הדברים ושאלתיה אם היתה בעת נשואיה בתולה אלמנה או גרושה, והיא השיבה כי לא היתה אחת מכל אלה אמנם היתה אשת איש בעת נשאה לאיש הזה, כי בעלה הראשון המיר דתו ולכן לקחה איש אחר במקומו. פניתי אל האיש והוכחתיו אל פניו איככה הזיד לעשות כזאת לקחת אשת איש לו לאשה, כי כל עוד לא גרשה בעלה הראשון היא עודנה אשת איש. ויען לי האיש ויאמר: כי אביו נשיא הערה התיר לו. ואשלח לקרוא את הנשיא, ונתוכחתי עמו שני ימים רצופים אודות הדבר והבאתי לו דעות כל הפוסקים, והרותיו לדעת כי אסורה היתה להנשא כל עוד לא נתן לה בעלה הראשון ספר כריתותיה. אמנם הנשיא תמך יתדותיו על מנהג הארץ ואמר כי אחרי אשר עזבה הבעל והמיר את דתו, הפר את שבועתו ובטלו קדושין מעיקרא כי אין קדושין תופסין באינו ישראל. אך אחרי אשר הבינותיו כי בעלה ישראל הוא והמיר והסכימו לרעתי שני הנשיאים האחרים אשר היו שם, הבטיח

הנשיא

הנשיא שישחדל להוציא גט פטורין מבעלה הראשון וגם צלחה חפצו בידו אחרי אשר נתן לו סך כסף אשר דרש. אחרי כן הגדתי אל האשה כי אחרי אשר נתגרשה מבעלה הראשון וקדושי השני לא היו קדושין, עתה הרשות בידה להנשא לשלישי, וישמחו כלם על הדבר הזה.

מסבת גופי החלש לא יכולתי לנסוע הלאה על ההרים ולכן שבתי לבירואני לראות אם עשו אלופי הערה כאשר הבטיחוני לכונן מקוה מים עבור נשותיהם. כבואי לשם אספתי את בני הערה, והוריתי להם איך לעשות המקוה וכן עשו. וגם שארי דברים הנוגעים לדת ישראל כוננתי שמה, והסירותי כמה מנהגים אשר היו שלא כדת ישראל, ואחרי דברי לא שנו.

בכלות בנין המקוה ועשיתה לכל משפטיה עשו משתה ושמחה לכבודי, אחרי כלות המשתה דבר אלי זקן הערה כדברים האלה: אדוני. רבינו אתה ועטרת תפארת ראשינו. אלהים שלחך הנה לשמור רגלינו מלכד בחבלי עון וחטאה, ועל ידי חכמתך הרבה נודעו לנו קשט אמרי אמרת בדתנו הצרופה. וכאשר מאנת לקבל מאתנו שום דבר אשר חשקה נפשנו להת לך במתנה למזכרת אהבת עולמים לכבודך, כן נתחזקה האמונה בלבבינו כי ממרום שולחת אלינו להורות לנו הדרך אשר נלך בה והמעשה אשר נעשה. אך דבר אחר נבקש ממך ונקוה כי לא תשיב פנינו ריקם.

„אך אם יהי' לאל ידי" אני עניתי בלתי ספק את חפצכם אמלא. הבה אדוני, קרא האיש, הן בסביבות אורמיא על ההרים המתנשאים סמוך לגבול ארץ פרס הקטנה, יושבים רבים מאחב"י והנם נבערים מדעת חוקי תורתנו הקדושה כמונו היום, וגם כמונו כמוהם כלתה נפשם לדעת ולהבין פקודי תוה"ק ללכת בדרך הרצויה בעיני ד'. המה יודעים כי אתה בתוכנו, ומצפים על ביאתך גם אליהם כצמא למים, אנא אדוני ראה אשר תקותם לא תשאר מעל ואל יבשו מסברם; לך נא לבקש את אחיך אלה במקומות מושבותיהם, להשקותם מים מבאר החיים ואל השמים יחשוב זאת לך לצדקה עת תבוא על שכרך." — הבטחתי ללכת אל המקומות אשר הוגד לי ובקשתי מהם שישלחו אתי אנשים ללוותי על דרכי. ויבחרו מביניהם שנים עשר אנשים ובראשם הנשיא בעצמו אשר בקש לעשות לו הכבוד הזה להיות גם הוא מן ההולכים עמדי. אחרי כן הביאו לפני ארבעה אורחים, שלוחי הקהלות ההנה אשר היה ברצוני ללכת אליהן, ומברכותיהם ברכוני ויבקשו ממני ללכת מהר אחריהם אל המקום המיועד. וכאשר הגדתי להם כי נכון הנני ללכת מהרו לפני אל אנשי עדתם לבשר כי הולך וקרב אני אליהם ולשלוח אנשים חמושים בכלי קרב נגדי להביאני לשלום.

בחמשה עשר יום לחודש תמוז שנת 1848 שמתי משם לדרך פעמי נלוה ממספר רב יהודים, ואיזה אנשים מהקורדים אשר השכירו לנו גמלים לרכוב. אין ספורות לתלאות הדרך אשר עברנו בה, במשך שני ימים רצופים לא יכולנו לעבור כי אם אחד אחד דרך מעבר צר מאד, מקום אשר לא יגיעו שם קרני השמש, ובגדינו נקרעו ורגלינו נפצעו מהקוצים אשר סביב שתו עלינו. ויהי כאשר צלחה לנו לעבור את המעבר הצר הזה אחרי תלאות עצומות, והנה נפלו עלינו גדוד שודדים מעמי הקורדים. גם אנחנו עמדנו נגדם כיד רמה שעות אחדות עד אשר פנו לנו עורף וינוסו מפנינו אחרי קחתם אתם את אנשיהם המוכים במלחמה.

ביום השלישי באנו לשפת נהר השוטף לרגלי הר רם ונשא. שם חפצנו לנוח והנה ראינו מרחוק שמונה יהודים באים לקראתנו לקבל פנינו המה היו שליחי הקהלות הנזכרים מקודם; בתוכם היה גם נשיאם כהר"ר מאילום יהודא. ויקחו אותי וירכיבוני על שכמיהם עד אשר עלינו על ראש

ההר

ההר, וסמוך לכפר אחד מיושב מן עם הקורדים הושיבוני על הארץ. בכפר ההוא נמצאו ארבע משפחות מב"י ושם נשיאם בנימין הי"ו אשר הביאוני אליו. כפנות היום באו ששה שלוחים אחרים לקרם פני, ובראשם נשיאם מאילום אשונה ובבוקר למחרתו באו שלוחים אחרים מקהלות היהודים הגרים בכפרים מסביב. וכאשר דרש דרשתי אודות עניני הדת התבוננתי כי עושים כמה דברים שלא כדין וכהלכה, והוריתי לזקני העדה את המעשה אשר יעשו, והבטיחו לתת מקום לדברי ולתקן את אשר עותו עד כה.

זמן לא כביר אחרי בואי לשם, קרה מקרה אחד אשר ממנו יוכל הרואה לראות מצב בני הארצות ההנה, והמקרה ההוא הכריח גם אותי למהר שובי משם למקומי הראשון. בכפר ההוא הרוויב איש יהודי אחד לקרוא את עצמו בשם נשיא אשר לא כדת, והתחיל להיות שוחט ובודק בחזקת היד ובלי ידיעה ברינו של"ב. הרשיון לואת נתן לו מראש הקורדים במקום הזה אחרי אשר שלם לו סך ידוע לשנה עבור משרת פקודתו. וכאשר באתי שם אמרתי כי אסור לאכול משחיטתו. ראש הקורדים בא אלי בעצמו וידרוש ממני להגיד לו מי אני, ואיזה רוח עבר עלי לקחת משרת פקודה מאיש אשר הוא שם אותה על שכמו, ומי שמני לשופט בדבר הזה? האנשים אשר היו אתי הגידו לו, כי הנני חכם מעיר ירושלם שלוח משם להורות חוקי דת ישראל לאלה אשר טח מהשכיל לבותם. גם אני אמרתי לו כי אם עשה איש מחמודי כדבר הזה לקחת לו איזה פקודה בעניני הדת ואמונה ביד רמה שלא כדת הלא בלא ספק ענוש יענש, ומדוע יגרע חלק היהודים נגד איש מהם אשר יעשה בזדון ויפר חוק. ויען הקורדי ויאמר: הן אמנם דבריך טובים ונכחים, אך הסיכות לי נזק כסף, וחייבת לי את ראשך, וילך לו לדרכו.

כשמוע אנשי לויתי הדברים האלה מפי הקורדי, נפלו פניהם ויתעצבו מאד, כי בידעם כי דברים כאלה יוצאים מפי איש קודרי לא ישובו ריקם. חיש נודע לנו כי מספר רב מעם הקורדים חנורים בכלי קרב אורבים עלינו בדרך ומגמתם להמיתני ולהביא את ראשי לאדוניהם. כל עת הערב חשבתי דרכי לשית עצות בנפשי עד אשר מצאתי דרך נכונה להמלט. השארו כלכם יחד על מקומכם אמרתי לאחי, „שירו וזמרו בקול המון חוגג, אך לא תדליקו נרות בביתכם. הקורדים יאמינו כי חפצי להשאר פה כל הלילה ובין כה וכה אמלטה בלויתי אנשי. ויטב הדבר בעיניהם, ונעזוב את המקום שנים שנים, לא כלנו יחד, וצלחה בידנו להמלט בלי פגע, כי הלכנו בדרך אחרת מאשר חשבנו ללכת בתחלה ונבוא להררי היער. לא ידעתי מה היה להאנשים אשר נשארו בכפר שמחים ומרננים, אם חלילה לא נהפך שירם לקול בוכים ואם לא שחקו ליום אחרון.

חיש כאשר נודע הדבר כי ברחתי, יצאו אנשים מזוינים לבקשני על כל הדרכים וגם פגעו בנו כמה מהם, אמנם בהיותם מתי מספר ייראו לנסות דבר אלינו, ואחרי מהלך שלשה ימים שבתי לעיר בירזאני. חמשים וחמשה ימים נדרשו לי לשני מסעותי אשר נסעתי בהררי קורדיסטאן.

יא.

מוססול. משואות עיר נינוה. קבר יונה הנביא. ערביל. תלאות היהודים.

העיר מוססול עומדת קרוב לעיר הגדולה נינוה המפורסמת מאד בימים הקדמונים. שם זכרון ימים עברו עבר עוד הפעם לפני רוח דמיוני. עמים גדולים ומלכים עצומים משלו פה בשנים קדמוניות, ערים גדולות המפליאות עוד את רוחנו בהמון משואות חרבותיהן, ושן העת המכלה הכל עוד לא הרסן עד היסוד, עוד שרידי תפארתן פליטת ימי קדם יעוררו תמהון פלא בלב המביט עליהם. דמיוני החזק נפח רוח חיים בעצמות דורות עולמים אשר נשכחו מלב, ויעבירם לפני רוחי מתוך שממות מגוריהן לאלפים ולרבבות, וסעיפי יוצרי ציורים נשגבים הגדילו לעשות עם אלה בצבא תמונות שונות הממלאות לב החושב ברגש קודש בגלל השיבה הרבה החופפת על כל המראה הנשגב הזה.

עוד עד היום נשארו רשמי גודל העיר העתיקה הזאת גם מצבה כאשר היתה בימים קדמונים ושרידי חרבותיה ישתרעו לאורך שפת נחל חדקל במרחק שמונה שעות עד קרוב לעיר מוססול. ככל מקום מדרך כף רגל ההלך, יראה משואות היכלים וארמונות ובנינים עתיקים מאבנים וסלעים גדולים וגבוהים עד מאד המפליאים את העין, ונראים כאלו נבנו בידי ענקים; מערות בתבניות נפלאות, ומעונות רחבי ידים חציבים בחלמיש צורים אשר לפי הקבלה היו אוצרות תבואה לעמים הקדמונים בימים שכבר חלפו. משני עברי נהר חדקל עומדים המון רב טורי עמודי אבן רמים ונשאים אלה כנגד אלה, ואומרים כי המה היו שערי עיר נינוה בימי שלותה. עמודי סלעים אשר נכתבו עליהם כתבת בלתי מובנות לשום אדם בימים אלה הנמצאים במרחק שלש שעות מעיר מוסול במספר רב, יעידון ויגידון כי עומדים על תלם עוד מימי דור ההפלגה ולכל הפחות מזמן סנחריב ומעלה.

באמצע העיר הישנה עומד עתה כפר אחד במרחק שעה מעיר מוססול. בכפר ההוא מראים התושבים קבר אחד אשר לפי הקבלה אשר בידיהם הוא קבר יונה[1]) הנביא. הקבר הזה עומד בשדה אשר לפי עדות המחמודים יצמח שם פעם אחת בשנה הקיקיון הנודע אשר היה לצל מעל לראש הנביא. הערבאים מכבדים את הקבר הזה מאד ומתפללים שם על חוליהם. העפר המכסה את הקבר קדוש הוא בעיני התושבים, אשר ימלאו ממנו אמתחות קטנים ותולים אותם על צואריהם לרפואה.

בעיר מוססול מצאתי לערך ארבע מאות וחמשים[2]) משפחות מישראל, אשר אין להם להתלונן על מצבם מאומה; רבים מהם עושים מסחר וקנין רב מאד. בית הכנסת בעיר גדול מאד, אך אין בו דברים יקרי ערך מלבד מערה אחת הנמצאת תחת ארון הקודש, אשר אומרים כי בה ישב אליהו הנביא.

שלשה חכמים לעדת ישראל בעיר ההיא אשר על פיהם יעשו כל עניני העדה. הן בדברים הנוגעים בין אדם לחבירו והן בין אדם למקום. שם הראשון חכם נחמים ושם השני חכם ששון ושם השלישי חכם דוד וכולם

---

1) בכימין מטוליטלא בספרו צד 44 יאמר כי קבר הנביא ההוא כמצא בארץ ישראל על הר ציפארע אצל העיר.

2) שם צד 52 יגיד לנו כי היו שם בימיו שבעת אלפים יהודים ור' פתחיה צד 171 יאמר כי ששת אלפים היו שם והחכם ריטטער בספרו יודיע כי מאה וחמשים בתים לב"י היו שמה.

וכלם ממשפחת בירואני אשר לפי ההשערה נקראו על שם העיר אשר ממנה יצאו. אחב"י שם נבערים מרעת, ונתעים במשאות שוא ומרוחים עד מאד. ויש להם רק בית ספר אחד לנעריהם ושם מורה בית הספר ההוא הוא מרדכי בן החכם דוד, שאר בשרו של "השולחני כהר"ר יצחק צעלעם אשר "גרתי בביתו.

המסחר שם פרץ לרוב; וכמה בתי מלאכה למיני בגד שונים ניסדו שמה. וביחוד יפליאו לעשות את מין המוסלין הנורע בשערי אייראפא, ואשר נקרא על שם העיר ההיא אשר שם ראשית מלאכתו ומשם הובאו לראשונה לאייראפא.

העיר מוססול דמתה לשאר ערי ארצות הקדם; אך יציע אחד לבתיה, ולמול פני כל אחד מקום מושב מכוסה בדשא" [טעראססע] והחלונות אינם יוצאים לעבר החוץ והיא מוקפת הרים משני עבריה, ולעבר השלישי שוטף נהר חדקל ועבר הרביעי חוף הנהר לגבול לו, ומעינים חמים רבים המ־יחים כריח גפרית יקרו מימיהם בסביבות העיר. בכל היום ישבו התושבים במעונות מתחת לבתים העומדים על החצר כי לא יוכלו שאת את חום היום. גם את המים אינם יכולים לשתות מגודל החום אם לא יאספו אותם בכורות או בכלים העשוים ממין חמר ידוע אשר בטבעו לקרר ולטהר את המים ולהכשירם לשתיה. הדרי "הבתים ארוכים וצרים. על הקרקע שטוחים אדרות שער וכרים וכסתות מונחים עליהם לפאר את הבית, והנם שוכבים על מצעות מחוחים על הארץ. תושבי העיר "המדת חוגרמים, יהודים וארמנים; שפת הארץ היא שפת תוגרמית ושפת ערבית. התוגרמים והיהודים דומים במלבושיהם, מצנפת אדומה ישאו על ראשיהם; הנשים מקשטות ראשיהן בתכשיט מיוחד לנשי ארצות הקדם המעולף בזהב ופנינים לרוב, מעיל ארוך על בשרן, וסנדלים על רגליהן; על ידיהן ורגליהן נושאות צמידים וטבעות זהב וכסף; כל הנשים נושאות נזמים באזניהן ובאפיהן. גם איזה אנשים יפארו אפיהם בטבעות. ובעת צאת הנשים חוצה תכסינה פניהן בצעיף ופניהן כל יראו.

בעיר מוססול ישבו צירים מממלכות בריטניא וצרפת. דברי ציר ממלכת צרפת היו "נשמעים מאד באזני ממשלת העיר בעת היותי שמה ואחרי דבריו לא שנחה; גם היה לי למגן ומחסה, ומוכרח אני להגיד בקהל רב כי עמד לימיני בכל אשר הי' לאל ידו, ולעולם לא אשכח חסדו אשר עשה עמדי.

אחרי אשר נתעכבתי ירח ימים בעיר מוססול, נסעתי את ארחת ישמעאלים לעיר ערביל, והיהודים אומרים כי היא העיר רסן הנזכרת בכתבי הקורש. על אמצע הדרך ישטוף נהר אל-כביר אשר הוא לגבול בין שתי הפחות מוססול ובגדד; הנהר ההוא משתפך לתוך נהר חדקל; בתוך מי "הנהר נמצא מין דגים אדומים וכמה מהם משקלם עד שתי מאות ליטרות.

העיר ערביל נחלקת לשתים, חציה אשר בו המבצר עומד על ההר וחציה השני ישתרע במרחק רב בארץ המישור ושם ישבו כל הסוחרים וכל בתי המסחר שם כוננו. מאה משפחות מישראל נמצאו בה, ושם נשיאם מאילים מרדכי היו'. אחב"י שם יסבולו צרות רבות ורעות מידי כת אחת הנקראת כת־אלי, בני בלי תרבות ופראים ואכזרים מאד. ואספרה אך שמץ דבר "מרוב צרותיהם. ימים אחדים טרם בואי, שפכה נערה עבריה מים מכדה על הרחוב ועל פי מקרה עבר אחד מהישמעאלים דרך שם ויקבל את שפך המים על בגדיו. חיש נקבצו באו המון רב נגד הבית הזה, וישברו את "הדלת, ויחזיקו בנערה ויקללוה קללות נמרצות, על אשר הזידה להשפיל

להשפיל ככוד איש מחמודי. הנערה הצדיקה נפשה לאמר: כי מעולם לא עלה על לבה לעשות דבר זה בכונה, אך יד המקרה במעל הזה, אבל לשוא! ויגידו לה כי רק דרך אחת לה להציל את נפשה, והוא להמיר דתה ואז תנשא לאיש עשיר אחד מהם וטוב לה. ותען הנערה ותאמר: הן נערה עבריה אנכי, בדת אבותי נולדתי ובה אמותה, ואבחר מות מחיות חיי חרפה ובוז בעזבי דת אבותי. הן נחונה אני בידכם, עשו לי כטוב בעיניכם, קחו את נפשי, אך דעו כי דמי מידכם ידרש, ואל החפץ צדק ינקום נקמתי מכם. **האכזרים** ההם תפשוה בחוקת היד, והמיתוה לעיני אבותיה אשר ראו דם בתם שופך כמים באין הושיע, ואחר כן כרתוה לגזרים. בראשונה חפצו בני העדה להביא את ריבם לפני הפחה היושב בבגדד, אך שבו אחור, כי נפל פחד המון העם עליהם אשר אמרו להמית את כלם לפי חרב אם יפצו פה להתלונן.

בשנה ההיא מת בעיר הואת רבי פתחיה אשר בא שם במלאכות בני ישראל היושבים בירושלים לקבץ נדבות עשירי העיר בעד אחיהם העניים בעיר הקדושה, ויקבר שם בכבוד גדול כיאות לאיש נכבד כמוהו. ויהי בלילה הראשון אחרי הובל לקברות הוציאוהו הישמעאלים מקברו, ויכרתו ידו האחת, ואת גויתו השליכו באחת החפירות וקבורה לא נתנו לו. היהודים הלכו על בית הקברות וימלאו את קברו הריק בעפר, ויותר לא הרהיבו בנפשם לעשות.

דברים כאלה והדומים להם, השפילו את רוח היהודים שם והגיעום עד עפר והפחד מרעות גדולות מאלה השח את נפשם עד כי יסבולו וישאו כל המוצאות אותם בלב נדכה ורוח שקטה בלי כל תלונה. בעת אשר נעשו התועבות האלה, היו בעיר ההיא איזה יהודים מעיר בגדד, והודיעו כל זאת אל צירי ממלכות אייראפא היושבים בבגדד, כי ר' פתחיה הנזכר היה אחד מהחוסים תחת ממשלת עסטרייך, ויגיע הדבר לאזני הפחה, ויקרא את האנשים אשר עשו את הדבר הרע ההוא לפניו וידבר אליהם כדברים האלה: הטרם תדעו כי הקברים המה בתי כלאים אשר ישים במו אדון העולמים את המתים למען ישארו שם עד בוא יום המשפט הגדול והנורא? מדוע לא תכבדו מקומות כאלה? אחרי כן נדרש הדבר ע"י בית המשפט, ובלא כל תפונה קבלו החוטאים את עונשם אם לא בקשו היהודים תושבי ערביל מאת הפחה לכפר על חטאתם והפחה נדרש לבקשתם.

להיות לערה על עצמת שנאת הדת השוררת במקומות ההם נגד אחב"י אספר פה עוד דבר אחד. היהודים יושבי עיר התחתונה בנו בית תפלה חדש, וילכו להביא ספרי התורות אל תוכו בשמחה וצהלה כחוק היהודים מני אז. באמצע דרכם התנפלו אליהם המחמודים, וימיתו מהם רבים ופצעו הנשארים, ואת בית התפלה הרסו עד היסוד.

אני הגבר ראיתי בעיני את דבר השערוריה אשר הגדתי לאחרונה ולראבון לבי אומר, כי מצב היהודים בערביל הוא קשה ומר ומאד, עד כי כשל כח הסבל. אך ענין מסחרם בלתי מוגבל הוא, כי יוכלו לסחור בארץ ככל אשר תאוה נפשם. ובכלל כלם נבערים מדעת עד מאד, ומדברים לשון ערבית.

אחרי ימי מנוחה אחדים שמה נמרתי ברעתי לשוב ולעבור על הרי קורדיסטאן לרוח צפונית מזרחית לגבול פרס, לבקר את התושבים הקורדים והיהודים היושבים במקומות ההם, אשר מעולם לא דרכה שם עוד רגל איש אייראפא. הן אמנם לפעמים רחוקות יבואו שמה איזה חכמים

חכמים מירושלים; אך רוב נוסעים כאלה ילכו ולא ישובו עוד, כי ימותו בדרך מרוב עמל ותלאה או מידי שודדים.

יב.

הנסיעה השלישית על הרי קורדיסטאן.

הנסיעה דרך הרי פירמַם. דָּלוֹמַכדים. מנהג היהודים שמה מכהג זר מקר. קוי סלכדילַק.

פעם שלישית שמתי נפשי בכפי לשים פעמי דרך הררי קורדיסטאן, מקומות אשר שם שם ארץ אייראפא לא נודע אל העמים יושבי הארץ, מקום אשר אך נוסע אמיץ לב, מוכן לסבול כל עמל ותלאה וסכנות עצומות, ירהיב בנפשו ללכת דרך שם. ההרים הנזכרים ויושביהם עוד לא נודעו עד היום אל נדולים חקרי לב בגלילות הארץ. מעיר ערביל נסעתי בלוית מורה דרך איש קורדי, ובמשך שלשה ימים עברתי את הררי פירמם אשר ישתרעו לצפון העיר הנזכרת, דרך מלאה מעקשים ומכשולים רבים, בורות וחפירות עמוקות מאד ויושבי הארץ מרי נפש המה, חכר מרצחים ושודדים, אשר כל עוברי אורח מקומות מושבותיהם לא ינקו מידם. בעזר אל החונן צלחה לי לעבור המקומות ההם בלי אסון ופגע רע עד אשר באתי לשלום לעיר ראוַאנדים.

העיר ההיא עומדת על תלה על הר גבוה ותלול, ולרגליו יזרומו מי נהר ראוואנדים. זרח לפני ימים לא כבירים באה העיר תחת ממשלת תוגרמה, ומערת ההיא הוקל למצער עול היהודים הגרים שמה. בגדיהם, נויהם, ויתר עיניהם יותר טובים מאשר המה בשאר ערי ההרים. — בטרם זאת היה שם גורל היהודים רע ומר מרבה להכיל, בהכבד עמי הארץ את אכפם עליהם בלי חמלה, וכבהמות שדה מכרום לעבדים ולשפחות, ואת כל קדשיהם הרסו ולא חמלו. ביום ראש השנה ליהודים, כתקיע שופר כחוק יום הגדול והקדוש ההיא, פרצו המחמדים בביהכ"נ אשר נקבצו במו שם היהודים לשפוך שיחם לפני אדון הצבאות, את שופרות התרועה שברו, את הנשים ענו, ואת האנשים הכו מכות חדרי בטן ויגרשים ממקום מקדשיהם. לא פעם ושתים עשו ליהודים האומללים כרבר הרע ההוא. אכן מיום החלו התוגרמים למשול עליהם לא יזדו לעשות ככה בערים הגדולות; אולם בכפרים הרחוקים, מקום אשר פחד שוטרי תוגרמה לא יעלה עליהם מסבת רוחק המקום ממקום שבת בית המשפט, שם עוד יסבולו האומללים כל צרה כל עמל ותלאה, אף לעברים ולשפחות לא ירהבו למכרם עוד, חודות לאל החונן. בערים רבות, גם בעיר ראוואנדים העומדת תחת שלטון תוגרמה, נשארו עוד שרידי צרות לאחכ"י מימים עברו. **עוד** יכופו אותם [ובמקומות רבים גם בידיעת שרי העיר התוגרמים המעלימים עיניהם מראות ברע כי השוחד יעור עיניהם] לעבוד עבודת עכד איזה ימים בשבוע [פראהנדינסט] אך כל זה נעשה בלתי ידיעת הפחה היושב בעיר בגדד. ראשיהם יכריחום לעבוד בחמר ובלבנים ובכל עבודת פרך, נער וזקן טף ונשים, ואחינו האובדים ישאו ויסבולו בנפש שקטה ובלב נשבר ונרכה בחשבם כי אך לעמל וצרה נולדו פה עלי האדמה, וזאת אך זארת העודתם פה בעכות התבל, וע"כ ישישו ויגילו לקראת כל דבר ישע קטן כעל כל הון. מתי מספר מהם אשר ברכם ד' בהון ונכסים, וביניהם יתחשב גם נשיאם כהרר מאילום נסים הי"ו, כי יש לו שדות וכרמים ועבודה רבה

גם

גם יש לו שתי נשים ובנים רבים. אמנם שאר היהודים היושבים על ההרים רובם ככולם עניים מרודים המה, חסרי דעת ותבונה, ולא חלק להם ד' בבינה מקוצר רוח ומעבודה קשה. גם אין להם רבנים ומנהלים להורותם הדרך ילכו בה והנם תועים כשיות אובדות עלי הרים הרמים. הן אמנם חתן הנשיא הנזכר כהרר שמואל שו"ב נקרא בשם רב, אך לו שקול תשקלנה כל ידיעותיו, מהבל הנה יחד. תפלת הש"ע יתפלל אך הרב ולכל העדה דומיה תפלה, כי אינם יודעים לשפוך שיח לנורא תהלה.

עוד ראיתי בין היהודים שמה מנהג זר מאד. בראש השנה ילכו כלם אל הנהר השוטף לרגלי ההר, ויאמרו תפלת תשליך ואחרי כן יקפוצו כלם אל המים וישחו בין גליו כדגי הים, תחת לנער רק כנפי בגדיהם על שפת הנחל, כאשר יעשו איזה מאחב"י בארצות אייראפא. וכאשר דרשתי מהם סבת מנהג ההבל והזר ההוא, השיבו לי: כי ע"י הפעולה הזאת יטהרו מכל חטאותיהם ומי הנחל ישטופו מעליהם כל החטאים אשר חטאו במשך כל ימי השנה העברה, ואינם יודעים, כי תחת הנקה מפשע עוד יטפלו על עוונם בחללם קדושת היום. וכאשר הוכחתי אולתם על פניהם בהיות הדבר נגד הדת, הבטיחוני לבלי עשות עוד כדבר ההוא.

כל יושבי העיר יחיו את נפשם מעבודת אדמה, וגם יעשו מקנה וקנין במקנה ותבואות הארץ אחרי מהלך שני ימים, ואחרי סבל תלאות אין ספורות באתי לעיר קוי-סאנדיאק העומדת קדמה לעיר ראוואנדים. בעיר ההיא מצאתי שבעים משפחות מישראל, ומצבם איננו כ"כ רע כמצב אחיהם בראוואנדים. מהם יחיו נפשם מעבודת האדמה ומהם גם למסחר יתנו ידם, ובכלל סחר המקום ההוא יגדל ביתר שאת מסחר עיר ראוואנדים.

פה תמו מסעותי בהרי קורדיסטאן. ככה רבו המכשולים והסכנות אשר פגעתי עלי דרכי בעברי דרך ההרים ההם עד אשר נערתי חצני מחפץ הנסיעה הלאה, כי כמעט מן הנמנע הוא לעבור הלאה.

יג.

תולאות היהודים היושבים בקורדיסטאן. שבט הנעסטאריאנער. עבודת עבד ומסים. חוק האדונים. מצב הבערות בדברים הנוגעים לאמונה. מלאכה ועבודה. מנהגים הנמצאים בכתבי קודש אשר יתנהגו בם היהודים ואיזו משאר עמי הקדם עד היום הזה. השקפה כללית על עניני הדעת ומדות המוסר. הערות על כמה מנהגים נגד דת ישראל.

טרם החלי לדבר דברים אחדים אדות מקור היהודים יושבי ארצות ההרים מצאתי את נפשי מחויבת להודיע בקהל רב כי ידעתי גם ידעתי איך יקשה הדבר הזה להתחקות על שרשי רגלי הנדחים ההם אשר נשכחו עד היום מני רגל אנוש. אמתת הדבר אשר הצבתי לי למטרה מראשית שומי לדרך פעמי, ואשר בגללו בחרתי לסבול כל עמל ותלאה, וללחום בחזקת היד נגד כל המכשולים הרבים והעצומים המונחים על דרך איש המכתת רגליו בארצות רחוקות, אמתת הדבר הזה תחל להגלות על יד על יד לנגד עיני; קרני אור אחדים יתחילו לשלוח אור בהיר מבעד לחשכת העננים אשר כסו במשאון זה ימים כבירים את המקום אשר שם עשרת שבטי ישראל נחיתים ואשר עקבותם לא נודעו עד היום הזה. הן אמנם בכל אשר אוסיף להעמיק ולחקור בדבר הנעלם ההוא, כן תרבינה המניעות המתיצבות לי לשטן למצוא מסלה סלולה בתוהו יליל ישימון ההוא מסבת חסרון איזה שרידי זכרון מימים קדומים או עדות דברי קורות ימות עולם,

אשר

אשר רק על ידם היה לאל ידינו להפיץ אור נוגה על המסכה הצוררת באופל את החקירה ההיא מימי עולם ושנים קדמוניות. ובכל עמלי שעמלתי לא צלחה בידי למצוא אף דבר אחד מדברים הנזכרים להראות לי הדרך הנכונה באין כל ספק. במקום ראיות ומופתים נאמנים כאלה התאמצתי בכל עז להתבונן ולחקור הדברים ותכונתם, לדמות דבר לדבר לפי מצער רוח בינתי, וארח אשר העלתי במצודת ההבינור נפשי אותו אציע לפני הקוראים הנכבדים. ואם יחננני ד' ויצליח חפצי בידי לשוב עוד הפעם אל הארצות האלו לחקור אחרי אחי ב"י שמה, אקוה להפיץ אור יותר על הדבר ההוא ברצות ד' את דרכי, ולעת הזאת ארח אשר ראיתי והתבוננתי אותו אני מגיד באזני בני עמי.

לפי עדות היהודים ושבטי הנעסטאריאנער היושבים בארצות ההנה נתישבו שם עוד טרם היסדת בית המקדש הראשון. הקבלה ההיא שגורה גם בפי כל שאר יושבי הארץ, האומרים כי נגלו אבותינו לארצות האלו ולא שבו עוד לארצם גם אחרי שוב ד' את גולי בבל. ואם נתן אומן לדברי הקבלה הזאת, נראה לדעת כי אחב"י שמה המה משרידי עשרת השבטים ממלכות ישראל אשר הובאו שמה בשבי ע"י מלכי אשור. גם בקורות מלכי ישראל נמצא ראיה לזה; כי בימי פקח בן רמליהו מלך ישראל נצח תגלת פלאסר מלך אשור את ישראל ויגל רבים מהם אשורה. ויש ידים להשערה כי ארצות קורדיסטאן הנוגעות בגבול אשור, מלפנים לממלכה הזאת נחשבו, כי גם לעת כזאת קורדיסטאן אל פחת מוסול תחשב, אשר קרית ממשלתה העמוד לא רחוק מעיר העתיקה נינוה. קבלת עמי הארץ תשא בר בבר את דברי ימות עולם האצורים בכתבי הקודש בנוגע לדבר הזה, וכמעט נראה לי כדבר ברור אשר שרידים מעשרת השבטים יושבים בהרי קורדיסטאן.

ועתה אנסה להביא לי עדים על הדבר ההוא:

רבים משבטי הנעסטאריאנער בעצמם אומרים כי מצאצאי שבויי העברים המה, אך אין לאל ידם לדעת זמן התישבם שם לחסרון ידיעתם בקורות עולם, וגם לא יחכמו להביא מופתים אחרים המיוסדים על אדני הדעת והתבונה, כי השם "אלוה מבינה, ויחד יבערו ויכסלו. כל הנעסטאריאנער אשר באתי "בחברתם אוהבים מאד את היהודים באהבת אחים, וימנעו א"ע מחברת יושבי הארץ הנותרים. המה כהעברים נושאים עול כבד על צוארם אשר יעיקו עליהם שאר עמי הארץ. הנעסטאריאנער שומרים את יום השבת ולא יחללוהו, וגם יש להם מנהגים רבים אחרים מאחב"י. לפי השערתי המה מזרע דן ונפתלי, [מלכים ב' ט"ז, כ"ט, ישעיהו ה' כ"ג]. כל היהודים היושבים מפוזרים ומפורדים על הרי הארצות ההן בין שבטי העמים הפראים, לפעמים מחמש עד עשרים משפחות מהם המה קנין איש קורדי אחד אשר יעמים עליהם מס כבד משא לעיפה, ואף העני היותר גדול ישלם מס כבד לגולגולת חמש מאות פיאסטער לשנה. לעתים ידועות בשנה מוכרחים המה לעבוד עבודת עבד במלאכות אדוניהם, לחרוש לזרוע ולאסוף תבואות אדמתו חנם אין כסף. האדון באותו יוכל למכרם לעברים ולשפחות. איש מאדוני הארץ כי ירכב על סוסו " ופגע באיש יהודי או נעסטאריאני עפ"י רוב יכריחנו לרוץ לפני סוסו עד פתח ביתו ולא יתננו לשאוף רוח. איש יהודי או נעסטאריאני כי יחפוץ לקחת אשה, אז מוכרח הוא לקנותה מידי אדוניה, כי ע"י הנשואין תהי' האשה לקנין אדון בעלה, ואדוניה הראשון לא יחפוץ לשלחה חנם אין כסף. וטרם יבוא עליה אשה ובעלה, תבעל לאדוניה הראשון תחלה, מנהג ישן נושן הוא אצל עמי הקדם" וגם "בתלמוד מובא מזה [כתובות דף ג' ב'] וזה לא

כביר

כביר נחכטל המנהג הרע הזה, ותמורתו יקח אדון הבחולה סך כסף כופר תאותו. הסבה לזאת היתה, כי נערה בתולה אחת רצתה ארוניה נפש בעת אשר קם עליה לשלול ממנה כביד נעוריה.

היהודים יושבי קורדיסטאן, יודעים מעט מועיר מתורת משה. מחי מספר יודעים לקרות עבריית וכל ידיעתם באמונת ישראל היא לקרות המקרא הראשון מק"ש. בימים האלה החלו לשלוח להם ספרי תפלות ותנ"כ מעיר בגדד. אצל איזה מהנשיאים מצאתי ספרי הש"ע ב"י וזולת זה קצרה ידיעתם מאד בכל דבר הנוגע לאמונת היהודים. כאשר יבוא אליהם איש עברי מירושלים, [מקרה רחוק מאד] אז יצאו כלם לקדם פניו, ומנשקים את כתפותיו וקנו גם רגליו לפי ערך האיש וכבודו, אח"כ ישאוהו על שכמיהם אל בית הנשיא, ואז חולצים נעליו ורוחצים את רגליו, את מי הרחצה יקבלו בכלי לשתות מזה ברגש קודש, [אינני מפרין בזה חלילה על מרת האמת]. נכבדי העדה ישתו ראשונה, והנותר יתנו לנשים וילדים לשתית כי חזקה עליהם יד האמונה [אמונת הבל ורעות רוח] אשר המים האלה ינינו על שותיהם בעד כל מחלה ופגע רע. גם אנוכי, בכל עמלי שעמלתי להראות סכלותם נגד פניהם לא יכולתי מלט נפשי מני משא מנהג ההבל הזה אשר עשו גם עמדי.

בימי החול ישאו האנשים כתונת דבוקה באזור לכשרם: מכנסי כד קצרים עד הברכים ומצנפת קטנה סביבה במטפחת שחורה על ראשם, והולכים יחפי רגל. בימי השבת לובשים מלבוש ארוך מבגד צמר, ומונעים רגליהם מיחף. הנשים לובשות כתונת פסים ארוכה, וראשיהן תעטפנה במין בגד עב. שערות ראשיהן השחורות כעורב תלויות בקוצות הלחלים על כתפותיהנה, ומנעלים לא תשאינה על רגליהן, אך תקשטנה את זרועותיהן ידיהן ורגליהן בצמידים וטבעות זהב וכסף, ומהן אשר נושאות נזמי אף הנוגעים על פיהן. מספר רב מהיהודים שם יחיו נפשם מאריגת בגדי צמר יקרים המובאים גם לארצם איראפא ונמכרים ביוקר גדול והנכבדים ביניהם יעבדו את האדמה; מזריחת השמש עד רדת היום, הם נשיהם ובניהם ובנותיהם יוצאים לפעלם בשדות ובכרמים. בתיהם עשוים מענפי עץ עבות מעשה מקלעת, ומצופים במין חמר מבית ומחוץ. בימי הקיץ ישנים המה מחוץ לבתיהם מסבת מין זבובים המכאיבים מאד בעוקציהם אשר יפרוצו אז לרוב בבתיהם. מאכליהם רעים מאוד עד אשר תגעל בם נפש איש איראפא.

בכל מקום בואי בשדות העברים והקורדים בעת בשל הקציר, התבוננתי כי מניחים פאה בקצות השדות להיות לאכלה לאלמנות ויתומים גם הרשות נתונה לכל איש לקטוף מלילות אך לא לחת אל הכלים. ראשית בכורי יבולי אדמתם או פרי העצים יביאו היהודים אל נשיאיהם והקורדים אל שופטיהם למנחה בסלים מעוטרים בפרחים כאשר עשו היהודים בימים הקדמונים בעת בית מקדשם היה קים. ומלבד אלה עוד מנהגים רבים אחרים הנהוגים אצל העמים האלה יעידו ויגידו כי חוצאותם ממקור ישראל. כי ימצא חלל בשדה בין שתי ערים אז יבואו אלופי שני המקומות אל מקום החלל, וימודו את העיר היותר קרובה אל החלל, ובני העיר הזאת ישלמו כסף דמי החלל אל משפחת המת. ואם לא יוכלו להסכים ביניהם ברבר מדידת העיר הקרובה לחלל, או תפרוץ מריבה ומלחמה ביניהם ולפעמים רבות יפלו חללים סביבות החלל אשר נקבצו לכפר דמו אשר שפך, גם היהודים מוכרחים להיות ידם עם הלוחמים, וכי יפול איש מהם במלחמה, ואין לו גואל הרם, יקחוהו אתם ויקברוהו בקברי אבותיו. עפ"

רוב

רוב יקברו את החללים במקום אשר ימצאו אותם וזה הדבר אשר ירבו הקברים מאד בשדות ובדרכים. מצב היהודים שמה בנוגע לדת ואל מצב המדיני הוא על דרך זה: ידיעתם בעניני הדת ואמונה מצערה מאד, חושך הבערות יכסה בצעיף אופל את כל חייהם. מחי מספר מהם אשר יבינו לכתוב ולקרות, והמה נסוגים אחור ביהם ההשכלה מכל העברים אשר נודעתי להם במשך כל ימי מסעותי בארצות החלד. הן אמנם מצאתי אצליהם איזה ספרי תנ"כ וספרי תפלות, אך מעטים המה היודעים את הכתוב בתוכם. נכחדו מהם מכל וכל קורות אבותיהם הנפלאות וגדולתם בימים אשר כבר חלפו, וברוב המקומות אינם יודעים מאומה אף מתורת משה. אך לפי הקבלה לבדה ישמורו את יום השבת מחללו, ושאר מועדי קורש הנזכרים בתורה הכתובה, כגון מצות מלה ושחיטה, כל אלה יעשו כמצות אנשים מלומדה מבלי דעת המטרה הנשגבה אשר אליה פונים פקודי ד' ההם, וכל רוח דעת והבונה בפעולתם אין. מצבם המדיני רע מאד, לרוב יחיו חיי עבדות. האיש הקורדי איננו מקבל מרות ואין אלוף לראשו, בלעדי יצר לבו הרע אשר יטהו למשול על עבדיו העברים כאות נפשו כלי חמלה. קניניהם וחייהם בידם נתנו, וכל אשר יחפוץ הוא עושה. גם הנעסטאריאנער ישתו כוס תלאות העברים. תקצר לשוני להגיד תלאות אחינו בני ישראל שמח.

את לחמם יאכלו בזעת אפם, ולפעמים טבולים בדמי לבבם. רוח קל כי יחלוף על פני אדוניהם האכזרים, והמה מוכים באכזריות חמה, ממושכים וממורטים בוצף אף, ונרצחים כבהמות שדי ואין פוצה פה ומצפצף. בקרתי כמה מאות משפחות מאחב"י היושבים מפוזרים בין שבטי העמים היושבים בהרים, וכלם ישתו מכוס התרעלה הזה לרויה אין נקי. נגד הצרות הבאות עליהם מחוץ ינינו עליהם אדוניהם בכל יכלתם, אבל לא מאהבה כי אם להקדישם להיות לברות למלתעותיהם ואין לזרים אתם. במחוזות האלה אשר באו זה לא כביר תחת ממשלת תורמה, הוטב טעט מצב היהודים. מושלי התורמים יקלו עולם למצער, ומס הגולגולת יוקח לאוצר הפחה. עור לא הופיע שמש הצדקה וישע בכנפיו לאחינו האוכרים ההם. כאשר נאלצתי לנער חצני מחפצי לסבב הרי קורדיסטאן פעם שנית, היו אצלי שליחי היהודים יותר מטלשים מקומות אשר הי' ברעתי לבקרם במקומות מושבותיהם. ומי יודע כמה מהם הנם בהררי המדבר האלה הנשכחים מלב כל אדם ולא נודע מקומם איפוא המה, ונאנחים תחת עול אכזריות קשה מנשוא. הה עד מתי ישארו אחינו אלה במצב כזה מאין לאל ידינו להושיע! עד הנה הגדתי אך שמץ דבר מהמנהגים אשר התבוננתי בין העמים עוכדי האלילים. חטאות סדום ועמורה העשינה לעין השמש, וכל הרעות והפשעים הנזכרים בספרי הקודש נשרשים בלב העמים שמה מימים קדמונים. מי האיש החפץ להבין ברור הטיב כל הדברים הנזכרים בכתבי הקודש ובספרי התלמוד, עליו לסע למסעיו בארצות הקדם ולהתבונן על מצב העמים שמה, ואור בהור יופיע נגד עיניו על דברים אשר לא הי' לאל ידו להבינם על בורים עד עתה.

יד.

עיר קירקוק.

הַמָּן. הַשָּׁלָו. קברות דניאל חנניה מישאל ועזריה. המנהגים אצל הקברים האלה.
הנסיעה דרך המדבר.

עיר קירקוק נקראת בפי היהודים שם בשם כלח הנזכרת בכתבי הקודש, ועד היום הזה יקראוה בשם הזה בספריהם וכתביהם שם. העיר ההיא נחלקת לשתים, חציה האחד עומד על ראש ההר וחציה השני ישתרע לאורך המישור למטה. בחצי העיר מלמעלה שם מושב המסחר וקנין, וגם היהודים יגורו בחלק העיר ההוא.

מחזה העיר ההיא אחד הוא במינו. דמיונה כגל אבנים גדול השקוע ברפש וטיט, ובעת רדת הגשם על הארץ אז כל העיר טבועה במים ותפיל אימתה ופחד בלב כל איש החפץ להציג כף רגלו על אדמתה. בתי העיר נקיים מעט יותר ומאכליהם טובים מאשר הם בערי ארץ קורדיסטאן.

אדמת העיר בסביבותיה פוריה וענפה, ודורשת פועל כפים לעשותה לארץ ברוכה. תושביה ימלאו ידיהם במסחר גדול במיני בגד צמר שונים. שפתם היא שפת ערבית, ובגדיהם בגדי תוגרמה. במשך חדשי נאוועמבער ודעצעמבער תעל השליו לרוב מכל המקומת סביבה ותכס את עין הארץ, גדלן כגודל תרנגולת בת שמונת ימים, ואינן יכולות לעוף במהירות, וע"כ נצודות להמונים מאת תושבי הארץ אשר ימכרון בעד שני פארא [1 פפעניג] כל אחת. היהודים גם שאר עם הארץ אוכלים אותן למעדנים גם אני טעמתי את בשרן, ומצאתין טוב למאכל רק בעודן קטנות.

דבר אחר אשר יעלה על זכרון העברי הנוסע בארצות ההנה את מסעי ישראל במדבר בימים הקדמונים, הוא המן אשר יפול שם על הארץ ברדת הטל. דמיונו כגרעיני זרעים לבנים וקשים. כאור הבוקר יאספוהו התושבים בכלים ויניחוהו לעין השמש אשר ימס אז ויותך כגבינה רכה, ואז ימרחוהו על הלחם ויאכלוהו. גם אני אכלתי ממנו ומצאתי טעמו מתוק לחיך כהלך דבש, וריח ערב לו. אמנם המן היורד בסביבות הר סיני אשר טעמתי גם ממנו הוא יותר טוב מהמן היורד בארצות ההנה, גם שם יניחוהו בשמש ויתקשה כצפיחית בדבש. את המן מצאתי גם בסביבות מוססול ובגדד אך שם יפול רק על העצים ולא על הארץ, ובמקומות ההנה כל השדות מכוסים ממנו.

גם מין הנפט הנמצא שם לרוב, הוא לתועלת גדולה להתושבים וגם ימכר מחוץ למדינה. האגמים הרבים והחפירות אשר שם להמונים מצופים במין חומר-נוזלי [פליססיגקייט] אשר יאספוהו התושבים והוא הוא הנפט בתכונתו הטבעית אשר ישתמשו בו בנר למאור ולשאר ענינים וכאשר ידליקוהו יפיץ ריח רע — אולי הוא הנפט הנזכר בפרק במה מדליקין?

בין העיר העליונה והתחתונה לרגלי ההר, עומד בנין באמצע חצר אחד ובו נמצאים חמש קברות מתים. הקבר הראשון משמאל הפתח סמוך לקיר החומה הוא לפי קבלת התושבים, קבר דניאל הנביא ושלשה האחרים העומדים רחוק מעט מהראשון ונפרדים זה מזה אומרים כי הם קבר חנניה מישאל ועזריה[1]) הקברים המה בתמונות ארונות מתים וגג

---

[1]) בספר המסעות של בנימין מטוליטלא צד 68 נמצא כתוב, כי הקברים ההם נמצאים ברוחק שעה אחת מקבר יחזקאל הנביא, וקבר דניאל נמצא לפי דבריו בשושן, גם ר' פתחיה בספרו צד 183 יאמר כדברים האלה.

קטנים ומרובעים וגג עליהם מלמעלה וקיר עצים מגין עליהם יחד. הקיר ההוא עודנו במצב טוב, אף אם רשמי זקנה רבה נכרים בו. על השלשה הארונות האחרונים כתובים איזה טורים אך לא יוכל איש לקרותם מרוב זוקן. על קבר דניאל לא נכתב מאומה. אבל אני אינני מאמין בזה, כי דניאל מת בארץ פרס, ושם נקבר[2]) אמנם גם בדבר הזה לא אוכל להגיד פשר דבר, כי בכל ההשתדלות אשר הי׳ לי להציל דבר אמת לא צלחה בידי למצוא אף שמץ דבר אשר יעיד ויגיד על קבר הנביא במקום הנזכר. אולי נאמנים דברי תושבי עיר קירקוק בדבר הקברים ההם בהיותם נשענים על קבלה עתיקה מאוד מימי עולם ושנים קדמוניות.

הקברים עודם במצב טוב, וזה לפני זמן לא כביר נעטרו באדרות יקר. כל תושבי הארץ באין הבדל יכבדו את הקברים ההם ויבואו להתפלל עליהם. היהודים ילכו שם ביום הראשון מחג השבועות להתפלל שם תפלת מוסף, ולא ידעו להגיד לי סבת הדבר מדוע יתפללו שם רק ביום הנזכר, מלבד כי מנהג אבותיהם בידיהם.

האמונה בדברים נפלאים והבלים היוצאים חוץ מגדר הטבעי אשר מעולם מצאה קן לה בארצות הקדם, הכתה שורש בלבות יושבי המקום הזה ביתר שאת מכל שאר המקומות. כן מאמינים המה באמונה שלמה, כי יש סגולה נפלאה לקברים ההם לרפאות כל מיני מחלה. גם יתפללו אליהם להיות בעזרם מחשכת סתרם בכל מעשה אשר יעשו. ובכל מקרה רע אשר יקרה להם מפילים תחינתם רק להם להיות להם לעזרה בעת צר. גם היהודים שם לא נקו ממשאות שוא ומדוחים ההם. רוח הקודש המרחף נגד פניהם מקברות הנביאים ההם והצרור על כנפי זכרונות עתיקים, ישכיחם כי אך אל אחד בשמים ובארץ אשר רק לו נאוה תהלה ואין לשום נוצר חלק אתו. אמנם כן הוא טבע כל אמונה אשר רק בכח הדמיון יסודתה.

אחרי אשר עזבתי את עיר קירקוק עברתי במקום מדבר ציה וארץ תלאובות. בכל המקום אשר תחז העין אך ילל ישימון ישתרע במרחק אין קץ, מדברי חול נוראים, לרוח קל כי יחלוף על פניהם, יתנשאו ויהיו להרים גבוהים וכאשר יחנו כן בין רגע יעלו ויאבדו וענן נורא אבק רגלם. דמיונם כים גדול רחב ידים אשר גליו יהמו יחמרו. וכהנדוף עשן ברוח סערה כן יפוצו הררי־חול האלה לכל רוח לרוח סועה וסער. אך לפעמים רחוקות ארחת נוסעים עוברת שמה; במקומות כאלה הוכרחתי לעבור ותלאות אין ספורות סביב שתו עלי. לפעמים ארחת נוסעים כלה מוכרחת לעצור מהלכה מסבת משברי חול הנוראים אשר כעלות ונפילת מי הים הכבירים יעלו שמים ירדו תהומות, ויעצרוה על דרכה מבלי לעבור הלאה, וככה יעמדו הנוסעים מעופרים בעפר עד מדויהם, ומצפים בכליון עינים על רוח קדים אשר יפלס נתיב להם ללכת הלאה על דרכם אשר נסתרה.

איזה כפרים ואהלי ערביים מפוזרים הנה והנה יראה לפעמים הנוסע דרך המדבר הנורא ההוא. חום היום גדול כל כך עד אשר לא לא

אמנם החכם ריטטיגר בספרו מגלילות הארץ חלק תשיעי לד 553 יאמר כדברי אלה בדבר הקברים הנזכרים. ושם לד 294 עד 308 נמצא כתוב, כי קבר דניאל נמצא בקרקע של נהר אחד אצל זוזא אשר נמשכו מחמילה מימיו ממקומם, ובתחתיתו בנו קבר אבנים ואח״כ השיבו את המים למקומם הראשון והחכם הנזכר יכזב את דברי ר׳ בנימין מטוליטלא באמרו כי ארון דניאל תלוי בתבת זכוכית על שלשלת ממעל באמצע הגשר.

2) עיין סדר הדורות לד 36.

יוכל הנוסע ללכת על דרכו ביום. וע"כ כאור הבוקר תקענו אהלינו ונשבת עד רדת היום, והלכנו לדרכנו כל הלילה.

אחרי עבור שבעה ימים בערבות ישימון האלו, באנו ליער תמרים גדול העומד במרחק שלשה ימים מעיר בגדד, [עיר עתיקה מושב הקליפים הערביים מראש ומקדם] אשר ישתרע לארכו עד קרוב לעיר ההיא. אך איש אשר כתת רגליו משך ימים דרך מדבר ציה בערבות ישימון יוכל להרגיש בנפשו את עונג מחזה הטבע המראה לעין הנוסע העיף ויגע ושזוף מחרבוני שמש את כל כבוד עשרו בהמון צמחי תפארה ופרחי הוד הדר השרון והכרמל. איש כזה ירגיש ברוחו כאלו רוח חיים חדש נופח בקרבו והתקוה תאמץ את לבבו בראותו עצמו הולך וקרוב למקומות אשר שם ישבו אנשים כמוהו בדמותו וצלמו.

כצאת הנוסע מתוך היער הנזכר אשר מסכת צללים נעימים תמיד תסוככהו תראינה עיניו מרחוק באופק השמים את המגדלים אשר על בתי התפלות הגבוהים המתנשאים בהדר מתוך עיר בגדד וקויהם הלבנים מתנוצצים למראה-תכלת השמים. מרחוק תתראה העיר כאלו חגורה באזור-אור מימינה לשמאלה ע"י קרני השמש הרצים כבזק ושבים אחור דרך מי נהר חדקל הרבים והעצומים השוטפים במרוצה נפלאה דרך שם.

טו.

בַּגְדַד.[1]

היהודים בבגדד מצבם הרוחני והחומרי. בתי תפלותיהם. מנהגיהם בעת הנשואין. קבר מאַר אַבוט אַבְד-אֶל קַדֶר. קבר יהושוע הכהן הגדול. העיר מסחרה ומנהגיה. חרבות בבל. הילללה. בירת כמרוד.

מספר אחב"י היושבים בעיר בגדד עולה לשלשת אלפים משפחות. היהודים ההם עוזרים להרים קרן הצלחת כל יושבי המחוז במסחר וקנין וכל דבר עבודה על ידי חכמתם וחריצת כפיהם ועשרם כי רב הוא. בתוכם נמצאים אנשי מסחר גדולים ונכבדים אשר נטישות מסחרם יעברו ארצות רחוקות

---

1) החכם ד"ר קייזערלינג בדברו אודות הנוסע טייקסיירא יאמר כדברים האלה: עתה כלוה כא את הנוסע לעיר בגדד העיר הגדולה והנהדרה העומדת תחת שמים טהורים, ועושר רב ילין בקרבה; כשיה העדינות בכות החן תמשוכנה עליהן את עין הנוסע ביפי עיניהן. בימי הנוסע ההוא כמצאו בעיר הזאת כעשרים אלף בתים, אשר בתוך שני מאות עד שלשה מאות מהם ישבו העברים. שתים עשרה משפחות מאלה היהודים הבטיחוהו כי אבותיהם התישבו בעיר הזאת בעת חורבן הבית הראשון. היהודים בבגדד אשר כמה מהם המה בעלי מלאכות שונות, יחיו בעוני וחוסר כל, ויושבים בחלק מיוחד מהעיר ושם עומד בית תפלתם (אולי הוא „הכניסה הגדולה של ראש הגולה" הנזכרת בספר המסעות של ר' בנימין מטוליטלא) ועובדים את ר' אלהיהם באין שטן ומפריע; כה יספר טייקסיירא: וכאשר נעריך דבריו לעומת דברי הנוסע ר' בנימין מטוליטלא, ולדברי הנוסע בימינו אלה ר' ישראל יוסף המכונה בנימין מארץ מאלדוי בדבר היהודים בבגדד אז כראה בעליל. כי מספר ב"י בעיר בגדד מצער היה בימיו מאשר הוא בימי הנוסעים הבאים אחריו, כי בנימין מטוליטלא מצא שם אלף משפחות בעוד טייקסיירא לא מצא כי אם שלש מאות! ומה טוב היה אשר הנוסעים בימינו אלה ישיתו לבבם להתבונן על הרבוי ומעוט ממספר ב"י הנמצאים במקוקות מסעיהם. — וכדברי טייקסיירא, כן יגיד לבו גם ר' בנימין מטוליטלא כי אבות איזו משפחות מעיר הזאת, ישבו בה מימים קדמונים מאד; כה יספר לנו ר' בנימין הנזכר מאיש אחד שמו ר' אליעזר בר צמח בעיר הנזכרת אשר התיחש למשפחתו עד שמואל הנביא, והאיש ההוא ואחיו עוד ידעו איזה בגינות אשר הושרו בעוד שבית המקדש היה קים, ואיש אחר שמו ר' דניאל אשר הכירו ר' בנימין, שלשלת יחוסו הגיע עד בית דוד המלך.

רחוקות, וככל אשר יפנו ישכילו. ככל עניני המסחר ידם על העליונה לא לבד נגד הסוחרים ילידי הארץ גם נגד הסוחרים המפורסמים מחוץ לארץ. בכל ארצות הקדם לא מצאתי את אחי העברים במצב אושר והצלחה כאלה היושבים במקום ההוא ובאמת שום המה לינק משדי ההצלחה ביתר שאת מכל שאר אחיהם. כרבר הנוגע לאמונת-ההבל [אבערגלויבען] הבאה בעקבות הסכלות והבערות, פרי המון הקבלות הנבערות העתיקות אשר ימצו אותן בני הקדם בחלב שדי אמותם, רחקו יהודי בגדד כרחוק מזרח ממערב מדרכי שאר אחיהם בארצות הקדם, ויוכלו להיות להם למופת כעם בינות אשר לא יחוה משאות שוא ומרוחים. מרותיהם הטובות עולות על כולנה. הם בעלי הכנסת אורחים, ובעלי חברה נעימה. לרגלי התקרבותם תמיד אל ואנשי ארצות אחרות, קנו להם מדות נעלות ודרכי מוסר וכבוד וידיעת התבל בדרך ארץ עד אשר כמעט לא נופלים המה מעמי אייראפא הנאורים המשכילים. רביהם ואלופיהם המה אנשים נכבדים חכמי לב ומכובדים בעיני כל.

משרת השופטים נתנה על שכם שלשת הרבנים העומדים בראש העדה ויקראו בשם דינים ונבחרים מאת בני העדה. בעת היותי שמה, היה הרב יעקב בן יוסף יעקב הי"ו נשוא פנים בגלל תכונותיו היקרות וידיעותיו הרבות, הדין הראשון, והשני כהר"ר אליהו עובדיה נ"י איש עשיר וחכם, והשלישי ר' אפדלא, אחד מעשירי הסוחרים בעיר. על אלה השלשה רק לחרוץ המשפט אמנם לשית עונש על איש, זה דבר החכם בשי, הוא הרב הראש וראשון בעיר. הרב הראשי יתמנה בפקודתו כפקודת הממשלה העליונה, על פיו יצאו ויבואו כל עניני הערה כן בנוגע בין אדם לחבירו, וכן בעניני הדת, והוא יהיה לבני עדתו לפה אצל שרי הארץ לכל דבר הנדרש ועליו לגבות המסים אשר עוד לא שלמו בני הערה. כל זכר מכן חמש עשרה שנה ומעלה יתן מס מחמש עשרה עד מאה ועשרים פיאסטער לשנה, ולא ישלם בבת אחת כי אם בארבע תקופות.

לימין הרב הראשון יעמדו קריאי הערה ונכבריה אשר יתמכיהו בכל מפעליו, ולא יוכל לעשות דבר בלעדי הסכמתם. בעת הייתי בעיר בגדד היה הרב הראשון כהר"ר רפאל קאספין הי"ו מעיר אלעפא, בן שלשים שנה בעל תואר פנים וזקנו השחור יורד על פי מדותיו, והיה נכבר מאד בעיני פחת הפלך אשר העמיד ארבעה אנשי חיל למשמר על פתח ביתו תמיד, ומלבד אלה נתונים לו ששה יהודים הסרים למשמעתו לכל אשר ישלחם להוציא פקודיו לאור. בעת יצא מרלחי ביתו החוצה או אנשי חיל משמרתו רוכבים על סוסים לפניו כלפני נסיך הארץ. לאור יקר וגדולה נושא על לבו את אות הכבוד הגדול מהממשלה, [נישאן אירדען] אשר רק מעטים מכ"י ישיגו אות הזה מן הממשלה הרוממה.

תחת פקודת הרב הראשון, ישגיח נשיא אחד על עניני העדה. עד שנת 1849/50 היה הרב ר' יוסף משה ראובן הי"ו לנשיא על העדה, איש חכם עשיר ונדיב לב. פעמים רבות נכבדתי מאת הנשיא להיות מאוכלי שולחנו. טרם נתנה המשרה העליונה בידי הרב הראשון, נבחר הנשיא מתוך אנשי העדה היותר עשירים ונכבדים. פקודתו היתה כל כך נכבדה ונשאה אשר אם הק חפץ לנטות מעט מאורח היושר, היה לאל ידו להפיל חתיתו לא לבד על היהודים כי גם על המושלמנים; כי מפאת אשר לא היה לו אלוף אחר לראשו מבלעדי פחת הפלך ובעד שוחד כסף יוכל לעור את עיניו לתת בידו העוז והמשרה לעשות כל אשר לבו חפץ באין שטן ומפריע.

סדרי

סדרי הלימודים בעניני הדת והאמונה בין אחב"י יושבי העיר הזאת טובים מאד, שם הוסד בית מדרש הרבנים [ישיבה גדולה] ובו נמצאים ששים תלמידים מחונכים להיות מורי הוראות בישראל. בית הספר ההוא עומד תחת השגחת הרב החכם כהר"ר אבדאלאה בן אברהם סיימעך הי"ו, אשר העמים העבודה עליו חנם אין כסף. הוא איש עשיר מאד אחד מן הסוחרים היותר נכבדים בעיר בעת היותי שמה אשר עזב כל עניני מסחרו בידו עוזרי ידו, והוא בעצמו הקדיש כל עתו אל הדבר הטוב והנכבד ההוא.

היהודים בעיר בגדד יושבים בחלק מיוחד מן העיר, אך הרשות בידם לשבת בכל מקום שירצו, וכן כמה מהם יושבים בין המושלמנים. בעיר הזאת נמצאו תשעה בתי כנסיות, ושמונה מהם עומדים בחצר אחד. אצל תבה אחת הצמודה אל שער החצר ההוא, עומדים איזה מנכבדי העדה בעתותי הבוקר והערב לקבץ נדבות העוברים דרך שם, אשר יאספו מדי יום ביומו לכל הפחות כך אלך פיאסטער. מהכסף הזה יתמוכו ידי עניי העדה ומחזיקים את בני הישיבה הגדולה. אל המטרה ההיא הוטל מס ידוע על בשר כשר אשר יאכלו היהודים.

בית הכנסת התשיעי, הוא בנין גדול מאד נשען על ששה עשר עמודים, ובו קוראים מגלת אסתר בארבעה עשר ובחמשה עשר לירח אדר. בפנים הבית לא נראה שום דבר יקר הערך. ספון הבית מקושט בהמון חרושת עץ מעשי ידי אמן. הבית הזה יקרא בשם בית הכנסת של יצחק גאון[1]) ובחדר מיוחד בבית הכנסת הזה נמצא קברו של ר' יצחק גאון הנזכר, גבוה כקומת איש מעוטר בדגלים צבועים בארבעה מיני צבעים. אצל הקבר ההוא ילמדו עשרה אנשים תמיד ומתפללים שם תפילתם.

ביום הששי בשעה השלישית אחר חצות היום, ישבותו כל עניני מסחר וקנין אצל יהודי בגדד ודלתי בתי המסחר תסגרנה. כל איש ילך לביתו יחליף שמלותיו, וימהר לבית הכנסת לקבל השבת בתפלות ותשבחות עד שעה אחת טרם שקיעת החמה, ואז ישוב לביתו, ובחברת בני משפחתו ישיר שירים וזמירות לכבוד יום השבת וישתה יין המשמח לבב. חיש כאשר יחלופו קרני השמש האחרונים, קורא את שמע ואוכל סעודת הערב אשר תמשך לפעמים עד חצי הלילה. ביום השבת בבוקר הולכים לביה"כ להתפלל, אח"כ ישובו לבתיהם ואוכלים פת שחרית ואז קוראים בספרי הנביאים, אשר על פי רוב כמה משפחות תתאחדנה במקום אחד, ואחד מהם ילמוד לפניהם ויבאר להם דבר ד' וכלם שומעים בהגות הלב ובכונה גדולה. אחרי כן ילך איש איש אל בית רעהו לבקרו, ואחר חצות היום הולכים לשוח לשאוף רוח צח. היהודים העשירים יש להם בתי קיץ נחמדים וגני עצי תמרים על שפת נהר חדקל, ושם ישבו כל ימי הקיץ.

מה שמח לבי ותגל רוחי בקרבי בראותי את אחי בעיר הזאת שומרים את יום השבת ככל משפטו וחוקתו בטהרת הלב וברגשות קודש! איככה עלזו כליותי בהיותי באיזה מהחבורות אשר נקבצו באו למקום אחד ביום הקדוש הזה להקשיב בלימודים אשר יטיף למו איש מביניהם בלשון למודים לפרש להם פקודי ד' בשם שכל. וכלם כשבת אחים יחד באהבה וחבה מקשיבים הלקח הנשגב! בכל הארצות אשר עברתי בהן ובקרתי את אחי בכל מקומות מושבותיהם לא מצאתים כל כך שלוים ושקטים בטח ושאנן

---

1) בנימין מטוליטלא בספרו המסעות לד 60 יספר מעשרה בתי ישיבות בעיר הזאת ובלד 63—64 מעשרים ושמונה בתי כנסיות ואלף משפחות מב"י, ומדבר הבית הכנסת האחרון לא יזכיר מאומה, ר' פתחיה בספרו לד 173 יביא ג"כ כמספר הזה בלד 182 יספר משלשה בתי כנסיות.

ושאנן מפחד כל רע כל עמל ותלאה, ועובדים את ד' אלהיהם בלב שלם ושמח כאלה אשר מצאתי בעיר ההיא. בהעלותי אז על זכרוני את מצב שאר אחי בארצות ענים ומרודיהם, בהביטי בעינים כלות על גודל לחצם ובערותם, על עול סובלם אשר יעיקו עליהם שונאיהם מנריהם, והנם הולכים תמם מקוצר רוח ומעבודה קשה ויתעו כצאן אובד באין מנהל ומרחם באין מי ינוד עליהם וישאל לשלום להם, באין מנחם על שברם כי גדול כים בארצות פזוריהם, ובהעריכי את מצבם לעומת מצב אחי המאושרים בעיר בגדד אז הגני אסיר-תקוה כי גם לאלה האובדים יזרח שמש צדקה וישע בכנפיו בימים יוצרו.

בעיר בגדד מצאתי דברי ד' הכתובים בתורה נכונים וקימים „ושמחת לפני ד' אלהיך, אתה ובנך, ובתך ועבדך ואמתך, והלוי אשר בשעריך, והגר והיתום והאלמנה אשר בקרבך." אותי קבלו בזרועות פתוחות ובאהבה חמה אשר עוד תשמח נפשי בזכרי כל אלה. אחד מגדולי עשירי העיר כהר"ר אבדול אזים בן אבדול ראווי קבלני בביתו כל ימי היותי בעיר ההיא. בלב מלא שמחה ראיתי יד העשירים פתוחה להעניק מטובם לעניי העיר לאלמנות ויתומים טרם בוא יום השבת, וכמה פעמים אחרי אשר יקבלו נדבות העשירים עוד יקראו אותם להיות מאוכלי שולחנם. לדברים ההם התענגה נפשי עד מאד, וכאפיקי מים בציון אל צחה צמא כן היו לי אלה הדברים למשיבת נפש, והמה אמצו את רוחי לשנם מתני לעבור הלאה על דרכי לבקש את אחי ולדרוש שלומם בכל מקום שהם יושבים.

עוד התכוננתי על דבר אחד בעיר בגדד והוא, כי פה תולדנה נקבות על אחת שלש יותר ממספר הזכרים הנולדים, ואם נקבה תולד ידאבו לבות ההורים מאד בחשבם מראש הוצאות נשואיה אשר תעלינה למעלה ראש כי פה ישיאו את בנותיהם לאנשים בעודן צעירות לימים מאד, וזה שנים אחדות טרם בואי נשאו בנות שמונה או עשר שנה לבני שמונה עשרה עד עשרים, וצרות רבות ותלאות הסבו נשואים כאלה, ולואת יצאת הפקודה מאת הממשלה אשר בנות מרום עם הארץ לא תנשאנה לאיש טרם שנת עשרה ובנות אנשי הכנים טרם שנת אחד עשרה, ובנות דלת עם הארץ טרם שנת שתים עשרה. ואם לא תנשא הנערה לאיש עד אשר תעבורנה חמש עשרה שנה מימי חייה, אז אין תקוה לה עוד להנשא לאיש כי תחשב לכתולה בלה אשר כבר עברה לה עת דודים; גם אלמנה תשאר באין איש עד יום מותה, כי כל איש יתן היתרון לנערה בתולה עניה על אלמנה עשירה וכבודה ויעלת חן, וכאשר הוגד לי יושבות לערך ארבע עד חמש מאות אלמנות עבריות בעיר בגדד אשר אין כל תקוה להן להנשא.

כי יחפוץ איש לקחת לו אשה, לא יראנה בעיניו כאשר הוא המנהג בארצות המערב, אך הלך תלך אמו או אשה אחרת מקרוביו לראות את הנערה; והיה אם תמצא חן בעיניה אז גם האיש יאמר: חפצי בה, גם כלא ראות עין. הלילה טרם יום החופה יקרא „אל-חנה" [ליל צבע אדום]. קרובי הנערה יתאספו אל בית אבותיה וכמרים זמירות על פי דרכם. אחרי עבור שתי שעות בצהלה וזמרה, יקחו מין צבע אדום הנקרא „חנה" וצובעים בו את כפות הידים הרגלים והצפרנים של הכלה ורעותיה, ואף אם ליום המחרת בבוקר יעבור הצבע, בכל זאת ישארו רשמי הצבע במראה

כהה משך כמה שבועות, כדבר ההוא יעשה גם להחתן ומרעיו בביתו, וכל הלילה צוהלים ושמחים ולא יתנו שנה "לעיניהם אף רגע בהאמינם כי סכנה הוא לחתן והכלה לישן בלילה קודם "החופה. אני בעצמי הייתי "בבית החתן והכלה, ומנהגיהם מצאו חן בעיני.

למחרתו שלש שעות טרם רדת היום יבואו החכמים החתן ורעיו אל בית הכלה, ויתחילו לעשות הכנות לסדור הקידושין. הכלה והנשים יושבות מעוטפות בצעיפים תחת וילון אחד. הרב יסיר המכסה מעל פני הכלה להראותה אל החתן ויכסנה אח"כ מחדש. כי לפי הדין אסור לאיש ישראל לקדש אשה עד שיראנה, ואח"כ יקדשנה החתן לו לאשה כדת משה וישראל. אחרי הקידושין "ישובו החכמים והחתן לביתו, והכלה תשאר בבית אביה, בהתחלת הלילה ילך החתן ורעיו לבית הכלה, ויביאה אל ביתו, ואבותיה לא יבואו עוד אתה לבית בעלה, שם יאכלו הקרואים סעודת הערב, ואחרי כן יובילו את החתן והכלה החדרה. — וכי ימצא האיש בתולים לנערה, חיש ישלח להגיד זאת לאבותיה, וכל הלילה צהלה ושמחה. בלילה השלישי אחרי הנשואין יבואו אבות הכלה וקרוביהם אל בית האיש, ואז תחל החדוה מחדש ביתר שאת ויתר עז, וגם לא יקפוצו ידם מאחיהם העניים. "שבעת "ימים ימשכו "ימי החדוה וצהלה, המה שבעת ימי המשתה כחוק וכדת.

עיר בגדד תחלק לשני חלקים בלתי שוים על ידי נהר חדקל העובר בתוכה. חלק הגדול מהעיר מוקף חומה, ועל קצהו יתנשא מבצר גדול וחזק אשר הוא למשמר לחיל הצבא. כבוא האיש לעיר דרך שער מוססול, אז מראיה נשגב מאד לעין הרואה, הרחובות בהמון החנויות המלאות סחורות יקרי ערך מאד, רחבי ידים הנה, השוקים נחמדים וביחוד זה העומד באמצע העיר. בחלק השני מהעיר מעבר נהר חדקל, שם יחנו ומשם יסעו כל המון ארחות הנוסעים הבאים לשם. שוק גדול עד מאד אשר שם יקבצו ויבאו כל הסוחרים וארחות הנוסעים מכל הסביבות. גשר רעוע נטוע על הנהר, אשר בעת ימלא על גדותיו בעתותי האביב יסבב נזק רב מאד. בעת יפרוצו המים יעברו את הנהר על אניות קטנות העושיות על דרך זר מאד. תמונתן: סלי חורי קלועים יחד מענפי עץ עבות מצופים כופת. גם יש להם סירות דוגה המכילות משמונה עד עשרה בני אדם כפעם אחת.

כאשר הלכתי דרך חוצות העיר לבוא אל חלק מהעיר אשר שם ישבו היהודים, עברתי דרך בירת תפלה לערביים נחמד למראה מאד המוקף חומה גדולה סביב. בבית הזה ימצא קבר הגדול מאראבוט עבד-אל-קדר הגדול לפי דברי המסורה העתיקה היה הבית הזה "מלפנים "בירת "הכנסת ליהודים, ומאראבוט הנזכר, הוא ר' יוסי הגלילי הנודע.

חום השמש בעיר בגדד חזק מאד, ויכריח את התושבים לשבת כל היום בבתיהם, ואך בלילה יצאו לפעלם ולעבודתם ולמסחריהם. להגן בעד החום הגדול כנו להם מערות עמוקות מתחת לארץ, ומקררין אותן על ידי בארות מים אשר יחפרו בתוכן. בעתותי הקיץ ישנים מחוץ לבתיהם כי לא יכלו נשוא האויר בתוך הבתים גם הזבובים המכאיבים בעוקציהם. הזבובים האלה מלאים בכל מקום וביחוד ברחובות הצרים. — הזבובים המה פה ממינים ומטראות שונים. עקיצת הזבובים השחורים ממיתה ואין תרופה לה, ולנשיכת המינים האחרים יש תרופה ע"י תחבולות האלה, א) יקחו אבן קטנה רחבה ירועה להם ויניחוה על מקום הנשוך במשך עשרים

וארבע

וארבע שעות ער אשר יצא הארס. כ) יקחו זכוב אחד ויצלהו בשמן זית על גחלים ויניחוהו על החבורה, אם יוכלו לקחת את הזבוב בעצמו אשר עשה החבורה מה טוב. ג) יקחו שה וישחטוהו, יוציאו את הטעיים מקרבו, ויתחבו את האבר הנשוך בתוך נוף הכבש בעודו חם. ד) איש כביר כח ימוצץ את החבורה ואין שום סכנה להמוצץ. ה) מניחים פתותי קרח על החבורה. כל התחבולות ההנה יחד מוכרחות להעשות אל הנשוך, כי פעולת הנשיכה נוראה.

על המקומות המכוסים בדשא לפני הבתים נטעים נטעי פרחים שונים, ואם לא יוכלו לישן מגודל החום אז יתאספו יחד ויתענגו בשיחות נעימות. בתי העשירים מעוטרים בכל מני פאר כדרך מרום עם אנשי אייראפא.

כל תושבי עיר בגדד נחלקים לארבע מחלוקת. המחלקה הראשונה המה הערביים, ואחריהם יבואו היהודים והנוצרים, והאחרונים הפרסים וההודים. שני צירי ממלכות אייראפא יושבים בעיר ההיא, צירי ממשלת צרפת ובריטניא. שפתם שמה הן ערבית, תוגרמית, פרסית ואיטאלקית. האנשים נושאים בגדי תוגרמה, והנשים מקשטות עצמן בזהב וכסף ואבנים טובות ומרגליות. הנשים בכלל טובות מראה הן מאד ויעלות חן וחכמות לב בכל מיני מלאכות יד עד להפליא.

מסחר העיר ההיא נודע בכל חלקי התבל; ארחות ישמעאלים גדולות מאד אשר איזה מהן נוסעות בשני אלפים גמלים, באות לעיר ויוצאות ממנה בכל יום במספר רב לכל עבר ופנה. וכאשר הוגד לי, שתי פעמים בשנה יוצאים ששת אלפים גמלים טעונים סחר העיר לעיר דמשק. כל המסחור לארץ הודו הוא בידי היהודים אשר יש להם בתי מלאכות מסחורות בעירות קאלקיטא, כאמבי, זינגאפארע, גם בעיר קאנטאן בארץ סינים.

המינים הראשים מסחר ארצות הנזכרות המה: מין צבע אינדינא, בשמים ראש, מיני משי, איזה מינים מפרות בלתי נודעים, גם מיני צבעונים שונים הבאים ממקומות שונים מארץ סינים [כינא], מארץ פרס יבואו לרוב אדרות שער יקרות הערך, משי טאמבאקא, מין עלים מרורים, יין שקרים וכו'. שם ישיגו אבנים טובות ועצי אלמוגים ומאי ריין מלשון ים פרס יבואו מרגליות.

האניות הגדולות הטעונות סחורות של סוחרים יהודים, הולכות למאסקאט אבשור, ובאססארא. בעיר הנזכרת אחרונה יורידו משאן ותובלנה הלאה על ספנות קטנות אל מחוז חפצן. אנית-הקיטור תלך רק פעם אחת לששה חרשים מהידו לעיר אבעשור.

בשנת 1841 היה דבר גדול בעיר בגדד; המון אנשים נפלו חללים לרגליו, ולאלפים עזבו את העיר. אסון אחר אשר בא על תושבי העיר בשנה הנזכרת היה, אשר נהר חרקל פרץ ועבר על גדותיו והרס והחריב כמה בתים והונם וקניניהם. בתי העיר סגורים תמיד כמנהג ארצות הקדם. כי ידפוק איש זר על הדלת ואשה מנשי הבית תפתח לו תפן לו עורף ותכסה פניה. לפי מערכת הבנין על פי דרכי הערביים יש חצר בתוך הבתים אשר סביבו נערכים המעונות. ביציע התחתונה נמצא חדר המבשלים וביציע העליונה תשבנה הנשים. איש זר כי יבוא אל הבית, יתעכב בו לפעמים כמה ירחים ולא יראה אף פני אשה אחת מנשי הבית, ואך אחרי אשר יתודע אליהן מביאות לו פנים מאירות. נשי ארצות הקדם אינן יודעות שמץ דבר מחברה המדינית בהיות כי דבר אין להם את האנשים. נכחד מהם

כל דבר אשר יש בכחו לשים מתג להשקת לבביהן, וע"כ תשלחנה רסן תאותיהן מעל פניהן בכל עזוז לבת טבעיהן לכל עת מצוא להחטיא את בשרן. כצאתן החוצה, תכסינה פניהן בצעיף ארוך אך עיניהן המזרות זיקי חשק ואהבה תסובנה מתחת לצעיפיהן להביט על כל עובר עליהן.

במרחק שעה אחת מן העיר עומד בנין אחד קטן מוקף משמינה עצי שקדים. הבנין ההוא נחלק לשנים, בחציו האחד נמצא קבר יהושע[1]) הכהן הגדול מעוטר בכל מני פאר לכבוד ולתפארת. תחת בימת-הקבר מונחים כמה כתבי יד עתיקים אשר יקראו מהם האנשים הבאים אל המקום ההוא, בכ"י ההם יסופר תולדות הכהן הגדול ההוא כנזכר בזכריה. בפנימיות כפת הקבר יבא אור דרך חלון צר הפתוח בצדו. היהודים הולכים אל הקבר ההוא פעם אחת בחודש לשמוע קריאת הדברים מתוך כתבי יד הנזכרים, ואחרי כלות הקריאה יזמרו שירים ותשבחות, ואח"כ יתאחדו יחד למקום לא רחוק מהקבר לאכל שם ביחד.

חרבות בבל. היללאה.

חרבות בבל תחילנה במרחק שני ימים וחצי לרוח צפונית מערבית מעיר בגדד, ונמשכות לאורך נהר פרת עד עיר היללאה העומדת ברוחק ששה שעות. כל המקום אשר עליו עמדה מלפנים עיר הגדולה בבל לגאון ולתפארת הוא מקום חרב ומדבר שממה, רק איזה מיני נטעים נראים עומדים אצל אהלי הבי-דונאים „בעדואניען" העומדים מפוזרים אנה ואנה.

מה יסער לב איש ברגשות נשגבות למראה המשואות החרבות האלה, בהביטו על אלה טירות תפארה מימים קדומים הנטויות לפול, על מצבות עוז עמודי פאר ובניני הוד, אשר גם בהיותם מעי מפלה יעלו על זכרון המתבונן את הדר גדלם בימי קדם קדמתה! גם היום עוד ימצאו בין החרבות האלה דברים עתיקים יקרי ערך מאד, גם מיני מטבעות שונות מזהב וכסף. גם לי צלחה להשיג ארבע מטבעות עתיקות אשר לדאבון לבי נאבדו ממני באבדן שאר דברים יקרי ערך על דרכי.

לא רחוק משם נמצא בור עמוק, ואומרים כי הוא גוב האריות אשר נשלך דניאל לתוכו, גם מראים המקום אשר בו נמצא כבשן האש אשר השליך בו נבוכדנצר מלך בבל את חנניה משאל ועזריה. כן מראים המקום לפי המסורה העתיקה, אשר עמד עליו ארמון נבוכדנצר גם בית דניאל. בתוך הבור הנזכר, הנקרא בפי התושבים בורו של דניאל נמצא מעין מים חיים הנכבד מאד אצל היהודים גם הערביים באמרם: כי סגולת המים ההם הוא לרפא חולי הקדחת. גם עומדת שם אשרה אחת עתיקה מאד אשר לפי המסורה השתחוה אליה נבוכדנצר המלך. בימים עברו נחלקה האשרה לשלש סרעפות ואחת מהנה נכרתה על יד שר אחד מארץ בריטניא. וככה גדול חרי אף עם הערביים על הדבר הזה עד אשר קשרו קשר ונקמו נקמתם מהשר ומציר ממלכת בריטניא.

במרחק

---

1) החכם קייזערליכג אודות טייקסיירא אמר: בקרוב מקום מעיר בגדד מצא טייקסיירא באוהל קטן קבר אחד הנכבד מאד בעיני היהודים והערביים, ולפי דבריהם הוא קבר כהן גדול ליהודים. הקבר ההוא בנוי מאבנים וסיד, ולמעלה דבוק לוח כחושת ועליו כתוב בכתב עברית: יהושוע הכהן הגדול. תושבי המקום אומרים כי היה איש קדוש מאד, וכבד מאד בעיניהם בגלל הנפלאות אשר עשה לו ד' לפי דבריהם.

במרחק שש שעות לרוח דרומית מערבית מהחורבות הנזכרות עומד מעי מפלה אחד גדול מאד והוא שרידי הבנין הנורא הנודע בשם מגדל דור הפלגה. מאד חשקה נפשי ללכת ולראות חרבות המגדל ההוא, אך לא היה לאל ידי לשכור משמר מאנשי חיל חמושים בכלי קרב ללכת אתי שם, כי בין משואות המגדל שם מעון שידים וחיות טורפות אשר כל הבא שם בנפו לא ינקה.

לפי דברי התושבים, ידרשו שלשה ימים רצופים לאיש החפץ לראות את כל שרידי חרבות המגדל ההוא אשר נמצאו עוד כטה בנינים ומצבות קברים עומדים על תלם עד היום. לפי ערות היהודים והערביים רחבים המה 1450 רגל, וגבוהים עד מאד. במרחק שלשה ימים מעיר בגדד עומדת עיר היללא[1]) על שפת נהר פרת לימינו. שם נמצאו לערך חמשים משפחות מבני ישראל, ושם נשיאם הוא, מאילום מרדכי. גם יש לערה הקטנה הזאת בית הכנסת[2]). בעיר הזאת נעשים כמה מיני בגדים הנמכרים בתוך הארץ, גם נודעת העיר הזאת על ידי סיסי ערב היותר טובים אשר יגידלו שמה.

מעיר הילאה לעיר קבור-קעפיל מהלך שש שעות. סמוך למקום האחרון באמצע מקום שמם על גבעה נשאה מצאתי פאר-עמוד [פיראמידע] אחד הבנוי בתבנית "מגדל גבוה. בנינו הוא בתמונת כפה, ומתחת לקרקעיתו נמצא חדר גדול המוכיל למעלת אבנים. המגדל ההוא הנקרא בפי הערביים בירת-נמרוד הוא בנין עתיק מאד, ולפי המסורת ישב בו נמרוד גבור הציד בימים קדמונים.

טז.

קאַבור־קֶעפֶיל.

קבר יחוקאל הנביא. הנוסעים לשם. נולת מלך יהויכין, קברי המלכים נדקיהו ויהויכין. ויפעיף. מֶסֶד מַלְכֵי.

העיר קאבור קעפיל עומדת סמוך לנהר פרת במרחק איזה שעות מחורבות בבל. קעפיל הוראתו בערבית ותורגמית ערובה [בירגשאפט] והשם הזה נתן לעיר מסבת מקרה נכבר מאד. — והוא, כי יחוקאל הנביא נתן את עצמו לערובה בעיר הזאת עבור צרקת עמו בני ישראל בעת אשר הוציאו עליהם שונאיהם דבה רעה והחלו להכות בהם. ועד היום הזה יכברו מאד הערביים היושבים שם את היהודים ולא יעשו להם מאומה רעה. בעיר הזאת יושבים אך ערביים ושבט אחד מהם הנקרא הינדום. בתוך

---

1) לפי דברי הנוסע סייקספילד הוא המקום אשר נגבו עליו בני ישראל בעת הגלות בבלה כחלים קטנים סוטפים דרך כל הסדות המגלים על שפת נהר פרת בסביבות המקום ההוא והמה כתרות הגל המכריס בספר תהלים אשר על ידם יצבו ב"י גם בכו בזכרם את ציון. סייקספילד לא כתובב במקום ההוא, ולא יוכיר מאומה מהיהודים שם, לך ר' בנימין מטוליטלא יגיד לנו כי מלא שם יצורת אלפים יהודים.

2) בנימין בספרו המסעות יגיד כי מלא שם עצרת אלפים יהודים ואלכעבי נתי בנסיות, גם יספר לנו עתקומות אחדים אשר בזכיר הלאה, כי מלא שם המון רב מהיהודים וצתה אין שם לא נפש אחת מלחב"י.

בתוך העיר עומד בנין אחד מוקף חומה ובתוכו נמצא קבר יחזקאל הנביא המכוסה באדרות יקרות ובמיני בגד שונים ממעשה שבכה יקרים. לפי דברי סדר הדורות מת הנביא יחזקאל בימי המלך נבוכדנצר אשר הביא אז אתו בשבי את יהויכין מלך יהודא. הקבר היה בין הנהרות פרת וקאבער, ולא היה אז מוקף חומה. אחרי מות נבוכדנצר מלך תחתיו אויל מרודך בנו אשר הוציא את יהויכין מבית כלאו וכבדו מאוד, גם נתן לו נחלות ארץ ושדות וכרמים לאחוזה. המלך יהויכין אחרי אשר יצא מבית האסורים אסף אליו כמה אלפים יהודים והתחיל עמם לבנות החומה הנזכרת [1]) ויבן עליה מגדלים כעל מבצר, ומדרגות עקומות בתוכה מוליכות אל ראש המגדל אשר משם יוכל הרואה לראות בעיניו את המגדל בבל אשר יתראה כענק נורא מעוצם המרחק. בתוך המגדל ההוא מונחת קורה גדולה נמשכת לרוחב המגדל ושני קצות הקורה מגיעים עד מסגרת-המגדל [גאללערי] ואם ימשוך איש בכח את הקורה אחריו אז יתנועע כל חלק העליון מן המגדל. לפי אמונת התושבים מוכרח האיש להוציא אז מפיו המלים האלה: בשם מלכא שאלום ווא עטרתא [בשם המלך שלמה ועטרתו] ואם ישכח האיש לאמר זאת אז רעה גדולה נגד פניו. לשוא שחתי דברי אל אחי העברים להבינם דבר הפלא ההוא בדרך טבעי, כי בלתי ספק נמצא שם איזה ענין מלאכותי מעשה ידי אמן המסבב התנועה על ידי משיכת הקורה בידי האדם, אך לא עלתה בידי להסיר אמונתם בפלא ההוא.

במקום ההוא נמצא קבר הנביא [2]) ועליו תבת אבנים גדולה משוחה בסיד ככל הבנין הגדול ההוא. לצד הקבר נמצא בית הכנסת גדול אשר קירותיו משוחים חוצה במין צבע כמראה עור החומט. הקיר כפנים הבית לעבר ירושלים איננו מצופה כלל לזכרון חורבן בית המקדש. דרך דלת אחת הנמצאת בבית הכנסת יבוא האיש אל קבר יחזקאל הנביא.

על אחד מקירות הבית נראות שתי תבניות בקומות איש מצוירות בימים קדומים מאד אשר נמחו כמעט מרוב הזקנה ולפי דברי היהודים הנה תבניות הנביאים יחזקאל והמלך יהויכין. אך בקושי גדול עוד נכרו מאיזה רשומים מקוי הציורים דמות אדם להם, ומתואר המלבושים והצבעים לא נשאר רושם כלל. כן כל החומה בשער הבית מלאה ציורים שונים דומים לכתבי וציורי המצרים הקדמונים; ולפי דברי היהודים, הציורים ההם נעשו לזכר מפעלי המלך יהויכין וכל העם אשר אתו בעת אשר ידיו יסדו את הבית הזה והמגדל אשר בצדו.

לפי עדות יושבי הארץ, הוא בית הכנסת האחד אשר נבנה בפקודת מלך יהודה, ואשר בעצמו התעסק בבנינו. במרוצת דברי אזכיר עוד מבתי כנסיות אחרים בפלך ההוא ובמקומות הסמוכים לו הבנוים על קברי מלכי יהודה, אך לא הי' לאל ידי לקבץ מופתים וראיות להראות אם הבנינים האלה נבנו בפקודת המלכים עצמם או לא.

בתוך ארון הקודש בבית הכנסת ההוא נמצאים כמה ספרי תורות ואחד מהם גדול כל כך אשר לא ראיתי מימי ספר תורה גדול כמוהו. הספר היה כתוב על מין קלף מיוחד הנקרא געוויל ולפי קבלת התושבים נכתב

---

1) עיין סדר הדורות.

2) החכם קייזערלינג יאמר: בערך מהלך חצי יום מהעיר ראה טייקסיירא אוהל גדול ועליו מגדל גבוה. שם נמצא קבר יחזקאל הנביא, וכבד המקום בעיני כלם כיהודים כערביים.

נכתב מידי יחזקאל הנביא בעצמו[1]) אמנם לי דעה אחרת בזה. אחרי דרישה וחקירה רבה במקום ההוא ואחרי אשר נדברתי את חכמי הארץ ההיא והתיעצתי עמהם בדבר ההוא נראה לי כי הספר נכתב מידי רב ענן אשר חי בימי הגאונים הגדולים בשנת ת"ץ לאלף החמישי כמובא בספר הראב"ד. רב ענן הזה לא הי' נכבד בעיני הגאונים, ונפלה מחלוקת ביניהם ונהיה אב לכת הקראים, המון רב מהיהודים נתחברו אליו והחזיקו בלימודיו החדשים כידוע לכל.

בספר ההוא קוראים רק ביום הכפורים, וכל בקשותי לא הועילו לראו בעיני באמרם כי חוק הוא ולא יעבור מבלי לפתחו רק ביו תו הכפורים.

בתוך בית הכנסת נמצא חדר אחד מיוחר הסגור תמיד, ושום איש לא יבוא אל תוכו. בחדר ההוא מקום הגניזה[2]), אשר מניחים שמה כל הספרים הישנים מכל העתים וממקומות שונים ונכבד המקום ההוא מאד בעיני כל היהודים.

אצל בית הכנסת הנמצא סמוך לקבר הנביא נמצא בית מיועד ללומדי תורה [ישיבה] אשר לפעמים יושבים עשרים חכמים בתוכו ולומדים תלמוד ומתפללים כל היום כלו. המה לבדם היהודים היושבים תמיד בעיר קאבור-קאפיל. היהודים העשירים מעיר בגדד נותנים להם כל מחסוריהם, וגם כל הנדרש אל הישיבה אשר נתיסדה ע"י מתנות נדיבי לב, וכסף אשר השאירו אחריהם ברכה אנשי שם. שנים אחדות טרם בואי לשם, מת בעיר בגדד איש עברי עשיר גדול שמו יעקב צמח בלא יורשים זכרים והניח אחריו ברכה כל הונו וקניניו לטובת אחיו העברים בעיר צפת בפאלעסטינא גם צוה לתת מכספו סך מאה וחמשים אלף קאראן [קאראן אחד הוא שוה חמשה פיאסטער] לתמוך את הישיבה בעיר קאבור-קאפיל. את האנשים האלה החרדים לדבר ד' היושבים בבית הישיבה ההוא, ואשר שם עבדי הנביא התנחל בתוכם מדור לדור, ישרתו שלשה ערביים, גם אינם משלמים שום מס לאוצר המדינה.

היהודים גם הערביים מסביבות המקום ההוא מאמינים באמונה שלמה בהצלחת איזה דברים אשר יתפללו אודותם על קבר הנביא יחזקאל, עד"מ ברפואת איזה מחלות אשר אינן ממחלות אלה אשר אין עוד תרופה להן. אבל מי יודע דעת עליון? על השאלה הזאת החרישו לא יכלו לענות לי. בכל יום הששי בשבוע אחר חצות היום ילכו החכמים הנזכרים הלומדים בבית הישיבה אל קבר הנביא ומזמרים שם שירים ותשבחות, וחולפים את האדרות המכסות את הבימה שעל הקבר באחרות. גם היהודים היושבים במחוזות סביב המקום ההוא יבואו אל הקבר. לעת חג השבועות יבואו כמה יהודים צדיקים מעירות בגדד ובאסארא, מארץ פרס ומשאר ארצות גברים

---

1) בנימין בספרי המסעות לד 66—67 יספר ג"כ מספר התורה ההוא ומקבר הנביא יחזקאל, אמנם לא יזכיר את המקום אשר בו נמצאים. גם יאמר כי יתאספו שם היהודים מראש השנה עד יום הכפורים, והאסיפה הזאת היא באמת בעת אחרת כאשר נזכיר, גם יספר מששים מגדלים ומספר רב בתי כנסיות אשר שם, ואני אמנם לא מצאתי אך מגדל אחד ובית הכנסת אחד. גם פתחיה לד 179 ידבר אודות קבר הנביא ההוא אך לא יזכיר את המקום אמנם מספר התורה לא יזכיר מאומה.

2) היהודים בארצות אזיה ואפריקא עודם מחזיקים במנהג ההוא להצניע במקום מיוחד ספרים קרועים וישנים וכחבי יד, גם ספרי תורות אשר בלתי אפשר לקרות עוד בהם ופעם אחת בשתים או שלש שנה יאספום ויקברום על ביה"ק, על מקום הקבורה מציבים אבן ועליה כתובה המלה „גניזה" ובשובם מביה"ק יעשו משתה ושמחה, גם בנימין בספרו לד 67 יספר ממקום הגניזה ההוא.

גברים ונשים עשירים ירשים לחוג את החג בעיר קאבור-קעפיל. בערב יום החג הראשון הולכים הגברים לבית הכנסת וקוראים שם בספר יחוקאל הנביא. שעה אחת טרם אור הבוקר תמכר בדמים יקרים הפעולה הנכבדה להחליף את הארדות הישנות בחדשות, גם קריאת ההפטורה לפני קבר הנביא, אך הפעולה הנזכרת ראשונה תוכל להעשות ע"י אנשים אחרים; לפעמים יהיה ממכירת הדברים ההם לכסף מוצא עד סך אלף פיאסטער. אחרי כלות כל אלה מחליפים את הציורים המצוירים התלוים על קירות בית הכנסת באחרים. במשך כל העת ההיא מזמרים שירים ותשבחות בקול נעים וברגשת קודש אשר לא תמלא האזן משמיע מגודל הנעימות. הפעולה ההיא תמשך שלש שעות, כן גם לקריאת ההפטורה תדרש עת כזאת, במשך כל הזמן הזה תבואנה גם הנשים לבית הכנסת לשמיע את הזמירות והשירים אשר חוברו ביחוד לכבוד החג הזה.

אם אמרתי אספרה באזני הקוראים מהמון הדברים המפליאים והמוזרים אשר קרו ונעשו אצל קבר הנביא ההוא כפי אשר הוגד לי, ידעתי גם ידעתי כי לא ימצאו חן בעיני הקורא הנבון אשר עיניו יחזו מישרים, ע"כ אין טוב לי כי אם לחשות מזה. גם העברים הנוסעים ממקום למקום במדבר יבואו באמונה גדולה אשר תזעם אל הקבר הזה ומנשקים את בימת הקבר ברגש קודש. גם נותנים מתנות אל החכמים היהודים היושבים בישיבה שם למען יתפללו בעדם אל הנביא להצליחם בכל אשר ילכו.

המלך יהויכין אחרי אשר יצא מבית כלאו, נדב חלק רב משדותיו וכרמיו אשר קבל מן המלך אויל מרודך להיות לקרן קימת לתמוך את הבנין הגדול הזה אשר יעמוד על תלו עד היום. גם האיש אלי אשר כבדוהו הפרסים כנביא, והוא היה שאר בשרו של מחמד, בבואו לארצות התן לאסוף אנשים להיות ידם את אמונתו החדשה, הניח את הבנינים ההם על תלם ולא שלח ידו בהם לרעה.

בשובי לארצות ההן מקץ שנת 1850 הוגד לי כי מרדו שבטי הערביים הנקראים הינדום ושאר עמי ערב בפחת בגדד ולא חפצו לשלם לו את המס המוטל עליהם. הפחה שלח מחנה אנשי חיל להכריח את המורדים לשלם המס, אך הוכו אחור מראשי המורדים אשר רבו במספר עליהם, והמנוצחים שבו אחור ממקום המלחמה לעיר יחוקאל הנביא. הערביים המורדים לא הרהיבו בנפשם לרדפם ולהגיח קרב עליהם בעיר ההיא מיראתם לחלל קדושת המקום על ידי שפיכת דמים, ועל ידי כן צלחה להמנוצחים לחבות בטח עד בוא לעזרתם המון צבאות חיל מעיר בגדד, ואז ערכו מלחמה כברה על המורדים אשר לא יוכלו לעמוד בפניהם עוד ויכריחם לשלם המסים כבראשונה. בעת המלחמה ההיא הייתי בעיר בגדד.

כבוד יחוקאל הנביא נדול מאד בעיני העמים הפראים היושבים סביבות המקום ההוא, והיא ישים מזג ורס לרוחם הכביר השאף לרצת ושלל, לבלתי שלוח יד להרע אל החכמים העברים היושבים בעיר קאבור-קעפיל ומעולם לא התנפלו עליהם לשלול שלל ולבוז בו, ולפנמים גם יגינו עליהם מחמס שודדים אחרים.

קברי צדקיהו המלך וקברי צפניה הנביא ושאר קברים ממשפחת דוד המלך הנמצאים אצל עיר קאבור-קעפיל, כן מקום סיפוקו עם בית הכנסת הישן הנמצא בו, כלם נוכרים בספר המסעות של ר' בנימין מטוילטלא צר 68 69 וע"כ לא אדבר מהם עוד הפעם. אמנם המון רב היהודים אשר מצא ר' בנימין במקומות ההם בימיו, אינם עוד בזמן הזה, אך מעט מועיר מפזורים ומפוררים זה בכה וזה בכה.

מקאבור

מעשעד־אלי. קעלבעללא.

מקאבור־קעפיל נסעתי לעיר מעשעד־אלי הרחוקה משם מהלך שש שעות. כעיר מעשעד אלי[1]) נמצא קבר אלי המובא למעלה אשר הי' המיסד הראשון מחברה מושלמנית מיוחדת גדולה מאד בארץ פרס. **מעל** לקבר מתנשא בית־תפלה גדול בנוי מאבני שיש לבנות, ומגדליו מציפים בכסף וזהב. סביבו נמצאו קברות מהים אשר הערביים העשירים בארץ פרס אף מרוחק מהלך שלשים יום מצוים אחריהם לקבור אותם על מקום הקברות ההוא, מקום הנקדש ע"י נביאם. גיפות המתים החנוטים יובאו על פרדים טונחים בארונות סגורים, בעד כל גוף מת אשר יעבור דרך עיר בגדד, ישלמו מס חמשה וחמשים פיאסטער. יד האמונה חוקה עליהם אשר בהקברם במקום הזה תובלנה נפשותיהם בשמחות אל גן העדן על ידי הנביא בעצמו באין עכוב מאומה.

לא רחוק מהעיר ההיא עומדת עיר קעלבעללא אשר רק פרסיים גרים בה. מלפנים לא שלמו תושבי העיר שום מס בהתהשב העיר למקום קודש, גם לא נתן רשות להיהודים וניצרים לבוא אל תיכה. לפני השע שנה הכריחם פחת בגדד לשלם מס לאוצר המלך, מתחלה עמדו התושבים נגדו ביד רמה, אך הוכו אחור במלחמה וסגרו עצמם בבית תפלת „אלי" אשר חשבו למצוא שם מהסה מחגרת ידי רודפיהם. אמנם הפחה לא שת לבו גם לזאת ויצו לירות כדורי אש ומות על הבית הקדוש ההוא. המסוגרים כראותם כי כלתה עליהם הרעה מסרו עצמם בידי המנצח. הבנין הנהרב מידי הלוחמים נבנה אח"כ מחדש. ובימים האלה ירב מספר התושבים בעיר ביתר שאת כאשר היה מלפנים וגם נתן רשות ליהודים וניצרים לשבת בה.

אחרי אשר בקרתי המקומות ההם, שבתי לעיר בגדד ומשם עברתי בספינה לעיר באסאראַ בירח אקטאבער שנת 1848.

הנסיעה

---

1) החכם קייזערליגג בדברו לודות ומעלות טייקסיידק יאמר בדברים האלה: מטרתו הקדושה היתה לבוא לעיר בגדד. לך מאסר לא יכול לו לעבור על כבר חדקל, גמר בדעתו לעבור דרך מדבר־ערב כורדיסתן. רלא להכרת הנוכעים לאסר נכון לתת הנוסע הנזכר היה לים יהודי לאסר קבל עליו דת מחמד והי' נכבר מלך בעיני הסוחרים מלכות פלרמונגלל ופינעדיג לאסר עבו מכאר וקנין במקומות ההם. בזכי לחודש סעפטעמבער החלה הסיידק לבוא למעגותים ובעים לשמוע ספור טייקסיידק מבסיעתו ואת דרך המדבר. ביום הזכי למסעיו רלה לימינו הר לאחר הערבייס קרלוהו גינגעל־פינלי (הר סיני) ועיר העתיקה בלסבלרא*) היתה במוכה להר ההוא לפי דברי ילידי הארץ. חלוות רבות עברו על הנוסע ההוא על דרכו במדבר פעם מהקטב מדירי „זומוס" פעם לשומו דבקה לחקו מלמל. מה גדלה שמחתו בעת בואו לרעלאַעללאַ לאסר שם מלאו מים לדוח למאכו הבוקר, מדברי נסיעתו במדבר לא נדבר פה בפרטיות לבלי נעבור המטרה לאסר הלכנו לנו בדלתית המלמר ואת עוד מלאתי להוכיר כי לפי דברי טייקסיידק נמלאו עוד יהודים לאחרים לאסר לרחו לתו בהברת הבורעים, והיהודים ההם בבוא יום השבי בעברב בבדלו מאת יתר הנוסעים ובשארו על מקומם כל יום השבת מבלי לחללו. לאחרי נסיעה לאסר נמשכה שבועות לאחדים בא לעיר עעזעיד אַלי. ביום שבת הגיע כף רגלו על לדמת עיר ההיא לאסר כוסדה בימי „אַלי" ושם נקבר נוף „אַלי" לאסר נמלא קשור על דבשת גמל לאחד לובד במדבר כמה שבועות. אַלי הנזכר היה המיסד הראשון מבת הגדולה הנקדאת. בת־הקליטען, על הקבר ההוא הקדוש בעיני הערבייס עמוד בית תפלה לישמעאליס, ערביבת הבנין של בית התפלה הזה, לאסר גלה ממנו פלרו ומפלרתו בפכימיותו בימי הנוסע טייקסיידק, מיעיד על חכמת הנוכח כאסר הדברים הפכימים מזכירים את בדבת לב לבני קדם ומאד השמומם הנוסע טייקסיידק למראה שלשת מבורות זהב מעולפות לבני נור מחכוסמות לתפלרת מתבות מזשלים שוכים, תושבי מעזעיד אלי לא נתנו ליהודים גם לא לנוגרים לשבת בתוכם, ולא לבוש לאדם לאסר לא יתחשב לחברתם, כי מזטמה גדולה נשרשת בלבבם על כל אסר לא נחשב לכהתם.

*) גם הנוסע ר' פתחיה מיעיר רעגענסבורג יזכיר בספרו נד 78 לת הר סיני לאחד המלא לפי דבריו סמוך לעיר בגדד, והוא יגיע ע"י רוכבי הרים לל הר סיני בקודש.

יז.

הנסיעה מנגד למסמרס. מדבר "אל עייר" (הנקרא גם המדבריים דעזער לאנד).
הנסיעה על פני הר חרקל. העוף דעבי קאמוש. קבר עזרא במדבר אל עייר. קאטמה.
זוק אל עתיק. גומרוק. גאדמס. נמסמרס. מאהאמס. לאנעזור.

שתי דרכים היו לפני האחת ביבשה דרך המדבר, והשנית על נהר חרקל. הנסיעה דרך המדבר איננה בטוחה מסכנות מהמון השודדים האורבים בדרך על הנוסעים, על כן בחרתי לעבור דרך הנהר היותר בטוחה אף אם תמשך זמן יותר מדרך היבשה ואם לפעמים גם שם אורבים השודדים על שפת הנהר ושוללים את האניות אשר יתקרבו אל החוף. בהיותי על דרכי הוגד לי מעוף גדול מאד הנקרא דעבי-קאאוש הנוסע אחרי השיירות ומחיה את נפשו מצואת הגמלים אשר אוכל אוחה למערנים, ואשר נקרא על שם מאכלו ההוא. אחרי כן ראיתי בעצמי עוף כזה הדומה לחסידה אף אם יגדל בקומתו מהחסידה אשר ראיתי בארץ אפריקא. העוף הזה איננו יכול לפרוח כי כנפיו קצרים וככל זאת יוכל להמית איש בהם בהכאה אחת והוא נצוד בעודנו רך, וירגילוהו אל הבית.

על דרכי ראיתי מן האניה במרחק שעה אחת במדבר מגדל נבוה מרובע וצר בראשו וארבעה שערים לו ובכל ארבע פנותיו מונחים סלעים גדולים גבהם שלשים ורחבם שמונה עשר רגל. עריכת בנין המגדל ההוא יפה אף נעים, ולפי עדות יושבי הארץ נבנה בימי מלכי בבל הקדמונים.

במרחק שלשה ימים מנגדד על דרך נהר חרקל בתוך מדבר אל־אצייר השמם יתנשא על שפת הנהר בנין גדול מרובע אשר בו נמצא קבר עזרא הסופר. סביב הבנין ההוא עומדים בנינים אחרים קטנים ושם שני חדרים גדולים, האחד הוא קנין המושלמנים והשני תחשב אל מקום קברות היהודים. בחדרים ההם כמעט חשכה שוררת, כי קרני אור יגיעו להם רק דרך הפתח. שם נראה במת־מתים אחת ארכה שש עשר רגל, גבהה עשר, ורחבה שש רגל. על כל עברי המצבה חרותות כתבת בכתב בלתי נקרא מרוב הזוקן, ועליה מונחים ארזות יקרות מאד. אף אם נמצא המקום הזה בתוך המדבר מוקף משבטי עמים פראים שואפי שוד ורצח, בכל זאת לא יגעו יד ברברים יקרי ערך ההם. בהיות קבר עזרא קדוש מאד בעיני הערביים, והזקה עליהם יד האמונה כי שום איש אשר שלח ידו באחד מן הדברים היקרים הנמצאים שם לא יוכל לעזוב את המקום, אך ממקומו לא ימיש עד אשר השיב הדבר הננזל למקומו הראשון.

כל האניות העוברות דרך שם תעצרנה מהלכן על יד הקבר, והנוסעים כלם ילכו אל החוף להתפלל על קבר עזרא הנביא. הגר הנוסע ימים אחדים במדבר הנורא יסער לבבו ברגשות נשגבות למראה הקבר ההוא הנכבד בוקנה הרבה החופפת עליו והקדושה השוררת סביבו

במקום הקבר ההוא עשיתי כמה דרישות וחקירות, בהיות כי לא נזכר בכה"ק שום דבר ממתת עזרא הסופר ומקום קבורתו, וע"כ עלה ספק בלבי על אמתת הדבר אם באמת הוא קברו בפה. אמנם לפי דברי בע' סדר הדורות ושאר ספרים מתולדות הימים לא נשאר עוד ספק בלבי בדבר הזה. כי דברי הספרים אשר ראיתי אודותיו, הלך עזרא הסופר אל המלך ארתחשתא והשיג ממנו איזה כתבי חופש עבור אחיו היהודים היושבים בירושלים, וכי מת במקום קרוב לבבל. גם קצת מזה נזכר בכה"ק [עזרא ט' י"א] מקום קברו לא נתבאר הטיב בסדר הדורות, ולזאת הנני

נותן

נותן יד להמסורה העתיקה בידי תושבי הארץ כי הוא המקום באשר לא מצאתי מקום אחר הדרוש לחפץ החקירה ההיא כמקום הזה [1]). כאשר נמצא בסליחות הספרדים נזכר כי מת בהתחלת שנת ת"ק לאלף הרביעי. כמה יהודים מבגדד ובאססארא יחוגו חג השבועות אצל הקבר הזה. הערביים יודעים מתכלית הנוסעים האלה ולא ישלחו ידם בהם לרעה על דרכם זאת.

קאָאַט. זוק־ע־שעיוך. גומרוק. גאַרנאַ.

אחרי נסיעת שני ימים על פני המים באתי לעיר קאָאַטה [קוט-אל-אַמאַראַ]. במרחק שתים עשרה שעות מן המקום ההוא נמצא כפר זוק ע שעיוך, הנקרא בפי הערביים זוקאזוק אשר יבוא הנוסע לשם מעיר קאאטה דרך תעלת־מים [קאנאל] המקשר את שני הנהרות חדקל ופרת יחד. שם מצאתי לערך ארבעים משפחות מב"י, אשר יחיו נפשם ממסחר וקנין שלוים ושקטים באין מפריע. אשד אחד מנהר חדקל משם יפרד והיה לכמה נהרות קטנים, ובמרחק שעות אחדות משם יצא אשד מים גם כן מנהר פרת. הערביים יחפרו תעלות רבות להמשיך את המים מהנהרות הקטנים הנזכרים להשקות שדותיהם, וראיתים מתעסקים בעבודה הזאת בזיעת אפיהם. שטף נהר חדקל חזק כל כך בזה המקום עד אשר ימשוך בכחו צורי חלמיש גדולים, ובשטף מרוצתו ימלא על כל גדותיו. לשוא יבנו יושבי החוף מחיצות חזקות להגן בעדם בעד שטף מים הזידונים לבלי יפרוצו פרץ בנויהם וקניניהם, כי אין דבר יעמוד נגדם. מרוצת מי הנהר מתחלפת הנה מאד, ועל ידי דרכי־העקלתון הרבים אשר לנהר, יקשה מאד לעבור בו. המחוזות ההן מיושבות מהמון שבטי ערביים בעלי זרוע ואוהבי קרב ומלחמה, אשר כמעט לא יקבלו עליהם מרות הממשלה מאומה. מלבד אשר לפעמים יתן השייק [האלוף] שלהם מתנות לפחת בגדד, ואך על ידי זאת מראים שעבודם להממשלה.

במרחק חמש שעות משם עומד כפר גומרוק על שפת נהר פרת. הוראת מלה התוגרמית גומריק הוא: מס כי בזה המקום יוקח המכס. מן המקום ההוא והלאה יתרחב מאד נהר פרת, על שני עבריו נטועים המון עצים מעצים שונים. וביחוד המון רב עצי תמרים עומדים בקבוצת יערים קטנים.

עיר גאַרנאַ עומדת על חצי אי בין חדקל ופרת מוקפת מהמון רב שדות ועצים ועדרים רבים ירעו שמה וביחוד נמצא שם לרוב מין השורים הנודעים בשם ביפפעל. חלב פרותיהם שמן כל כך עד אשר יתקשה ויהיה לחמאה במשך שעה אחת כאשר ראיתי בעיני.

השייק [הוא המושל] יקח מס מכל הספינות הבאות מבגדד דרך שם. לא רחוק מגארנא יתאחדו יחד שני הנהרות חדקל ופרת, ומזה והלאה יקרא זהאַט־אַל־אַראַב [נהר הערביים]. על עברי הנהר נטועים יערות רבים וגם הנסיעה על מימיו שם בטוחה יותר מעט באשר כי יחדל המדבר הגדול אשר יושבים בו העמים הפראים אוהבי שוד ורצח. מן המקום אשר שם יתאחדו שני הנהרות והלאה יגדל רוחב הנהר, גם לא ישטוף כ"כ בחזקה.

עיר

1) בכימין בספרו לד 73 מדבר גם מקבר עזרא הסופר, הוא יאמר כי הקבר נמצא אצל נהר זאַמוראַ על גבול ארץ פרס, ושם יושבים כמה מחמודים וגם אלף וחמש מאות יהודים ולהם ארבעה בתי כנסיות, אמנם אני מצאתי את קברו במדבר הנזכר, פתחיה לד 192 יאמר כי נמצא הקבר על יד גבול בבל.

באַססאָראַ.

עיר באססארא[1]) היא עיר רוכלת עמים גדולה ולפני עשרים שנה נמצאו בתוכה כשלשת אלפים משפחות מב"י, ועתה לא נמצא מהמון הרב הזה רק חמשים משפחות[2]). דבר גדול היה בעיר והמעיט מאד מספר יושביה, עד אשר בתים רבים עומדים שמם וחרב מאין יושב ונטיים לפול למשואות. בין החרבות ההן עומדים ארבעה בתי כנסיות ליהודים ושלשה מהם עומדים רקים, ואיש לא יבא אל תוכם, כי יש מקום בהאחד להכיל את כל בני העדה הקטנה הנמצאים עתה בעיר. היהודים חיים חיי חופש ודרור וכמעט כולם עשירים, וכמה מהם עושים עניני מסחר וקנין לרוב, תכונתם טובה מאד, בעלי הכנסת אורחים וטובי לבב, אך ידיעתם בלמודים מצערה מאד. מלבד מסחרם וקנינים יש להם עצי שקדים רבים, אשר מפרים ימלאו צרורות כספיהם. שם הבטיחו לי כי נמצאו שבעים מינים שונים מפרי השקדים, ואני יודע רק שנים עשר מינים.

היהודים בעיר באססארא יש להם מנהגים מיוחדים. בעת קבורת מתיהם ישאו את המת בארון פתוח אל מקום הקברות ומזמרים שירי עצב. שבע פעמים יעמדו על דרכם. בכל פעם אשר יעמדו, יסבבו המלוים את ארון המת ומזמרים ומתפללים, וכל אחד ישליך מטבעת זהב אל תוך תבה קטנה העומדת על גוף המת. וכאשר יעמדו בפעם האחרונה יגביה החכם שלהם את התבה ויאמר: יודעים אנחנו כי אין צדיק בארץ אשר לא החטיא נפשו בעון זרע לבטלה המוליד מחנות רוחות-לילה להמונים הבאים אחרי מות האיש ומדאיבים לו מאד באמרם כי בניו הם וחפצים לקחת ירושה בין שאר הבנים. ולזאת הננו נותנים לכם בזה הכסף הזה, לחלק ירושתכם למען לא יהי' לכם עוד שום זכות ונחלה באיש המת ולא בבניו אחריו, ותעזבו את בשר ורוח המת למען ינוח בשלום על משכבו. בשם ד' אל עולם ותורתו הקדושה ובהסכם בני העדה אשר בזה הננו מחרימים ומנדים אתכם, והחרם הזה יכריחכם להמלט במדברי תלאובות ובתוהו יליל ישימון מקום אשר לא תוכלו עוד להרע לשום בן אדם. בבוא המחנה על מקום הקברות, מסבבים את הקבר, ואחרי אשר קברוהו ישובו העירה.

תושבי עיר באססארא סובלים ממחלת הצרעת, אשר תכבד אכפה עליהם ביותר בעת בשול השקדים בחודש אב אשר כמעט אין אחד נמלט ממנה. אחרי אשר ירפא האיש מזה עוד ישארו על גופו רשמים נכרים ממחלה זאת. היהודים קוראים המחלה הזאת בשם הנקראת בכה"ק. לצרעת לבָנה אין תרופה עוד כנזכר בתורה הקדושה.

קרוב

---

1) החכם קייזערלינג בדברו אודות פ. טייקסיירא יאמר: אחרי כסיעה על כהר חדקל בצאתו מהודו, בא בארבעה עשר לירח אפריל שנת 1604 לעיר העתיקה והבצורה באססארא. ביחוד נודעת העיר הזאת על ידי עצי שקדים הרבים הנמצאים בתוכה וכמעט כל התושבים יחיו נפשם מהם, בהיות השקדים ראש לכל מאכליהם, וכל כך טובים המה הפירות האלו עד אשר יובאו מהם לרוב בכל שנה לעיר בגדד וערי ארץ פרס. טייקסיירא מצא העיר הזאת במצב רע מאד. לפני שמונה או עשרה ימים טרם בואו התבקע בכין אחד אשר היו אצור בתוכו המון רב מאבק שרפה וכחרב חלק גדול מהעיר ויסבב נזק גדול מאד. ולפלא כי הכוסע ההוא לא יזכיר מאומה מהיהודים שם, אשר בימי בנימין מטוליטלא היו עד שני אלפים נפש, אך כאשר נתבונן וכראה כי מהעשרים אלף משפחות מב"י אשר נמצאו שם זה לפני עשרים שנה לא נשארו היום כי אם חמשים, כן הוא אפשר אשר מספרם הי' מצער מאד בתחלת המאה השבע עשרה עד אשר לא שוה הי' בעיני טייקסיירא לדבר אודותם.

2) בנימין בספרו צד 73 ידבר מזה ויודיע כי בימיו היו שם שני אלפים יהודים. החכם ריטטער בספרו חלק י"א צד 1037 יזכיר ממאה משפחות יהודים בעיר הזאת, ועתה מספרם כאשר זכרתי.

קרוב לעיר באססארא עומדים ארבעה בנינים גדולים העומדים לפול, ולפי דברי התישבים היו הבנינים האלה אורוות הסוסים למלך שלמה אך אינני מאמין בדבר הזה.

מבאססארא נסעתי על נהר זהאט־אל אראב לעיר מאהאמעראה הרחוקה משם מהלך שלשה ימים. לריח נכון כי ינשב לא תמשך הנסיעה כי אם שלש שעות. העיר ההיא נחשבת לממשלת פרס, ואין גרים שם יהודים. משם נוסעים הלאה על נהר חאר באמעשיר ואחר נסיעת שני ימים נבוא לכפר קאי אשר הוא גבול דרומי לארץ תוגרמה אשר באזיה. משם נבוא על נהר זהאט־אל־אראב לעיר מאהאמא, ושם יתחלק הנהר לאשדות רבים הנשפכים אל תוך לשון ים פרס.

מעיר מהאמא יבוא הנוסע אחרי מהלך 24 שעות לעיר אבעשור הנקרא בפי הפרסיים בענדער אבעשור.

יח.

הודו המזרחית.

עשרת השבטים, מסעיהם ובפולותיהם. מלאה מקומות ולאיות.

מעיר אבעשור נסעתי על אנית־קטיר ובאתי לעיר באמביי בתחילת ירח פעברואר 1849 אחרי נסיעת עשרים יום. לא אדבר עתה מפרטי נסיעתי זאת, ומהערים הגדולות אשר עברתי בהן בהודו המזרחית, ואדברה נא בזה מדברים הנוגעים למטרת מסעותי, וזאת היא: להתחקות על שרשי דגלי עשרת שבטי ישראל האובדים. וטרם כל מוכרח אני לדבר דברים אחדים אודות מסעיהם ודברי כתבי הקודש נר יהיו לחקירת הדברים האלה.

א) בימי מנחם בן גדי פרץ פול מלך אשור בארץ ישראל, אך השיב ידו מבלע אחרי אשר קבל אלף ככר כסף מן יושבי הארץ וישב לארצו: [מלכים ב׳ ט״ז, י״ט]. אמנם בדברי הימים א׳ ה׳ כ״ו נזכר, אשר פול ותגלת פלאסר מלכי אשור הגלו את שבטי ראובן גד וחצי מנשה מארצם ויביאום לחלח וחבור והרן, על שפת נהר גוזן.

ב) בימי פקח בן רמליהו הגלה תגלת פלאסר יושבי כמה ערים ובתוכם את כל בני שבט נפתלי ויביאם אשורה [מלכים ב׳ ט״ו כ״ט] [ובישעיה ח׳ ל״ג]. ג) בשנה התשיעית לממשלת הושע בן אלה עלה שלמנאסר מלך אשור ויצר שלש שנים על קרית המלוכה שומרון, ויבקענה אליו, ויגל את שרידי עשרת השבטים אשורה לחלח וחבור על נהר גוזן וערי מדי. מלכי׳ ב׳ י״ז.

על פי הדברים האלה נראה כי נשבתה ממלכת ישראל בשלשה פעמים אשר נפל האויב בגבולותיה והגלו למקומות שונים אשר אינם נזכרים בכל פעם באר הטיב.

אמנם נמצאו הערות שונות על זה בכה״ק. עד״מ [בישעיה י״א י״א] מוזכר: והיה ביום ההוא יוסיף ד׳ שנית ידו לקנות את שאר עמו אשר ישאר מאשור וממצרים ומפתרוס ומכוש ומעילם ומשנער ומחמת ומאיי הים. והלאה יאמר אל תירא כי אתך אני ממזרח אביא זרעך וממערב אקבצך, אומר לצפון: תני! ולתימן אל תכלאי! הביאי בניך מרחוק ובנותיך מקצה הארץ [ישעיה מ״ג ה׳ ו׳] ובמקום אחר: הנה אלה מרחוק יבואו, והנה אלה מצפון ומים ואלה מארץ סינים [ישעיה מ״ט י״ב]. מצרים ואשור ידועים לכל. ובנוגע לארץ כוש כבר נמנו וגמרו יודעי גלילות הארץ כי תחת השם הזה תכללנה ארצות אביסיניען ואעטהאפיען, וראיה לדבר מאשר נמצא

בירמיה

[ירמיה י"ג כ"ג] : היהפוך כושי עורו ונמר חברבורותיו וזה עדות על מראה עור תושבי הארצות הנזכרות. עילם בפרס ג"כ ידוע מדניאל ח' ב', באמרו ואני בשושן הבירה אשר בעילם המדינה ולפי דעתי הראיה הזאת מכרחת. הגולים בארץ הזאת השיגו רשיון מכורש מלך פרס לשוב לארץ אבותיהם, וביחוד שבו בני שני השבטים יהודה ובנימין בחברת איזה כהנים ולוים, וכמה ממשפחת אהרן הכהן. כפעם שנית שבו שרידי שני השבטים הנזכרים בימי ממשלת ארתחשתתא המלך. מכל אלה נראה כי נדחי ממלכת ישראל ומעט מזעיר משבט לוי [עזרא ט"ו] כי לא שבו לארץ מולדתם אך נשארו בגולה בערי מדי ובמקומות אחרים הנזכרים למעלה.

חלח וחבור לפי דעתי הנה הערים Chila גם Kabur-Kefil אשר שם נגלו עשרת השבטים לראשונה ומשם הובאו הלאה למקומות אחרים כטבור הארץ. על הענין ההוא כבר דברו מחברים שונים אשר קדמוני.

שנער היא ארץ קורדיסטאן המתחלת לפי התרגום הירושלמי מעיר נציבין [בראשית י' י]. חמת, הוראת השם הזה הוא, חום, או חמה המורה כי שם מקום זריחת השמש, ולפי זה תחת השם הזה יוכללו לפי דעתי כל ארצות הקדם למזרחה של ארץ ישראל.

השם „איי הים" יקיף כמה ארצות ומקומות, אך לפי דעת נוסעים מפורסמים אשר גלו ארצות שונות המה איי הודו המערבית. לפי דברי נוסעים אחרים נאמנים אעיר עוד על איזה דברים אחרים. פתרום היא לפי בעל מקוה ישראל ארץ Parthia על חוף ים השחור.

ממזרח אביא זרעך, תחת המלים האלה מובנים נדחי ישראל המפוזרים בארצות שנער, פרס, חלח וחבור, הודו וסינים [כינא].

ותחת המלים „וממערב אקבצך" יובנו פזורי שבטי יהודה ובנימין הנפוצים באיזה ארצות אייראפא העומדות לפי התחלקות גלילות הארץ לרוח צפונית מערבית לארץ ישראל. ותימן אל תכלאי מתיחסים אל גולי ישראל בארצות אעטיאפיען אביסיניען ונוביען.

יט.

בארצות הודו המזרחית ישבו מעולם עמים שונים ללשונותם ולגויהם. ואני שמתי עין בחינתי בפרט על ששה שבטי העמים הראשיים היושבים שם, על מנהגיהם ואמונותיהם השונות, כאשר אזכיר. את הדבר אשר שמתי לי בספרי לטטרה, לדבר ביחוד אודות אחי בני עמי, אותו אשמור לדבר גם בדברי בדבר ארצות הודו המזרחית, ואדבר אודות שבטי ישראל השונים האלה:

א) „בני־ישראל" או היהודים הלבנים.
ב) שבט הקאנארינצי.
ג) היהודים השחורים בקאטשין.
ד) שבט הבאניאנען.
ה) שבט הפאארסי.
ו) שבט ההינדוס.

א. „בני־ישראל,“ או היהודים הלבנים.

בני השבט הנקרא בשם הנזכר, גם השבט הקאנארינצי אשר גם חלק ממנו לפי דעתי מזרע עשרת השבטים הוא, נתישבו בארץ הודו המזרחית מימים קדומים. אין כל ספק אצלי כי שבט „הבני־ישראל“ אשר זכרתי מלבד שהם יהודים גמורים, גם הם באמת מזרע עשרת השבטים אשר נגלו בימי הושע בן אלה המלך האחרון מישראל ע"י הכשרים לחלח וחבור על נהר גוזן וערי מדי.

הראיות והמופתים לדברי אלה, הנה הנם: א) בהיותם חיים נפרדים ונבדלים מאד מן שבטי העמים עובדי אלילים אשר הם יושבים בתוכם ומתאמצים בכל עוז לבלי התקרב אליהם ולבוא בחברתם בכל אשר יש לאל ידם.

ב) שומרים כמה מצות עקריות מדת ישראל ומדקדקים בהם מאד, כגון מצות מילה ושמירת השבת. ג) יזהרו מאד בכל הדינים הנוהגים לשחיטה, ואינם אוכלים מבשר הבעלי חיים אשר נאסרו בתורת משה. ד) מכבדים מאד את ספרי התורות הנמצאים בכתי תפלותיהם אף אם לא ידעו לקרות בתוכם. הספרים ההם עתיקים מאד, מראה הכתב הוא אדמדם, כפי הנראה מרוב הזקנה, וביתר הדברים המה שוים לספרי התורות הנמצאים אצלנו. ה) גם השם אשר בו נקראו זה שנות עולמים ונודעים בין כל עמי ארצות הודו המזרחית יעיד ויגיד כי תוצאותם ממעי שבטי עשרת שבטי ישראל.

המופתים המעידים על היותם מזרע עשרת השבטים המה אלה:

א) נהר גוזן הנזכר בתורה הוא לפי דברי בני ישראל האלה נהר גאנגעז השוטף בארץ הודו ואשר על שפתיו יושבים המון רב מבני שבטם משנים קדמוניות. ובאמת מלה ההודית גנגז שוה כמעט באותיותיה ובמבטאה אל מלת גוזן העבריה.

ב) דבר ידוע הוא כי ראשית מקור נהר גאנגעז הוא בארץ האך-טהי-בעט אשר הגבל בממלכת קאבול מעבר הארץ אשר באו בני ישראל דרך שם לארץ הודו המזרחית; הדרך במדבר רע מאד, ומלא סכנות ומעקשים אשר אך אורחות נוסעים גדולים להמונים ירהבו לפעמים לעבור דרך שם ועד היום עוד לא נודע באר היטב להנוגע לשבטי העמים היושבים במדברי תלאובות ההם. ולפי ההשערה, גם בני ישראל בעברם דרכי המדבר הגדול ההוא השאירו אחריהם שם איזה מאחיהם אשר התישבו שם והתאחזו עד היום הזה.

ג) בין בני ישראל ההם לא נמצאו לא כהנים ולא לוים. — וכאשר מודעת נמצאים כהנים ולוים בין היהודים אשר מוצאותם ממלכות יהודה כבין הספרדים כבין האשכנזים, ובכל מקום יכבדום אחיהם באיזה עניני הדת לזכרון כבודם בזמן שבית המקדש הי' קים.

ד) בני ישראל היושבים בהודו היה להם לפנים ספר דברי הימים אשר היו כתובים בו תולדותיהם עד עת בואם לארצות האלו. אך על ידי המלחמות הגדולות אשר נלחמו ילידי הארץ את עמי אייראפא נאבד מידם ספר יקר הערך ההוא, כי מוכרחים הי' להמלט על נפשם מעיר לעיר ומפלך לפלך. אמנם בני ישראל היושבים בקאטשין על חוף מאלאבאר יש בידם ספר דברי הימים אשר ידעו לשמרו מכל משמר מימי עולם עד היום. בספר דברי הימים הזה כתובים כל מקריהם ותולדותיהם מעת אשר הגלו מארצם בימי הושע בן אלה עד ימינו אלה. ימים רבים הי' הספר הזה בידי משפחת האלאגי היותר נכבדה בארץ. מה ערגה נפשי וכלתה רוחי לראות את ס' דברי הימים הזה, אך לא צלחה חפצי בידי.

נוסע

נוסע אחר אשר עבר בארצות ההנה כמאה העברה צלחה לו לראות הס' הזה גם להעתיק ממנו איזה דברים אשר היכאו בס' מקוה ישראל, גם בס' קורות הימים מהחכם הר"ר מרדכי יוסט הי"ו, גם בספרי במהדורא הראשונה.

בסביבות עיר באמבי במרחק שתי שעות מעיר בארקויט נמצאת קהלה אחת מבני ישראל הנזכרים; המה חיים חיי בתי־אבות [פא-טריארכאליש] ושם נשיאם היה „באבי" וסופר לי אודותם אשר טרם באו אנשי אייראפא לארץ הואת היה מספרם רב מאד והראש אשר שמו עליהם למשול בם הי' נקרא בשם „שייק" [שר ומושל] וכאשר נאלצו להפרד איש מעל אחיו לרגלי המבוכות אשר פרצו בארץ, בקשו להם מקום מפלט על קצה גבול ארץ הודו המזרחית אשר נתישבו שם ויחיו חיי דרור וחופש בימים האלה. גם דברי הנוסע המפורסם „גילדעמייסטער" מסכימים לזה, כי לפי דבריו בעת ראשית התישב עמי הנוצרים בארץ הזאת, משלו בהודו המזרחית כמה משנה-למלכים [פיצעקעניגע] מבני ישראל. וזאת יעוד על מספרם כי רב היה בזמן הנזכר. גם החכם ד"ר ווילואהן אשר הי' בארצות הודו בשנת 1839 למספרם יספר ג"כ משבט „בני ישראל" אשר ישבו בסביבות באמבי.

בני ישראל הנמצאים במקום הנזכר יושבים בבתים מוקפים גנות ופרדסים הנעברים ונשמרים מיריהם, ובכלל המה עשירים, ומתעסקים בעבודת האדמה גם במסחר וקנין. עם אחרים ידברו בשפת הודית, ובין עצמם בלשון טאמולי אשר כמה מלות עבריות נמצאו בה. גם תמונת פניהם תעיד כי מורע העברים המה, ואף כי אקלים הארץ שנה תכונת פניהם, בכל זאת עוד נשאר בהם הסימן הראשי המציין והמבריל אותם משאר עמי הארץ ואומר לכל כי עבריים המה. זה לפני שנים אחדות מאד נבערו ונכסלו בכל דבר הנוגע לאמונת ישראל, ושכחו את שפת עבר מכל וכל ולא ידעו כי אם את תמונת האותיות אף אם מכל משמר שמרו כמה ספרי תורות אשר היו אצורים בבתי תפלותיהם; ובכל זאת אמונת דת מורשה קהלת יעקב הכתה שורש בלבם והיתה צרורה ברוחם סגורה בחותם צר. ועוד ער היום מקדשים המה מאד את ספרי תורותם ומקשטים אותם בכל מיני פאר והדר ומתקרבים אליהם ברגשות קודש, ומנשקים אותם באהבה וחיבה יתירה ומתרחקים מהם לאט לאט כשפתים נעות בתפלה יוצאות ממקור לבם. לא היה להם שום תפלה בלשון הקודש, ומלבד המקרא שמע ישראל כל תפלותיהם היו בשפת הארץ; אמונתם בביאת המשיח חזקה מאד.

אמנם זה כשבע או שמונה שנה, והיהודים היושבים בעיר באמבי אשר באו שם מבגדד ובאססארא והנם עתה כחמשים משפחות, שלחו מביניהם שוחטים ומורים אל בני ישראל הנזכרים הנפזרים בארץ ללמדם דעת דתנו הקדושה, ולהראותם הדרך בה ילכו בתורת ד'. ואף אם מתאמצים יהודי בגדד להיטיב לבני ישראל האלה, בכל זאת אינם מחשבים אותם ליהודים גמורים ולא יחפוצו להתחתן עמהם, ושלא בצדק מדמים אותם לשבט הקאנארינצי ולשאר שבטי העמים עובדי אלילים. בני ישראל האלה מתגאים בשם ישראל אשר בם יתכנו, ומתאמצים בכל עוז להתקרב אל שאר אחיהם באמת ואמונה.

כמה משליחי הנוצרים [מיסס'יאנערע] באים לפעמים אל בני ישראל האלה ומנסים דבר אליהם להטות לבבם מרוץ אבותיהם ומסיתים אותם לקבל אמונת הנוצרים אך לא צלחה חפצם בידם עוד עד היום הזה.

לפי

לפי דעתי מספר בני ישראל הנמצאים במושבות האלה ובשאר מקומות בהודו אשר בקרתים עולה לערך שתי אלפים משפחות[1]).

בעיר באמביי מצאתי לערך חמשים משפחות מב"י ויש להם בית הכנסת. אין להם מורה ומנהל רק שוחט ובודק, היהודים היותר עשירים בעדה הזאת הלא המה הר"ר דוד שושן, משה עזרא, יצחק דוד.

כ.

ב. שבט הקאַנאַרינְצי.

בני השבט הזה היושבים על חוף מאלאבאר שונים הם במדותיהם ומנהגיהם מיתר שבטי העמים שם. אין להם אמונה מיוחדת רק שומרים מנהגים ממנהגים שונים לקוחים משבטי העמים האחרים היושבים בסביבותיהם. ולפי דעתם היא הדרך היותר ישרה שיבור לו האדם בעניני הדת והאמונה. ביחוד לקחו להם למורשה המון מנהגים מבני ישראל, ושומרים את חג הפורים בשמירה מעולה כמובא למעלה. ביום החג ההוא יעשו להם שתי תמונות אדם מעצים ומלבישים אותם בבגדים יקרים, ומכים אותן בחוזק אשה מול אחותה עד אשר תשבר האחת לרסיסים. התמונה הנשברת הי' תהי' להם למזכרת המן הרשע, והתמונה הנשארת לזכרון מרדכי היהודי, ועוד לא שככה חמתם עד אשר באחרונה יתלו את המן המנותץ על העץ.

לא נודע ברור מקור תוצאות בני השבט הזה גם לא הזמן אשר בו נתישבו בהודו המזרחית. ואני אמנם ארהיב בנפשי עוז להגיד דעתי כי המה ג"כ משרידי עשרת שבטי ישראל אשר במרוצת הימים ומסבות שונות שכחו את מקבת בור נוקרותם.

בעל המחבר ס' צמח דוד וגם מחברים אחרים יאמרו, אשר חלק גדול מעשרת השבטים נתערב בין עמי הודו המזרחית וברבות הימים היו לעם אחד[2]) לפי זה יש ידים לההשערה כי נחשבו בני השבט בראשונה לזרע ישראל, כי בכל התחלפות מנהגיהם ומדותיהם המה מאמינים אך באל אחד בשמים ובארץ, ומתחתנים רק בין עצמם, כפי הנראה הוכרחו בימים עברו ע"י איזו סבות לעזוב את דת אבותיהם, אך בכל זאת החזיקו עוד באיזה מנהגים עד היום הזה, והדבר הזה איננו מן הנמנעות באשר כי דברים כאלה נמצאים כהיום גם בארצות ספרד ורוסיא. כן נמצאו בתחלת המאה הנכחת, אלפי יהודים בארץ רוסיא אשר נודעו בשם שאַבאַטניקי [שומרי שבת] אשר אחרי עבור כמה שנות מאות בהיותם מוכרחים לקבל דת אחרת שבו אח"כ לדת מורשת אבותיהם. בשנת 1855 הוצאתי לאור בעיר תלומסאן באלגיר חבור מיוחד בשם מלחמת ארבע שנה אשר לחמו הפולאנים עם הרוסיים והטרטרים בשנת 1648 עד 1652 ושם דברתי בארוכה בראיות לקוחות מדברי הימים אודות כת השאבאטניקי

---

1) החכם ריטטער בספרו מגלילות הארץ חלק ששי צד 1087 ידבר משמונה מאות יהודים בהודו.

2) החכם ריטטער בספרו חלק ה' צד 599 יאמר: הגד הוגד אל החכם א. בוכאנאן בהודו כי היהודים אשר עברו נהר אינדוס, נתערבו בין עמי הארץ ולקחו למו את מדותיהם ומנהגיהם, וככה התנכרו מאמונות אבותיהם עד אשר לפעמים לא יכירם הכוסע כי מזרע העברים הם.

השאבאטניקי הנזכרים עיין בחבורי הזה צד 64-69. השאבטניקים גם הקאנ-צאריני שכחו את מקורם, וחוגגים איזה חגים באמונת היהודים רק בכח ההרגל כמצות אנשים מלומדה ויחסר רק סבה מקרית אחת להשיבם אל חיק דת מורשה כבראשונה.

כא.

ג. היהודים בקאטשין.[1]

בעיר קאטשין ובסביבותיה נמצאים לערך שני אלפים יהודים שחורים, אמנם צבע עור בשרם איננו שחור כעור הכושי. המה יהודים גמורים לכל דבריהם, את ד' אלהי אבותיהם עובדים בכל לבביהם, וגם אינם נבערים כל כך כיתר אחיהם הלבנים שם. ומסופר על אודותם בס' מקוה ישראל, כי אחרי נשבתה ממלכת ישראל הלכו כעשרת אלפים איש מבני ישראל עם המון עבדיהם לבוא לרוח דרומית אסיה. העבדים האלה אשר קבלו עליהם בראשונה דת יהודית הרגו את אדוניהם בדרך ובזזו להם את כל הונם וקנינם, ובכל זאת גם אחרי כן נשארו נאמנים לאמונת היהודים. אך הספור הזה איננו מסכים אל הקבלות המקובלות אשר אספתין וקבצתין בעמל במקומות מושבות היהודים הנזכרים. אבל יוכל היות כי היו שני שבטים מיהודים שחורים ובני שבט האחד באמת המה מזרע העבדים השחורים הנזכרים, בעוד היהודים השחורים[2]) אשר נדבר עתה אודותם מספרים קורות תולדותם על אופן זה:

ע"י כבישת חלק אחד מהודו המזרחית בידי אנשי אייראפא, נפתחו שערי הצלחה בלתי נערכת אל המסחר הכללי, ותקות העושר שרקה לעמים רבים מקרוב ומרחוק לבא לארץ הזאת אשר עפרות זהב לה. בין ההמון הרב הזה נמצאו גם יהודים רבים צעירים לימים מבגדד, באססארא, יעמען ומשאר מקומות אשר באו הנה לבקש ההצלחה. ואחרי אשר האחזו אלה האנשים בארצות הנכבשות, קנו למו שפחות מבנות הכושיים ונשאן אותן לנשים אחרי אשר הביאון במסורת דת אבותיהם.

הספור הזה בדבר ראשית מוצאם אשר שמעתי מפי היהודים השחורים, נשען עוד על שני מופתים אחרים, האחד הוא, כי באמת כל היהודים השחורים יושבים באלה הארצות אשר נכבשו מידי עמי איירופא, וזאת שנית כי כל מנהגיהם בעניני הדת ואמונה דומים הם מכל צד אל מנהגי אחב"י בארצות הקדם, וזאת מראה באצבע כי מיוצאי חלציהם המה. גם רשמי פניהם ושערות ראשם יעידו ויגידו כי ממעי אנשי קדם יצאו, ולא מחלצי עבדים כושיים.

החכם ד"ר ביכאנאן יודיע בספורי מסעותיו כי נמצאו בידי היהודים השחורים ההם כתבי יד עברית גם ספרי תורות כתובים על קלף אשר היו קנין היהודים הראשונים ואשר לפי דברי בעל מקוה ישראל נהרגו מידי העבדים. אני ראיתי בעיני את הספרים הנזכרים, אך לא מצאתי בהם שום דבר אשר יעיד על גודל זקנותם, או על הענין המדובר בו יותר

---

1) עיין ס' גלילות הארץ להחכם ריטטער חלק חמישי מחברת ב' אסיה, צד 598.
2) בספר הנזכר צד 600 נזכר, כי היהודים השחורים בעצמם מאמינים להיות מיוצאי חלצי עשרת השבטים.

יותר מהנודע אצלנו. קללה נמרצת מחרפה ובוז רובצת על היהודים השחורים מסבת מראה עור בשרם. וכאשר לא יחפוצו היהודים יושבי בגדד להתחתן את אחיהם משבט בני ישראל הנזכרים, כן יזהרו היהודים הלבנים מבוא בחברת אחיהם השחורים, כי נקלים[1]) המה בעיניהם. ובכלל התבוננתי, כי היהודים מתקרבים יותר אל השחורים כאל בני ישראל הנזכרים, כי יחוסו על ענייהם ועושים עמהם מסחר וקנין, ושום דבר אין להם עם שבט „בני ישראל". היהודים השחורים ישמחו מאד על אשר יחשבים יתר אחיהם ליהודים גמורים, ומקבלים את כל איש יהודי נכר בסבר פנים יפות.

להיהודים השחורים יש קהלות מיוחדות, חכמים ובתי ספר, וחיים נפרדים מיתר העמים ועוסקים במסחר וכמה מהם גדלו והצליחו ועומדים במעלה עליונה. יש להם שנים או שלשה בתי כנסיות באין שום קשוט ופאר, וכבבתי כנסיות שלנו הבימה עומדת בחצי הבית ועליה קוראים בספר התורה. מנהגיהם בבית הכנסת כמנהגי יהודי ארצות הקדם, אך מזמרים הפיוטים על אופן בני הודו, ושומרים כל דיני תורה שבע"פ. בגדיהם כבגדי בני ישראל, בגדי העשירים כבגדי עשירי בגדד והנותרים כבגדי הבַאניאַנען.

כב.

הנסיעה לקבול. שבטי עמי הודו.

הכלית נסיעתי לקאטשין היתה, לראות את ספר דברי הימים לשבט בני ישראל הנזכר למעלה, אבל לא צלחה בידי אף אם הגידו לי ילידי הארץ על אמונתם כי עוד נמצא הספר הזה בידם. משם שבתי לעיר באמביי ומשם שמתי לדרך פעמי לקאבול. עברתי הררי גאטהים ובאתי לפונאה ומשם לשאלאפור מקום־מושב הראשון למושלמנים. אחרי שבעה ימים באתי לעיר הידעראבאד, ושם יכלה גבול המושלמנים, ואחרי מהלך אחד עשר יום באתי לעיר קרינוא אצל גובלי ואחרי מהלך תשעה יום באתי משם לעיר נאגפור ובמרחק שמונה ימים משם באתי לעיר רעוואה אחוזת הבריטניים. מעיר באמביי עד המקום הנזכר לאחרונה נסעתי על עגלות נמשכות משורים, ומשם עד מירצאפור על נהר גוזן מהלך יום אחד נסעתי על עגלות סוסים. אחרי מהלך ארבעה ימים על עגלה קשורה בשורים באתי לעיר אללאהאבאד, ומשם לעיר קאונפור. אחרי נסיעת שבעה ימים מעיר קאונפור עד דעלהי [מהלך שמונה ימים] ולעיר אמריציר [מהלך יום אחד] נסעתי על עגלות סוסים. מעיר אמריציר נתארחתי לארחת נוסעים אשר נסעה לעיר לאהארע, אשר באנו שם אחרי מהלך אחד עשר יום, שם יכלה גבול הבריטניים. בחברת ארחת נוסעים אחרת עברתי ללכת לעיר פעשוואר אצל קאבול על גבול עמי אפגהאניסטאן, ואחרי עבור שבע עשרה יום בעברנו את נהר חייבאר באתי לקאבול. מאה יום נסעתי מעיר באמביי לקאבול.

במקומות אחדים מצאתי על דרכי זאת איזה יהודים נפוצים ומפורדים אך לא היה לאל ידי להתחקות על שרשי עניניהם, כי לא יכולתי להפסיק בדרך. על אודות העמים עובדי אלילים, מנהגיהם ומדותיהם אודיע

---

1) עיין ריטטער בספרו תלק ה' מחברת ב' צד 599 באמרו היהודים הלבנים מחשבים את השחורים לאכשים כבזים ושפלים וצא טמא יקראו למו.

אודיע מעט אל הקורא בזה, והמה לקוחים מחבורי אשר הוצאתי לאור באלגיר שנת 1854 בשפת צרפת בשם **Un an de Sejour aux Indes orientalles** ובחבורי נסיעת ישראל כתוב בשפת ערבית ובאותיות עברית.

ד. שבט הבאַניאַנען.

שבטי הבאניאנען נחלקים לכמה כתות: איזו מהן עובדות לאש, ומהן למים, ומהן משתחוות לפרה. מנהגי עובדי אש ומים דומים אל מנהגי הפארסי אשר אזכיר הלאה, ולזאת אדבר בזה רק מהמשתחוים לפרה.

הפרה הקדושה נכרת על ידי כמה סמנים ידועים, וע"כ קדושה היא בעיני עובדיה מעת צאתה מרחם אמה, ושום עבודה לא יעבדו בה, ומאכילים אותה תמיד מחלב חטה, וע"כ עבה היא ושמנה, ועור בשרה חלק ומבהיק.

עובדי הפרה מתקבצים בכל יום אל מקום מיוחד מחוץ לעיר, ועומדים במחוגה, וביניהם תעמוד הפרה. אחד מהכהנים יטיף אמרים אל המאמינים בקדושתה, ואח"כ יקח כלי יקר אחד או יותר לקבל בו את מי רגליה. את המים הקדושים ההם יערבו בצבע אדום, וכל אחד מהכהנים יטבול אצבעו במים ההם, וירטיב בו את גבות עיניו.

על ראשם נושאים מצנפת אך לא סביב הראש כנהוג. אמנם תמשך על מצחם על ידי שרשות, לאות על צלם תבנית אמונתם, הוא הקרן. בגדיהם לבנים וארוכים ומחוברים על ידי כפתורים נגד החזה, ולהם מכנסים כדרך אנשי אייראפא, נעלים ובחי רגל.

שפה מיוחדת להם, גם מדברים בשפת הארץ ככל אנשי הודו. תועבה להם לאכול בשר גם את החלב תגעל נפשם, ומחיים נפשם רק מצמחי הארמה. בניהם ינשאו עוד[1] בהיותם בני שלש או ארבע) אכל ישארו אצל אבותיהם עדי בואם בימים כיאות, ואם בתוך כך ימות אחד מהם או ישאר הנשאר חי באלמנות חיות עד יום המות, וזה דבר הסבה להשחתת המוסר בין נשי העמים האלה. הנשים נושאות מעיל ארוך ממשי ממראה ארים החלוי משני עברי הגו ופניהן יראו החוצה.

לא יקברו את מתיהם אך ישרפום באש ואת אפרם יזרו לרוח, לפעמים יאספוהו קרובי הנשרף ומניחים אותן למשמרת בכלי. אינם מאמינים בזחות המתים, ולפי דעתם המות מכלה הגו והנפש גם יחד וע"כ חושבים לעשות הטוב והישר בכלותם כל זכר מהגוף. רק הילדים עד י"ח חודש יקברו במותם, הסבה לזה לא נודעה לי.

מעת אשר כבשו הבריטניים את הארץ ויחלו למשול עליה, נחבטלו כל המנהגים האלה, אמנם הבאניאנען יעשו בערמה להתעות עיני פקידי הממשלה למען יוכלו להתנהג במנהגי אבותיהם, גם אני בעצמי ראיתי בעיני קבורה אחת כמו הנזכרת, וכאשר אחזה הלהבה בבטן המת נתבקע בקול רעש גדול כקול הנשמע מקנה רובה עת ירה יירה הכדור ממנו.

חלק

---

1) מנהג יתן נותן נאמן הקדש לפי דעתי חו"ל (נראיתי כמ פסוק ה' כ"ב, פסוק כ' כ"ה, כ"ג, פסוק ל' וכ"ה פסוק ד') היתה דעתה נתה שלש שנה כשנשלמת לינקת.

ה. שבט הפאַארסי.

חלק גדול מבני השבט הזה משתחוים לאש ומים כמוכא למעלה, ומהם עוכדים לצבא השמים, לשמש ירח ולהכוכבים. סדר עבודתם כך הוא: בכל יום מתקבצים בערב כל בני הכתה לפי עבודתם למקום אחד תחת כפת השמים. עוכדי השמש מניחים ידיהם על לבם ועיניהם נשואות אל אלוהיהם אשר בחרו למו בין צבא השמים. והמשתחוים למים יעמדו במי הים או בנהר, לפי מצב מקום מושבותיהם עד הברכים ומתפללים תפלתם.

בני כל כתה מאלה הנזכרות יש להם סימן פרטי חוצה להם המראה ביחוד על אמונתם אשר בחרו בה. עוכדי השמש עושים ממצנפתם כנף סביב אזנם הימני, ועוכדי הירח סביב אזנם השמאלי. עוכדי השמש נושאים על ראשיהם כובע עגולה ככובעות שלנו, וחלק אחד יוצא בולט למולם להגן על פניהם. הכובע מלאה נקודות קטנות דמות הכוכבים. המשתחוים לאש לובשים בגדים לבנים ככני הבאניאנען ולאות אמונתם דבוקה חתיכת בגד ממראה אדום על בגדיהם הלבנים.

כל בני הכתות ההנדי יחיו רק מצמחי האדמה, ויתעבו אכילת הבשר כמעט יותר משבט הבניאנען כי גם את מראה הבשר יתעבו. בהיותי בעיר באמבי ראיתי פעם שני אנשים משוטרי העיר עומדים על המשמר משני עברי הרחוב מול המקום אשר שם עומדים בתי המטבחים. ועל שאלתי על סבת הדבר ענו ואמרו, כי איש אחד משבט הפאארסי קנה לעצמו ברמים יקרים מאת הממשלה את החוק למנוע את מוכרי הבשר לשאת הבשר בחוצות לעין השמש, ולמטרה הואת העמידם על המשמר להשגיח על זה ומשכורתם שלימה ממנו. עוד התבוננתי על מנהג אחר מוזר מאד בין שבטי העמים הנזכרים אשר ראיתי בעיני בהיותי בעיר באמבי בחודש מערץ שנת 1849 וזה הוא: בשלשה ימים רצופים בכל שנה יתאספו הפאארסים במקום מיוחד לעין השמש, שם יתחילו ללחום איש באחיו במכות אגרוף ובשלכת אבנים ועפר ובמשך העת הואת ישחיתו יתעבו עלילה זה עם זה ער כי אין לפורטן בכתב. ביום אחד פרץ אש בעיר, ובעוד אשר כל תושבי העיר נקבצו באו מכל עברים לכבות הבערה כרעו הפאארסים על ברכיהם והתפללו לאש הלוהט ברגש קודש.

ו. שבט ההינדוס.

ההינדוס, תושבי הודו מקדם קדמתה, המה יותר פריאים ורעים מכל העמים היושבים בארץ. המה אינם עוכדים לא לצבא השמים ולא ליסודות הארץ, רק בחרו למו לאלוה ממלכות הבע"ח והוא העז. קדושה היא מאד בעיניהם, וכל אחד ישתחוה ויתפלל לעז שלו הקשורה לרלת ביתו, חולבים את העז, ואח"כ שופכים את החלב בים או בנהר וזאת היא עבודתם.

המה אוכלים בשר שורים ועופות, כל אחד יאכל לכדו לא בחברת אחרים והולכים ערומים ולא יתבוששו, רק מכסים ערותם בחתיכת בגד הדבוקה מפנים ואחור באזור עור האוזר על מתניהם. נשותיהם נושאות מכנסיים קצרים, ומכסים את לבן בצעיף דק שקוף, וידיהן ורגליהן מגולות.

אף אם רבים מהם הם עשירים גדולים בכל זאת בוחרים לעבוד עבידת פרך בערי שבתם. מראה עורם הוא כמראה נחושת ומבהיק יותר ממראה עור יתר עמי הארץ ומדברים רק שפת הודית.

כג.

עיר קאַבול.

אחרי מהלך מאה יום באתי לעיר הזאת. העיר גדולה מאד ורכתי עם. רק מתי מספר מאחב"י מצאתי בה. כלם באו לשם מבוכארא. אין לאל ידי לדבר בפרטות מעניני העיר ותושביה בהיותי בה רק זמן מצער. בבואי שם עוד לא קמה לדממה סערת מרידה אשר פרצה בעיר לפני ימים לא כבירים. סבת המבוכות היתה, כאשר ספרו לי בני עמי הגרים בה, כאשר אזכיר בזה: יד אמונה שלטת שם בנלגול הנפשות ובתחית הגופות אחרי המות. רק תחית הגו תלויה, לפי אמונתם, בדבר אחר והוא כי ימות איש, "ואיש חי יקריב למות נפשו גם הוא אדוניו ולא באופן אחר. איש כי ימות ובנים אין לו, אז תשרף גם אשתו אתו; כי הנפש אשר תכחר במות בעודה באיתן החיים תועיל אל המת בדרך טבעי להחיות נפשו לנצח, ואז תתלכדנה הנפשות מחדש בקשר אהבה נצחית יחד ולא תפרדנה עוד.

המנהגים אשר ינהגו בם בעת כי יוכא קרבן־אדם כזה על מזבח אמונת שוא והבל, הם על אופן זה: גוף המת מונח בחדר שמונה ימים, והנשאר חי, [האשה או בעלה] יתלבש בגדי תפארת ויבל להיכל עונג. שם מנגנים לפניו בכל מיני כלי זמר, בחופים ובמחולות, ושלש פעמים ביום יבואו שם תושבי המקום ומתנפלים לפניו על ברכיהם ויכבדוהו בכבוד־אל. ביום השמיני מוליכים את המת והחי למקום מיוחד אשר בנו שם בית קטן מעצים יבשים וכסוחים אשר בנקל באש יצתו, ומניחים בו את גוית המת. את החי נושאים שבע פעמים סביב הבית, וכלם מקיפים את הבית בקטן בגדול, ואחר כל הקפה והקפה כורעים כלם לפניו. אחרי הקפה השביעית יסירו מהחי את בגדי תפארתו, ויניחוהו אצל המת בבית אשר יציתוהו באש מכל עבריו. ולמען לא ישמעו קולות החי בצעקו מגודל כאביו ישאו כל הנאספים קול רעש גדול ומכים בתופים ומזמרים שירי תהלה בקול המון חוגג. אחרי אשר יעלו הגויות על המוקד, יאספו את דשן השרופים בכרים מוכנים לזה להטמינם אח"כ במערת קבר.

למלך קאבול היתה בת יחידה וימת עליה בעל נעוריה. חיש אחרי מותו באו הכמרים אל אלמנת המת ויבקשוה להיות מוכנת להעלות נפשה על מוקדה גם היא. כת מלך הזאת אשר אהבה את בעלה בכל עוצם אהבת נעורים, וקדושים היו בעיניה כל דברי אמונתה, השיבה למו אמריה כי דרושה היא לחפצם, וכן היה. אחרי עבור שמונה ימים, נשרפה בת מלך הזאת בימי עלומיה, היא העולה בלבת אש על מובח הבלי שוא ומרוחים. אביה המלך מאן להתנחם על בתו יחידתו, ונפשו מרה לה מאד על אברן פרי בטן מחמד רוחו, ויגמור ברעתו לשית קץ לאמונת הבל ואכזריה כזאת. ויהי בלילה וישלח את שומרי ראשו אל בתי הכמרים ויצו להמיתם, וגם כמה מאות מהם הוכו לפי חרב וינקים בם מתת בתו הערינה. לדבר הזה קמו המון רב מהחושבים וימרודו במלך אשר היה מוכרח לדרוש עזר מאת ממשלת בריטניא להציל את נפשו וארץ כסא מלכותו מידי הקמים עליו. המקרים ההם והמבוכות אשר נעשו לרגלם בארץ עצרוני מהפיק חפצי לסע למסעותי הלאה בהררי אפגהאניסטאן, ויכריחוני לשוב לקאלקוטא.

מאחר

מאחד משבטי העמים היושבים בארצות ההנה הגד הוגד לי בקאלקוטא מנהג זר מאד. על שפת נהר גוזן יושבים בני שבט אחד משבטי הכרכארים אשר לא יקברו מתיהם מתחת לארץ, אך ישליכום על פני השדות. וכי יחלה איש מהם ויגיע עד שערי מות, יניחוהו באניה קטנה ויוליכוהו לאמצע הנהר. שם יאחזוהו באזניו וטובלים אותו שלש פעמים במים. אם ימות תחת ידיהם ישליכוהו במים להיות לכרות לדגים. וכי יחיה אחרי הטבילה ישיבוהו לביתו. וכאשר ישוב לאיתנו ילכישוהו בכגד לבן ארוך ונותנים מקל בידו, ויכריחוהו לעזוב מקום מושבו להיות נע ונד בארץ מבלי שוב עוד אל ביתו עד עולם. לפעמים יוליך אתו שטף נהר גוזן את גויות בני השבט הנזכר עד עיר קאלקוטא. והדברים אשר ספרו היהודים יושבי קאבול אודות עמי אפגהאניסטאן דומים הם לדברים אשר נדבר אודותם במכתב־העתי „כר ארץ ליטא" [קוריער ליטעראסקי] בשנת 1828. המכתב הנזכר היוצא לאור בעיר ווילנא ידבר מזה כדברים האלה: „יושבי אפגהאניסטאן המה מצאצאי עשרת השבטים, ומספרם לערך 4,300,000 נפש ארם וכלם נוסעי־בערר [נאמארען] ולהם ממשלה מיוחדת מושליהם מקרבם יצאו, ונודע יד תקפם וגבורתם במלחמותם העצומות אשר לחמו את הבריטנים[1])." תקותי לאל עליון אם יהיה עמדי להפיק חפצי בידי לסע למסעותי עוד הפעם בארצות ההנה, אז אשים עין בחינתי על העמים הנזכרים בדרישה וחקירה.

כד.

היהודים בארץ סינים [כינא].

מקאבול לקאלקוטטא. הנסיעה לארץ סיניס. זינגלפור. ע"ד מנהג היהודים בארץ סיניס. דברים אחדים לקוחים מס' מקוה ישראל. הערות ומכתב קורות הימים לנפון לעבכז [לייטוצ פיר נקאלרדייטשלאנד]. מכתב בן ישראל.

מקאבול עברתי דרך אלאהאבאד, מירצאפור, בענארעם ופאטנא עד אשר באתי לקאלקיטא. אינני מוצא את עצמי מוכרח לדבר בזה אודות עיר קאלקוטא, בהיות כל אשר יש לדבר בה כבר גלוים וידועים אל

---

[1]) המכס ריטטינר בספרו מנליות הארץ מחברת ג' חלק ח' לד 19 ימאר כדברים האלה: מספר היהודים בארץ אפגהאניסטאן רב מאד, וכאשר לפלפי יעדות השבטים אשר הגלו לארץ מדי ולא שבו עוד ירושלמה, למכס אחדי כן בהתחלת ממשלת הקאליפים היה גידלס כגורל ד־ ועשמות משבט הניפטאלידינער הכוללים, אשר הוכו לפי מרב המלחמים הערביים או קבלו עליהם את עולם; ואלה אשר לא הטו שכמם לסבול עולם כיושבי הקאבקרק (אשר בא ינדיהם הנוסע הענגלי בכימין מטוליטלא לד 83) קאשמיר, ואפגהאניסטאן, בכלו תלאות רבות עד מאד מידי דודפיהם; דוכם תוכו לרגליהם. ואלה אשר לא נשתה לחומתם בקומת לבותיהם כולטו אל קלה מדום חלק הארץ. גם עמי אפגהאניסטאן בעצמם ואויביהם להיות ומרע ישראל ולפי דברי בקמזיטארט הם מיוחדי חלקי שאול המלך. לדעת הקכס בוכקאן, מספר אלה אשר בא נלחמת מזרע היהודים לא יוכל להיות רב מאד, לרגלי הסגויים הרבים אשר ישתנו שבטי העמים האלה בן בתוך פניהם, לחוקותיהם ולשוחתם. בקאבול כמלאו כיום יהודים רבים, ובטיבות מסחריהם תפרוצה על כל גלילות מזיה העליונה עד ארץ סיניס. יותר מששים מקומות מושבות יושבים ליהודים האלה כודעים בהודו ופיניס, אשר בקשרים יחד בקשר המסחר וקנין ושום מקום לא יכשר להיות לבדית התיכון המבדיל יחד את כלם כעיר קאבול. המכס בוכקאן ירבה לדעת כי כמלאו שבי מיני יהודים בגלילות מזיה התחתונה. אלה הדומים כמעט במראה עור בשרם לינמי היכדום, ויושבים מענך לבתר היכדום, ואלה ממראם המורגלת אשר כתיבנו שם לחדי תורכן הבית השני. המכס אל בורכום לא הודיע לנו שום חדשות בדבר יהודי קאבול.

אל הקוראים הנכבדים. גם ברבר החמש עשר מאות משפחות מאחב"י אשר שם אין לי מה חדשות להודיע זולת אשר יחיו שם חיים מאושרים בהשקט ובבטחה, ורבים מהם גדלו ויצליחו מאד בעניני מסחרם, מנהגיהם ומדותיהם שוים הם אל אלה מאחב"י היושבים בעיר בגרד אשר דברנו עליהם במקום אחר. כמעט כלם משכילים בידיעות ולמודים הרושים לחפץ הזמן ההוא אך אין להם רבנים מיוחדים. אחר מנכבדי עשירי העדה כהר"ר יחזקאל יהודא נ"י אשר ידיו רב לו בידיעות התלמוד ובשאר חכמות ומדעים הוא להם לראש בעניני הדת ואמונה, ואחרים מגדולי עשיריהם הלא המה: יוסף עזרא קאלופי, ראובן יצחק זכור, יחזקאל עזרא קאלופי, דוד שושן הי"ו.

מקאלקוטע נסעתי על אניה לעיר זינגאפור אשר באתי שם אחר נסיעת חמשה ועשרים יום ואחרי סבל תלאות רבות. שם מצאתי ערת ישראל קטנה, ומשגיחה המה בני הר"ר יחזקאל יהודא הנזכר מקאלקוטא. ואף אם לא ארכה עת היותי בעיר הזאת, בכל זאת נודעתי לכמה מאחב"י היושבים בה, אך אין לי שום חדש להגיד אודותם.

אף אם נחלשתי מתלאות הדרך, גמרתי בדעתי לנסוע הלאה על אניית קטור בריטאניית לעיר קאנטאן הרחוקה משם מהלך ששת ימים. בין הנוסעים על האניה הזאת היה גם אחד מבני ישראל איש באמביי אשר הלך גם הוא עירה קאנטאן. לא נמצאו בעיר קאנטאן יהודים היושבים שם דרך קבע אך יש שם מספר רב מאחב"י הבאים שם מארצות רחוקות לעשות מסחר וקנין. חיש אחרי בואי שם נהייתי ונחליתי במחלת קדחת עזה ונמרצה והוכרחתי לשכב על ערש דוי עשרים יום, ואחרי רואי כי אויר הארץ היה סבת מחלתי ע"כ חשתי לשוב לבאמביי ושם שכתי לאיתני חיש אחרי שובי.

כל היתרון אשר היה למטרת נסיעתי מכל עמלי שעמלתי לעבור ארצה סינים הוא רק איזה ידיעות אשר קבצתי לאחדים מפי אחב"י שם. מהם נודע לי כי אינם נמצאים יהודים כלל בסביבות עיר קאנטאן. אבל מעבר לנהר הירוק ישנו עם אחד, השולח פעם אחת לשתים או לשלש שנה ארחת נוסעים גדולה לעיר קאנטאן לקנות בשמים, מיני צבעים שונים טהעע ושארי מינים מסחר הארץ. הנוסעים הנזכרים הבאים משם ידועים כשם „הוואייסטען" ונחשבים לבני ישראל.

ויש ידים להשערה הזאת מהשם הזה אשר בו נקראים כי „הויה" הוא שם עברי ומורה על נצחית הבורא, וזה שמו וזה זכרו בפי כל אשר בשם ישראל יכונה מדור דור. בכל זאת אינני מחליט הדבר היותם יהודים באמת כל זמן שאין לנו מופתים אחרים נאמנים ולא יכזבו על אמתת הדבר. על המצא יהודים בארץ סינא כבר הגיד מראש כוארת חווה יה אשר רוחו דבר"ו בו לאמר: ואלה יבואו מארץ סינים ואין עוד ספק בדבר אשר תחת השם סינים נכללת הארץ הידועה בשם סינא.

אם היה לאל ידי לעבור בעצמי אל מקום מושב עם הנזכר, בלא תפונה צלחה לי להתחקות על שרשי רגליו ולדעת שורש דבר נמצא בו, ולמלאות חסרון ידיעותי בדבר זה אציע לפני הקוראים מכתב אחד מאיש עברי היושב בארץ סינים ובו מדובר אודות אחב"י בארץ ההיא. כותב המכתב הוא קריב ומודע להרב הג' כהר"ר אהרן ארנוילד נ"י אב"ד דק"ק שטראסבורג והגליל, והרב הזה בטובו נתן לי המכתב הזה לחלקו ביעקב ולהפיצו בישראל: וז"ל;

בשנה

„בשנה עברה וגם עתה זה לפני ימים אחדים ראיתי איזה מאחב"י יושבי סינים אשר באו הנה מעיר קיי-פאנג-פו במחוז קו-נאמר, בתחם אזן קשבת לדברי איזה יהודי ערב, וכמה משליחי בריטניא [מיסיאנערע] אשר קראום לבוא הלום למען דרוש וחקור מהם על אודות ענינים וגם להשיג על ידיהם איזה ספרים וכתבי יד עבריה. הנוסעים הנזכרים באו לראות פני בביתי, וכמה פעמים דברתי עמהם בשפת עברית, לפי דבריהם נודעים הם בארץ סינים, וביחוד במחוז אשר הם יושבים שם, תחת השם פאו־קהין־קיאן, אשר הוראתו בעברית: מאמינים בנקור הגידים. לפי קבלתם, ראשית תוצאותם מארץ יאו-טק [יהודא] אשר נתישבו בארץ הזאת לפני אלף ושמונה מאות וחמשים שנה תחת ממשלת הקסרים ממשפחת קהן. אחד מקסרי ארץ סינים נתן להם הרשיון לבנות בית הכנסת אשר נפל עתה למשואות. המה מדקדקים מאד במצוות אמונת אבותיהם, ונשים ישאו למו רק מבין בני אמונתם. בכל זאת אין להם רב ומנהל זה לערך ארבעים שנה, כי מטה ידם מאד לחמכו ולהחזיקו. אינם יודעים קרוא עבריה וכל בני הדור הזה אינם נמולים בבשר ערלתם כי אין בתוכם אנשים היודעים למול, בכל זאת עוד יש ביניהם כמה מנהגים הדומים אל מנהגנו. הנוסעים ההם נתנו לי איזה ספרי עבר וגם הבטיחו לתת לי העתקה מדברי הימים שלהם הכתובים על לוחות אבן בשפת סינים. גם יש להם ספר תורה תפילין וציצית. ויש את נפשם להביא לפה שנים מנעריהם ללמדם לשון וספר וכל הנוגע לדת משה וישראל, בעת מלחמת הטרטרים את הסינים עזבו מספר רב מהיהודים את מקומם והתאחזו בעיר קאנג־טשע בפלך שע-קיאנג, ואני יש את נפשי לבקר את אחי בעיר הנזכרת, וכמה מהם התישבו בעיר ארנוי בפלך פא-קיען. בכלל מפוזרים הגרים האלה בפעקינג ובכל ארץ סינים, ובכל מקום יחיו חיי צער ועוני באין השכל ודעת. בעירות קאנג־טשו וארנוי לא נמצאו בתי תפלות ליהודים, מספרם בעיר קאנג-טשו עולה לסך עשרת אלפים, ובעיר טשאנג-טשו מאלף עד שני אלפים נפש, וגודל מספרם בעיר ארנוי יתר מאד. תואר פניהם דומה לתואר פני עמי המאנאגלים, אלה מהם אשר ראיתי היו בעלי דעת, ויד ושם להם בהשכלה ביחוס אל מצבה בין עמי סינים. שפתם היא שפת המאנדאריני, ומשתמשים עוד בשמות אחדים הנמצאים בכתבי הקודש כמשה, אהרן וכדומה. גם שגורים בפיהם שמות: ירושלים ומצרים אשר באו משם לפי דבריהם. גם יודעים לספר מסבלות ישראל במצרים, ודברים אחרים מתולדות אומתנו הקדומות, ומתנהגים לרגלי קבלה עתיקה בכמה מנהגים נמוסים ודתיים, אשר לנו בני ישראל למורשה.

ציר עם בריטניא [מיסיאנערע] השיגו מידי היהודים הנזכרים ספר תורה ישן נושן מאד ושלחוהו לארץ בריטניא, כי עשו בערמה באמרם בתחלה כי כל ישעם וחפצם הוא לשים עין עליו ולהעתיקו להם, ואחרי בואו לידם הגידו להם כי יש את נפשם לקנותו. ואחרי אשר ערום הערימו הציירים האלה גם בכסף אשר נשלח להם מארץ מולדתם למחיר הספר, דרשו היהודים את ספר התורה מידם. גם בשנה הזאת באו היהודים הנה אודות הדבר הזה ומבקשים בצדק שישב למו ספרם אשר לוקח מידם בלא משפט, וגם במחיר כסף לא יחפוצו באמרם, כי אינם חפצים גם אין לאל ידם למכרו. אך הציירים מקשים ערפם מכלי השיב הגזלה גם לא לשלם מחירה. והיהודים אמרו לבוא עוד הפעם אחרי עבור שלשה ירחים

הנה

הנה ולהביא משפטם לפני ציר ממלכת בריטניא על העול הנעשה להם
מידי צירי האמונה גוזלי נפשות ישראל."

הדברים האלה העתקתי אות באות ממכתב בן דודי כהר"ר אהרן נ"י
אשר שלח אלי מארץ סינים.

שטראסבורג, 13 נאוועמבער 1855.

אהרן ארנוילד רב הגליל.

גם בס' מקוה ישראל מרובר אודות היהודים בארץ סינים, גם דברי
מאטהיאס באביא ציר אמונה אשר דבר אודותם כבר הודעתי בהמהדורא
הראשונה מספרי זה המצוי ביד כל אדם, ופה אעירה עליו.

במכתב קורות הימים לצפון אשכנז היוצא לאור במקום הדפסת ספרי,
נומ' 2797, 1 מערץ שנת 1858 נמצאו הדברים האלה: ידוע
הוא מכבר כי נמצא מקום מושב ליהודים בעיר קאיי-פאנג-פו במחוז הא-
נאן. צירי אמונת הקטוליקי הודיעו דברים אודות היהודים ההם עוד כמאה
העברה, בשנות 1704 — 1774. אשה אחת מבנות מרום עם הבריטניים
נדבה מהונה סך מסוים להיות לכסף מוצא לדרוש ולחקור על דברי היהודים
הנמצאים שמה. ועל פי הדבר הזה העיר הכהן הנוצרי הראשי בעיר
האנקאנג את לבב בני החבורה תומכי ידי צירי האמונה בעיר לאנדאן להוציא
הדבר הזה לאורה. אלה בני החבורה שלחו מתוכם בשנת 1850 25
נאוועמבער שני אנשי סינים אשר קבלו עליהם את הנוצרית לדרוש ולחקור
על הענין הנדרש. ואחרי אשר עיר שאנגהאיי איננה רחוקה מקאי-פונג
רק שש מאות פרסאות בריטאניות, שבו הצירים אחרי ימים אחדים ויביאו
אתם שני יהודי סינים אחד בן ארבעים ומשנהו ארבעים וחמשה שנה ואחד מהם
דמה בתכונות תואר פניו לעברי גמור. מלבד כריתת ערלת בשרם ואמונתם
דומים היו לכל דבר לבני עמי הסינים בשפתם במנהגיהם ומדותיהם לכל
דבריהם. גם נקראו בשמות כשמות הסינים.

גם הביאו בידם שמונה כתבי יד אשר היו כתובים עליהם חלקים
שונים מספר תורתם בשפת עבריית. רוב כ"י האלו נכתבו על מגילות,
ומעטים מהם בתמונת ספר, וכולם כתובים על קלף עבה או על
עורות כבשים, הכתב היה ברור היטיב ומנוקד. החלק מספר שמות א' ו'
דומה הוא אל שלנו. ואין להם ספרים אחרים מלבד ספרי תורת משה.
היהודים באו לסינים מצפונית מערבית הודו במאה השלישית לחשבון הנוצרים
ונתישבו בראשונה בעירות נינגהיא, האנ-טשו ופעקינג, ואחרי כן התאחזו
בקאיי-פונג-פו, בשנת 1163 למ"ה נתן להם קיזר היאא טסונג רשיון
לבנות שם בית תפלה. בשנת 1446 בעת היה שטף מים ככירים במקום
הנזכר נמחקו כתבי רובי ספריהם ומגלותיהם, והיהודים מרינג פא ורינג-
היא שלחו להם אחרים תחתיהם, ושנת 1573 עד 1620 נשרף בית התפלה
הנזכר עם כל הספרים אשר היו בתוכו, ובשנת 1742 היה שטף מים בעיר
והחריב חלק גדול ממנה, ואח"כ צלחה להם לקנות את ספר תורת משה
מאיש אחד מאמונת מחמד אשר היה בידו מהיהודים בעיר קאנטאן. את
הספר הנזכר ראה החכם פ. קעגלער. מספרם בעיר קאיי-פונג-פו ובסביבותיה
עולה לשתי מאות נפש. דרכי חייהם בעניני הבית דומים לחיי הסיניים. מהם
עוסקים במסחר, ומהם עובדי אדמה, ורובם ככה מטה ידם עד אשר אין
להם אף להם לאכול ובגד ללבוש, ולא מעון לגור, והמה מוכרים את
שרידי הדברים הקדושים מבית תפלתם לשבור רעבונם מבלי למות ברעב.
שומרים את יום השבת והזכרים נמולים אחרי עבור חודש ימים מעת לדתם.

בית

בית תפלתם עומד על שלש ספינות הצפות על המים, ורוחצים את בשרם במים בכל פעם טרם בואם אל תוכו. בעת התפלה הופכים פניהם לרוח מערבית לירושלים. לפני חמשים שנה היה להם רב ומורה. ועתה אין אחד מהם היודע קרוא עבריית. כיהודים כמחמדים לא יגרע הלקם מחוקי הארץ ככל יתר התושבים. את ד' קוראים בשם **שאנגטי** כאשר יקראוהו הסינים. עפ"י מנהג הסינים מכבדים גם בבית תפלתם את אבותיהם הקדושים את אברהם אבינו ואחרים. וכאשר מצערה היא עדת היהודים הזאת בכמותה ואיכותה כן נכבדה היא בתולדות הימים לדעת כי צלחה בידי אמונת ומנהגי הסינים להטות למצער גם את לב עם ישראל הנפלא בתכונת קשי ערפו בשמירת דת אבותיו.

כה.

ע"ד היהודים בְּיעמען, אַפגהאניסטאַן, ובארצות טארטאריו

(לפי הידיעות מכוסנים לחריס מפורסמים).

לפי ס' דברי הימים המובא במחברת „מקוה ישראל" נראה כי גם היהודים יושבי יעמען בארץ ערב מצאצאי עשרת השבטים הם. דבר אפשרי הוא אשר היהודים המפוזרים בארץ ההיא נאלצו מחגרת יד מושלים ועמים אכזרים לעזוב דת אבותיהם, ואחרי כן שבו לדת משה וישראל ולא נשתה עוד אמונתם בה עד היום הזה, כי לא מצאתי בשום מקום אשר מערת הנזכרת נתישבו שמה יהודים אחרים. ואלה הדברים אשר אספתי אדות היהודים תושבי יעמען: בשנת 1522 מצא רב-החובל ניבואר יליד דענע-מארק אשר נשלח במלאכות מלכו פרידריך החמשי, בעיר סאנא בירת ארץ יעמען מספר רב מבני ישראל, ויספר אודותם דברים נכבדים.

בשנת 1846 בהיותי בעיר קאירא בארץ מצרים נודעתי לשלשה יהודים מעיר סאנא הנזכרת ולאחד מהם היתה ידיעה מעטה בעבריית. וכאשר שאלתים על מצבם וראשית מוצאם השיבו לי כי אבותיהם התאחזו בארץ יעמען בימי חורכן בית המקדש הראשון. בעיר באמביי בשנת 1849 נודעתי לרב אחד לעדת היהודים ממקום הנזכר והוא הגיד לי, כי לפי המסורה אשר בידיהם, עזרא הסופר אחר שובו מבבל בקר גם את יהודי יעמען והסיתם גם כן לשוב לארץ אבותיהם ולעיר קדשם ירושלים. אך היהודים מאנו לשוב באמרם, כי הגאולה ההיא איננה שלמה כגאולת מצרים, ולפי השערתם לא ימשכו ימי החופש להם בזו הפעם, ע"כ בחרו לשבת במקומם לכלי היות נרדפים בחוקת היד עוד הפעם. ויסער לב עזרא עליהם אורות הדבר הזה ויקללם קללה נמרצת להיות עשוקים ורצוצים כל הימים, והם השיבו קללתו אל חיקו לבלי יראה עוד בעיניו את ירושלים ושמה לא יבוא. קללה המכופלת הזאת כתומה באה להם: קבר עזרא ימצא במדבר בין בגדד ובצורה [באססארא] והיהודים ביעמען נאנחים ונדכאים תחת עול סובלם עד היום הזה.

רב החובל מארץ דענעמארק אשר זכרנוהו יספר, כי נמצאו יהודים בסביבות עיר סאנא ובארץ ערב המאושרת ויושבים במדבר בין שבטי עמים חפשיים.

עוד בימי הרמב"ם ידעו כי נמצאים יהודים במקומות הנזכרים, ובידי היה העתקה ממכתב הנשלח אז אל יהודי יעמען. יהי' איך שיהי', זאת

נראה בעליל כי עד היום הזה אין איש שם על לב לחקור ולדרוש אחרי היהודים האובדים ההם הנשכחים מזכרון אחיהם.

בהיותי בעיר באמביי נודעתי לאיש יהודי מעיר בגדד אשר נסע למסעיו לארץ פרס לרגלי מסחרו לרכוש הון ועושר וגם הצליח חפצו בידו למצער. והוא ספר לי אדות אחב"י כדברים האלה:

בשנת 1847 בבואו לעיר טהראן קריית מלך פרס נשאו לבו לעבור הלאה לעיר בוקהרא בארץ קדר לעשות שמה מקנה וקנין. ויקן סחורות כאלה אשר ידע כי נדרשות שם ויחבר לארחת נוסעים [קאראוואנע] אשר שמה פעמיה דרך שם וילך אל מחוז חפצו. ויסע מעיר טהראן למשך מהלך שמונה עשה יום. משם לבוקארא מהלך אחד ועשרים יום דרך מלאה מכשולים וסכנות עצומות לנוסעים מחגרת ידי העמים הפראים היושבים במדבר הגדול המשתרע לאורך הדרך. העמים ההם יקראו בשמות כשמות הגוים הנזכרים בכתבי הקודש, עד"מ **הגרים** [ר"ה א'] אשר עשו מלחמה את שבט ראובן גד וחצי שבט המנשה, וגם כאו עמהם בהגלותם אל חלח וחבור, **תוגרמים וארמים**. העמים ההם עזי פנים מרי נפש ואבירי לב הרחוקים מחסד ורחמים, האורבים כנחש עלי דרך לשלול ולבוז את כל עוברי דרך מושבותיהם, ואם ימאנו הנוסעים לשלם להם המס אשר יטילו עליהם אז יקראו עליהם מלחמה, ואוי להאומללים הנופלים בידיהם חיים. ואם יתנו למו את חייהם לשלל אז ימכרום ממכרת עבד, או הם בעצמם יעבידום בפרך כל ימי חייהם. גורל כזה נפל על היהודי הנזכר. אחרי אשר עשו מלחמה רבה את הפראים וימנם לא עמדה להם; רבים נכרעו לטבח, ואת הנשארים חיים הפשיטו בגדיהם והציגום עירומים כיום הולדם, ויכום מכות חדרי בטן הכה ופצוע עד שפך דם, ואח"כ הביאום אל מקום מושבם. שם הפילו עליהם גורל ויחלקום ביניהם לעבדים. כנפול הגורל על היהודי הנזכר ועל איש יהודי אחר אשר ארח לחברה אתו, שאלם אדונם החדש: מה מלאכתכם ומאיזה עם אתם? וישיבו כי עברים הם, והאחד הנזכר הגיד בערמה כי רופא חולים הוא בצפיתו כי תצמח לו טובה רבה מדבר השקר אשר אמר. תקותו לא נשארה מעל. כשמוע אדוניו כי רופא הוא שמח שמחה גדולה על השמועה ויקחהו לביתו ומעון מיוחד נתן לו, וארוחתו נתנה לו בכבוד גדול. אך היהודי השני לא יכול לעשות בשום מלאכה וע"כ רע ומר היה חבלו, ויט שכמו לסבול עול כבד מרבה להכיל באין חמלה. לא כן היה חלק הרופא, חבלים נפלו לו בנעימים, בכל יום באו לפניו אנשים ידועי חולי לגהות מזורם ולדרוש עצתו. ויד המקרה היא תמכתהו לפעמים לרפאות מחלתם, ויגדל שמעו בין הפראים ויכבדוהו וינשאוהו כיאות לרופא חכם כמוהו. ששה ירחים היה בבית אדוניו במצב כזה. ואף אם ערמתו עמדה לו להמלט מעבודת פרך, בכל זאת לא שכח כי עבד עולם הוא וקנין אדוניו, ותכל נפשו צאת מעבדות לחירות לשוב לארץ מולדתו לפקוד נוהו, אשתו ובניו האומללים המצפים על בואו בכליון עינים ואיננו, כי לא נודעו להם עקבותיו. במשך ימי שכתו בבית אדוניו חקר והתבונן על תכונת נפש העם אשר ישב בקרבו, וידע ויבן כי מכל המדות הטובות והרעות אשר מצאו קן בלבב העם הזה, מכל התשוקות העזות הסוערות ברוחם באין מעצור, חמדת הבצע תגבר על כלנה וביתר שאת ועז תמשול באיש אשר שמהו ד' אלוף לראשו. ולא אחר הרופא לנסות להפוך המדה הנשחתה הזאת לתועלתו.

הוא

הוא ראה און ויתכונן כי ממקור משחת הזה יצאו לו פלגי מי ישע והרוחה. ויהי היום ויאמר אל ארוניו לאמר: ארוני! מה בצע לך בחתך כל מחסורי חנם ואין שכר לפעלך ולמה אהיה עליך למשא? אולי ידעת איזה מאחי בני עמי הגרים במדבר הזה, אנא הביאה אותי ואת רעי אליהם, ועל אמונתי, כי השג תשיג כופר רב כנפשך שבעיך בגלל "פרוה נפשנו ולך הכסף ולנו הישועה. ויען ארוניו ויאמר: במרחק ששת ימים ישב עם בדד, וגם שלום לו עם שבטי זה ימים רבים, ולפי דבריך אחשבה למשפט צדק כי בני ישראל המה. ויואל האיש ויבחר לו מספר רב מאנשי שבטו ואת שני היהודים לקח עמו וילכו עד המקום אשר שם בני ישראל נחיתים, וישלח אל שר היהודים להגיד לו כי הביא אתו שנים מבני אמונתו אשר נפלו שבי בידו לקחת מאתו כופר נפשם. כשמוע השר הדברים האלה ויהחלחל מאד, ומאד הצר לשמוע כי שנים מבני עמו שבוים בידי הפראים האלה. וימהר ויקח מגבוריו אתו ויצא אל ארון השבוים לדבר אתו את דבר אחיו. ראשית פעלו היתה לשאול מן העבריים את שם ארץ מולדתם, וכאשר השיבוהו כי עיר מולדתם היא כבל [בגדד] „כבל!" קרא השר, ידענו את השם הזה ואבותינו ספרו לנו אשר רבים מאחינו הגלו שמה בימים קדמונים אך לא ראינו עוד יליד ארץ הואת. אחרי אשר שאלם שאלות שונות, הסב פניו אל אדונם וידרוש ממנו לדעת מכסת הכופר אשר יחפוץ "עבורם. כראות האיש את רגש הרוח בלב השר על דבר אחיו ועוזו האהבה המתנוססת בלבו להם דרש מאתו הון עצום ורב מאד. ויען לו השר העברי בחרי אף לאמר: שמעני ארוני, אם יש את נפשך לקחת מידי כך כסף לפדות אחי כדרך עושי מסחר מבלי להפריז על המדה הדרושה, מה טוב ומה נעים! אחים היינו ואחים נהיה בשלום ושלוה כמאז, ואם תמאן ותפריע חוק הצדק והיושר באשר כי השבוים מבני העברים הם, ידוע תדע כי אקחם מידך בחוקת היד ויצאו חנם אין כסף, ואם העמוד נגדי ללחום בי או חרב תאוכלו אתה וכל הנלוים אליך, ואחם ידעתם את ידי החוקה, ומי הקשה אלי וישלם! עתה כחר לך! כשמוע האיש הדברים האלה לא נותרה בו עוד רוח, ויתרצה לקחת דמי פדיון השבוים סך שנים עשר אלף פיאסטער; גם עשה שר היהודים עמו חוזה אשר בכל פעם אם יפלו בידו איזה מבני העברים לשבי להביאם אליו ולקחת פדיונם בעד המחיר הקצוב ביניהם.

כצאת היהודים לחפשי הובאו אל מקום מושב אחיהם, ושם קבלו פניהם בהמון חוגג ותרועת חדוה וישבו אתם יחד. הרופא שאל מאחיו אם נמצאים יהודים אחרים סביבות המדבר הזה, ויודיעו לו כי יש ויש המון רב יהודים במרחק עשרים יום מזה, אך לא יוכלו לדעת שורש דבר נמצא בהם כפרט, כי סגר עליהם המדבר הגדול והנורא והעמים הפראים היושבים בדרך לא יתנו איש לעבור דרך שם וחיה. אך אם חשקה נפשו לבקש את אחיו שמה, יצפה ירחים אחדים עד עבור ארחת נוסעים גדולה ומזוינת העוברת דרך שם ואז יוכל להפיק חפצו. אמנם הרופא אשר לא הי' עוד רוחו לשים נפשו בכפו עוד הפעם, ולבו רגז אל הלקח שבי עוד הפעם, נער חצנו מחפץ הזה ויואל לשבת את אחיו שם בשלוה והשקט. שמה חפצו לתת לו אשה מבנותם וגם נחלת בית שדה וכרם, אך בהיותו בעל אשה ובנים, ונפשו תערוג לחזות בשמחה פניהם לא חפץ להשתקע שם, והגיד להם כי מאד כלתה רוחו לשוב לארץ מולדתו. ויאמרו לו כי לפעמים ארחות נוסעים עוברות דרך שם לקאבול בארץ פרס, ויוכל לשוב אתן למקומו הראשון. וכן היה כי במרוצת הימים ארח לחברת נוסעים

ואחרי סכנות רבות ועצומות ככלות עשרים יום בא לקאבול, ומשם לקאל-
קוטי, ומקאלקוטי לעיר באמבייו ושם נודעתי אליו. אך רעהו נשאר בין
היהודים במדבר ויקח לו שם אשה ויבן לו בית ויתנחל ביניהם לעולם.
רבות דברתי אליו והעמקתי שאלה בכל הנוגע לאחב"י שמה, אמנם גם
הוא לא ידע מקורם וראשית התישבם במדבר הנורא ההוא, כי
המה בעצמם אינם יודעים מאין כאו וספרי קורות ימות עולם אין להם,
ויחד יבערו ויכסלו, ואור ההשכלה המאיר באייראפא לא יפיץ נגהו על
מחשכי שבתם, אבל את ד' אלהי אבותינו המה יודעים ושומרים מצותיו
כפי קבלת אבותיהם. המקום אשר יושבים שם יקרא בפיהם „חבור".

בעיר באמבייו באתי בחברת איש עברי מבוכארא אשר נקרא בשם
מעססיאם [משיח], והוא הודיע לי דברים אחרים אדות אחב"י
הנמצאים שמה. האיש הנזכר נאלץ להמלט על נפשו מבוכארא על אשר
החביא בביתו את אחד מצירי־האמונה מארץ בריטניא; כי כאשר נודע
הדבר לשר בוכארא אשר לא נתן לשום איש אייראפא לעבור גבול ארצו
וביחוד עלה עשן באפו על התפשטות ספרי חוץ למדינה בין חוסי שבטו,
צוה לתפשו ולהמיתו. הציר הנזכר אשר נמלט על ידו ממות נתן בידו מכתב
תהלה על טוב לבבו. את המכתב הזה קראתי גם אני. היהודי הזה ספר
לי כי בבוכארא ובסביבותיה נמצאים לערך שתי אלפים וחמש מאות משפחות
מבני ישראל העוסקים במסחר, במלאכה ובעבודת האדמה, ומוכרחים לשאת
על בגדיהם חתיכת בגד ישן לאות כי עברים המה. גם הגיד לי אשר
יושבים יהודים בצפון הארץ סמוך לגבול ארץ רוסיא. הדבר הזה הוגד לי
גם כן משאר נוסעים אחרים נאמנים אשר היו במקומות הנזכרים; ונודע
הוא אשר נתישבו שם זה כמה מאות שנה, ומלפנים עשו מלחמות רבות
את המלכים שכניהם וגם יכלו להם.

סוחר עברי מעיר טבור [חבור] אשר מצאתיו בעיר טהעראן בשנת 1850
סִפֵּר לי, כי נמצאו בעיר משבו ובסביבותיה לערך שתים עשרה
אלף משפחות מבני ישראל, ובארץ טרטרי בנו היהודים ערים רבות אשר
קראון בשמותן, ומוער התישבם שם היה במאה השישית למ"ה; וכאשר
נרדפו על צוארם מעמי ארץ סינים אשר חפצו להכריחם לעזוב דת אבותיהם
התאחזו בטרטרי הנדולה, ושם ישבו לבטח עם עמי הארץ. המושלים בארץ
נבחרים שוה בשוה מהטרטרים ומהיהודים, וכלם כאחד יוצאים לקרב
ומלחמה לעת מצוא, אך לא יתחתנו היהודים את עם הארץ, ומרקדקים
מאד במנהגי אמונתם, וכלם פה אחד אומרים כי המה מזרע שבט ראובן.
ואני שאלתיו אם יש להם ספר תורת משה או שאר ספרים עבריים להיות
להם לנר למנהגי אמונתם, ויען ויאמר לי, כי לפני ארבעים שנה בא
אליהם איש יהודי מארץ פלניא, ויביא בידו ספר תנ"כ שלם רק הם לא
ידעו לקרות בו מאומה; הפולאני הזה למד את כמה מהם לקרות ולהבין את
דבר ד' ואח"כ שלח להם כמה ספרי תורות. יש להם כמה מנהגים שלנו אשר
ינהגו בם כמצות אנשים מלומדה מבלי לדעת שורש דבר נמצא בהם. דבר
אין להם עם שאר יושבי תבל, גם לא ידעו אם יש יהודים בארץ אייראפא.
היום אשר בו קבלו ספרי העברים היה להם ליום ששון ושמחה.

בעת נסיעותי באפריקא פגשתי על דרכי את היהודי הפולאני הנזכר למעלה;
הנהו יושב באלגיר. ושמו שמחה רובינשטיין נ"י. מפיו שמעתי אמתת כל
הדברים אשר הגיד לי היהודי מבוכארא הנזכר. חידיעות על דבר הארצות
ההנת

ההנה אינם ברורות ונכונות. ואך לפעמים רחוקות יבוא שם עובר אורח, ״ ״ ״ וע״כ ששתי כעל כל הון לשמוע אדות אחב״י ידיעות נכונות כאשר הזכרתי. דברי ר׳ שמחה הנ״ל היו לי למשיבת נפש, בהיותו איש חכם בעברית ושאר לשונות, והוא היה שם כמה שנים, וידע כל מוצאיהם ומבואיהם. אבל כמקרה אשר קרני קרה גם לו, כי בשובו מטומבוקטו דרך מדבר סאהארא נפלו כל כתביו אשר היו בידו אדות אחב״י בידי שודדים ועל זה מאד לבו עליו דוי.

„דאגה בלב איש ישחנה, ודבר טוב ישמחנה.“ (משלי י״ב כ״ה) אמר החכם מכל אדם.

דאגותי ודאבוני רוחי אינם נוגעים אל עצמי ובשרי. מקרי הימים שכבר חלפו, ומפעלות עמי הגדולים והנכבדים אשר לא יסוף זכרם מלב יושבי חלד כימי השמים על הארץ, המה ימלאו את כל נפשי ובם כל מעיני. מחשבות לבי משוטטות על כל המקומות אשר שם יחנו בני ישראל ״ מפוזרים ומפורדים בכל ארצות החלד ואשר לא נודעו עקבותם לנו עד היום. מטרתי היא לבקש את אחי האובדים במקומות הנשכחים מני רגל, אשר לפעמים איש את אחיו לא ידעו ואוכלים לחם עצבים אשר אכלו אבותיהם בארצות מצרים ובבל בימי ענים ומרודיהם טבולים בדמעות עיניהם וגם בדם לבביהם, וחפץ לבבי לדבר על לבם לנחמם מיגונם ולהאיר להם את דרכם הנסתרה בעמוד אש דתנו הקדושה והנשגבה; העליון אשר לפניו כל מצפוני לבב איש גלוים וידועים, יודע מחשבותי, ושום דבר הטמון בקרב לבי לא נכחד ממנו. הוא ינחני על דרכי, הוא יאמץ את לבבי לגמור בעדי את פעלי אשר החילותי. הוא יעיר ויעורר את לבות אחי היקרים להיות לי לעזר בהוצאת מחשבתי אל הפועל: לשוב ללכת עוד הפעם לבקש את אחי האובדים במקומות ההם אשר שם הראו אבותינו הראשונים מפעלי כבודם כי רב הוא. הוא בימין צדקו יתמכני עלי דרכי מארצות המערב אשר שם אחב״י יחיו בשלוה והשקט וכל יקר תראה עינם, כל יופי כל הוד כל נשגב בקודש, אל ארצות המזרח אשר שם יחיו בעוני בחוסר כל, באין דעת ותבונה. בבקשה זאת אסב פני אל חכמי לב יקרי רוח, ואסיים בדברי החכם מכל אדם: תוחלת ממושכה מחלה לב. בכל עצב יהיה מותר ודבר שפתים אך למחסור [משלי י״ד כ״ב].

כו.

היהודים בארץ פרס.

שובי מבומביי למאסקאט דרך היס. סכנת הדרך. מאסקאט

בירח מערץ בשנת 1850 שמתי לדרך פעמי על אניה ערבית. הרוח נשב בחזקה, אך בכל זאת לא דרוש היה לחפץ הנסיעה. שבעים נוסעים ״ אחרים מארצות שונות היו על האניה הזאת וכלנו קוינו לבוא בשלום בלי כל פגע למחוז חפצנו. אבל שוא מחשבות גבר. ראינו לעינים ולא ללבב רב־החובל הנבער מדעת. בלילה השלישי אחרי עזבנו את היבשה נרדם ״ תופש-המשוט, והאניה הטתה מני דרכה בלב ים, ״ וביום השמיני נודע לנו כי דרכנו נסתרה. שלשה ימים עברו לנו בפחד ורעדה על כי נטו אשורינו מדרך הנכונה. ואשלח את האיש הסר למשמעתי ואשר היה גם למליץ לי, אל רב החובל לשמוע מה בפיו אודות מצבנו הרע. רב החובל

החובל קדם פניו בחרפות וגדופים, וזה עוד הגדיל הפחד בלבנו. אח"כ ראינו מרחוק איזה דבר אשר חשבתיו ללהקת צפרים עפות וע"כ קוינו כי קרובים אנחנו אל היבשה; אבל כאשר הקרבנו לבוא ראינו היותם קבוצת דגים מעופפים, אות נכון ולא יכזב כי הרחקנו נדוד מארץ יבשה. כל תקותנו היתה בתופש-המשוט אשר היה איש בא בימים וחובל בעל נסיון אשר הזקין עלי ארחות ימים, ודרשנוהו להוציאנו ממצוקותינו, ואנחנו כלנו הלכנו אל רב החובל, ובקשנוהו פה אחד לתת משרת הנהגת האניה בידי תופש-המשוט היודע מוצאות ומבואות המקומות האלה יותר ממנו. רב החובל נדרש לחפצנו. אוצר לחמנו ומקוה מימינו החלו להתמעט ומיום ליום נגרע חלקנו בלחם ומים. במצב כזה נשארנו עד יום שמונה עשר. בעצם היום ההוא תם הלחם והמים מכלינו. בצר לנו נסינו לנקות מי הים למען יהיו ראויים לשתיה, וזה יעשה על זה האופן: לוקחים כלי, הנקרא בלשונם טאנזא העשוי ממין עפר ידוע ופיו סתום ומטבילים אותו במי הים. טבע הכלי הזה לשאוב אל תוכו ממי הים, ואחרי אשר ימשכוהו מתחילים המים לצאת דרך דופניו טפות טפות, וחלקי המים המלוחים ישארו בתוכו, והמים היוצאים ראוים לשתיה. ביום התשע עשרה עלה רב החובל בעצמו על ראש התורן ויתבונן דרך כלי-מגריל-ההבטה על אופק השמים. אחרי אשר התבונן בהגות-לב במשך שתי שעות ומחצה, ירד משם בלב נדכה ופניו חורו. בערב התחיל להתבונן על אופק השמים מחדש, ויראה מרחוק קו ממראה ידוע על הים הגדול. האם היה מראה היבשה, או אחד ממחזות הים המתעים לפעמים את עיני הנוסעים החוצים מני דרך בעברם ארחות ים, ואשר יבואו לרגלם לפעמים לידי סכנה רבה?

עיף ויגע בנפש מרה ירדתי להנפש אל ירכתי הספינה, ואת משרתי עזבתי על היציע מלמעלה, וטרם ירדתי התרומם גל גדול ויפילהו ארצה, ואקרא לו לאמר: העברך יין כי לא תוכל לעמוד על רגליך? נסה נא בנפשך ענה ואמר לי ותראה אם לא יצרו צעדיך גם אתה! חיש מהרתי לעלות וברגע זה בא לקראתי גל גדול ונורא והשליכני על פני בחוקת היד. אמרתי נגזרתי, אך אחרי רגעים אחדים שבה רוחי בקרבי. מפרשי האניה נקרעו, תורנה הגדול התפוצץ לרסיסים והיציע מלמעלה נמלא מים על פני כלו. הים היה הולך וסוער בשוא גליו אשר המו חמרו, והאניה תחוג תנוע, תעל ותרד במהירות נוראה, ונפש כלנו כרעה תתמוגג. תהום רובצת תחת רגזה לקראתנו לקבור אותנו חיים. אמרנו אבדנו! ברגע זה כרעו כל אנשי האניה על ברכיהם להפקיד רוחם לאל עליון אשר בידו נפשות החיים והמתים, המרגיז ארץ ומפוצץ עמוריה, האומר לים הריטה פעמיך למשואות עוברי אורחותיך ואשר גם קורא לגליו לאמר עד פה תבואו ולא הלאה! זאת היתה בליל הראשון לחג הפסח. אחרי שפכי שיחי ליושב שמים קמה סערת נפשי לרממה, וארד אל חדרי לנוח מעט. הסער היה הולך וחזק עד חצות הלילה ואח"כ הרגיע מעט מעט עד אשר שב למנוחתו. כאיר הבוקר נתאספנו כלנו על היציע מלמעלה, ועל המלטנו מהסכנה הגדולה אשר רחפה על ראשנו היינו שמחים. עתה החל הרעב להציקנו. לאחד מאנשי האניה נודע על פי מקרה כי עוד נמצא ת"י רב החובל אוצר קטן מלא שקדים, ואותם דרש דרשנו ממנו לתתם לנו. ויען רב החובל ויאמר כי השקדים האלה יהיו לאכלה לחובלי האניה למען לא תרפינה ידיהם מעבודה ואבדה כל תקוה לנו. ואף כי היה הצרק אתו ברבר זה, בכל זאת נתנו חתיתנו על ראש החובל, [כי גוענו ברעב] והכרחנוהו לתת לנו את השקדים והשבנו נפשנו למצער על ידם, אבל אחרי אכלנו לשוננו דבק לחכנו מצמא

ויגדל

ויגדל הכאב מאד. רב החובל עלה עוד הפעם על ראש התורן, ואחרי רגעים אחדים קרא: יבשה! לקול הקריאה גדלה חדוה לבנו עד מאד, וחתרנו להתקרב אל היבשה וביום העשרים ושנים נראו לעינינו רוכסי ההרים הרמים הנקראים „דיעבעל דאהודקי" אשר נראו גם בערב יום העבר אבל רב החובל לא הכירם. משפת הים ראינו אניות קטנות באורח אלינו ופחד ורחב לבבנו. והנה קול גדול קורא לנו מרחוק: סאלעם אלייקים! [שלום עליכם] ובששון וגיל קראנו פה אחד: עליכם שלום! חיש קרבנו אל החוף, והיינו אז אך במרחק שש פרסאות מעיר מאַסקאט מטרת נסיעתנו. הן אמנם נמלטנו, אך היינו עיפים ורעבים ונפשנו שחה עד מות. חיש שלחתי את משרתי עם כתבי העודותי למסרם אל ציר ממלכת בריטניא וגם צויתיו לקנות מחיה עבורי. אחרי עבור שעה אחת הקריבה ספינה קטנה אלינו ונם דגל בריטניא פרוש עליה, ובתוכה היו אנשי הציר הבריטאני אשר באו אלי במצות אדונם להביאני אל ביתו. נשתוממתי מאד על הכבוד הזה הנעשה לי. ומה גדלה חדותי בבואי אליו לדעת כי הציר הוא אחד מאחי בני אמונתי. שמו הוא האזי יחזקאל הי"ו מעיר בגדד וזה כאחד עשרה שנה אשר הוא בפקודה הזאת, ממלא מקום חותנו השוע ראובן הי"ו. האיש הזה הוא היהודי האחד בעיר מאסקאט מלבד עבריו השחורים אשר הביאם במסורת בריח דת אלהי ישראל. בעיר ההיא נמצא בית הכנסת בנוי להתלפיות, ובו איזה ספרי תורות ובחצר הבית נמצא מקום רחצה לנשים. לפני איזה שנות מאות, היתה יד ד' לרעה ביהודי מאסקאט לכלות את רובם בדבר והנשארים עזבו את העיר. גם בקרתי את בית"ק הישן ליהודים שם אשר סביביו נטעו אהלי הערביים, גם מצאתי שם כמה יהודים מהערים אשר סביבותיה העושים שם מסחר וקנין. תושבי העיר אוהבים מאד את היהודים וקוראים אותם: וואלאד-סארא [בני שרה].

מלפנים היתה עיר מאסקאט תחת ממשלת הפורטוגיזים אשר עשאוה לעיר בצורה, ואחרי כן כבשוה האביסינים. ועתה עומדת תחת משרת אומאם אחד, והבריטאנים בתומכי ידיו. העיר הזאת היא עיר־רוכלת היותר גדולה בארץ ערב, וביחוד יגדל שם מסחר הפנינים בידי הבי-דונאים [בערואינען]. העיר רחבת ידים רק לא מטוהרה ועומדת לרגלי הרים גבוהים המקיפים אותה מכל עבריה. מספר תושביה לערך ששים אלף נפש אדם. אוירה איננו בריא מסבת המון רב דגים מתים המושלכים ברחובותיה.

כז.

הנסיעה מִמַּאסְקַאט לְאַבָּעשור.

שנטי יהודים נמדנר ערב. נְגִדְד מַנְסִי. לימוֹק. מַנְיַנְשור.

אחרי מנוחת שלש שבועות נסעתי משם דרך הים לבא לעיר אבעשור. אבל ביום השלישי לנסיעתנו הוכרחנו לפרוש נס ולעבור לאורך חוף ארמוצד, ורוח גדול וחזק השליך את האניה על חלמיש צורים ותשבר המים׳ החלו לבוא באניה לרוב, וכל אחד מבני האניה חשב מחשבות׳ להמלט ׳על נפשו ונקפוץ כולנו אל הספינה הקטנה האחת הקשורה לאניה הגדולה. אבל הספינה הקטנה רבצה תחת משאה ונתהפכה על פניה. כמה ממנו מלטו חיתם בעזר ארבות ידם אשר חצו המים וישחו ליבשה, ורבים ירדו במצולות׳ כאבן. כל הסחורות ומיני מאכל נשארו על האניה.

באין

באין מחיה וכלא הון שככנו על החוף, ולפנינו מעבר אחד לשון ים פרס ומעבר השני המדבר הגדול והנורא. על המקום אשר נמלטנו עליו, בין „מאסקאט" ובין „בענדער אבאססי" עמדה מלפנים עיר גדולה ועתה נשארו ממנה אך משואות חרבותיה. בחפירות בין ההרים מצאנו מי נשמים לרוח צמאוננו, אמנם לרעב לא מצאנו ארוכה. בעוד אשר התעסקו חובלי האניה לתקנה ולרפא שבריה, עברנו בכל המקום לבקש מחיה לנפשנו אבל לא מצאנו מאומה מלבד איזה צמחים ופטריות אשר החיונו שלשה ימים עד אשר נתקנה האניה ונעבור בה לדרכנו. ובעזר ד' באנו בשלום למחוז חפצנו „בענדער אבאססי" אחרי שלשה ימים ושם נתעכבנו ימים אחדים להשלים כל מחסורנו.

מעיר בענדער והלאה השתרע ארץ ברוכה פוריה וענפה עד לגבול פרס. מעבר השני ללשון ים פרס בטבור ארץ ערב ימשך המדבר הגדול עד „ארען, מערינא ומעקקא." הנוסעים אשר בקרו את עיר מחמד נביאם מספרים, כי מצאו על דרכם ששה עשר שבטי עמים שונים וארבעה מהם נקראים בשם „איהוד חייבאר" [יהודי חבור], שם אשר יפיל אימתה ופחד בלבות הערביים. וכולם מאמינים בדת משה וישראל. הדבר הזה הוגד לי גם מפי בני עמי בעיר בגדד. שבטי ישראל הנזכרים יש להם, לפי המסופר, ממשלה מיוחדת, וכיתר יושבי המדבר גם הם שוללים ובוזזים את ארחות הנוסעים[1]). לא רחוק מבענדער אבאססי נמצא אי „ריין" הנודע ע"י צדת הפנינים אשר שם, ומעט רחוק משם עומדת עיר „לינוא" תחת ממשלת שייק אחד אשר ימשול בה כחפצו, גם יטבע מטבעות הנקחים בארצו הקטנה המיושבת מערביים. אצל לינוא תעמודנה האניות לקנות שם לחם ומזון, וזולת זה אין כל דבר בעיר.

במרחק שלשה ימים משם יתחיל גבול ארץ פרס. שם נשברה אניתנו ביום סופה וסערה. רב החובל אשר פחד מהשודדים האורבים בדרך הביא דברו לפני ראש שומרי הגבול ויתן לו מנחה ודרש ממנו להגן בעדנו, וגם השיג כל חפצנו, ואח"כ מכרו לנו מיני מזון ומחיה.

אחרי אשר נחזקו כדקי האניה עברנו הלאה ונבוא לעיר אבושיר אחרי מהלך שני ימים. שם מצאתי לערך שבעים משפחות מב"י אשר אינם נאנחים כ"כ תחת סבלות עול הפרסיים כיתר אחיהם בפנים הארץ. הטובה הזאת להם מידי ציר ממשלת בריטניא היושב בעיר הזאת ועומד לימינם להקל עולם למצער. גם עמדי היטיב הציר הזה מאד, כי היו בידי כתבי תעודות אליו מאנשי שלומו, והוא המליץ עבורי אל הממלא מקומו בעיר שיראץ, ובעצמו וכבודו עשה חוזה את ראש חברת הנוסעים אודות נסיעתי וגם את ערובתו לקח מידו להביאני בשלום אל מחוז חפצי. העיר אבעשור עומדת על גבנוני הר אחד בלשון ים פרס ומוקפת חומה עתיקה. סחר העיר גדול

---

[1]) הנוסע המפורסם ד"ר פינטערמאן מעיר בערלין הגיד לי כי גם הוא בנסיעתו זאת מפי רופא אחד על דברת היהודים ההם, ולפי דברו המה יהודים נאמנים לגמרי אך לפיכך יודעים מהתלמוד מלומה. המכס הזה אמר לי כי אמר תשקה בפעמו אשר ימלא ליש לחקור ולדרוש אחר פרטי כל ענייני השבטים ההם בשבר הם שם. ומקום שבתם הוא במדתק שניש יעבר יום מעיר דשערקה על הדרך העולה לוינקקק. לפי דברי הרופא הנזכר היה להם במקום אשר נקרם קרבנים אלף קוהלים. סמוך להם יושבים בני היקם, (שבט יעדבי אחד). — גם בנימין מטולילא בספרו המסעות בד' 71 — 72 ידבר משבטי ישראל ההם, ולפי דעתו המה משבטי ראובן גד וחצי שבט המנשי. גם המכס ריטטינג מדבר בספרו לודוסם עפ"י ידיעות שונות. תקותנו תוקם בנסיעתנו השניה בדעות ד' את דרכנו לנקר את אחינו אלה, ולדעת פרטי ענייניהם.

גדול מאד גם תבאנה שם אניות־הקטור מבאמביי שתי פעמים בשנה טעונות מיני מסחר שונים למכרם אל יושבי ארץ פרס פנימה.

כח.

הנסיעה לעיר שיראז דרך המדבר.

טרם שמתי לדרך פעמי לבשתי בגדי איירופא, ומשרתי היה לבוש כמנהג יושבי קעלכלא. ואחרי אשר שמתי בד' מבטחי הלכתי לדרכי דרך מקומות שם ישבו עמים פראים חבר-שודדים, אך ד' היה בעזרתנו ובכל פעם בנפול השודדים עלינו היתה ידנו על העליונה. אני בעצמי הייתי פעמים רבות בסכנות עצומות ונמלטתי רק על ידי ראש ארחת הנוסעים אשר ערב ערובה בעדי כמובא למעלה. בכל יום ויום כאור הבוקר השכמתי לשפוך שיחי לד' טרם נעתקו כפות רגלי הנוסעים ללכת לדרכם. ויהי היום בעיר אשר הנחתי את התפילין על זרועי, ודמיתי כי אין רואה, ופתאום שמעתי אחרי קול קורא בחרי אף: איש יהודי נמצא בתוכנו! הסבותי פני והנה איש ערבי שמני למטרה לקנה רובה אשר בידו, וגם ירה ירה עלי אך בחסד עליון הכדור עבר מטרתו ממני והלאה. ראש הנוסעים אשר מהר לקראתנו בלויית נוסעים אחרים גזל בחוקה את קנה הרובה מיד הערבי אשר נתן בקולו [הערבי] קול עז לאמר: איכה ירהב איש יהודי בנפשו לטמא את מחננו! איככה ידעת כי יהודי הוא, שאלו הראש, הלא ראיתיו מתפלל בתפילין! ענהו הערבי ופני הראש חורו כשלג, ויאמר לו: לפי דעתי שגית ברואה, אמנם יהי איך שיהי' יהודי או מחמודי, אני חייבתי את ראשי עבורו להביאו בשלום אל בית הציר הבריטני בעיר שיראז, וכל הנוגע בו לרעה כנוגע בבבת עיני! דברי הראש האלה הכו שורש בלב הערביים ואיש לא הויר עוד לעשות עמי רעה.

אחרי עבור שני ימים מעת המקרה הנזכר עברנו במסלות צרות מאד בין סלעי צורים גדולים ורמים. היום רד והלילה פרש צלצל כנפיו על פני כל היקום, והנה פתאום שמענו קול קנה רובה, המון שודדים התנפלו עלינו מפנים ואחור, ותוצאות המסלות באו במשמר מידי השודדים ואין דרך לפנות ימין או שמאל. ותפרוץ מלחמה כבדה, ומצב מקום המלחמה עוד הגדיל המהומה והמבוכה, ונלחם כל הלילה עד בא השמש. אז ראינו כי בראש חברתנו לחמו נוסעים אחרים בעדנו אשר באו בדרכנו, אבל מאחור עוד עמדו השודדים וילחמו בכל עוז. תמוכים בידי העזרים החדשים חדשנו המלחמה בחוקת היד עד אשר צלחה לנו להנים את השודדים ואחרי כן עלינו על הר-סלעים דרך שביל פתוח, ואחרי עבור שני ימים באנו למקום מיושב מבני אדם בכפר ארץ ברוכה פוריה וענפה. בלוית משרתי התרחקתי מארחת הנוסעים בלא ראות כי שני פרסיים הולכים אחרינו ועל שרשי רגלינו התחקו. היום פנה וארחת הנוסעים נעלמה מעיני, ופניתי רגלי ללכת אל אחד הכפרים אשר נראה מקרוב, ואז ראיתי את שני הפרסיים אשר הלכו אחרינו והתבוננתי כי רעה בלבבם. אני הגדתי מראש כי לא ידעתי לשון פרסי, ומשרתי ידע אותה היטיב, ונשמע שניהם משוחחים להתנפל עלינו באשון הלילה, להמיתנו ולשלול קנינינו. למען המלט מפח יקוש לרגלינו הפצרתי בשני האנשים ההם לשתות ממשקה יין שרוף אשר היה בצלחתי. נתתי את הצלחת בידי משרתי אשר שאלם בלשון עלגים לאמר: היש את נפשכם לשתות מן המשקה הזאת המשמחת לבב אנוש? ויען אחר מהשודדים

ויאמר למשנהו, הלא נשתה ונאמץ לבבנו להוציא מחשבתנו לפעלה, ויקחו את הצלחת ויריקוה עד היסוד בה. פתאום שמעתי אחרי קול שעטת פרסי סוסי הנוסעים אשר הקריבו לבוא עדינו, ואמרתי: ברוך ד׳ אשר שלח ישועתו במועדה ובזמנה, ובקול גדול קראנו לעזרה. הפרסיים בראותם כי הופרה עצתם שלחו רסני סוסיהם חפשי וברחו בחפזון גדול.

למחרת היום ההוא באנו בשלום לעיר שיראץ, והובאתי אל בית ציר הבריטאני [איש פרסי] אשר קבלני בסבר פנים יפות.

כא.

שיראץ. המצב הרע של היהודים שמה.

לפני עשרים שנה חיו בעיר הזאת, אשר היתה לפנים לגאון ולתפארת, שלשת אלפים יהודים [1]). אך מפני התלאות הרבות והצרות אשר עברו עליהם לפני ימים לא כבירים, נאלצו שני אלפים וחמש מאות מהם לקבל עליהם דת מחמדית, רבים ממשפחות ההנה עודם שומרים דת אבותיהם בלבביהם, ובסתר ימולו בשר בניהם. ט׳ בתי כנסיות ליהודים הנמצאים עוד בעיר הזאת יעידו ויגידו על רוב העם וגדולתו בימים שכבר עברו, ולעת הזאת כלם נעזבים ושוממים מאין איש. מבטא היהודים שם בשפת עברית דומה למבטא יהודי אשכנז. בבואי העירה מצאתי תושביה במהומה ומבוכה גדולה לרגלי חליפת הממשלה בטעהראן קרית ממלכת פרס, איש נלחם ברעהו בראש כל חוצות מבוקר עד הערב ורק הלילה הקים הסערה לדממה. הציר הבריטאני אשר אספני אל ביתו ביום הרעש הזה שלחני בלוית אנשי מלחמה לבקר את נשיא היהודים הרב מולאה ישראל שליט״א. הרב הזה איש זקן נכבד מאד קבלני בכל אותות אהבה ויקר ומעון נתן לי, לפי מנהג בני קדם, בבית בנו כהר״ר יצחק. חיש כאשר נודע ביאתי לאחי ב״י הגרים שמה באו כל נכבדי העדה לראות פני. מצאת השמש על הארץ עד פנות היום דפקו על דלת ביתי לשאול עצתי בדבר ענינים שונים. וכל מוצא פי קדוש היה להם כאשר ישאל איש באורים. ויהי היום, ותבאנה לביתי נשים רבות מכוסות בצעיפים לבנים. מידעי כי לא נתן הרשיון לבנות ישראל להתכסות רק בצעיפים שחורים להבדל מיתר בנות עם הארץ ע״כ פחד לבבי למראה הנשים ההנה באמרי: אולי תואנה הוא מן המורדים ולקחת נפשי זממו. אך חיש הוגד לי כי לשוא פחדתי פחד, בהיות הנשים ההנה מאלה משפחות מב״י אשר המירו דתם מיראה, ובסתר לבם עוד לא נשתה אמונתם בדת אבותיהם. הנשים הבאות הסירו צעיפיהן מעל פניהן, ותנשקנה אותי על ידי ומצחי. על שאלתי מדוע עזבו דת אבותיהם, ענוני כדברים האלה: אחינו פה יודעים וד׳ הוא יודע סבת הדבר הזה, מי כמוהם יודע גודל שברנו ותלאותינו אז; מפני חמת המציק אשר דמה לקחת נפשנו עשינו זאת למראה עין וד׳ הרואה לבב יודע מסתרינו, ותבכינה מרה בדברן כזאת. מאד נכמרו רחמי לדברים האלה ואען ואומר להן: הנחמנה בנותי בד׳ אלהי אבותיכן השוכן במשכיות לבבכן והוא ישלח לכן עזרתו מקודש. אולי יתן ד׳ בלב מלכי איירופא, כי מלכי חסד הם, וישראל ישכון לבטח תחת שבט ממשלתם, למשוך חוט חסדם גם עליכם אחי האומללים הנה לעורר את לב מושל ארצכם להסיר עול סובלו

---

1) בכימין מטוליטלא בספרו צד 82 יגיד לנו כי בימיו היו שם עשרת אלפים יהודים.

סובלו מעל צואריכם לחרׂ לכם הרשיון לעבוד את אלהי אבותיכם בלי פחד וערדה לעין השמש. ביום המחרׂ בא ראש המורדים אל הנשיא להכביד אכפו עליו בשלום מם חרש. וכאשר התבונן אלי [בהיותי בבית הנשיא אז] שאל: מי אני, ויענהו הנשיא לאמר: האיש הזה הוא חכם מבית-אל-מקדש [ירושלים] אך יצאו הדברים האלה מפיו, ויפן אלי ראש המורדים ויאמר: ידעתי כי שאר רוח חכמה ודעׂת נתן ד׳ בלב חכמי ירושלים, וביחר שאת יורעים המה להכין קמיעות עושי נפלאות, ע״כ אשאלך להכין לי קמיע אשר תגן בעדי ביום קרב ומלחמה. אמרתי בלבי אשר אין טוב לי כי אם להדרש לחפצו, והכטחתיו להקים דברו ביום המחרׂ. מוצא שפתי שמרתי, ולקחתי חתיכת קלף מרובעת וכתבתי עליה שמות עשרת בני המן ותפרתי אותה, ונתתיה אל האיש, אבל אמרתי לו, כי רק באופן זה תועיל לו הקמיע הואׂ אם יאמץ את רוחו ולבבו לא ירך מפני קשת דרוכה וכובר המלחמה. אחרי עבור שני ימים ערך האיש בראש המורדים מלחמה רבה נגד צבאות חיל הממשלה ויגבר עליהם וינצחם. אז יד האמונה חוקה עליו כי בכח הקמיע גברה ידו על שונאיו, ויעביר קול כי איש מופת אני, ויביא לי מתנות, וכבוד גדול נעשה לי עקב הדבר הזה.

לפני ירחים אחדים טרם בואי לעיר הואׂ קצף שר העיר על נשיא היהודים אשר היה אז, הרב מולאה אליהו נ״י ויתנהו לבית הסוהר וידרוש מבני העדה הון רב כופר נפשו, ואחרי אשר לא יוכלו בני העדה הפיק חפצו, חפץ השר לתת חופשה לו באופן אם ימיר דתו. ויענהו הרב כי דרש הוא לחפצו אך זמן יתן לו להכין עצמו לזה. ויעש כאשר אמר. אחרי עבור הזמן השיב הרב כי שב ונחם על דבריו לעזוב דתו אשר היתה שעשועיו כל ימי חייו. ויקצוף השר מאד וחמתו בערה בו, ויצו להכותו חמש מאות מכות על כפות רגליו ולהשליכו אל בור עמוק בבית הכלא. כמשפט הזה נעשה אל האומלל ארבעה ימים רצופים, והוכח במכאובים נוראים בשכבו על פניו כמרׂ, ובלא ספק נפל שדוד לרגלי האכזריות הזאת לולי פרצה אז מרידה גדולה בעיר והמורדים מהרו לפתוח את דלתות כל בתי האסורים ויוציאו לחפשי גם את הנדכא הזה וימלט בעור שניו וכל הונו וקנינו נפלו לשלל ביד שר העיר, וילך לעיר בגדד ושם נודעתי אליו.

עוד מקרה אחר אספרה לאות על מצב אחב״י שמה כי ברע הוא. פרסי אחד חשקה נפשו בבת איש ישראל, נערה יפרׂ תואר מאד. ויהי כדברו אליה יום יום ולא שמעה לו להיות עמו הסיתה להמיר דתו ויקחנה לו לאשה, ותען לו הבתולה ותאמר: אבותי ירדו ביגון שאולה אם אעשה כדבר הרע הזה. אתם ערים קרא הפרסי אל הנצבים עליו כי יש את נפשה לבא בברית דתנו! לשוא צעקה הנערה כי שקר ענה בה. וימהר הפרסי להגיד דבריו אל הכומר הראשי בעיר, ויעד עדים כי כנים דבריו. וישלח הכהן מלאכים אל אבות הנערה אשר לקחוה בחוקה אחרי אשר הכו את אבותיה מכות חררי בטן ויביאוה לפני הכהן וישימו אותה במשמר. ותשאל הנערה לעזוב לה לצאת החוצה לשאוף רוח צח בערב היום וכאשר נדרשו לבקשתה קפצה ממקום גבוה על רצפרׂ אבנים ותרץ את ראשה ותמת. הפרסיים בחרות אפם בה בראותם הדבר אשר הסב מחתה כלו כל חמתם בגויית הנערה בשצף קצף ובאכזריות נוראה מאין לספר. ואחרי כן נתחוררׂ לנתחים וישליכום בראש כל חוצות. אבל בעוד לילה שמו היהודים את נפשם בכפם ויאספו את חלקי הגויה ויקברום בקבר ישראל.

העיר

העיר ההיא [שיראץ] היתה לפנים בנויה לתלפיות. בנינים מפוארים רחובות מרוחות בתי רחצה וגנות ופרדסים נמצאו בה לגאון ותפארת, אך רעש הארץ הרסה עד היסוד בה. אדמת הארץ בסביבותיה פוריה וענפה, שם גדלים עצי ענבים גדולים וטובים, גם מן צמח הנקרא טומבאקו אשר עמי הארץ יעשנוהו בכלי מקטרות מוכנים לזה כמין עלים מרורים [טאבאק] שלנו.

ל.

איספאהן.

מקרים בדרך. ביאתי לאיספהאן. השר איסמאל (ישמעאל).

בעיר שיראץ נתעכבתי שלשה שבועות ואז עברתי ללכת לעיר איספאהאן. ציר הבריטני היטיב לי בחסדו לשלחני בחברת נוסעים אשר היה מספרם כאלפים נפש ההלכו גם כן לעיר הנזכרת הרחוקה משם מהלך עשרים ושנים יום והדרך מלאה סכנות רבות.[1]) לפי עצת הציר הגדתי כי רופא אנכי, גם לבשתי בגדי אנשי איירופא. ויהי ביום השלישי לנסיעתנו הגיחו עלינו המון שודדים אשר לחמני וגם יכולנו להם. לא ארכה העת והוכרחתי להראות אותותי מחכמת הרפואה אשר לקחתי לי בערמה. שלשה סוחרים מנכבדי הנוסעים נחלו מאד. בטוח בחסד רופא כל בשר הפלאתי לעשות בסמי הרפואות אשר באמתחתי להשיבם לאיתנם. על האופן הזה רכשתי לי אהבת שלשת האנשים ההם אשר עמדו לימיני בעת צרה ומצוקה כאשר אספר במרוצת דברי.

למען הגן בעדי מחום השמש הלוהט בחרבוני קיץ, קניתי לי בעיר באמביי מחסה-משמש [זאנענשירם] מעשת ידי חושב עד להפליא ולרגלי המחסה-משמש באתי בסכנת־נפש שתי פעמים על דרכי. ויהי היום בעת חום השמש הגדול מאד מרבה להכיל פרשתי את המחסה-משמש להיות לצל מעל לראשי, פתאום שמעתי מאחרי קול קנה רבה וכדור מות נגע בכנף מעילי. לא ידעתי כי בארץ פרס לא נתן רשות לאיש נכר לשאת מחסה־משמש. איש פרסי ירה עלי, ותהי מהומה גדולה בין הנוסעים לדבר הזה ובעמל רב צלחה בידי ראש החבורה להשקיט הסערה. פרסי אחר דרש ממני למכור לו את המחסה־משמש, ואחרי אשר מנעתי ממנו את חפצו קפץ ונשבע לקחת את נפשי, והמתיק סוד יחד את מרעיו להמיתני בעוד לילה, אך ד׳ בחסדו ושלשת אוהבי אשר העליתי ארוכה למחלתם הצילוני מידי המות, כי נודע להם עצת משנאי והפרו עצתם, כי לא העלימו עיניהם ממני. בלילה אחד בקשני אחד מאוהבי לטעת אהלי אצל אהלו, ואני בידעי מחשבת החורשים עלי רעה נדרשתי לבקשתו. ויהי בחצי הלילה בא אלי אחד מאנשי בלאט וחרב פיפיות בידו להמיתני, אך אוהבי אשר עמד על המשמר אחז בזרועו ומנעהו מבוא בדמים. הרוצח הזה בקש ממני לסלוח לו על חטאתו והבטיח לבלי לחרוש עוד עלי רעה, ובכל זאת נסה עוד איזה פעמים בלילה ההוא להפיק זממו הרע, ובכל פעם אוהבי הנאמנים הצילוני מידו — ועוד טובה אחרת צמחה לי מעצת הציר הבריטאני משיראץ להגיד כי

---

[1]) בנימין מטוליטלא (צד 82) יאמר כי משיראץ לאיספאהאן רק מהלך ארבעה ימים. לא ידעתי איזה הדרך עבר הוא לשם. כי אף אם ימהרו הנוסעים בדרכם לא יבאו למחוז חפצם טרם עבור חמשה עשר או שמונה עשר יום לכל הפחות.

כי רופא אני, כי בכל מקום אשר עברנו מהרו כל שבטי העמים השונים לקדם פני בלחם ובמזון ואהבת שלשת האנשים הנזכרים הגינו בעדי מכל רעה וצרה.

במשך ארבעה ימים רצופים עברנו דרך מקומות המלאים חרבות עתיקות מעירות רבות: תוי-זכרון זעם ד' הם הדבר והחרב אשר השמו ערים נושבות וישימון ״ למעי מפלה. בעוד היינו רחוקים ממחוז חפצנו ״ רק מהלך שני ימים התנפלו עלינו שודדים במספר שני אלפים, אבל בהיותנו לא רחוקים ממקום מושב יכולנו להמלט על נפשנו. יום אחד וחצי לחמנו אתם, ותקותנו כמעט עזבתנו, ונשלח מלאכים לעיר איספאהן להיות לנו מעיר לעזור, וגם צלחה בידי המלאכים להבקיע אל העיר. ביום השלישי באו צבאות חיל לעזרתנו, והשודדים מהרו וינוסו, אחרי עזבם בידנו המון מוכים ופצועים במלחמה. במרחק שלש שעות מן העיר התנפלו עוד הפעם עלינו וקול קני- הרבה נשמע בעיר וימהרו התושבים לצאת לעזרתנו. למחרת היום ההוא ״ באנו לעיר איספאהאן. חיש אחרי בואנו הלכתי לראות את פני ציר ממשלת בריטניא אשר קבלני בסבר פנים יפות, ואח״כ הלכתי לבקר את אחב״י בעיר הזאת והתפלאו כלם על אשר יצאתי בשלום מן סכנות הדרך ההיא.

איספאהאן היא העיר היותר גדולה בממלכת פרס, ועט כל מושך בשבט סופר ילא מהביע כל הדר ופאר המקומות אשר סביבותיה. שם מצאתי לערך ארבע מאות [1]) משפחות מאחב״י, ויש להם שלשה בתי כנסיות ושמונה חכמים.

בהיותי בעיר נתכבדתי להכיר את שר הממשלה איסמאעל, איש יהודי מלדה ומבטן אשר עפ״י מקרים נפלאים צלחה לו לעלות על במתי הגדולה ״ והכבוד. שמו בעברית הוא יקותיאל. והכבוד הגדול נעשה לי לבקרו בהיכלו בלוית אחיו יוסף ומדרכי ואביהם כה״רר אגא באבי נ״י האיש הזה הנכבד בגדולת המשרה והיקר בתכונת נפשו הנעלות שוה לספר אל הקוראים קורות ימי חייו הנכבדות בקצרה כפי אשר הוגד לי מפי אחיו הנזכרים, וערובתי הנני נותן כי כנים המה.

לפני שלשים שנה, איש עברי עני עושה מלאכה באבנים יקרות היה בעיר איספאהאן. שם האיש הזה הוא „אגא באבי" ויהיו לו שלשה בנים. אחד מבניו הנקרא יקותיאל, עשה לו שם ע״י כשרונותיו בחכמת המחול [טאנצקונסט] וישא חן וחסד בעיני גדולי העיר, וככה אהבוהו ״ עד אשר אהבתם אותו השכיחה מלבם כי מבני העברים הוא [שנואי נפש הפרסיים]. ויהי היום ויעשו תושבי העיר משתה גדול לכביד המלך ושריו, וגם יקותיאל המהיר במלאכתו נקרא אל המשתה להראות לנכבדי הקרואים את פלאי מעשיו במחולת המחנים. ברקור הנער סחרחר בנעימים לעונג עין כל רואה, הרהיב בנפשו עוז לנשק את יד המלך בעברו על פניו במרוצה נפלאה. המלך בהתפלאו על כשרונות הנער לא בלבד אשר לא קצף על עוז פניו, כי גם משך לו חסדו ויקחהו אל היכלו, וכל עמל אבי הנער לא הועיל לו למנעו מהתיצב לפני המלך.

ויגדל הנער בחצר המלך אשר גדלה אהבתו אליו מיום ליום בראותו תכונות נפשו כי יקרות הנה וכי רק זך וישר מפעלו. חבל בנעימים אשר נפל לו בארמון מלך ושרים, ״ לא השכיח מלב הנער את עמו ובית אביו, וימים רבים לא נשתה אמונתו בדת אבותיו. בן המלך היה בן־חברתו בימי

---

1) בנימין מטוליטלא בספרו יספר כי בימיו היו בעיר הזאת חמשה עשר אלף יהודים.

בימי נעוריו אז, ויחדיו השתעשעו בכל תענוגי הילדים. ויהי היום ויסיתהו בן גילו לאכול אתו מבשר אסור. מהיום ההוא והלאה רפפו עמודי אמונתו על יד על יד עד בזמן לא ארוך המיר את דתו דת משה וישראל.

ויהי היום ומרידה פרצה במעשך, וימהר המלך לצאת בראש צבאיו ובחברת ידידו ועבדו הצעיר יקותיאל אשר נקרא אז ישמעאל להשקיט המהומה. ותבוא העיר מעשעד במצור, אבל התושבים עמדו על משמרתם כיד רמה ובגבורה נמרצה התנפלו פעם על הצרים ויכום אחור ובשבעה דרכים נסו מפניהם איש איש לדרכו. בין הנמלטים על נפשם היה גם המלך בכבודו ובעצמו, נעוב מחיל צבאותיו רק אוהבו הנאמן ישמעאל לא עזבו ובצרתו גם לו צר. ותצלח בידי שני הנמלטים האלה להמלט על נפשם ע"י מהירת מרוצת סוסיהם. בהמלטו הסב המלך פניו לאחריו ויראה את עברו הנאמן רץ בעקבותיו, ויאמר לו המלך: המלט אתה על נפשך ולמה יבולע לך בגללי! ויען ישמעאל ויאמר: לא אעזבך אדוני, כי אתך אחיה ואתך אמותה! ויגיעו שניהם ליער אחד ושם נתחבאו ששה ימים. ויחשוב המלך כי ימותו ברעב, רק ישמעאל חלק אתו ממעט הלחם והמים אשר נמצאו בילקוטו. ואחרי אשר תמו גם אלה הלך ישמעאל לבקש לחם, וימצא על דרכו איש פרסי אשר נתן לו לחם ומזון וישב אתם אל מחבואו מקום אשר עזב שם את המלך, ומה השתומם בבואו שם ולא מצא את המלך. בלב נשבר ונדכא חפש אחריו בכל היער עד אשר מצא את שאהבה נפשו כמעט גוע מרעב וישב את רוחו ע"י הלחם אשר הביא אתו. ביום השביעי באה להקת רוכבים מצבאות המלך אל מקום סתרם וישיבום למקומם בשלום.

בגמול האהבה הנאמנה אשר הראה לו ישמעאל בעת צר לו, נשאו המלך, חיש אחרי שובו לקריית ממלכתו, על כל השרים אשר לו וישימהו לראש על כל שריו ועבדיו. המשרה הנכבדה הואת נשארה על שכמו עד מות המלך.

במשך כל ימי ממשלתו לא גבה לבו, ולא שכח את עמו אשר יצא מקרבו, ויהי להם למלאך מושיע.

ויהי כי קרבו ימי המלך למות, ויקרא אליו את בנו יורש־העצר, ויצוהו להטות חסדו על השר ישמעאל אוהבו הנאמן והיקר, ויבקשו להניחו בפקודתו ולשאול עצתו בעניני המלוכה. אחרי מות המלך, ומשנאי השר נשאו ראשם, וינסו להבאיש ריחו בעיני המלך החדש להורידו מגדולתו אבל מקרה אחר הפר עצתם. חיש אחרי מות המלך מרדו תושבי עיר איספאהאן נגד יורש העצר. ואחרי אשר קמה הסערה לדממה גמר המלך בדעתו לענוש את התושבים על פשעם בהטילו עליהם מס חדש מסך מאה אלף טומאנען [מין מטבע פרסית] ויפקוד בידי השר ישמעאל לגבות את המס הזה, והבטיחו להשאירו בשררותו אם יצלח חפצו בידו. איש אחד באיספאהאן אכונד הרים ידו במלך מחדש בראש המון מורדים, אכן ישמעאל לחם נגדו בראש צבאות הממשלה, וגברה ידו. חלק גדול מהעיר הרס והחריב את המורדים העניש על פשעם, והפיק חפץ המלך לגבות המס אשר הטיל על בני העיר. במהומות האלה הומתו אביו וגם אחד מאחיו. ראש המורדים נמלט מידו.

המקרים האלה קרו באחרית שנת 1850 חיש אחרי עזבי את עיר איספאהאן בעוד היותי כטעהראן קריית המלוכה.

ישמעאל עודנו בחצר המלך, אך המשרה איננה עוד על שכמו. ומתנחם על אבדן פקודתו הנשאה באהבת התושבים אשר יאהביהו ויכבדוהו מאד, בכל אשר יש לאל ידו מתאמץ הנכבד הזה לעמוד לימין

בני

בני ישראל ולהקל עול סובלם בכל אשר יוכל. את האיש הזה ידעתי פנים אל פנים וגם נתכבדתי לקבל ממנו כתבי מליצה עבורי לאנשים נכבדים בעיר טהעראן וביחוד אל המולאה אבאבי ואל יעקב איש עשיר מאד ועושה מסחר גדול באבנים יקרות.

לא.

מעשעד. קאַשאַן. יֶעצד.

מעיר איספאהאן למעשעד מהלך שמונה עשר יום. אדמת המקומות בין בין שתי הערים ההנה היא שוממה וחרבה. על הדרך נמצאות עוד משואות חרבות קבר אחד אשר לפי דברי התושבים, הוא קבר אברהם בן עזרא, מלפנים נסעו היהודים להתפלל על הקבר ההוא. ידוע הוא כי החכם הגדול הזה עבר למסעיו בכל ארצות הקדם, אבל לפי דעתי אין לדברים האלה שחר, ואולי הוא קבר אחד מקרובי החכם הנזכר אשר היה נקרא כשמו. — **על** דרכי פגשתי מספר רב מב"י נסים ונמלטים, ויספרו לי סבת בריחתם כדברים האלה: טרם מות המלך האחרון בשנת 1840—1842 התנפלו המושלמנים בעיר מעשעד על היהודים שם אשר היו לערך ארבע מאות משפחות[1]) וידרשו מהם להמיר דתם, וכאשר מאנו בדבר הרגו מהם רב. — כמה מהם ברחו וימלטו לעיר בגדד, וכמה מהם השיגום הרודפים ויכריחום להמיר דתם, וכאשר הוא בכל מקום כן הוא גם פה. אלה האנוסים, בסתר לבם עובדים את ד' אלהיהם. לבתי תפלות המשלמנים המה הולכים מיראה, אך אוכלים בשר כשר. בכל יום ששי בשבוע ילך השוחט אל בתי האנוסים האלה לשחוט עופות עבורם בסתר. הדברים ההם העירו באחרונה חשד בלב הפרסיים. וישלח כהן הפרסיים אחרי האנוסים וישאלם אם באמת ותמים דבקים בדת מחמד, באמונה שלמה ענו לו. ומדוע תמנעו עצמכם מאכילת בשר? דרש הכהן, מגמתנו ענו הם לכפר פשעינו הראשונים על ידי ענוי נפשנו מתענוגי העולם וייטב הדבר בעיני השואל אז, אבל מהיום ההוא והלאה התחקו הפרסים על שרשי רגליהם לבוא עד תכונתם, עד אשר צלח להם למצוא פעם אחת את השוחט בבית אחד מהאנוסים עושה מלאכתו. וימיתו את האומלל הזה ואת גופו כרתו לנתחים וישליכום לכלבים וכל יתר האנוסים הוכו לפי חרב. בתי הכנסיות ערו עד היסוד, וספרי התורות קרעו לקרעים. הן אמנם המלך חפץ לדעת סבת האכזריות הזאת, אך עד היום לא נדרש הדבר לרגלי המרידות והמבוכות אשר היו אז בארץ, ודברי המושל לא היו נשמעים ואחרי מות המלך, והשר ישמעאל הוסר מפקודתו, לא נעשה עוד מאומה בדבר הזה ואיש לא עמד לנקום נקמת דם האומללים השפוך כמים.

מאיספאהאן

---

[1]) בספרו של החכם ריטטער מחברת ג' חלק ח' צד 103 כמצא ע"ד יהודי מעשעד כדברים האלה: בעיר מעשעד כמצאו מאה משפחות יהודים אשר כבזים הם ושפלים בעיני התושבים. איכם עשירים גם לא עניים בערך אחיהם היושבים בטעראן ואיספאהאן, אשר שם מסחרם מוגבל מאד כאשר הוא בכמה ארצות איירופא. — בעיר מעשעד אין ליהודי להציג כף רגלו על אדמת קודש לתושבים, בתי הרחצה סגורים לפניהם, וגם מוכרחים לשאת מצנפת אחרת על ראשם, וטלאה דבוקה על בגדיהם להבדילם לדראון מיתר התושבים. אין לאיש יהודי להשיב מכה על חיק מכהו הפרסי, ונערי העיר הפרסיים ישליכו אבנים ועפר על היהודי ההולך לפי תומו ואין מוחה בידם. בבית תפלתם מתפללים בלשון פרסית, אך קוראים בתורתם בשפת עברית, בעת התפלה יכסו ראשיהם במעיל לבן ופניהם כגד ירושלים, והכהן שלהם מחזיק ספר תורה בזרועו. בבית עקד ספריהם כמצאו חמשים העתקות מספרי תורתם כתובות על מגילות מקלף־דעפאָטען.

מאיספאהאן לקאשאן מהלך ששה ימים, העיר קאשאן נודעת ע"י בתי המלאכה למשי אשר בה. שם ראיתי טליתים מהודרים מאד ואחד מהם קניתי ושלחתי לעיר מולדתי. מאה ושמונים משפחות מכ"י מצאתי שמה, וכולם רוכצים תחת משאם, בערב יום השבת באתי שמה וחפצנו לנוח שמה כל יום השבת. כל בני ארחת הנוסעים תקעו אהליהם מחוץ לשערי העיר, ואני שאלתי להראות לי את המקום אשר שם יגורו היהודים, ורק הצגתי רגלי על אדמת העיר ויסובבני נערים רבים מדלת עם הארץ, וימטירו עלי אבנים ועפר ויתנו עלי בקולם „גיאור!" [כלב]. בגדי איירופא אשר לבשתי טשכו עלי קללתם וחמתם:

לא הרהבתי להשיב חרפתם אל חיקם, בידעי כי מרה תהי' אחריתי, ע"כ נתתי גוי למכים עד אשר באתי אל בית הרב של היהודים הנשיא מרדכי הי"ו. ככה גדלה משטמת הפרסים לאנשים נכרים[1]).

הנשיא קבלני בכבוד גדול, וכל בני הערה שמחו לקראתי. ביום המחרת לבשתי בגדים כמנהג ארצות הקדם ויצאתי החוצה, והנה פגע בי אחד מן הנוסעים אשר ארחתי בחברתם, ויקרא בקול לאמר: הכלב הזה איש יהודי הוא! וימהר ויוריע זאת אל ראש ארחת הנוסעים, וגם הגיד אל הנוסעים האחרים אשר כלם פה אחד ענו ואמרו כי טמאתי את מחנם. כצאת השבת שבתי אל מקומי מחוץ לשער לבוש בבגדי האיירופאיים והנה מהומה ומבוכה גדולה בין הנוסעים אצל השער, ואחרי רגעים שברוהו ויקראו בקול „אנה פנה היהודי? הבה נכנו נפש!" ראש הנוסעים מהר לתת לי בגדי פרס, ויחביאני בהרמונו [אוהל נשיו] ויסגור הדלת בערי. אחרי כן יצא לקראת המון העם הסוער ויאמר להם „מה תחפוצו? לא היה בזה יהודי!" אך המון העם לא פנו לדבריו ויסבבו את כל המחנה ויחפשו אחרי בכל מקום. אך במקום מחבואי לא באו כי קדוש המקום בעיניהם ולא יחללוהו. ואחרי אשר בקשוני ולא מצאוני שבו בפחי נפש. ואחרי אשר שקטה המהומה, הביאני ראש הנוסעים אל בור אחד לא רחוק מן המחנה ויעצני לרדת ולהסתתר בו עד אשר תעבור המחנה על פני וכן עשיתי. כחצות הלילה עברה ארחת הנוסעים אשר נסעה לטעהראן ונצלתי.

במרחק מהלך חמשה ימים לרוח צפונית מזרחית מעיר קאשאן עומדת עיר יעצר הנודעת ע"י המטפחות היקרות הנעשות בה. שם מצאתי מאה וחמשים משפחות מכ"י הסובלים עול קשה מנשוא. לא יכולתי לבקר את העיר ההיא כי היה הדרך נחוץ לפני, אבל שמעתי אודות היהודים שם מנוסעים אחרים אשר פגשתי.

לב.

עיר טֶהעראן.

עיר טהעראן היא קרית ממלכת פרס, ובה נמצאים לערך חמש מאות משפחות מאחב"י. ויש להם שמונה בתי כנסיות וכמה רבנים, ומצבם המדיני טוב הוא לעת מצב אחיהם ביתר ערי המחוזות בהיותם תחת השגחת הממשלה העליונה, ואנם נתנים למשיסה בידי פחות המחוזות העושים ביהודים כרצונם. וסכה אחרת למצבם הטוב בעיר המלוכה תוכל היות

---

1) בתלמוד ומ' ברכות פ"ט מזכה ד' דף ס' כמלאת ברכה לאדר יתפלל הלים בבולו ובלילתו מן העניל. ולולי גס בימים הקס היתה סכנה לאיש יהודי בבולו לעניל באדר הוא בימים הללה במקומות המכרים.

להיות באשר אבי המלך אשר ימלוך עתה בארץ היה לו אשה עבריה בין יתר נשיו. רובם עוסקים במסחר וביחוד בפנינים ואבני נזר. כמה מהם עושים במלאכת אבנים יקרות, חורשי אבן, ורופאים.

אבי המלך היה מנהגו בעת חייו לבא כפעם בפעם אל חלק העיר מקום מושב היהודים, וככל פעם בואו יצאו כל היהודים לקראתו לקדם פניו וישחטו לכבודו כבשות לבנות ויחלקו בשרן לעניי העדה.

ויהי היום נקרוא נקראתי לפני יועצי המלך להגיד להם דעתי בענין אחד הנוגע לב"י. ומעשה שהיה כך הי'. שני אחים עברים היו בעיר שיראץ שם האחד מולאה רבי, ושם השני מולאה יצחק. שניהם היו רבנים. ויקר מקרה והראשון משני האחים הנזכרים המיר דתו. האיש הזה נידע להיות אחד מחכמי הרבנים היותר גדולים ונכבדים בכל הממלכה, ולואת עמד בחצר המלך וימצא חן וחסד לפניו. ויתאמץ להבאיש את ריח היהודים בעיני המלך והשרים ויסיתם לכלות חמתם בהם, ואח"כ הבטיח ליהודים להיות בעזרם אם יתנו לו כסף והזהב. לעורר את משטמת הממשלה על היהודים השתמש באיזה מקראות מכתבי הקודש ויבארם באופן הדרוש לחפצו בין שאר הדברים העיר גם על המקרא: לא תשיך לאחיך נשך כסף נשך אוכל, נשך כל דבר אשר ישך. לנכרי תשיך ולאחיך לא תשיך [דברים כ"ג כ].

עקב הדבר הזה נקרא נקראו לפני שרי המלוכה הרב מטעהראן הוא מולאה נחמים, והנשיא אגא אבבי וכל נכבדי העדה לבאר להם פירוש הדברים הנזכרים. כבואם לפני השרים הגידו כי ידיעתם בכה"ק איננה גדולה כ"כ להיות ביכלתם לבאר הדברים כיאות, ובכל ארץ פרס אין גם אחד מכל הרבנים אשר יש לאל ידו להבין מוצא הדברים, אך חכם אחד בא זה לא כביר לעיר מבית אל מקדש [ירושלים] והוא חכם לביא עד תכונת ביאור המקרא הזה. מחשבתם היתה עלי. וחיש באו מלאכים לקרוא לי לבוא לפני השרים. אחרי פקידתם לא שניתי, אבל כאשר באתי, קודם כל דבר הנחתי לפניהם מכתב תעודה מציר ממלכת רוסיא הנכבד מאד בעיני הממשלה, והידעתי להם אשר בהיותי איש אייראפי אין לי לסור למשמעת שום ממלכה אחרת בלתי הסכמת ציר ממשלת ארץ מולדתי; בכל זאת לכבוד נחשב לי להקרא לפני האספה הנכבדה הזאת והנני נכון לסור למשמעתם כדבר הנדרש. וכאשר הציעו לפני הדבר אמרתי קבל עם ועדה לבלי חת, כי הפירוש של המומר על הכתוב שקר וכזב, וכי בארצות איירופא גם הנערים הקטנים המתחילים בלמוד המקרא יודעים לבאר הכתוב יותר טוב ממנו. ובארתי להם הכתוב לפי הביאורים של גדולי המבארים ודברי הפיקו רצון מאת כל הנאספים. גם העירותי כי המנהג באיירופא לכתוב דברי ענין כזה בספר להיות למשמרת לדור אחרון. ויענו לי כי הדבר הזה איננו שוה בנוק הזמן הנדרש לכתיבה. כל אלה הדברים נעשו ע"י המתורגמן מולאה יאקאב. אחרי כלות הדבר נשאלתי מהשרים אם ידעתי את הבארון פאן ראטשילד, כי שמעו שמועה כי יש באיירופא משפחה אחת עשירה מאד הנקראת בשם הזה, ובני המשפחה נכבדים מאד בעיני כל מלכי איירופא, ואם אמת הדבר מדוע לא ימהרו לבוא לישע אחיהם הנה? ואען להם: כי ידעתי פנים אל פנים רק את השר ראטשילד אשר ישב בשנת 1845 בעיר וויען. ובאייראפא אינם יודעים מצב הרע של בני ישראל בארץ הואת בהיות היהודים בארצות איירופא שלוים ושוקטים על שמריהם תחת שבט מלכיהם הטובים והישרים. — ובזה כלו דברי הויכוח.

ארמון המלך והיכלי הצירים ממלכות רוסיא ובריטניא עומדים בחלק מיוחד מן העיר הנפרד מיתר חלקי העיר ע"י חפירה גדולה ועליה גשר אשר יוכל למוש ממקומו לעת הנדרש ועל זה האופן יגינו על עצמם יושבי חלק הנזכר בעת אשר תפרוץ מריבה בעיר. ארמון המלך נבנה לפי מערכת הבניה של הערביים, ולו שערים גדולים ופתחיהם דומים לפתחי בתי האסורים שלנו. שער אחד משערים הנזכרים מפנה העירה ושער השני פונה להיכלי הצירים ושניהם כאחד מוליכים לחצר ארמון המלך החצון. וכאשר יבא איש אל החצר יתראו לעיניו שני אולמים גדולים ובאחד מהם עומד כס המלוכה. שתי פעמים בשנה יבא המלך אל האולם הזה לקבל אותות הכבוד מידי הסרים למשמעתו, ודרך חדר זכוכית העומד ליד הפתח יראוהו עבדיו הנאמנים. כסא המלוכה עשוי מאבן שיש אחת ארכה חמש עשרה ורחבה עשר רגל. הכסא ינשא על שתים עשר מצבות אבני שיש הנחצבות בתמונות נשים העומדות סדורות בארבע טורים אצל ארבע פנותיו. כמה מדרגות לכסא המעוטר באבני נזר המתנוססות בו בתפארת מעשה חושב עד להפליא. ולפי הנשמע ישבו על הכסא הזה כל מלכי פרס מימי עולם ושנים קדמוניות. היכל-הכסא סגור כל ימי השנה מלבד בימים הנזכרים; בכל זאת הרשות נתונה לאורחים לבא אל תוכו. ועל ד"ז צלחה גם לי לראותו. בהיכל השני מצוירות על קירותיו תבניות כל מלכי פרס.

מסחר עיר טעהראן גדול מאד. רחובותיה מרוצפות באבנים, ובתיה לעומת הרחובות אין להם חלונות. חנויותיה ושוקיה גדולות מאד. ומלבד הפרסיים נמצאו בעיר גם נוצרים ויהודים רבים.

לג.

האַמאַדאַן.

בעיר המלוכה טעהראן נתעכבתי שלשה ירחים, ומשם עברתי ללכת לעיר המאראן. הדרך לשם ילך במדבר גדול מהלך שנים עשר יום. לפי עצת ציר הרוסיי לבשתי בגדים כמנהג עמי רוסיא, כי מאד ומאד נשמעים דברי ממשלת רוסיא בארץ פרס. גם שני אנשים ילידי ארץ רוסיא ארחו לחברה אתי בתוך ארחת הנוסעים. ביום הרביעי לנסיעתנו נפרדנו איש מעל אחיו ופתאום שמענו רעש אחרינו כי התנפלו עלינו חבר שודדים. כל אחד מהנוסעים אחז בחרב, אך אני וכמה מהנוסעים נפלנו שבי בידם. עשרה מהשודדים הוליכונו על אחד ההרים והנשארים נשארו ללחום את הנוסעים. ויוליכו אותנו מתחלה למקום אחד לא רחוק ממקום המלחמה. איזה מהפרסיים השבוים ברחו וימלטו ברגע אשר שובינו נתרחקו זה מזה, וימהרו שמונה מהשודדים לרדוף אחריהם, ונשארתי אני ושני הרוסיים תחת השגחת שני השודדים, ונמהר גם אנחנו להחיש מפלט לנו. אכן שני השודדים דלקו אחרינו, ונסב פנינו אליהם, ונהרוג את האחד ואת השני לקחנו בשבי ונשב אתו אל ארחת הנוסעים. הלוחמים לא נצחו זה את זה, וע"כ החלו לעשות שלום ביניהם. ואחרית הדבר היתה כי נתנו כסף כפורים להשודדים, והשבוים נתחלפו זה בזה ואחרי עבור שתים עשרה שעות מהתחלת המלחמה נסענו לדרכנו.

אני ושני הרוסיים מצאנו חן בעיני יתר הנוסעים כי רק ע"י השבוי אשר נפל בידינו צלחה לנו לעשות שלום את השודדים. גם בימים הבאים נתעכבנו

נתעכבנו על הדרך מחמת השודדים אשר התנפלו עלינו אך הסכנות לא היו גדולות כ"כ. בכל הדרך לא נמצא אף בית אחד לנוסעים, ונלן במחלות עפר אשר מצאנו בדרך.

בחברת הנוסעים נמצאו כמה פרדים אשר היו טעונים ארונות מתים מאנשי פרס העשירים להובילם לקברות בעיר מעשער-עלי מקום אשר שם קבור מיסד חברתם כאשר זכרנו למעלה.

ויהי בלילה אחד באנו למערה אחת אשר היתה לנו למחסה מזרם ומגשם שוטף, וארונות המתים הונחו על יד פתח המערה מבחוץ. פתאום נשברו סלעי צורים מכפת המערה ונפלו בפתח המערה וגדרו בעדנו ולא נצא. אמרנו אבדנו. אבל צלחה בידנו למצוא במערה מקום אחר פתוח לצאת בו וארונות המתים נשארו קבורים תחת הסלעים.

אחרי נסיעת שני ימים הלאה באנו אל נהר שוטף אשר הוא לגבול בין פרס ומדי, ולא מצאנו גשר ולא אניה לעבור והוכרחנו לעבור בו ברגלינו כי לא היה כ"כ עמוק. משם באנו בשלום לעיר המאדאן.

המאדאן אשר היה מלפנים מושב-קיץ למלך פרס היא אחת מערי הממלכה היותר נכבדות בגלל מסחרה הגדול. לערך חמש מאות משפחות מב"י נמצאי בה [1]) ושלשה בתי כנסיות. נשיא העדה הוא מולאה אליהו והנשיא השני ר' אהרן. איש בא בימים הרס פעם חומה עתיקה אשר לו וימצא בין אבניה שני כדים, האחד היה מלא במטבעות זהב והשני בשל כסף וגם הוגד לי כי לא מקרה זר הוא ויקרה לפעמים רבות כדבר הזה. ראיתי מעשה ונזכרתי המאמר במדרש רבה מרבי שמעון בן יוחאי (ג' י"ז) ובילקוט (ג' ה') ומה שמובא במקומות ההם בדבר הטמנת כסף יקרה עוד לעת כזאת בארצות הקדם.

בפנים מחומות העיר סמוך לקצה גבולה עומד בנין גדול ומהודר ובו חדר אחד. בחדר ההוא נמצאים שני קברים הנפרדים זה מזה ע"י שביל צר ההולך בין שניהם ועליהם יתנשאו שתי כפות מכוסות באדרות יקרות ועליה כתובים טורים אחדים בעברית, ורק שני שמות מהם נכרים, השם האחד מצד שמאל אסתר, ומצד ימין מרדכי.

הבנין ההוא הוא קנין לעדת ישראל שמה. פעם אחת בחודש יבואו שם היהודים להתפלל, ובחג הפורים יקראו שם את המגילה, וכאשר יבואו אל הכתובים הנוגעים ביחוד למרדכי ואסתר, אז מכים כל בני העדה בחזקת היד על כפות הקברים, כאלו יחפצו להגיד בזה לאמר: פה מונחים אלה אשר הצילו את אבותינו [2]).

רעה כי תהיה בעיר, או כי יפחדו היהודים מאיזה סכנה הנשקפת להם, אז יקריבו כבשים על יד פתח בית הקברות הזה ובשרם יחלקו לעניים. ויהי היום ויוגד לי כי היהודים מקריבים קרבן במקום הנזכר להגן בעד איזה רעה אשר נגד פניהם. — מהרתי להגיד להם כי הולכים הם אחרי ההבל ויהבלו להקריב קרבנות בימים האלה, וכי עבודת אלהים אחרים זו היא עבודתם. ותצלח בידי בפעם הזאת למנוע אותם מדבר אשר יזמו לעשות, ואת מחיר הקרבנות צויתים לתת לעניים, וכן עשו.

היהודים בארץ פרס אומרים כי האמאדאן היא עיר שושן הנזכרת בכה"ק באשר בה נמצאו קברות מרדכי ואסתר. אבל אני אינני

---

1) בכימין מטוליטלא צד 61 יספר כי בימיו היו בה חמשים אלף יהודים, גם יספר מקברי מרדכי ואסתר הכמצאים שם.

2) עיין ריטטער מחברת ג' חלק ט' מערב אויה צד 124 — 25 מה שידבר טל דברת הקברים האלה.

אינני מאמין בדבר. מלכי פרס הראשונים גרו בקיץ בעיר האמדאן, ובחורף בעיר שושן [זוסטר בלשון פרסית] הרחוקה מהאמדאן מהלך חמשה עשר יום, ואוירה יותר טוב מאויר עיר האמדאן. וחורבות עיר החורף, זכרונית מפעלי מלכי פרס הקדמונים, יתנו ידים להשערה הזאת.

במרחק מהלך ארבעה ימים מעיר האמדאן עומדת עיר קרמנשה ושם מצאתי כארבעים משפחות מכ"י. נשיא העדה הקטנה ההיא, הוא איש-מומות ונבהל להון. נשען על אמונת ההבל אשר הכתה שורש כלב הפרסיים יצלח חפצו בידו להתעות לבביהם בדברי שקר ובלע, ולמען כצוע בצע כסף יעשה להם קמיעות שונות ושאר סגולות אשר בהבל יסורן, ולשוא שחתי אתו דברי להשיבו מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיו.

העיר היא בצורה וגדולה ומסחרה גדול. שם יעשו אדרות יקרות מאד.

לד.

פרס. מנהג ההזכלה, מדות ומנהגי התושבים. שובי לנגדד.

פרס היא ארץ היותר טובה ענפה ופוריה מכל ארצות החבל. יכול אדמתה וכל הנדרש לחית נפש חושביה בזול גדול עד מאד. מסחרה עולה למעלה ראש, ותוצאות מלאכתה ירביון. שיירות גדולות יוצאות ובאות לארץ הזאת לרוב. כל מיני סחורות, אדרות יקר חריטים צעיפים מעשה חושב עד להפליא תעשינה בבתי מסחריה. בה ראיתי המון אבני נזר, אשר לא ראיתי כמוהן בכל ארצות חבל. ראש מסחר הארץ הוא ביחוד בידי היהודים.

העמים היושבים בימים האלה בארצות אשר משל עליהן מלך כורש בשנים קדמוניות נחלקים לשלשה ראשים: מושלמנים, ארמניים והיהודים. הראש הראשון נחשב אל כת „אלי" הנזכרת. אל עצמת הנביא הזה גם יתר המחמודים מוכרחים לכוף ראשם. בני הכת הזאת בעת עבודתם יכרעו ברך ויגעו במצחם באבן קטנה או חתיכת עץ או עצם. לפי ההשערה המנהג הזה הוא שריד עבודת אלילים אשר היתה נהוגה אצלם בימים קדמונים.

אמונת ההבל השוררת בין עמי הקדם תשלוט שלטת גם בארץ פרס; המה מאמינים בכח וגבורה אשר נתן בידי רוחות רעות לבלע ולהשחית לארם, ועושים כמה דברי הבל להשביע את הרוחות האלה מכלי עשות להם רעה. יד האמונה הזאת חוקה גם על היהודים שם. כי יחלה איש יאמינו כי רוח רעה דבקה בו, ואינם יודעים מרפואות אחרות מלבד השבעות וקמיעות, ועושים על זה האופן. לוקחים שבעה קערות וממלאים אותן במיני מאכלים שונים ומניחים אותן בבית-הרחצה, וסוגרים דלתותיה כל הלילה. ואם יחסר מעט מן המאכלים ליום מחרתו, אז יאמינו כי השדים בחרו במאכלים ההם, וזה להם לערה כי יעזבו את החולה ולא ירעו לו עוד; ואם לא יחסר מאומה מהמאכלים אשר בקערות אז נחרץ המשפט כי אין עוד תרופה למחלת החולה. — מצאתי נפשי מחויבת לנסות דברי טעם אל אחי ב"י שמה להראות להם כי הולכים בזה אחרי ההבל, וכי יחטאו בזה לאל השמים רופא חולי כל בשר אשר רק בידו עתותי כל איש. ויענו ויאמר לי: מי הוא זה ואי זה הוא אשר ישלח ידו אל המאכלים הסגורים כל הלילה בחותם צר אם לא יד השדים ושעירי לילה אשר לא יבצר מהם מאומה? אולי יד איזה עכבר היזה כמעל הזה? עניתים בצחוק. ואף כי כברוני מאד, בכל זאת לא צלח חפצי בידי לבער האמונה

האמונה ההבלית הזאת מקרב לבם. הפרסיים המה בעלי חואר פנים ואנשי מרות. גבה לבם מאד, ותכלית שנאה ישנאו את כל איש נכר הארץ, ירוק יורקים בפניו, וגם מנהג נחעב להם לירוק על כותלי בתיהם בפנים. האנשים לובשים מעיל בבתי זרוע ארוכים וצרים מאד, מכנסיים רחבים כמנהג איירופא, מלבוש ארוך תחת המעיל הנקרא בלשונם אנטרא המגיע עד הרגלים. ועל ראשם מצנפת גבוהה מעור כבשים. מגדלים זקן ארוך וצובעים אותו בצבע ארום, את שער הראש מגלחים ומשאירים פאות ארוכות משני צדי הפרחת.

הנשים נושאות מלבוש ממשי או שש הפתוח נגד הלב ומגיע עד הירך, ואליו רכוסים מכנסיים רחבים מאד. את הצואר, הידים ורגלים תקשטנה בכל מני קשוטים. כצאתן החוצה מתכסות בצעיף לבן. גם היהודים שם לובשים כמנהג יתר העם מלבד הנשים שנושאות צעיף שחור ולא לבן לאות דראון וכוי. נשי פרס מיכשרות לכל עבודת נשים ואהבות המלאכה וכל אדרות היקרות הנודעות בחבל ידיהן תעשינה. הפרסיים אינם יודעים את עלים המרורים שלנו וכלם מעשנים את מין הטאמבאקא ושותים טהעע הרבה מאד ואוכלים באצבעות ידיהם. בתיהם פנימה מקושטים באדרות יקרות, וקירות הבתים במראות הצובאות.

בכל עיר ועיר נמצא בנין אחד מוקף חומב וכו נקבר אחד מקרובי או תלמידי נביאם „אלי." הבנינים האלה הם מקומות מקלט לכל איש המצחר מחגרת יד המשפט. והיה כי ינוס אל אחר מהבנינים האלה לא תאונה לו כל רעה. היהודים והנוצרים ימצאו מחסה בבית האכנוט [מושל העיר] אשר גם שם מקום מקלט לפועלי און. אבל השופטים יכולים להוליך את הפושעים ממקום למקום והיה אם ירשיעו השופטים את הרשע אז ישאר בבית המקלט כל הימים אשר נחרץ משפטו לשבת בבית האסורים או עד מות הכהן הגדול בעירו, ואז יצא נקי.

יש מנהג מוזר אצל הפרסיים אשר אם יתן איש ספר כריתות לאשתו ואח"כ יחפוץ לקחתה שנית, מוכרחת היא להנשא לאיש אחר ולהפטר גם ממנו טרם תוכל לשוב אל בעלה הראשון. היום אשר בו איש יהודי ימיר דתו היא יום משתה ושמחה להם. אחרי אשר יכין היהודי את עצמו לקבלת דתם ע"י נקיות וטהרה הנדרשת לזה, ילבישוהו מחלצות ויובל בשמחות וגיל אל בית תפלתם ושם יקדם הכהן הגדול פניו, ויקרא לו שם חדש אשר פיו יקבנו, אחרי כן ירכיבוהו על סוס הקשוט בערי עדיים, ויוליכוהו בקול המון הוגג בחופים ובמחולות בחוצות העיר, וכל אחד יברכהו ונותנים לו מתנות.

בירח נאוועמבער או דעצעמבער בכל שנה יתאספו בני הכת „אלי" במקום מיוחד שתים או שלש שעות בכל יום במשך ירח ימים לעבוד עבודתם לזכרון יום מתת משיחם „אלי" אשר הומת לפי דבריהם ע"י איש יהודי. בשלשת ימים האחרונים מזמרים שירי עצב. ואם ירהב איש יהודי בימים ההם להתראות החוצה או דמו בראשו כי ירצחוהו נפש באין מציל.

הנוצרים בפרס שותים כוס היהודים, ועוד חופשה נתן ליהודים בעניני המסחר יותר כאל הנוצרים ואין לשום נוצרי או יהודי להיות לו עבדים. אחי ב"י בפרס בקשוני פעמים רבות להודיע מצבם באיירופא. והנני ממלא בקשתם בפרק הבא.

לה.

מצב היהודים בארץ פרס.

כל היהודים גרי ארץ פרס אומרים פה אחד כי הם מצאצאי עשרת השבטים מגלות ממלכת ישׂראל. ואף אם נמצאו ביניהם כמה משבטי יהודה ובנימין, אבל בלא תפונה רובם הם מעשרת השבטים. ולהיות לעדה על אמתת הדבר הזה הוא: כי אין בידם ספרי התלמוד. ולפי ההשערה נחישבו שם במאה הראשונה אחרי חורבן בית המקדש הראשון. הן אמנם יודעים המה לקרות עבריית ומתפללים כל״ק, גם ראיתי אצל כמה מנשיאיהם את ספרי התלמוד ושולחן הערך וסדורי תהלות, אך כל אלה הגיעו לידם זה לא כבר מעיר בגרד. מספר הנשים ימעט כארץ פרס מערך מספרן בשאר ארצות אוד״ה, ולואת גם תכבדנה ביתר שאת. מספר האנשים הנשארים כל ימיהם באין אשה רב מאד. ״כי אם חשקה נפש איש צעיר לימים לקחת לו אשה מיכרח הוא לקנותה מידי אביה הדורש הון רב מחירה אשר לרוב יכבד הדבר לאיש אשר אין ידו משגת. ימים אחדים קודם הנשואין יעשה האיש משתה לאוהביו וקריביו, וביום המועד ילך החתן ומרעיו אל בית אבי הכלה, ושם יברכם הרב בברכת הנשואין, ואחרי כן ישוב הבעל אל ביתו בלויית אוהביו וישמחו שם בתופים ובמחולות. בשעה העשירית בערב ילך הבעל וידידיו אל נוה רעיתו אשר תצא לקראתו בחברת קרובי אביה עד מפתן ביתה, ובהציגה כף רגלה על המפתן, יסובבוה קרובי בעלה ואח״כ יבאו כלם יחד אל הבית בקול המון חוגג. — עפ״י רוב ישאו האנשים להם נשים בהיותם בני חמש ועשרים עד חמשה ושלשים שנה. והנשים בהיותן עשרים עד עשרים ושתים שנה.

כל איש אשר הוכח במחלה, יאמינו כי רוח רעה דבקה בו, ורפואתו הוא לבער הר״ע מקרבו, וכאשר הרימותי קולי ואקרא נגד מנהג ההבל הזה ענו ואמרו לי, כי קבלה נושנת היא בידם ולא יסורו ממנה. — יש מהיהודים אשר חננם ד׳ בעושר רב; אך עשרם שמור לפעמים לרעתם, ומוכרחים לטמון הונם ולהעלימו כדרך עמל ואון. בכלל רובצים היהודים בפרס תחת משא תלאות עד כי כשל כחם.

א) בכל הארץ מוכרחים היהודים לגור בחלק מיוחד מהעיר, נפרדים ונבדלים מיתר התושבים, כי נחשבים [היהודים] בעיניהם כטמאים אשר כל הנוגע בם לא ינקה, ע״כ „צא טמא!״ יקראו ליהודי וישמרו נפשם לבלי קרוב אליו.

ב) אין רשות ליהודי למכור סחורתו בחנות או ברחוב גם במקום אשר גר שם, ויכול לסחור רק במיני בשמים וסמי רפואות ואבנים טובות ולא בדבר אחר.

ג) בהאמין הפרסיים היות טומאת היהודי בשוליו, ע״כ יעיקו אותו בישאט נפש בכל אשר לאל ידם. איש עברי כי ירהיב עוז להציג כף רגלו ברחיב אשר שם הפרסים נחיתים, חיש ישליכו עליו אבנים ויעפריהו בעפר. גם לא יוכלו היהודים לצאת מבתיהם בעת ירד הגשם על הארץ, באמור צורריהם מנדיהם, כי ישטוף המטר טומאתם וחלאתם על רצפת אבני החצות. ויטמאו כפות רגליהם [הפרסיים] בצערם בעקבות היהודים.

ד) כי יצא איש עברי החוצה בעת נתך המטר ארצה ופגע בו איש מעם הארץ אז יתנפל עליו בועם, ירוק בפניו, ויכהו מכות חדרי בטן, ולפעמים יפול שדוד לרגליו.

ה) כי יכה הפרסי את איש עברי נפש, וגואלי דם הנרצח יוכלו להקים שני עדים פרסיים אשר יעידו על דבר הרצח, או כופר יושת על הרוצח ופללו השופט לשלם כסף כעד חיי הנרצח סך שש מאות פיאסטער. ואם אין לאל יד גואלי הדם להביא שנים עברים כאלה ונכה המכה, אף אם נעשתה התועבה לעין השמש בחוצות העיר.

ו) בשר טרפה אחרי נשחט כהלכה, לא יוכל היהודי למכור אל הפרסי והשוחטים קבור יקברו הבשר, כי גם הנוצרים לא יקנו בשר טרפה מן היהודים ביראתם מלעג הפרסיים עליהם אודות הדבר הזה. בבוא היהודי אל חנות הפרסי לקנות דבר מה, לא ירשה לו לשום עין על הדבר הנדרש לו, אך יעמוד מרחוק וידרוש את מחירו, ואם עפ"י מקרה תגע בו ידו, עליו לקנותו במחיר אשר יושת עליו מבעליו אף אם יעלה עשר פעמים על שויו.

ז) לפעמים יבאו הפרסיים בבית איש יהודי ולקחו בחוקה מכל הבא בידם. ואוי לו ליהודי אם יעמוד נגדם להציל הונו מידם, כי ירצחוהו נפש באין מידם מציל.

מריבה כי תהי' בין איש יהודי ופרסי, או יסחבהו אל השופט, ואם יביא הפרסי שנים עדים [אשר לא יקשה עליו הדבר לעשותו] כי נגע היהודי בכבודו, וענשו השופט בסף רב ואם קצרה יד האומללים לשלם אז ארבעים יכנו בלא חמלה; ואם יצעק האומלל מסבת כאבו הנורא, אף אם יתאנח בקול דממה דקה, או המכות הראשונות תפולנה ויחלו לספור מחדש.

ט) גם נערי העברים הקטנים בהצותם את נערי הפרסיים יוסחבו לבית המשפט ויוכו מכות חדרי בטן.

י) כי יתראה היהודי בחוצות העיר במשך שלשת ימי אבלו של „אלי" מחוקקם אז אחת דתו להמית.

יא) בכל עת ובכל שעה מחשבים הפרסיים מחשבות רעות על היהודים להרע להם; כל יום קללתו מרובה משל חבירו, מטילים עליהם מסים קשים חדשים לבקרים, כאשר באמת מראש ומקדם יסוד כל קנאת הדת ורשע כסל הוא: חוּת-נפש [אייגעננוטץ] והאמונה הוא לרוב לכסות עינים לעולל בשמה עלילות ברשע להטות משפט גבר.

מן מוצא הדברים האלה יראה הקורא מה גדלו התלאות והצרות אשר כתומן באו אל אחב"י גרי ארץ פרס. אמנם רק בדרך אחד יתנחמו האומללים האלה בידעם אמונת הפרסיים ביושר לכביהם בכל ענין הנוגע למסחר וקנין, ובוטחים בדבריהם הנאמרים באמת וצדק. הרופאים מבני עמנו אשר שם, להם יתר שאת על רופאי עמי הארץ, ויכבדום וינשאום מאד ואלה הרופאים מב"י מנסים לדבר דבר אחיהם הנדכאים בכל אשר יש לאל ידם, בהיות דבריהם נשמעים מאד אצל אצילי ושרי הארץ, ולולי זאת, כמעט לא היתה להם תקומה חלילה. מזה נראה לדעת כי דבר ד' יקום לעולם. הוא הדבר אשר הבטיח ביד נאמן ביתו „גם בהיותם בארץ אויביהם כו'." גם הנוצרים היושבים בארץ פרס עשוקים ורצוצים מאד אשר כמעט ישוו תלאותיהם יחד וזה לפני ימים לא כבירים הפילו הנוצרים משם את תחינתם לפני כבוד האפיפיור ברומא לעשות מה לטובתם להקל עולם אבל עד לעת כזאת לא עלתה ארוכה למכתם. זאת תכלית שנאת-הדעת וזה פריה.

בשובי מאפריקא, אחרי אשר הוצאתי לאור את ספר מסעותי בלשון צרפת בעיר פאריס הבירה בשנת תרט"ז מהרתי למלא בקשת אחב"י הרוצים תחת משאם בארץ פרס, וערכתי שאלתי ובקשתי בדבר אחי האומללים הנזכרים אל הדת כבוד מלכות הסולטאן מחוגרמח, ואל כבוד

הקיסר

הקיסר מצרפת נאפאליון השלישי, וגם אל הדרת מלכת בריטניא יר"ה וחנשא ממשלתם, ויתן ד' בלבם למשיך חוט חסדם גם אל אב"י האומללים בארץ שביתם.

ואלה הדברים אשר אמרתי עם הספר אל הדרת כבוד הסילטאן יר"ה:

הוֹר מלכות!

השקיפה נא ממרום כסא מלכותך בעין חסד וחמלה על הטורים האלה אשר יגיש להדום רגליך איש עובר אורח המוזר לך, אבל אחד מעבריך הנאמנים מהמון כל העמים אשר מברכת טובך כלם יתברכו ויתענגו.

אני הגבר אשר העמסתי עלי סבל העבידה לעבור בארצות ההן אשר אל עליון אצל מהודך עליך לרעות יושביהן בשׂביט ממשלתך. בין המון העמים החוסים תחת צל מלכותך ארון ומלך, התאמצתי לדרוש ולחקור אחר שרידי לאום קדום הנודע בהבל על ידי מקרי תולדותיו הנפלאים מיום היותו לגוי, וע"י תלאותיו הרבות והעצומות ולבו הנאמן לדת אבותיו והעשוי לבלי חת מכל הצרות אשר עברו עליו; ואחרי כל הדרישות וההקירות להתחקות על שרשי רגלי צאצאי עשרת שבטי ישראל אשר לא נודעו עקבותם עד היום, מצאתי את עצמי מחויב להודיע ברבים את תוצאות פרי עמלי וידיעותי אשר קניתי לי במשך ימי מסעותי. זה שנים רבות, גורל בני עמי, עבדיך נאמנים לכסא מלכותך, היה גם גורלי ודמעות בת עיני כדמעותיהם מסכתי, אחרי כי לא היה לאל ידי למחותם מעל פניהם. שאריה נחמתי אשר נחמתי את אחי הרובצים תחת משאם היתה הבטחתי: להרים קולי כשופר להגיד קשט אמרי אמת ממצבם הנורא ולהתאמץ בכל עוז אשר קולי זה יעל לפני כסא כבוד מלכותך אדון רם ונשא!

אמנם עוד טרם הגשתי תחנתי בער אחי האומללים הטחה ההשנחה העליונה את לבך ארון ומלך להיטיב לחוסי שבטך ע"י פחשגן כתב הדת האטהומאיום, אשר יצא מלפניך, ואשר יש בכחו, להיטיב גם מצב אחי ב"י היושבים בארצות ממשלתך. אך מה יארך הזמן עד אשר יאירו קרני החוקים הטובים החדשים גם במקומות הרחוקים מאד מאד מקרית משכן כבוד כסאך! מתי יזרח שמש צדקה ותשועה בכנפיו גם אל אלה מאחי הנאנחים והנדכאים היושבים בהרי קורדיסטאן מפוזרים ומפורדים בין עמי ההרים, מקום לא תבוא שם רגל נוסע לנוד על שברם ולבכות על ענים הנורא, מקום אשר יחיו שם חיי כסל ובערות, נחינים נחינים לבז ולמשסה בידי העמים אשר סביבותיהם אשר אין כמעט אלוף לראשם לשית מתג ורסן בפי חשוקתם הבלתי מוגבלת לשלול שלל ולבוז בו, אשר רק את היהודים האומללים שמו למטרה לחציהם השנונים ואין מידם מציל!

מי לא ידע כי לבך הטוב מלא רגשי חסד וחמלה להיטיב לכל העמים הסרים למשמעתך! ועל רצונך הטוב אנו נשענים כעל צדקת מלך מלכי המלכים היושבי בשמים אשר עמד לימין כל מפעלות צדקותיך לנהל את עבדיך הנאמנים בדרך ישרה לטובם ואשרם כל הימים.

אחרי אשר הודעתי נאמנה את מצב הרע מאח"י ב"י עוד טרם יצאה פקודתך הטובה „האטי־הומאיום" להצלחת יושבי ממשלתך, אחרי אשר עברתי בארץ פרס, מקום אשר התלאות והצרות אשר יסבולו שם בני ישראל מזכירים סבלות אבותיהם בארץ מצרים וגלות בבל, הצעתי פרשת גודל ענים ומרודיהם במחברתי זאת אשר הנני מגישה בזה לרגלי כסא כבוד מלכותך.

ענינים

ענינים אחרים ממצב ב"י שם הם באמת נוראים מאד, ושוים הם להורע ולהגלות בקהל רב [קורדיסטאן צר 61, 64—66; פרס צר' 160, 226].

אני החתום למטה מדבר רק בשמי; ומדי דברי הנני ממלא חוב נדול והבטחה קדושה בהרימי קולי לטובת מספר רב מאנשים מדוכאים, עשוקים ורצוצים על לא חמס בכפם, אנשים אשר עיניהם נשואות תמיד לעזרה אל מכון כסאך אדון ומלך אשר על כל המלכים מאד נעלית. ועל יקרת גדולתך כל בני חבל יתפלאו בהיותך פה בארץ ציר ההשגחה העליונה אשר תכלכל כל דבריך בצדק ומשפט וכל מעגלך ברעת והשכל תכונן.

אם יהיה אלהים עמדי ושמרני ויעמוד לימיני בדרך אשר הנני הולך עליה עוד הפעם לשוב ולעבור בארצות חבל לדרוש את שלום אחי הנפוצים בכל רוח, ויגלגל זכות נדול כזה על ידי לעורר את לבן אדוני המלך לשים עין לטובה על אחי האומללים בארצות קורדיסטאן, אז יאמר לי לבי: „רב לך! דבר נדול עשית מאין ערוך אליו, וזה שכר טוב מאין למעלה ממנו על כל עמלך אשר עמלת ימים רבים." סלח נא אדון ומלך, אם דברי לעו, כי איככה אוכל מצוא דברים ראוים ונכונים להלביש במו את כל הניוני לבבי אשר ירחש בכבודך ונדלך הנעלה על כל דבור ואמר! ואני אך תפלה לשוכן שחקים לסוכך עליך בכנפי חסדיו הנאמנים ולמלא כל משאלות לבך סלה.

פאריז, 12 יוני 1856.

י. י. בנימין השני.

גם מכתבי הבקשה אשר ערכתי אל כבוד קיזר צרפת ומלכת בריטניא יר"ה היו דומים כמעט בסגנון לשונם אל המכתב אשר ערכתי אל הסולטאן יר"ה מלבד איזה שנוים קטנים הכרחיים. אל קיזר צרפת שלחתיו בערב אשר שלחתי אל כבוד הסולטאן, ואל מלכת בריטניא ביום 22 פעברואר שנת 1857 למ"ה.

מכתבי אל הסולטאן שלחתי ביד הסיחר הנודע לעב קויפמאן מנאלאטא בקאנסטאנטינאפעל, ואל מלכת בריטניא ע"י ציר המלכה הזאת היושב בעיר פאריז. ואל קיזר צרפת מסרתי בעצמי כחצר המלוכה.

לו.

הגיון לבי מן מוצא הדברים.

בימי ילדותי שמעתי פעמים רבות מדברים ארות עשרת השבטים היושבים על הרי־חושך, מקום קרני השמש לא יהלו שם אורם ולילה אור בעדם. גם שמעתי מספרים כי יש להם שמה "ממלכה מיוחדת, ותחת ממשלת מלכיהם ושריהם מתנהגים במנהגי בני ישראל אשר נהגו בם בהיותם שלוים ושקטים על שמריהם בארץ הנכחרת, בעוד אשר אנחנו שרידי זרע "שבטי יהודה ובנימין נאנחים ונדכאים בארצות גלותנו תחת עול ככד אשר נוטל עלינו מידי העמים צוררינו ומנדינו.

כאשר צאתי מימי הילדות החילותי להעמיק ולהתבונן בספרי נביאי קדשנו, ומצאתי כי שבטי ישראל תמיד הרעו והשחיתו מעלליהם יותר משבטי יהודה ובנימין, ואמרתי בלבי: ד' הוא הצדיק ומקור כל טוב, ומדוע ייטיב לרעים אשר השחיתו דרכם, ויעניש הטובים והישרים? מן

העת ההיא והלאה נשחה אמונתי בספורי־ההמון בענינים האלה, וביותר כי לא יכולתי להציל דבר אמת בזה בשום מקום מכתבי קדשנו, ואמרתי בלבי, כי אך על ידי מראה עינים האמת יורה דרכו, ומני אז עלה רעיון המסעות בלבי ולא הרפה ממני עוד.

אחרי עבור ימים רבים והרעיון הנטמן בחובי יצא לאור עולם על ידי הפעולה, מצאתי את אשר בקשה נפשי מעודי להפיץ מעט אור על חשכת ענין הנרדש, והנה זה מצאתי: גורלנו אנחנו זרע שבטי יהודה ובנימין הוא גם כן גורל זרע עשרה השבטים. כאשר נגרשנו מארמתנו לארץ אחרת, כן גם המה נגלו מארץ מולדתם והלכו מארץ לארץ למצוא מקום מפלט להנצל מהצרות והחלאות אשר מצאום למכביר. סוף דבר: גורל אחד לכלנו, ומכום אחד יחד לרויה שתינו. אך הבדל אחד יש בינינו וביניהם. כי בימים האלה ובזמן הזה, עת אשר שמש ההשכלה פרץ אורו כאיירופא, ולנוגה זרחו, על יד על יד יכלו העננים, [שנאת־הדת וקנאת עם בעם] מעל שמי ארצותיה, ורוח צח, רוח דעת ואהבת־אדם, עברה עליהם וטהרם. לאור הזה נלך גם אנחנו, ומלכי העמים ומושלי הארצות ימשוכו גם עלינו קוי צדקתם וחסדם לבלי יגרע חלקנו מחלק יתר עמי הארץ לאכול מפרי החוקים הטובים ולשבוע מטובם, בעוד אשר זרע עשרת השבטים המפוזרים בין העמים הפראים באוצרות הקדם חיים חיי עוני ולחץ בלי חשך זה כמה שנות מאות, וערפלי הבערות חתולתם, עשוקים ורצוצים כל הימים ואין אומר: השב.

כל הדברים השגורים בפי בני עמנו ברבר ממשלת עשרת השבטים ומלכיהם, חמוכים על אלה הענינים אשר הודעתים בספרי זה במקומו הראוי. אלה מאחב"י היושבים והנודדים במדברי־ערב עומדים תחת השגחת משל [שייק] אשר מקרבם יצא, והמון העם ידמה כי הם מלכים אדירים ומושלים כבירים כאשר הם בארצות איירופא. כן הוא בדבר שבטי העמים השוכנים בהררי אפגהאניסטאן אשר יש להם מושלים מיוחדים ולפעמים ילחמו בחזקה זה עם זה. כל אלה השרישו בקרבנו זה ימים רבים את האמונה הכוזבת מגדולת וגבורת עשרת השבטים.

דבר אמת הוא אמנם כי יושבים הם בארצות לא נושבות בהררי סלעים וכפים אשר כמעט לא תעבור שם רגל איש מארץ אחרת. מרחק מישבם גדול מאד, ותלאות הרבות לנוסע לבא שם תרבינה למעלה ראש אך בכל זאת אינן מן הנמנעות. את נהר סמבטיון השנור בפי היהודים באזיה ובאפריקא והמשליך מקרבו אבנים והיורק אש מתוכו כהרים אשר פיהם חוצב להבות אש להרהיק כל איש זר וכל אויב הבא למקומות ההם לא ראיתי, אבל עקבות עשרת השבטים נודעו לי ועל שרשי רגליהם התחקותי.

טרם אפרדה מארץ הקדם, ערש־ילדות מין האדם כלו אשר משם נפוצו על פני כל האדמה, ארץ אשר ערפל יכסה ומחשכי קדומים יסוככוה, וטרם אצא מאחי הרובצים שם תחת משא תלאות רבות ועצומות מימי עולם ושנים קדמוניות, אעירה עוד על דברים אחרים הנוגעים להנוסע למסעותיו בארצות הנזכרות.

הנוסע איש איירופא העוזב ארצות שאננות ומשכנות מבטחים בארצות איירופא, ואשר לו מהלכים בין אנשי מדע והשכל, בעת הציגו כפות רגליו על אדמת ארצות הקדם, ידמה בנפשו לראות שמים חדשים וארץ חדשה לא ידע שחרם מלפנים, ארץ אשר אין לאל ידי לדבר בה

לכל

לכל חוקותיה ומשפטיה כדת וכנכון. על כל צער וצעד מכשולים שונים וחלאות רכות יקיפוהו מכל עברים, וככל אשר יעביר הלאה כן ירבו וכן יפרוצו. אמנם לא כאלה חלק הנוסע העברי. בכל מקום בואו יקבלוהו אחיו בני עמו בזרועות פתוחות ובאהבה בלתי־מוגבלת ואותות אהבה וכבוד כאלה ימחיקו מרורות תלאות דרכו וכמעט ישכיחום מזכרונו.

ועל כל אלה פעלה על רוחי והשאירה בלבי רשמי רגשות עזינות אשר לא ימושו כל ימי חיי: האמונה החזקה בד' אלהי אבותיהם ומצוותיו התקועה בלבות אחי בארצות הקדם כיתד במקום נאמן. רוחם הכביר אשר לא יחת מפני כל בשמירת חוקי תורתנו הקדושה, ומבטחם בד' לראות ימים טובים מאלה עומדים לאות ולמופת לאיש יהודי ליד איירופא; ומה קשתה עלי יד הפרידה מאנשים האלה אשר רק אמונתם היא חקותם, ובטחונם החזק בד' הוא שארית נחמתם.

עניני אשר שוים הם לדבר בם הם: הידיעות והצדקות, אופן החיים ומדת הכנסת־אורחים אשר התנחלה לאחב"י בארצות הקדם מדור דור.

חכמי הקדם ישאבו מי ידיעתם ממקור כל חכמה אנושית, כישבם על המעין הראשי אשר משם תוצאות כל חכמת איש ותבונת לבבו. בשוט סרעפיהם להתחקות על שרשי דבר או ענין תחת השמש, מקורי כל קודש לנגד עיניהם תמיד, וע"כ יצרור אותם רוח האמונה החזקה בכנפיו ולא יבושו מסברם.

את החכמים אשר יבואו עליהם מארץ הנבחרת או מאיירופא מכבדים המה מאד ויגדל ערכם בעיניהם מערך חכמי ארצם, ואומרים בשפתם העשירה בציורים נשגבים ונעימים, כי החכמים האלה הטה עטרות פז אשר תופיענה מרחוק לעטר את ראשיהם.

האיש אשר מוזרים לו מנהגי בני הקדם לא יוכל לשער בנפשו את הכבוד אשר יעשה לנוסע הבא אליהם. חיש כאשר יבא אל בית הנשיא ימהרו כל בני הערה לקדם פניו באהבה וכבוד לפי ערכו; מעון ינתן לו, ילבישוהו יאכילוהו, וימלאו כל מחסוריו אשר יחסר לו חנם אין כסף. כל ימי שבתו בתוכם במקום אחד יעשו לכבודו ימי משתה ושמחה. וכאשר יכין עצמו האורח לשום לדרך פעמיו, אז בעל הבית אשר נר אצלו ימהר להכין לו כל הדברים הנדרשים לנסיעתו. ומראש מחשבים עד מתי יארך זמן נסיעתו למקום אהר אשר שם בני ישראל ימצאו, ונותנים לו מזון ומחיה לכל עת הנסיעה. ידאגו עבורו ללכת בלוית חברת נוסעים בטוחה ומשלמים כל הוצאות דרכו, וכל אחד מבני הערה ימהר לתת אל האורח דבר מה מדברים הנצרכים לו איש איש לפי ערכו. ולא את פני הנוסעים העברים לבד מקדמים אחב"י שם באהבה, כי אם את כל נוסע מאי זה עם ודת שיהיה. ואף אם רבו כמו רבו עוברי אורח בארצות הקדם, בכל זאת כל אחד ואחד באין הבדל עם ואמונה ימצא שם די מחסורו אשר יחסר לו, מפתם יאכילוהו ומימיהם ישקוהו ובעצתם ינחוהו, כי מדת הכנסת אורחים קדושה מאד בעיניהם וכבבת עין ישמריה.

שודדים כי יתנפלו על ארחת נוסעים ולוקחים איזה מהם בשבי, בטוח לבבם כי אם יודע להם רעתו לא יתמהמהו מבוא לעזרתו ויתנו כסף פדיונו ככל אשר יושת עליהם.

זאת נוכל לחשוב למשפט צדק כי מנהגי ומדות בני ישראל בארצות הנוכרות ישאו כד בכד את מנהגי עשרת השבטים כאשר נזכרים בכה"ק, ולעומתם מנהגי יהודי איירופא דומים הם למנהגי שבטי יהודה וכנימין.

ואעירה פה רק על שני מקומות בכה"ק אשר בראשון מהם נמצא יתרון מדת הכנסת אורחים אשר לבני עשרת השבטים על שבטי יהודה ובנימין (שופטים י"ט, י"ד כ"ב) והשני יזכיר את רחמי עשרת השבטים על אחיהם האויבים להם, (דברי הימים כ"ח, ט"ו).

גם אעירה עוד בזה על איזה מנהגים אצל אחב"י בארצות הקדם ואלה הם:

א) אחרי כלות התפלה בביהכ"נ, יעמדו שני אנשים בפתח הבית, ובידיהם שושנים או פרות נותני ריח, ומכבדים במו את כל עובר עליהן אשר יכרך ברכה תראויה להם טרם אכלו או הריחו מהם.

ב) כי יבקר איש יהודי את משנהו בביתו, אז טרם הפרדו ממנו בעמדו בפתח יוה עליו בעה"ב מי שושנים, וגם יותן לו מעט מזה לרחץ פניו ידיו וזקנו.

ג) בבוקר יברך איש את רעהו בברכה המורגלת גם אצלנו, ואך אחרי חצות היום יאמר „שלום עליכם" ואל יותר מאחד „ד' עמכם." — והמשיב יאמר: „יברכך ד'."

ד) היהודי הנוסע בלויית ארחת נוסעים איננו מניח טליתו ותפילין, רק יאמר שחרית וערבית סדר „קריאת שמע."

ה) היהודים יושבי הרי קורדיסטאן אינם נושאים ציצית כל היום כמו שאנחנו עושים רק בעת התפלה בבית הכנסת.

ו) אם לא תמצא אשה חן בעיני בעלה יתן לה ספר כריתות כנהוג אצלנו ובנוגע לענין קידושין, יקבל שם האב את קדושי בתו עד היותה בת שתים עשרה שנה, אמנם הדבר הזה יסבב מבוכות גדולות, כי יקרה פעמים רבות אשר תמאן האשה בקדושי אביה עבורה אחרי שתים עשרה שנה ותעזוב את בעלה מכלי ספר כריתות, וזה נגד חוקי הארץ.

ז) לפעמים עושה הבעל שליח לארש אשה עבורו; אמנם בעת החופה יוכרח הבעל לקדשה בעצמו מחדש.

ח) אם ימות איש בלא בנים, אז יוכרח אחי הבעל לקחת לו לאשה את אשת אחיו המת.

ט) אם יחפוץ איש לקחת שתי נשים, יוכל לעשות ככה עפ"י שני אופנים: אם אין לו בנים מאשתו הראשונה, או אם ילדה לו רק בנות.

י) יש מהם אשר יקח אשה על אשתו, ואז יתחייב א"ע לתת לה רק מזונות ולא הלבשה והנעלה, ולואת מעשה ידיה לעצמה.

יא) אם יתעכב איש זמן כביר במקום אחר רחוק מביתו אז יוכל לקחת לו אשה על משך ימי שבתו שם, רק איננו מוכרח לקחתה אתו לביתו.

יב) הם יאכלו אפרוחים רכים טרם צמחו נוצותם. ובכלל ידועים להם סמני עופות ודגים הטהורים יותר מאשר נדע אנחנו.

יג) בלילי שבתות ויו"ט אחר חצות הלילה יבא משורר לעומת בית הנשיא ויזמר שירים ותשבחות עד אור הבוקר, כמשפט הזה יעשה לאורח נכבד בי יבוא אליהם.

לז.

שיבי לקאנסטאנטינאפעל.

רבות ראיתי והתבוננתי בארצות הקדם, על תכונת המקומות ויושביהם, וביחוד על מצב אחי ב"י שם הנאנחים והנאנקים תחת עול קשה מנשוא, ומהרתי לעזוב את הארצות ההנה. עשרה ימים רצופים עברתי בארץ

בארץ שמה ושאיה מלאה הרים וסלעים, ורק באיזה מקומות על אורך הדרך עומדים אנשי חיל על המשמר להגן על ארחות הנוסעים מחמס השודדים האורבים על הדרך, וגם לסוכך על גבולות הארץ מתגרת ידי העמים הפראים הנוסעים בעדר מארץ בכל לשלול שלל ולבז בו. השומרים האלה בעצמם הם רעים יותר מן העמים הפראים השודדים, כי המה בנפשם יפלו על הנוסעים ויציגום ככלי ריק.

על קצה גבול הארץ עומד כפר סאלאטא, מקום לחבר שודדים, ושם הידה הרופא הראשי לצבא חיל הפלך, איש יהודי י. בעער נ"י והוא תמכני בעצתו הנכונה בדרך אשר הלכתי עליה. -- בעצתו לבשתי בגדי כהן הדת. ואח"כ הציגני לפני ראש אנשי החיל העומדים בדרך על המשמר, ויורוש ממנו אורותי לתת לי מכתב תעודתו אל כל הפקידים הסרים למשמעתו, וכן עשה. ועל אופן זה היתה נסיעתי בטוחה עד כואי אל קצה גבול הארץ. בלי שום סכנה באתי לבגדד. שם קרה לי אסון לפול מסוסי ולשבור את רגלי, והוכרחתי לשאר שמה אחד ועשרים יום עד שובי לאיתני.

ביום 14 אפריל 1851 עזבתי את העיר לשוב ללכת לקאנסטאנטינאפעל בלויח ארחת נוסעים אשר בחרו לעבור דרך המדבר, וזמן הנסיעה נחשב מראש על חמשים יום. מספר הנוסעים היו כשני מאות אנשים חמושים בכל כלי מלחמה, וטרם שמנו לדרך פעמינו נלוו אלינו עוד שני מאות וחמשים, ואח"כ עוד מאה וחמשים איש ובס"ה היינו כשש מאות איש, ואני אמרתי כי רופא אני.

אחרי תלאות רבות אשר סבבונו בדרך מידי השודדים אשר התנפלו עלינו תמיד בעברנו דרך איתן מושבם באנו ביום 29 אפריל לעיר קירקוק ושם נתחברנו לארחת נוסעים אחרת משש מאות איש, ונשם לדרך פעמינו לעבור הלאה. עד י"ח סיון כמעט לא עבר יום אשר לא הוכרחנו לעמוד על נפשנו נגד השודדים אשר קמו עלינו, וביום הנזכר נלוו אלינו עוד שמונה מאות נוסעים אחרים, וברוח נכון עברנו הלאה, כי דמינו להיות בטוחים מן השודדים, בכל זאת עוד ביום השני הניחו עלינו השודדים בחזקת היד והוכרחנו לשוב אחור אחרי אשר הומתו עשרה אנשים מתוכנו, וחמשה עשר נפצעו במלחמה, אך למחרת היום ההוא גברנו עליהם ונקח מהם חמשה ושלשים גמלים וב' מאות כבשים.

בט' בסיון במרחק מהלך שלשה ימים מעיר קארפוט מצאנו על אם הדרך נחש גדול מאד הנקרא בפי הערביים אל-האסטע-קליל ונמת אותו ומאד חפצתי לקחת אתי את עור הנחש הזה, אך הנוסעים האחרים מנעוני מזה. בעצם היום ההוא פגשנו ארי גדול אשר הרחקנוהו מעל נבולנו.

מעיר קארפוט והלאה רבו תלאות הדרך ביתר שאת ועוז. בט' בתמוז הניחו עלינו השודדים ולחמנו בם שלשה ימים ושלשה לילות. מי"ד עד ך' תמוז נסענו בשלום ואז התנפלו עלינו שודדים רבים אשר מספרם היה פי שנים מאשר אתנו והכבד המלחמה עלינו מאד עד אשר לא היה בנו כח לעמוד נגדם ונפזרנו אל כל רוח, והמחנה היתה לשלל. בלילה ההוא נמלטתי על עץ תמר גבוה ונסתרתי בין סרעפותיו עד הבוקר ואז נתחברתי אל מספר רב מהנוסעים פליטי המחנה. שלשה ימים אחרי האסון הנורא הנזכר באנו לעיר סיוואס, ומשם עברתי בלויח נוסעים אחרים אל עיר סאמסון העומדת על חוף ים השחור, ומשם עברתי על אניה, ובאתי לקאנסטאנטינאפעל בעשירי לחודש אב.

תמו מסעותי באסיה.

אחרי

הנסיעה לאפריקא.

אחרי המון תלאות הדרך אשר סבלתי במסעותי שנים רבות כלחה נפשי למנוחה וגמרתי בדעתי לשבת במנוחה ברומעליען, אבל לא עלה חפצי בידי. קבצתי פלטת הוני ורכושי ועברתי ארצות סערביען ואונגארן, ובאתי לעיר הבירה וויען, ומשם נסעתי דרך ארץ עסטרייך. וחלק־גדול מארץ איטליען עד בואי לעיר רומא. משם עברתי עירה ליוורנו ומשם למארסייל, ומשם לקארטעזאן בספרד, ומספרד באתי לעיר אראן באלגיר. מעיר אראן עברתי אורחת ים לאורך כל חוף הצפוני מאפריקא עד טריפאלים, ושבתי דרך היבשה.

לח.

מסעותי באפריקא.

מדות ומנהגים ומצב היהודים בכלל.

א. אֶגיפטען. (מצרים).

בראשית דברי מסעי אדבר מארץ מצרים וביחוד מעיר אלכסנדריה, בהיות כי הייתי בארץ הואת בנסיעתי הראשונה.

אף אם נמצאו דברים רבים עתיקים יקרי ערך בארץ ההיא, בכל זאת לא אדבר מהם בזה יען כי כבר מדובר אדותם פעמים רבות בספרי נוסעים אחרים אנשי שם חוקרי קדמוניות. מטרתי בזה הלא הוא רק מדברים הנוגעים לאחב"י אשר כל מעיני במו.

בעיר אלכסנדריה מצאתי שתי קהלות מב"י. אנשי הקהלה האחת המה מילידי הארץ והשנית מילידי ארץ איטאליען. בקהלת ילידי הארץ נמצאו לערך חמש מאות משפחות, והאיטאלקירת לערך מאה וחמשים. [בנימין מטוליטלא יספר בספרו צד 107 מנ' אלפים יהודים באלכסנדריה] וראש אחד [חכם] לשתיהן. שם הרב הזה הוא רבי שלמה חזן הי"ו נולד בצפת, איש חכם ועשיר ונכבד מאד לא לבד בעיני היהודים, כי גם גדול שמו אצל משנה הארץ ואצל הצירים מממלכות אייראפא היושבים שם. לכל אחת מהקהלות ביהכ"נ מיוחד. זה של קהלת ילידי הארץ הוא בנין גדול אבנים ישן נושן, ואצלו נמצאים כמה בנינים אחרים, אשר שם ימצאו מחסה עיברי אורח הבאים שם.

הקהלה האיטלקירת יש לה ביהכ"נ ברחוב אחרת, והוא בנין פשוט. בני עדת ילידי ארץ בונים עתה ביהכ"נ חדש סמוך לעיר, בנין מפואר מאד, ולפי דבריהם, במקום אשר שם יבנו בית קדשם גרו שם ב"י לפני שנות מאות. הבנין הזה יעמוד בגן היותר נחמד ונעים בעיר אלכסנדריה

ואולי בכל ארץ מצרים. המון עצי תמרים שקדים רמונים ואתרוג ומספר רב משושנים ופרחים יפים ויקרים יעטרוהו מכל עברים.

ממצב היהודים במצרים ומפועל כפיהם ארבר באחרונה, ולע"ע אעיר בזה על מנהג אחד מוזר מאד אשר להם. בעיר אלכסנדריה בבואי ביום השבת בבית איש עברי נכבד מילידי הארץ לבקרו ראיתי אדרת אחת גדולה שטוחה על רצפת הבית, ועליה פרוש מצע אחר גדול כגודל האדרת, והאדרת המצע האחר הזה מצאתי הווים שוכבים כל בני המשפחה יחד באהבה וריעות איש ואשתו בפנה מיוחדת. בעל הבית ואשתו לבר, בנו הגדול ורעיתו לבד, חתנו ושוכבת חיקו לבד וכו'. ועל שאלתי אם המנהג המוזר הזה הוא אצל כל ילידי הארץ, השיבו לי כי כן הוא. כל משך שבתי באלכסנדריה גרתי בבית איש עשיר אחד חיים מוערא, אשר מתנהג בדרכי ביתו על דרך אנשי אירופא לכל משפטיהם.

עיר אלכסדריה בעצמה בנויה להתלפיות ע"ד ערי אירופא הגדולות, מסחרה הגדול נודע לשם בכל הארץ עד אשר אך למותר לדבר מזה בזה. מאלכסנדריה נסעתי על אניה ערבית אל כפר מחמדיא אצל נהר נילום במרחק יום אחד מן העיר המתאחר עמה ע"י תעלת מים חפורה. אצל הכפר סמוך לאשדות התעלה עומדים שלשה שערים, כל אניות המסחר הבאות מאלכסנדריה עומדות אצל השערים, וסחורתן יוקחו מתוכן ונטענות על ספינות קטנות להוליכן אל מחוז חפצן. כארבע מאות ערביים יושבים בכפר ההוא.

משם עברתי על אניה ערבית ובאתי קאירה, מהלך ששת ימים. הנסיעה על נהר נילום טובה מאד. מחזה המקומות נחמד למראה. המון ערים וכפרים יתראו לעין ושם יוכל הנוסע להשיג כל אשר יחסר לו בזול גדול. פעם באתי לכפר אחד לקנות לחם ולא יכולתי להשיג. איש ערבי דרש ממני להמתין איזה רגעים בהבטחתו להכין לי לחם במשך זמן הזה. וימהר ויקח מעט קמח ומים וילש בצק ויעשהו בתמונת עוגה וישאיה החוצה לאפותה לחום השמש. אחרי רגעים אחדים צלח חפצו בידו. ראיתי מעשה ונזכרתי צאת אבותינו מארץ מצרים ומשארותם על שכמם לאפות לחמם גם כן בחום היום [עיין מדרש רבה].

ביום הששי למסעינו באתי לבאלוק חוף עיר קאירא. מבאלוק לקאירה מהלך שעה אחת דרך גנות נחמדים; בכבר הארץ ההיא נמצאו כמה תעלות לאצור בתוכן מי נהר נילום בעת שעולה על כל גדותיו. בעת יפרוצו מי הנהר הרבים והעצומים, ימי משתה ושמחה לתושבי הארץ. להמונים נוסעים על מי הנהר בתופים וכלי שיר וקול המון חוגג ושמחת עולם על ראשם בצפיתם אז על שנה טובה ברוכה ופוריה, כי בהעצר הגשם מן השמים אז הנהר משקה את כל השדות די מחסורם.

בעיר קאירה מצאתי שתי קהלות מב"י, אחת מילידי הארץ ואחת איטאלקית. בראשונה נמצאו לערך ששת אלפים משפחות ובשניה כשש מאות. [בניסן מיטוליטלא צד 98 ידבר מ"ב אלפים יהודים] בשנת 1846 לקחו שתי הקהלות אלוף אחד להם מירושלים ושמו אליהו ישראל נ"י. שתי נשים להרב הזה, גם בעל הבית אשר גרתי אצלו היו לי שתי נשים. לשתי הקהלות יחד יש שמונה בתי כנסיות, ואחד מהם נקרא בשם ביהכ"נ של הרמכ"ם, וכו כמה חדרים אשר שם יתאכסנו האורחים. העיר גדולה ועם רב בקרבה, רחובותיה קצרים ובלתי נקיים, ומסבת גודל חום השמש יזו מים על קירות הבתים שלש פעמים ביום.

מעיר

מעיר קאירא אל קאירא העתיקה הנקראת בפי הערביים מאסר־אל־עתיק [עיר מצרים הקדומה] מהלך שעה אחת. על הדרך נמצאו כמה חורבות עתיקות, גם העיר קאירא הישנה נטויה לפול; שם ישבו מתי מספר מעם ערביים ועשר משפחות מב"י, אשר גם המה עניים מרודים, ויחיו את נפשם מנדבות אחיהם בקאירא. שני בתי כנסיות נמצאו שמה, והאחד הוא מעי מפלה, והשני הנקרא „אל־שאמיאן," בנין ישן נושן עודנו עומד על תלו. איזה מהיהודים שם קוראים אותו בשם ביהכ"נ של אליהו לפי קבלתם אשר שם נגלה אליהו הנביא. הבירה הזה נ"ע בפנים על שנים עשר עמודי שיש, ובו שני ארונות קודש, האחד מונח על משנהו; ממעל לארון העליון נמצאת כתבה עבריה באותיות מרובעות, אך נמחקה מאורך הזמן מאין לקרותה. הארון העליון סגור, ולא נתן הרשיון לשום אדם לפתחו. דרשתי את משרת ביהכ"נ לפתחו למען אוכל לראת את האצור בתוכו; אבל הוא מנע חפצי ממנו, באמרו: כי זה יותר מעשרים שנה אשר נתנה המשרה בידו ועוד לא הרהיב בנפשו עוז להרים המסך טעל פני הקודש הזה, בהיות כי חזקה יד האמונה עליהם כי האיש אשר יזיר להרוס בקודש אחרה רחו לבלי הוציא שנתו. גם ספר לי כי בארון הזה נמצאים כ"י מעזרא הסופר, ולמען לא יושחתו לא תגע בהם יד אדם.

וכאשר גדלה תשוקתי לדעת אמתת הדבר, התילותי לדרוש ולחקור לבוא עד תכונתו. חפשתי בכמה ספרים ולא מצאתי און לי בדבר כ"י הנזכרים מעזרא הסופר. בשנת 1854 בהיותי בעיר טלעמסן באלגיר בבית הר' משה סארבעט איש חכם ועשיר אשר נמצא בביתו אוצר ספרים שונים, מצאתי בחלק השני מס' שם הגדולים אצל אות **Aiin(ä)** כדברים האלה: בשנת רמ"ח לאלף הששי היה רבינו עובדיה מברטנורא בעיר קאירא, ובלכתו משם לירושלים כתב מכתב לאביו, וזה תוכן דבריו: אני הייתי במצרים הקדומה והלכתי לביה"כנ של אליהו, שם היה ספר תורה כתוב מידי עזרא הסופר. איש עובר אורח מארצות המערב נתן שוחד כסף למשרת ביהכ"נ ויקח את ס"ת הזה וילך לו. אך כאשר עבר ארחות ימים נשברה האניה אשר היה בה ויטבע במשברי הים הוא וספר התורה עמו. ומשרת ביהכ"נ מת בשנה ההיא." מחבר ס' שם הגדולים יספר כי בהיותו גם הוא במצרים הקדומה הלך לביהכ"נ הנזכר וגם לו הונר מספר התורה של עזרא, אבל לא חפצו להראותו לו בשום אופן, אמנם חכמי הערה הגידו לו בלאט אמתת הדבר אשר הובא למעלה, ובארון הקודש אין כל. אחרי כן מצאתי בס' שם הגדולים בחלק הראשון כי מצא המחבר כתוב בחמשה חומשי תורה אשר נדפסו באמשטרדם בפירושים „חנוך" „ורבק טוב." בסדר ויחי הערה מר' מנחם הלוי האומר כי הרמב"ם העתיק החמשה חומשי תורה מספר התורה של עזרא הסופר הנמצא בביהכ"נ במצרים הקדומה, ואשר הובא לשם בימי חכמי התלמוד מעיר ירושלים. אחרי כן שמע הרמב"ם כי נמצא ספר תורה בכורגונדי אשר הוא באמת מכ"י של עזרא הסופר, וילך שם וימצא כי אין הכרל מאומה בין הפרשיות הפתוחות והסתומות כפי אשר העתיקים מספר התורה של ביהכ"נ במצרים הקדומה מאשר הם בספר התורה הזה. זמן כתיבת הדבר האחרון הוא בכ"ח לירח סיון. מזה נראה כי כל דברי היהודים תושבי מצרים הקדומה אודות הספר התורה הזה הוא שוא ושקר, וכאשר חשבתי מראש כן הוא.

מחוץ לעיר מצרים הקדומה מראים ביהכ"נ ישן נושן ואומרים כי הוא היה בית־התפלה של משה רבנו וגם קוראים לו על שמו. — (גם בנימין מטוליטלא צד 102 מדבר מביהכ"נ הזה) ויש ידים לאמתת הקבלה הזאת

הזאת. כי כן נמצא כתוב בתורה (שמות ט' כ"ט) כאמור משה לפרעה „כצאתי מן העיר אפרוש כפי אל ד'."

גם נמצאו שם שאר דברים עתיקים עד"מ בנין אחד ישן נושן של יוסף, בנוי מאבנים שינות, אשר אך חלקו העליון נהרס ונחרב. הבנין הזה מוקף חומה ונקרא בפי הערביים, ביתּ־אל־יוסף.

אצל הבנין הזה נמצא בור עמוק מאד, ובו חמש מאות ושבעים מדרגות חציבות לרדת אל תוכו. הבור הזה נקרא ביר-אל-יוסף [בורו של יוסף] ולפי הקבלה הוא בית האסורים אשר בו השליך פוטיפר את יוסף. כל איש החפץ לרדת אל תוך הבור תלכנה לפניו שתי נערות ערביות ואבוקות בידיהן להאיר הדרך, וישולם בעד טרחתן פיאסטער אחד. בקרקע הבור נמצא מעין מים חיים, גם כפת קבר, אשר לפי הקבלה, שם קבור עבד של יוסף. מלפנים קרה פעמים רבות כי הנוסעים אשר ירדו לתוך הבור נהרגו מידי הערביים. אמנם לעת כזאת לא יקרה עוד כואת, כי יש שמירה מעולה לבלי יקרה שום אסון לנוסע.

בגדי יהודי מצרים דומים אל אלה מא־ץ תוגרמה. רבים נושאים מצנפת לבנה על ראשיהם. גם הנשים לובשות כנשי תוגרמה, אבל נבדלות בקשוט ראשיהן ע"י מצנפת ארומה ועליה קבוצת חוטי משי ארוכים התלויים עד הרגלים. על כל חוט וחוט בקצתו האחרון למטה דבוקה איזו מטבע או שאר מין קשוט ועי"ז יכבד פאר המגבעת משא לעיפה. אורך החוטים והמטבעות הקשורים בקצתם יסבב קול צלצול כצליל פעמונים בעת תלכנה הנשים לשוח בחוץ. השפה הכללית אל כלם בדבור ובכתב היא שפת ערבית. ורבים מהם מדברים גם שפת איטלקית. נגינות הקריאה בתורה נבדלות מאלה המורגלות אצל הספרדים והאשכנזים, וכל זאת נעימות הנה למשמע אוזן. הבתים בנוים לתלפיות ומקושטים בפנים, ואין להם חלונות ואור יגיע להם מלמעלה. העשירים ינהנו על דרך בני אירופא בהנהגת חייהם. מימיהם אינם טובים לשתיה מחוזק החום, ולזאת משימים המים בכלים מוכנים לזה הנשארים כל הלילה מחוץ ועי"כ יצרפו ויתקררו מעט עדי היותם ראוים לשתיה.

מקאירא נסעתי לעיר דאַמיעטע שמונה ימים רצופים מחמת מיעוט המים ובעת עלות המים הנסיעה נמשכת רק ד' ימים. היהודים אומרים כי דאמיעטע היא עיר כפתור הנזכרת בכה"ק. תרגום שם כפתור הוא קפוטקאי, ובשם הזה יכנוה התלמודיים.

בעיר דאמיעטע מצאתי חמשים משפחות מב"י [בנימין מטוליטלא צד 107 מדבר מב' אלפים יהודים שם] ויש להם ביהכ"נ אך אין להם רב ומורה, אמנם שו"ב נמצא בתוכם, ועסקיהם הוא המסחר. צירי מטלכות אירופא יושבים בעיר הזאת.

על הדרך בין קאירא ודאמיעטעט נמצאו איזה קהלות מב"י; רובם ככלם נבערים מדעת ולא יוכלו גם קרוא עבריית. גם השוחטים אין לאל ידם ללמוד דיני השחיטה בעבריית רק בערבית. במרחק שש שעות מדאמיעטעט לאורך נהר נילום ולמטה נמצא הכפר „עסבא" ושם האניות יעמודו ובכל יהלכון עד שיפוח רוח נכון למען יוכלו לעבור ארחות ים התיכון.

בכלל מצב היהודים במצרים טוב מאד. כל חופשה נתנה להם, וחלקם לא יגרע בשום דבר מיתר תושבי הארץ. נטישות מסחרם עוברות לכל ארצות אירופא וביחוד לארץ בריטניא ולכל קצוי תבל. בתוכם נמצאו

כמה באנקיערס עשירים גדולים. לפי דעתי כל הטוב הזה להם מידי צירי ממלכות אירופא. הדרכים אשר בארץ אינן בחזקת סכנה לשום עובר אורח.

לט.

ב. טראַבאָלום (טריפּאלי די נעדנערלינ)

עיר טריפאלי עומדת על שפת ים התיכון, והיא עיר מסחר גדולה מאד, ורוב יושביה המה מעם המושלמנים. בעדת היהודים נמצאו אלף משפחות, ולהם ארבעה חכמים, הנקראים דינים. הראש וראשון מהם ר' אברהם אראדי, השני ר' שלום אגב, איש עור, השלישי ר' ראובן, והרביעי ר' פרעדיאה. לכלם יד ושם בידיעת התלמוד ופוסקים. שמונה בתי כנסיות נמצאו בעיר וגם יש להם מורים ללמד את בניהם עבריה וכמה מהם לומדים גם שפת איטלקית. נשיא העדה ר' שלום טיטו נ"י הוא איש חכם ועשיר ויש לו בביתו אוצר ספרים רבים והוא נכבד מאד בעיני כל העם כיהודים כנוצרים, ופחת הארץ יאהבהו מאד. הנשיא הזה הוא חבר לאיש אחר עשיר בענין המסחר אשר יביא לו סחורות מצרפת ואיטליה; הערביים מסודאן באים אליו להמונים ומביאים לו מיני צבעים שונים ועצמות פילים, וחמורתם יקחו מיני סחורות העשויות באירופא וגדול מאד בטחון הערביים באמונת לבבו עד אשר לא יסחרו עם איש אחר מבלעדיו, ואם יקנו מאיש אחר ישאלו מתחלה עצתו ואחרי דבריו לא ישנו. הוא כבן ארבעים ולו אשה חשובה ומשכלת, ויש לו שני בנים, האחד בן חמש עשרה שנה ושמו אליהו, והשני יצחק בן שתים עשרה שנה אשר יגדלם בתורה וחכמה ע"י מורים ילידי אירופא אשר ילמדום גם לשונות שונות. וגם שתי בנות לו. אמו הוקנה יושבת בביתו וכל ב"ב יכבדוה מאד. ביתו בנוי לתלפיות עומד בחצר רחב ידים. מנהגי הבית על דרך אנשי אירופא. ומצורף לכל אלה הוא איש ירא ד' באמת ולא ילך לעסקיו טרם יעסוק בתורה שתי שעות עם הלומדים הצעירים אשר ירב מספרם בעיר ההיא; בכל ליל השבת מתאספים בביתו כל חכמי העיר, והוגים בתלמוד וידיעות דברי הימים כל הלילה כלו. עוד נמצאו בעיר כמה יהודים אחרים חכמי לב ונכבדים בעיני כל אשר הנני מוצא א"ע מחויב להזכיר פה אחדים מהם ואלה הם: ר' יוסף חליפי נ"י סרסור אצל ציר הצרפתי איש עשיר מאד ואוהב תורה. ר' חיים סירוזי נ"י, איש נכבד וכביתו ישיבת בחורים לומדי תורה, וגם שאר לומדים נכבדים. שני חדשים ישבתי בבית האיש הנכבד הזה ולא חסרתי דבר כיד נדבת לבו הטובה לכל אדם.

בני העדה הפקידו משגיח מיוחד על צרכי העניים, שמו ר' יעקב רוקח נ"י, ועל פיו ישק כל הוצאות והכנסות העדה. כל אחד מהסוחרים יתן מדי שבוע בשבוע חמש למאה מריוח עסקיו לצרכי העניים, והמשגיח ילך בכל שבוע אל בתי הסוחרים לחשוב חשבונותיהם ועל פיהם יקום דבר שלום הכסף לקופת העניים.

היהודים יראים את ד' באמת ולב תמים. בשני וחמשי ישבו הדינים לשפוט את העדה על כל דבר אשר יוכא להם. כי יחטא איש בעניני הדת והאמונה אז יובא לפני הנשיא או חכמי העדה ועשו אותו כפי ראות עיניהם בעונש כסף או מלקות על כפות רגליו. בכל ערב ובוקר ילכו רוב אנשי העדה אל ביהכ"נ להתפלל, ורבים מהם יצומו בכל ערב ראש חודש ומר"ח אלול כמעט כל בני העדה יענו בצום נפשיהם עד יוה"כ,

גם

גם נמצאו איזו נשים בחוכם אשר תצומנה כל השבוע מכלי לאכול אף בערב. בכלות השבועה תעשה משתה לכלם. בשבתות ויו"ט מתפללים תפלתם בביה"כ כיראה והנות-לב ביחר שאת מאשר ראיתי במקומות אחרים.

בליל שבת יתפלל הש"ץ תפלת הש"ע בקול רם. וזה הוא נגר'הרין, וכאשר שאלתים על סבת הדבר הוגד לי, כי מלפנים לא שמרו רק את יום השבת ולא הלילה לחסרון ידיעתם, עד אשר בא חכם אחד והורה להם כי קדושת השבת מתחלת בליל יום הששי ומן העת ההיא מתפללים תפלת הש"ע בערב בקול לזכרון כבוד החכם הנזכר.

רבים מהם לובשים כמנהג אנשי טינים, ואחרים כמנהג אלניר ורבים לובשים בגדים מיוחרים. הנשים מקשטות ידיהן ורגליהן בטבעות זהב וכסף, וצובעות אצבעותיהן בצבע אדום, ואת גבות עיניהן בצבע שחור.

היהודים יושבים ברחובות מיוחרים אף אם רשות להם לשבת בכל מקום שיחפוצו. גם תמצאנה ביניהם איזה משפחות מילידי איטאליה אבל אין להם קהלה מיוחדת. גם נמצאת שמה משפחה אחת בשם סעלווא אשר באה לגור הנה מארץ ספרד, אשר שם היו נוצרים. אחב"י בעיר טריפאלי יחיו חיי שלוה ודרור, ועושים מסחר וקנין וכמה מהם עשירים גדולים. רבים מהם מופקדים על עניני הממשלה בשלום המסים והמכס. בדבר מרותיהם ומנהגיהם בעת נשואיהם ובעת מותם אדבר באחרונה בדברי אידות יהודי אפריקא בכלל כי אין הברל ביניהם מאומה.

אויר עיר טריפאלי רע מאד, תושביה ילידי הארץ סובלים מאד ממחלות עינים, וכמעט חלק החמשי מהם נאנחים תחת תגרת המחלות ההנה, וחלק עשירי מהם מוכים בסנורים, ולא ראיתי בכל הארץ אנשים עיורים רבים כאשר ראיתי שם. אבל אנשי איירופא הבאים לגור שם לא ידעו דבר רע.

ממזרח וממערב העיר נמצאו כמה כפרים אשר מלפנים ישבו שם יהודים. במרחק שתי שעות מן העיר עומד הכפר אמרום, ושם נמצאו חמשים משפחות מב"י ויש להם ביהכ"נ ושו"ב. במרחק שתי שעות הלאה בכפר טיזורי נמצאו שבעים משפחות מב"י, בשני הכפרים ההם וכסביבותיהם נמצאים יערות עצי תומר גדולים גם איזה כרמים. מעצי התמרים יעשה מין משקה הנקרא לאגווי [יין תמרים] משקה טובה ומתיקה ומשכרת, וכזול גדול, ותעשה על זה האופן: בתחילה כורתים את הראש מעץ תומר מקשה וחזק ומניחים תחבושת מיוחדת על מקום הנחתך. אחרי עבור חמשה עשר יום יעלה כל מיץ התומר למעלה, ואז תוחבים קנים קטנים חלולים בתחתית העץ סביב סביב, ותחתיהם יעמידו כלים מכלים שונים והיין מטיף ויורד לתוכם. כפי אשר הוגד לי לפעמים יוציאו מעץ אחד יין בער אלף עד חמשה עשר אלף פיאסטער, אמנם אחרי צאת המיץ ממנו אבר נצחו לנצח ובעפר ימות גזעו.

במרחק יום וחצי משם עומד הכפר מוסלאטא, על יד רוכסי הרים גבוהים לא רחוק מן החוף, שם נעשה מין יין טוב מאד. במקום הזה נמצאו מאה וחמשים משפחות מב"י, ושם רבם ר' משה, ושם נשיא הערה הקטנה הזאת הוא מיילום פנחס, גם יש להם ביהכ"נ.

במהלך יום וחצי משם, דרך הררי חול גדולים, עומד הכפר צעליטנא ושם מאה משפחות מב"י ואחרי מהלך עוד יום וחצי דרך מדבר קטן נבא לכפר מעזוראטא. שם נמצאו מאה משפחות מב"י ויש להם שני בתי כנסיות. שם נמצא מין יין משובח ופרות מתוקים לרוב. הכפר הזה עומד סמוך לים התיכון, ויושביו עושים מסחר וקנין עם תושבי אי מאלטא.

אחרי

אחרי עברי אורחות ים ארבעה ימים באתי לעיר בענגאזי. שם מצאתי ארבע מאות משפחות מכ"י, ונחלקים לשתי קהלות, האחת תקרא בשם „קהלת טריפולי," והשניה „קהלת בענגאזי" לכל אחת מהקהלות יש ביהכ"נ מיוחד, ורב אחד לשתיהן, הוא הרב ר' יצחק חלפון.

בסביבות טריפולי לרוח מערבית נמצאו כמה כפרים אשר הייתי שם ואלה הם: במרחק שמונה שעות מן העיר עומד כפר סאוויא שם נמצאו המון עצי תמרים, גם עצי שקדים לרוב אשר יובלו חוצה לארץ. לערך ארבעים משפחות מכ"י מצאתי שם ויש להם רב וביהכ"נ. במהלך שני ימים משם והלאה, דרך הרים ומדבר תלאובות נבוא לכפר דיעכעל העומד משני צדי הר אחד, ונקרא על שמו. תושביו מתעסקים בעבודת אדמה וגדול בהמות, וכמאה משפחות מכ"י יגורו נפרדים בשני חלקי הכפר, שם רבם ר' יצחק מעדינא, ובחלק אחד עומד ביהכ"נ, ורבים נוסעים להתפלל בתוכו. הערביים יעריצו ויקדישו את הבית הזה ומספרים ממנו נסים ונפלאות אשר נעשו בו, ולזאת לא תגע שום יד להרוס בבית הקודש ההוא לקחת מתוכו מאומה. במרחק שעה אחת משם נמצא בית מצור ואלף אנשי חיל עומדים בו על המשמר להקים כל סערה מהמתפרצים בעם לרממה. — במרחק יום וחצי משם נבא לכפר גהוריאן ומאה ועשרים משפחות מכ"י נמצאו שם ושם נשיאם ר' חאמאני. תושביו רועי מקנה ועובדי אדמה, גם עצי תאנים נמצאו שם לרוב. במרחק שתי שעות משם נמצא הכפר בעֲנעאבאם, ותושביו יבנו בתיהם מתחת לארץ, להגן בעדם מן החום בקיץ ומקור בחורף.

היהודים יושבי הכפרים הנזכרים עוסקים לרוב בעבודת האדמה ומהם רועי מקנה, ועושים יין ומגדלים עצי תמרים שקדים ורמונים, מהם אורגים, ועושים אדרות מצמר גפן למכור, גם שאר בעלי מלאכות נמצאו ביניהם עד"מ חרשי ברזל וכו'. עניים מרודים כמעט לא נמצאו בתוכם, ולחם לאכול לא יחסר לשום אחד מהם, כי הערביים בעצמם אוהבי הבטלה, וטומנים יד בחיק, וכל דבר הנדרש להם יקנוהו מידי היהודים המחיים נפשם מיגיע כפיהם. אלה מהיהודים היושבים סמוך לחופ הים עושים גם מסחר וקנין ביין ותבואות הארמה. אף אם נתנה חופשה ליהודים מן הממשלה בכל דבר, בכל זאת סובלים רעות רבות ע"י קנאת- הדת הנשרשת בלבות הערביים השונאים אותם תכלית שנאה.

הן אמנם מלבד הכפרים הנזכרים נמצאו עוד מקומות אחרים אשר שם יגורו יהודים, אבל מפני אשר לא בקרתים במקומות מושבותיהם לא אוכל לדבר מהם דבר. כל היהודים יושבי הכפרים ההם עומדים- תחת פקודת חכמי עיר טריפולי כי כל המקומות ההם לפחת טריפולי יחשבו.

ג.

ג. ט ו נ י ס.

שתי דרכים מטריפולי לטונים, האחת דרך הים והשניה ביבשה, ובחרתי בראשונה כי דרך היבשה איננה בטוחה מסכנה, ובכלות ירח סעפט. שנת 1853 עברתי משם על אניה אשר הלכה לעיר צערבי. זמן הנסיעה המורגל

המורגל הוא לערך שלשה ימים, אך רוח גדול וחוק הרים עלינו את גלי הים ונתאחרנו על דרכנו שמונה ימים רציפים ואחרי כן השליכנו הסער לחוף טריפולי עוד הפעם, וסמוך לחוף נשברה האניה, ואנחנו נמלטנו. שם נשארתי במשך ימי החג ואח"כ עברתי עוד הפעם באניה ובאתי בשלום לעיר צערבי אחרי נסיעת שני ימים. טרם יבוא הנוסע העירה מוכרח הוא להשאר עשרה ימים בבית החפשית [קאראנטענע] העומד על חוף הים. בבית הזה צלמות ולא סדרים ועשרה היטים כעשר שנים יחשבו אל הנוסע.

העיר נחלקת לשתים, וחלקה האחד עומד סמוך לחוף הים, ובו ימצאו כל בתי המסחר ובתי המלאכה וכו' ושם תעשינה הטליתים היותר טובות בכל ארץ תוגרמה, בחלק הזה יגורו גם צירי ממלכות אירופא, והמחמודים העשירים. במרחק חצי שעה מחלק העיר הזה נמצא חלקה השני, ושם יגורו היהודים והם לערך חמש מאות משפחות. ולהם כמה חכמים [רבנים], שם הראשון ר' שלמה מאטוק, והשני ר' נסים זעעמאן. הרבנים אינם נוטלים שכר מקופת הקהל בהיותם עשירים בעלי בתי מלאכות גדולים. שם נמצאו שני בתי כנסיות רחבי ידים. באחד מהם מתפללים רק הכהנים, ונקרא „בית הכנסת של הכהנים;" בשום עיר לא מצאתי כהנים רבים כמו בין היהודים בעיר הואת וכמעט חלק שלישי מהם הם כהנים. היהודים שם בכלל המה יראי ד' ויש להם ידיעה רבה בתלמוד ולא כיהודים בטריפולי הנבערים בידיעת תוה"ק. מסחרים יעל כפורחת, ורבים מהם בעלי בתי מלאכה גדולים אשר בם יעשו בגדי צמר שונים טליתים ומגבעות, ומהם עוסקים בעבודת האדמה ועשית יין. רובי מסחרים יעברו לאי מאלטא, גם יבואו רבים מסחרי אירופא לטונים לעשות שם מסחר וקנין. הגברים מאחב"י לובשים כמנהג טונים, זולת אשר אינם נושאים בתי רגלים, רק נעלים אדומים. גם הנשים תלבשנה כמנהג בנות הארץ, ומטפחת לבנה תכסה כל גופן בצאתן החוצה ופניהן לא יראו. בתיהם בנוים מעפר חוצות ואבנים ומשוחים בסיד לבן. כל אחד בונה ביתו לפי דעתו ורצונו. גשם שוטף כי יהי' בארץ יחדור לתוך הבתים אשר אין להם גג מלמעלה. בשנת 1853 בירח אקטאבער הרם זרם מטר, הנתך ארצה שלשת ימים רציפים, שני שלישי העיר, וכמעט כל הבתים נתקלקלו, ובין חלקי העיר נתהוה נהר שוטף, עד אשר בני העיר מוכרחים היו לעבור על ספינות מחלק אחד למשנהו.

במרחק שתי שעות מן העיר לרוח דרומית מזרחית עומד כפר דענעד. חמשים משפחות מב"י נמצאו שם ויש להם בית הכנסת קטן, ובמרחק חצי שעה מהכפר יש לערה הזאת עוד ביהכ"נ אחר ישן נושן, אשר יקראוהו בשם „גרעבע"; לשם הולכים ביום השני וחמישי ושבת להתפלל תפלתם. הביהכ"נ הזה קדוש מאד בעיניהם, ומספרים כי נמצאה שם אבן אחת ועליה כתובים המלים האלה: עד פה בא יואב בן צרויה שר צבא של דוד המלך. כלתה נפשי לראות האבן הזאת אך הגידו לי כי נחונה היא בקיר החומה במקום ארון הקודש ולא תתראה החוצה. אין חלונות לביהכ"נ הזה ככל בתי הכנסיות בפלך טריפולי, וסברת הדבר הוגד לי למען לא יוכלו הערביים להשליך לפידי אש דרך החלונות לשרוף את ביה"כנ כאשר עשו מלפנים.

במהלך שני ימים מצערבי אצל הים עומדת עיר קאבעס, ושם יגורו לערך מאה משפחות מב"י. רכם ונשיאם הוא ר' דוד כהן ולו שתי נשים, איש עשיר מאד עושה מסחר וקנין. מלבושיהם ומנהגיהם כמנהגי יושבי צערבי, אך הנשים לא תכסינה את פניהן. רוב עסקי היהודים

הוא

הוא עבודת אדמה ומגדלים עצי ענבים ותאנים. הערביים המה אנשי מקנה ולהם עדרי גמלים. בשנת 1853 נשם סיחף סכב גם פה נוק רב.

במהלך חצי שעה משם נמצא כפר סארא ושם חמשים משפחות מב"י. גם עסקיהם כעסקי אחיהם בצערבי. שר המקום יושב בטונים, ורק בקיץ יבוא למקומות האלה וישאר שם כשלשה ירחים, ואתו יביא גם את הממונה לגבות המסים בעד ממשלת טונים. במקום הזה ימצאו כמה מעיני מים חמים, אבל אינם לשום תועלת לחושבים אשר נכחדה מהם סגולת מים כאלה. כמה פעמים רחצתי במים האלה אשר העלו ארוכת לכל מחסורי גופי.

הנני להזכיר בזה עוד איזה מקומות אשר לא בקרתים בעצמי אך הגד הוגד לי אודותם מפי אנשים נאמנים: במרחק שלשה ימים מקאבעס נמצאת במדבר כברת ארץ נושבת נקראת „איסריט" והיהודים קוראים לה „ארץ־התמרים" על דבר המון עצי תומר הגדלים שמה. בארץ הואת יש כמה ערים, הראשונה נקראת גאפפא ובמרחק שני ימים ממנה עיר חצר ואחריה במהלך יום אחד עיר נפתה, ועיר נאמאר עומדת במרחק יום אחד ממנה ושם גבולות טונים; ואלגיר יחד נקרבו. בכל המקומות הנזכרים יושבים יהודים, ולכולם יחד רב אחד ושמו ר' שלמה בורזיל איש חכם וצדיק. כיהודים כערביים אשר שם מתעסקים בעבודת האדמה, ובגדול מקנה, כורמים ויוגבים, ומעטים מהם בעלי מסחר. כל הדברים האלה שמעתי מפי ילידי הארץ.

בשתי דרכים יוכל הנוסע לעבור מקאבעס לעיר זפאקס, האחת בים והשנית ביבשה, ושתיהן אינן בטוחות מסכנות, על דרך היבשה אורבים הבי-דונאים [בעדואינען] לשלול את עוברי אורח, וחובלי הים יחד יבערו ויכסלו להוליך אניה בלב ים, ועל פי רוב דרכם נסתרה. אחרי אשר שתי עצות בנפשי בחרתי לעבור אורחת ים. עשרה ימים נתעכבתי על הנסיעה הואת וכמה תלאות עברו על ראשי במשך ימי הנסיעה החיא ואחרי כל אלה אול הלחם מכלינו, ורמינו למות ברעב. ויהי בהיותנו בדרך עברנו על האי הקטנה קערקענא ארכה מהלך שמונה עשרה שעות. אדמת האי איננה פוריה ומעובדת ואך מין שקדי־יער גדלים שם. הערביים היושבים שם יחיו נפשם מצדת דגים, וגם מכרו לנו דגים מיובשים כתנור אשר היו מחיה לנפשנו במשך ארבעת הימים אשר עברנו עוד בים. תושבי האי אינם משלמים שום מס כי כלם המה אנשי צבא. ביום העשירי באנו לזפאקס, וכאשר נגלתה ככר הארץ הואת רמיתי כי מקום גן עדן עיני רואות. רחובות העיר רצופות באבנים, ונקיים מאד. הבתים בנוים לתלפית בסדרים נכונים, והמאכלים טובים ונעימים לחיך אוכליהן.

בספאקס עלות המים ונפילתם [עכבע אונד פלוטה] חוקים מאד ונמשכים עד לערך שתים עשרה שעות ביום, מחצות הלילה עד חצי היום, והמים שבים לאחור כמרחק שעה אחת, ואז האניות נשארות בחרבה. משם יוכל הנוסע לעבור ארחות ים עד מעהעדיא, מיקנין, מא-נאסטיר וסווא. אמנם בהעלותי על זכרוני את התלאות והמציקות אשר קרוני על נסיעתי האחרונה בים, נערתי חצני מעבור עוד דרך מים אדירים, ונתחברתי לאורחת ישמעאלים לעבור דרך היבשה. בנסיעתי זאת נלוה עמי גם הרב מזפאקס. הדרך הולכת דרך הרים ומדבריות, מהלך חמשת ימים.

באמצע הדרך ישתרע עמק רחב מאד מהלך שעה אחת ומראה קרקעיתו לבן כמו מצופה בקרום של מלח; הערביים קוראים לו „גיא המלח

המלח." היהודים היושבים בסביבות המקום ההוא אומרים כי הוא המקום הנזכר בתהלים ס"כ, ולפי המסורה אשר בידיהם עד העמק הזה בא יואב בן צרויה עם צבאות חילו ולא הוסיף לכת הלאה. וכאשר שאלתים לתת אות ומופת לאמת דבריהם, ענה הרב אשר הי' בחברתי לאמר: במרחק שעה אחת מפה עומד כפר אחד „עלגעממע," ושם ינוחו הנוסעים. שם נמצא בנין גדול עתיק יומין מאד, ועליו כתוב עבריית המלים האלה „עד כאן בא יואב בן צרויה." ואומר אליו, מי יודע מי כתב הדברים האלה, ויאמר הרב, הכתב הוא ישן נושן מאד, וקנה הרבה החופפת עליו תעיד כי לא חלו בו ידי אנשי הזמן החדש. חיש אחרי בואנו אל הכפר הנזכר הלכתי בלויית ערבי אחד לראות את הבנין ואת הכתוב עליו. — גם הרב הלך אתנו.

הבנין הזה הוא עגול, ובאמצעיתו נמצא חצר גדול, ארכו ורחבו כחמשים ושש אמות. גובה שער החצר חמש עשרה אמות ורחבו שמונה באמה; חמש יציעות לבנין, וגבהו לערך ששים באמה. רוחב חדריו עם שני כותלי הצדדים שלשים באמה. תחת חדרי היציע התחתונה נמצאות מערות עמוקות, והדרך המוליך להם הוא מפנים הבנין, ובין המערות ההנה יש אחת אשר תשתרע עד עיר מעהעדיא מהלך שתים עשרה שעות. אבני הבנין גדולות ועבות עד מאד. היציע העליונה נהרסה, כי הערביים נותצים אבניה לבנין בתי מעונותיהם. -- ביציע השנית לרוח צפונית חוצה לה תמצא הכתובה הנזכרת. עברתי דרך חלון אחד לצעוד על אבן אחת מאבני החומה הבולטת ממנה וחוצה, ובעוד אשר הערבי החזיקני בחזקת היד בפנים, צלחה לי לקרות את הכתוב. כן לויתי הרב נשאר בפנים, ואני הגדתי לו כל אות ואות הכתוב והוא כותב על לוח בדיו. האותות אינם מרובעים אך דומים לאותות אשר רגילים לכתוב יהודי ספרד. ואלה האותות הכתובים:

ה ן ט ו ד מ נ ו ט ס פ ק ן מ פ נ ו ט ד מ נ כ ו נ כ ו נ צ כ. וכמה מהאותות לא יכלתי לקרות כלל. מכל האותות ההם לא יכולתי למצוא פשר דבר, וביחוד לא מצאתי בהם את אשר הגיד לי בן לויתי. אמנם יוכל היות כי ממצבי המסוכן אשר הייתי בו בעת התבוננתי עליהם, לא יכלתי לראות את כלם, והנני מודיע בזה את אשר מצאתי וראיתי, כדי להעיר את לב נוסעים אחרים חכמי לבב להתחקות על הכתבה ההיא ולבא עד תכונתה. לפי דעתי דברי העם על דברת הבנין ההוא אינם מיוסדים על אדני אמת, ותוצאותיו מימי הרומיים, והכתובה נהיתה בימים מאוחרים עפ"י איזה מקרה. בכמה מקומות על חומת הבנין ההוא מצאתי שמות נוסעים מאיראפא חרותים למזכרת, וגם אני חרתתי את שמי בתוכם.

משם באתי לעיר זוזא אחרי מהלך יום והצי. על דרכנו ההיא חשנו מאד וגם בלילה לא שקטנו רק עברנו הלאה, ודברי אבינו יעקב עלו אז על זכרוני באמרו: „הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה, ותדד שנתי מעיני."

עיר זוזא היא עיר מבצר עומדת על יד הים ובה המון צבאות חיל עומדים על המשמר. היהודים שם נחלקים לשתי קהלות, אפריקאניות ואיטאלקיות. בראשונה נמצאו שתי מאות וחמשים, ובשניה מאה וחמשים משפחות, ורב אחד לשתיהן, שמו רבי נתן בורפיל. סגן האוצר [קאַיד] שם הוא איש עברי שמו יצחק, בנו של הרב לעדת טונים כהר"ר ישעיה באסים, וחתנו של השר יוסף זעמאמא סגן האוצר בטונים. אלוף של הקהלה האיטלקית הוא ר' יהודא הלוי מגיבראלטאר.

לכל

לכל אחת מהקהלות יש כיהכ"נ מיוחד, זה של הקהלה האפריקאנית הוא בנין אבנים ישן נושן, וזה של האיטלקית הוא בית עצים קטן. מרבית בני הקהלות ההנה המה בעלי בינה ודעת ויד להם בחכמות ולמודים; ומדברים בשפת ערבית ואיטלקית. בתיהם ומנהגיהם טובים, וכמה מהם עשירים גדולים וכלם יחיו בהרוחה, בנחת ולא בצער. ענין מסחרם הוא במיני צמר גפן ושמן זית אשר יובא לארצות אחרות. גם מספר רב מעמי הנוצרים גרים בעיר ההיא העוסקים במסחר כאחב"י, וחופשה נתן מארץ הממשלה לכלם יחד באין הבדל דת ועם.

במרחק שני ימים משם עומדת עיר נאבאל והרים סביב לה. שם יגורו לערך מאה משפחות מב"י. רב ונשיא לעדה ההיא הוא ר' חי אלנעץ, ונכבד הוא מאד בחצר מושל טונים. הרב ההוא הוא איש חכם ונבון, ומנסה להסיר המסכה מעל פני העתיד ע"י תחבולות חכמת החשבון אשר חוקה יד האמונה בעניגים כאלה על המושל בטונים, וע"כ יכבדהו וינשאהו כיאות לאיש גלוי העינים כמוהו אשר נגלו לפניו מצפוני ימים יבואו. — כיהכ"נ אחד לעדה ההיא, מעטים מהם עוסקים במסחר ורובם עובדים את האדמה, ומדברים בשפת ערבית.

במהלך יום משם נמצא המקום הנקרא האַמאַמעט [מקום הרחצה] ושם נשארתי ימים אחדים לשבות מעט מתלאות הדרך. במרחק חצי יום מן המקום ההוא, עומדת עיר טונים.

אצל עיר טונים נמצאו שרידי חרבות העיר העתיקה קארטהאגא [קרתא חדתא] אשר היו דברי ריבות בינה ובין עיר המהוללה רומי בימים קדמונים.

בעיר טונים נמצאו לערך 15000 יהודים הנחשבים לעדת האפריקאנית, ואלף אשר יתאחדו לקהלה האיטלקיית. להעדה הנזכרת ראשונה יש תשעה דינים, ואב"ד בראשם הוא הרב הגדול ישעיהו באסים. בהיותי בטונים היה כבן שמונים שנה ועוד לא כהתה עינו ולא נס ליחו, והוא חכם גדול בתורת ד' עד להפליא. גם חננו ד' בהון ועושר ושום שכר לא יקח בעד משרת פקודתו. הרב השני ר' נתן בורפיל, גם כן איש זקן כמעט כראשון, בעל תואר פנים חכם ועשיר ונשוא פנים מאד. הרב השלישי ר' יוסף בורפיל אחיו של הרב הנזכר מקודם, בן חמשים שנה גם הוא חכם גדול וביחוד ידיו רב בלשונות בני קדם, ויחבר ספר „סארא דע יוסף" אשר נדפס בליוורנו שנת 1852 וכביתו גרתי ימים רבים. גם יש לו בית ישיבה ומספר רב תלמידים השוקדים על דלתותיו לשמוע לקח מפיו, והוא איננו עושה תורתו למוצא כסף רק ילמוד את התלמידים חנם אין כסף והיא בעצמו יהגה בתורת ד' יום ולילה וגם שנתו נגולה. שמות הרבנים האחרים הם ר' אברהם כהן, ר' אברהם אשכנזי, ר' משה גאויד, ר' גיי, ואת השנים האחרונים לא ידעתי כי לא היה לי הכירות עמהם. ארבעה בתי כנסיות גדולים וחמשים קטנים יש לערת ישראל בעיר ההיא. בכלל, העיר ההיא מלאה תורה וחכמה וגדולה לא יחסר כל בה. שלשה רבנים מיוחדים לעדה האיטלקית שם הראשון הוא ר' דוד בונאן ושם השני ר' דוד קארטוזו, ושם השלישי ר' יוסף לאמברוזו.

דבר שפתים אך למותר לדבר ממסחר העיר ההיא אשר נטישותיו יעברו בכל ארצות איירופא, כי מי זה לא ידע ממסחר טונים העולה למעלה ראש על כל ערי ארצות הקדם. בתי המלאכה אשר שם לעשות המצנפות ומלאכות הצבעים נודעים בארץ ביחוד, ורובם נעשים ע"י אחב"י אשר ימצאו ביניהם עשירים גדולים (מיליאנערע) גם לכמה מהם נתנו

פקודות גבוהות מאת הממשלה: השר ר' יוסף בעלאַיץ נשיא העדה נתכבד מאת הממשלה באות הכבוד הנורע בשם „נישאן"; השר נסים סעמאמא הוא סגן האוצר לממשלה וכדומה. כל השרים הנזכרים מלובשים כדרכי בני איירופא מלבד אשר נושאים מצנפת אדומה על ראשיהם; כל אחב"י בעיר ההיא הם בעלי מדות טובות אוהבי אמת וצדק; הממשלה תתן להם כל עניני החופש והצדק, רק משטמת עמי הערביים גדלה נגדם עד מאד, וירעו להם בכל אשר יש לאל ידם. עפ"י רוב יחיו בחלק מיוחד בעיר אמנם הרשות להם לשבת בכל מקום שירצו. חלק העיר, מקום מושב היהודים יקרא בשם חארַא, ושערים סביב לו, וכבא לילה יסגרו, ובשעה החמישית בבוקר יפתחו.

רחובות העיר בלתי נקיים, וברדת מעט גשם על הארץ יגיע עבטיט עד הברכים. העיר מוקפת חומה וחפירה עמוקה סביב לה מלאה רפש וטיט, ובקיץ תעל באשה וצחנה לאפי האנשים מורא מאד. ארמתה בסביבותיה פוריה ודשנה, והמון גנות פאר וכרמי חמר נמצאים בסביבה מלאים בהמון צמחי תפארה ופרי עץ שונים, ומעוטרים במעינות מים המקורים מימיהם טמטה למעלה ע"י תחבולות הגרת-המים נפלא לעין רואה. על יד גנות-ערן ההם בנוים לתפארת בתי-קיץ והיכלי עונג אשר כמה מהם הם קנין אחב"י.

האנשים נושאים מכנסי-בד רחבים, בתי רגלים ונעלים, וחצי מעיל שזור ועליו מעיל הנקרא „בורנוס." את שערות ראשיהם יגלחו. הבחורים נושאים מגבעה קטנה על ראשיהם, ובעלי אשה מצנפת גבוהה סבובה בבגד שחור. הנשים לובשות מכנסי־משי רחבים, ומן הברכים ולמטה דבוקים אל רגליהן, ומעיל רחב בלי כתי ידים המגיע עד הברכים, ומצנפת על ראשיהן, גם נושאות נעלים ובתי רגלים. בצאתן החוצה מכסות את גויותיהנה בחריטים לבנים ממשי או מבגד מצמר יפה ומהודר, ופניהן מגולים. לרוב הן יפות תואר מאד, ובריאות בשר, ודומות ביפי מראיהן לאחיותיהן בבגדד מלבד היותן בעלות בשר יותר מנשי בגדד; נשי עיר בגדד אוהבות המלאכה ותעשינה בחפץ כפיהן, לא כן נשי טונים אשר תמשוכנה ידיהן מכל דבר עבודה. בבגדד גם בטונים תנשאנה הבתולות בהיותן בנות שלש עשרה שנה.

עוד אוכיר בזה מנהג אחד מזר מאד השורר שם. האמונה הנשחתה בשדים ורוחות רעות נשרשה בלבות נשי העמים ילידי הארץ העבריות והנוצריות, ועל דברת מקרים רבים רעים ונאמנים חזקה עליהן יד האמונה הכוזבת כי ידי רוחות רעות במעל הזה. על דרך משל, כי תחלה אשה ותפול למשכב ולא תשוב לאיתנה ביום השלישי למחלתה, או תאמין כי השטן או אחד מהסרים למשמעתו שם עינו עליה ואז תאמין באמונה שלימה כי קצרה יד הרופא בן תמותה ורפואותיו להחלימה, אם לא תבוא בברית עם השטן להנשא לו, ודבר הברית יעשה על זה האופן: האשה החולה תקרא אליה את הנשים הקרובות לה ותעשה להן משתה ושמחה. שבעה מיני מאכלים יובאו אל השולחן; הנשים הקרואות אל המשתה תשבנה סביב השולחן בעוד אשר החולה שוכבת על מטתה. גם מנגנים בכלי זמר יקראו אל הבית רק מוכרחים הם להיות עורים. כשבת הנשים במעגלה סביב השולחן, תקום הזקנה שבהן, ולוקחת בידה קערה נתעבה ונאלחה, ותמלא אותה מכל מיני שבעה המאכלים, ואח"כ תשא הקערה אל מקום־הפרשרונה [קלאאקע]: זה חלקו של השטן מן המשתה! אח"כ תאכלנה הנשים מן המאכלים הנותרים, והמנגנים מנצחים בקול המון חוגג בתופים וצלצלי שמע, ומזמרים

שיריב מיוחדים והנשים מרקדות במחולות מחנים, וכבה תיחמנה במחול משחקן ער אשר תסירנה בגדיהן מעליהן ותשארנה עירומות. אז תמשוכנה את החולה ממטתה ותאלצנה אותה לרקוד עמהן יחד, וגם את בגדיה תפשטנה ותציגנה כיום הולדה, וכבה תהימנה, תצעקנה תרקודנה בכל כחן עד אשר תתעלפנה ותפולנה לארץ באין כח לקום, וכל עצמותיהן תרחפנה, וערדה יאחזון כאלו רוח עועים אחזתן. וברגע ההוא [כנפלן על הארץ] תאמינות כי תבא החולה בברית הנשואין עם השטן המרקד גם הוא בתוכן, ואז רפואתה קרובה לבא. ואם לא תשוב לאיתנה גם אחרי כל אלה, אז אומרות כי אין חפץ לשטן בה, ואבדה כל תקוה לה. הן אמנם יקרה כמה פעמים כי תשוב החולה לבריאותה ע"י תנועות גיוה והזיעה היוצאות ממנה. החולה אשר תקום ממשכבה ע"י הפעולות הנזכרות או חשא מעיל-פסים [בפקודת השטן לפי דבריה]. וכן הולכות אחרי ההבל הזה עד אשר לפי דבריהן גם השטן פעם הוא מחמודי ופעם עברי גם נוצרי, כל אחת לפי אמונתה.

רוב הנשים מאמינות במשאות שוא ומרוחים ההם, אמנם תוהרנה בכל אשר יש לאל ידן מבלי לעשות הפעולות הנזכרות בפני אנשים ורק בסתר מעשיהן. החכמים אשר לעדת ישראל בעיר ההיא התאמצו בכל כחם לבער את האמונה הנשחתה הזאת מקרב בני ערתם, אבל לא צלח חפצם בידם עד היום הזה.

כן גם גדלה שם האמונה במכשפות ובכל מיני קסמים, וכמה נשים עוברות בחוצות העיר ומתהללות באלילים בקסמים אשר בידיהן, וכל מי אשר יכסוף לדעת עתידות או לראות מפעלות־קסם, יקרא אל ביתו אחת מהנשים הנזכרות לראות נפלאות מעשיה. גם אני חשקה נפשי לראות בעיני הדבר ולהראות אל המאמינים בשוא, כי נתעו בשוא, ושוא תמורתם. ויהי היום כהיותי בבית איש אחד ממכירי, בקשתיו לקרוא אל הבית אשה אחת מנשים הנזכרות אשר עברה עלינו, וכאשר באתה אל הבית בקשתיה להראות לי נפלאות מעשיה. ותקח האשה כלי אחד ותצא בלאט אל הבאר אשר בחצר ותמלאהו מים בעוד אשר הוציאה מפיה לחשים רבים, ותשב אלי ותאמר לי לרחוץ במים ההם את לבי וידי וגם לשתות מהם. עשיתי כאשר אמרה רק לא חפצתי לשתות מן המים. אחרי כן לקחה מיני פרות שונים חטים מאיים קטניות וכו', וכמה דברים אחרים ותשים כל אלה בקדרה, ושפכה מים ותשפות על האש, חיש החלו כל המינים השונים האלו להתכשל והסיר נפוח, ותאמר האשה כי הקולות היוצאים מן הקדרה [מסכת הבשול] המה דברי הרוחות אשר יגלו לה עתידות ונצורות ודבריהם מובנים רק לה ולא לאחר, ואז החלה לגלות לי מתולדות ימי חיו שעברו ומה שיקרני בימים יוצרו, ככל העולה על רוחה. וככלותה לדבר הגדתי כי כל דבריה שוא ושקר, ובארץ אירופא יודעים האנשים ממפעלות הקסמים ביתר שאת מאשר הוא בארץ הזאת. כשמוע האשה זאת דרשה ממני להראות לה אותותי גם אני, ואומר אליה כי אין לי צורך בקדרה רק מקל חזק נדרש להפצי, ואקח מקלי בידי, ודברתי מלים אחדים והחלותי להראות לה אותותי במטה אשר בידי להכות אותה שבע על הבליה. בקול יללה ובקללות נמרצות ברחה מן הבית, ואת הקדרה השלכתי אחריה. חיל ופחד אחז את בני הבית בראותם כואת, ויראו לנגוע בקדרה פן יבולע להם, ואקח בידי את חרשי הקדרה להראות להם כי שוא פחדם. כאשר ראו זאת, ואחרי עבור שלשה ימים, וכל רעה לא קרבה לבתיהם הבטיחו לי לבלי תת עוד אמון להבלי שוא האלה אשר יעשו המתעים בכוביהם רק להיות להם לכסף מוצא.

במרחק

במרחק מהלך יום אחד מעיר טונים למערבה עומדת עיר „בונאַרד" על יד הים; וכה נמצאות לערך מאה וחמשים משפחות מב"י, ובתוכם כמה מילידי ארץ איטאליען. ויש להם ביהכ"נ אחד ושם רב הערה היא רבי שלמה הי"ו. ב"י שמה העוסקים במסחר וקנין המה עשירים גדולים גם בעלי מדע והשכל.

הערביים היושבים בעיר ההיא, המה בני כת מיוחדת הנקראים „אוזאבי" ונפרדים לחבורות נפרדות, ובני כל חבורה וחבורה יש להם צלם חבנית חיה או עוף מיוחדת לסימן מציין ומבדיל, ועל פי שם הצלם יקראו גם המה. מהם נקראים על שם אריה, דוב גמל או כת היענה. בני הכת הנזכרת ילוו את הנוסעים לקבר מחמד במעקא בצאתם מן העיר ובשובם, ובכל פעם בתופים וכלי שיר, וכה יתהוללו בפעולותיהם עד אשר יצאו כמעט מרעתם, ושואגים בקול כקולות הבע"ח אשר נקראים על שמותם. אלה ככפירים ישאגו ואלה כדובים ינהמו וכו', וגם הוגד לי מפי אנשים נאמנים כי יחרמו אז באכילתם לאכילת הבע"ח, ואלה הקרואים בשמות האריות והדובים אוכלים בשר חי, גם טורפים עופות חיים ויבלעום עודם בכפם, ואלה אשר שתו למו את בת היענה לאות, בולעים אבנים קטנים וחרשי זכוכית עד אשר יזוב דמם מפיהם, ואלה המתדמים לגמלים אוכלים קוצים ודרדרים, וכ"כ ישתגעו ויתהוללו עד אשר מוכרחים לפעמים לאסרם בזיקים וכבלי ברזל, ורק הראש העומד בראש כל חברה וחברה יש לאל ידו להשקיט המית רוחם ע"י הניחו ידו על שכמם. הרב לעדת ישראל בעיר הנזכרת הגיד לי כל זאת, וגם דרשתי ושאלתי את פי אנשים ערביים רבים וכלם כאחד העידו על אמתת הדברים אשר זכרתי. אבל אני בעצמי לא ראיתי בעיני מכל הדברים הנזכרים בעת היותי בעיר ההיא.

במהלך יום אחד מעיר בונארד תימנה עומדת עיר „ערסוויל" ובמהלך שני ימים הלאה, עומדת עיר „מאטאר;" ומשם במהלך יום וחצי נבוא לעיר „ביצערטא" ויום וחצי הלאה תעמיד עיר „טיסטור" ובמהלך שני ימים וחצי משם נבוא לעיר „נוקאף," מעיר נוקאף במהלך שמונה ימים דרך המדבר נבוא לארץ „איסריט" היא „ארץ־התמרים" אשר הזכרתי למעלה. ודרך אחרת מעיר נוקאף, מהלך ארבעה ימים דרך המדבר, הולכת אל „באנא" [והערביים קוראים לה „אנאבא]." בכל המקומות ההם יושבים בני ישראל אשר יחיו בהרוחה, אך רובם ככולם בני בלי־דעת המה. מעיר בונארד שבתי לטונים, ומשם נסעתי על אניית־הקטור לעיר באָנאַ אשר באתי לשם אחרי מהלך יום וחצי.

מא.

ד. אלגיריען.

כאשר באתי לעיר „באנא" נדמה לי כאלו עזבתי משכני בעמקי שאול גיא צלמות, ובאתי אל גן עדנים מקום נחמד מלא הוד ונועם. מה שמח לבי למראה עיר בנויה לתלפיות ע"ד ערי איירופא, אשר בה ישבו אנשים נאורים בעלי מרע והשכל! אך דבר אחד לא-טוב יכביד אכפו על אנשי אייראפא אשר שם, והוא: מחלת הקדחת השוררת בתוכם בחזקת

היד

היד ואף אם לא יפלו חללים לרגליה, בכל זאת סובלים עול סובלה אחר המרבה ואחר הממעיט, אין נקי.

בעיר ההיא נמצאו לערך מאה וחמשים משפחות מב"י, והרב אשר להם יליד מאראקא, לא רבה ידיעתו בלמודי תיה"ק. ביהכ"נ אשר לעדה הוא בנין עתיק מאד, הנקרא בפיהם בשם „גרעבע," וכבותלו לרוח צפונית נמצא חדר קטן אשר יורדים לתוכו דרך איזו מדרגות, ובו מונחים ספרי התורות. החדר הקטן ההוא קדוש מאד בעיני כל, ופעם אחת ראיתי כמה נשים מחמודיות ירדו אל החדר הנזכר ותשבנה על קרקעיתו זמן מה, ואח"כ נותנות נדבות ידן ותלכנה לדרכן. וכאשר דרשתי אדות הדבר הזה אשר כמו זר נחשב בעיני, היגד לי כדברים האלה: לפני כמה שנות מאות קרה מקרה בעיר ההיא בעת אשר הים היה הולך וסוער גרשו גליו בשאון דכים קרש אחד אל החוף, וכאשר חפצו איזה אנשים מושלמנים להוציא הקרש על היבשה, שב אחור ולא חלו בו ידים, גם נוצרים אחדים נסו לקחת הקרש ולא יכולו. אמנם כאשר באו איזה מבני העבריים למקום הנזכר. התקרב הקרש אל היבשה וממקומו לא מש. על הקרש ההוא היה ספר תורה דבוק עליו, ויביאוהו היהודים לביהכ"נ ויעמידוהו בארון הקודש הנזכר מן היום ההוא והלאה קדוש מאד החדר הקטן אשר בו מונח ס"ת הנזכר ובכל פעם כי תחלה אשה מחמודיית או נוצרית תבוא אל החדר ההוא, ושופכת שיחה לר' ונותנת נדבת לבבה למען תשוב לאיתנה — ואני אמנם הגדתי למו את אשר בלבבי כי נשחה אמונתי בדבר פעולת-קדושת החדר וגם לא כחדתי דעתי בדבר הקרש והס"ת [אם קבלת-אמת בידם], כי יוכל היות אשר נשברה אניה אחת בלב ים, והס"ת היה קנין איש יהודי אשר היה על האניה, ולמען לא יטבע הס"ת במצולות ים קשרהו לקרש למען ישחה על פני המים. ובדבר אשר לא יכול שום איש לקחת הקרש מלבד היהודים, היה רק מקרה קרה או כי נח הים מועפו בעת באו היהודים לחוף הים. אחרי פרשת דברי אלה העבירו עלי קול: כי אני איש לא-אמון בו, וכל קודש משחק לי.

אם ירכב איש על סוס יש לאל ידו לעבור מעיר באנא לעיר קאנסטאנטינע במשך שלשת ימים. ואני נסעתי על אניית קטור לעיר פהילי-פעווילע, ומשם באתי לקאנסטאנטינע אחרי עבור שתים עשרה שעות.

העיר קאנסטאנטינע עומדת על ראש הר אחד ומוקפת חומות גבוהות, ומבצר חזק בתוכה. מחוץ לחומות סביב העיר תשתרע חפירה טבעית עמוקה שתי מאות רגל ורחבה ארבעים רגל, והלאה מעט סובבים אותה רוכסי הרים גבוהים. בחלק העיר העליון יושבים אנשי איירופא, ושם גם מקום המסחר וקנין, ובחלק העיר התחתון יגורו ילידי הארץ, ורוב היהודים גרים ג"כ בחלק העיר התחתון לערך אלף משפחות מב"י נמצאו בעיר ולהם שלשה בתי כנסיות. רב העדה מופקד על משרת הרבנות מידי ממשלת צרפת, הוא רבי אפרים רעטטער הי"ו, ולימינו יעמוד חכם אחד מן העברים ילידי הארץ רבי יצחק טוביאנא נ"י, ורבי שלמה נרבוני הוא אלוף הערה; האלוף הזה הוא מצאצאי משפחה אחת ממגורשי ספרד והוא בן שבעים שנה ועשיר גדול, ומסחר רב ליהודים יושבי העיר עם הערביים יושבי הערים והכפרים סביבותיה, ורובם עשירים.

מנהג זר והכל ישתרר אצל ילידי הארץ, כיהודים כמחמודים כנוצרים בדבר חוליהם. גם פה חזקה עליהם האמונה כי רוח רעה תדבק בכל חולה. ולכפר פני הרוח, ישחטו תרנגולת שחורה, ואת דמה יזו על

חזה

חזה החולה על מצחו ועל גבות עיניו וידיו, אחרי כן משליכים התרנגולת
אל תוך באר מים מחוץ לעיר להיות לברות אל רוח הרעה, ואז תבוא
ארוכה למחלת החולה.

לרוח דרומית מזרחית לעיר קאנסטאנטינע במרחק שני ימים עומדת העיר
באטנא, ובמרחק יום משם העיר ביסקערא ומשם במהלך יום וחצי
נבוא לעיר ציראגוא ומשם לעיר גינגע מהלך יום אחד. על יד העיר
גינגע נמצא הגבול מאלגיריען וטוניס, ומשם יבא הנוסע לארץ איוריט.
במקומות הנזכרות נמצאו כמה מב"י.

דרך יום וחצי מעיר קאנסטאנטינע עומדת עיר זעטיף אשר נתיסדה זה
לא ככיר, ובה נתישבו לערך מאה משפחות מב"י אשר באו שם
מקאביליען. שם אלוף הערה ההיא הוא ה' דוד נ"י חתן החכם נרבוני
המובא למעלה, ואלוף השני הוא ה' אליהו מאטי נ"י ובביתו גרתי משך
שבתי בעיר ההיא. בני הערה הקטנה ההיא בנו להם ביהכ"נ יפה אף
נעים, ובכלל המה בני בלי־דעת, בתיהם דומים מבחוץ לבתי איירופא אכל
כפנים נראים כאוהלים. מלבושיהם הם על אופן פשוט מאד, ובימים האלה
החלו להיטיב למצער דרך חנוך ילדיהם.

לא רחוק מעיר זעטיף תחל ארץ הקאביליען. וכאשר דרשתי אצל היהודים
בזעטיף אם נמצאו גם מאחב"י בין שבטי הקאביליען, הגידו לי, כי
נמצא שבט מב"י בארץ הקאביליען והערביים קוראים להם „בעני-מוססא"
[בני משה] ובני השבט ההוא הם אנשי מרות וגבורי כח במלחמה. אולי
הנה הנם בני משה הנשואים על שפתי אחי ב"י?

במהלך שני ימים מעיר זעטיף עומדת עיר בוזואדא, ודרך שלשת ימים
משם לרוח דרומית עומדת העיר לוגיארד אשר נכבשה בשנת
1852 מידי הצרפתים, ואז נהרגו במלחמה גם המון יהודים אשר היו ידם
במלחמה לעזרת הערביים. במרחק שמונת ימים משם נבוא לעיר „בעני-
מעצאב" וישביה הערביים חיים חיי דרור תחת ממשלת עצמם, ואמונתם
היא אמונת אלי הנביא הפרסי. בעיר ההיא נמצאת ערה גדולה מב"י,
אך נאנחים ונרכאים תחת לחץ הערביים שונאיהם. שאלתי את פי איזה
מהערביים יושבי עיר בעני-מעצאב, ע"ד ב"י אשר שם, והגידו לי כי רובם
הם בעלי מלאכות שונות, ומעטים אשר ישיתו פניהם אל המסחר.

על יד העיר ההיא יתחיל להשתרע המדבר הגדול הנודע בשם: מדבר-
זאהארא. אחרי דרך עשרים יום במדבר ההוא נבוא לזוראן בטבור
ארץ טימבוקטו. בכל הדרך ההיא לא נמצא רק כפר אחד באמצע
הדרך, לפעמים רחוקות תלכנה ארחות־ישמעאלים לשם, ואלה ההולכות
יודעות כי רעה נגד פניהן.

מתחילה גמרתי בדעתי לנסוע לטומבוקטו, אך הופרה מחשבתי מחמת
חסרון כים. מועטיף נסעתי לעיר ביגיא [והערביים קוראים לה
בוואיע] אשר באתי שם אחרי מהלך שני ימים וחצי דרך מדברי צידה
ורוכסי הרים. משם עברתי ארחות ים על אניות־הקטור ובאתי לאלגיר
אחרי עבור יום אחד כירח אדר שנת 1845.

העיר וחוף-לאניות אשר לה, ומסחרה הגדול, כל אלה כבר נודעים היטב
לכל ואך לשפת יתר יחשב להרבות בדברים אדותם. שם נמצאות
לערך אלף משפחות מאחב"י. הרב הראשון לעדה המופקד ממשלת צרפת
הוא הרב רבי א. מ. ווייל נ"י, הוא הראשון במעלה לכל היהודים אשר
באלגיריען, והוא איש חכם גדול ונריב לב מאד. סופר ומוכיר העדה הוא

ה' שמעון נ"י איש איירופא וגם הוא חכם גדול. הרב השני ר' יעקב זמאזי יליד ארץ אפריקא; הרינים הם: ר' סעריה אמיר, ר' דוד מאטי, ואחיו ר' שמואל מאטי, ור' שלמה דלילא; וכולם יד ושם להם בידיעת התלמוד ופוסקים. שני בתי תפלות גדולים ועשרה קטנים יש לעדת ישראל בעיר ההיא, ובני העדה את בניהם ילמדון לדעת לשון וספר עבריית וצ־פתית לכל משפטן.

בעיר הזאת ישכתי לערך ששה ירחים, ושם הוצאתי לא"ע את שתי מחברותי, האחת בשם: **Une année de sejour aux indes orientales** נדפסה ברפום הארון „רובאם פּרערעם" והשניה בשם: **Nesiad Jsrael** ברפום ה' חיים כהן שולאל. כל משך שבתי שם גרתי בבית הנכבד ה' יצחק סטאַא נ"י איש עשיר גדול והוא מצאצאי מגורשי ספרד, ומאומה לא חסר לי בביתו. על מקום הקברות הישן לעדה נמצאים שני קברות רבנים גדולים ונודעים, הם: קבר ר' יצחק בר ששת ז"ל [מחבר ס' שו"ת הריב"ש] וקבר ר' שמעון בר צמח ז"ל [מחבר ס' התשב"ץ]. משפחת הרשב"ץ תקרא אצל היהודים ילידי הארץ בשם דוראן.

בתי היהודים שם בנוים כבתים הבנוים באיירופא נקיים וטובים. ובנוגע לאופן חייהם יש מהם המתנהגים כמנהגי אנשי איירופא ומהם הילכים בדרכי ילידי אפריקא בהנהגותיהם. האנשים לובשים כמנהג אנשי טונים, ורבים מבני דור החדש הצעירים לימים הסירו שלמותיהם ולובשים מחלצות כדרך אנשי אייראפא. הנשים והבתולות לובשת מעיל ארוך ממשי בלי בתי ידים, המעוטר בשוליה חוטי זהב לעוטת החזה. הבתולות נושאות על ראשיהן מגבעה קטנה צרה בראשה, וסביבה תפורות מטבעות זהב, ועל שפתה העליונה תלויה מקלעת מחוטי זהב או משי; הנשים נושאות מצנפת על ראשיהן סבובה בזהב ופנינים או בצעיף משי; שערות ראשיהן תלויים במקלעת אחת ארוכה מן העורף ולמטה, מכורכת בחוטי תכלת.

גם בין יושבי העיר ההיא ילידי הארץ שוררת אמונת ההבל ברוחות רעות ובפעלות הקסמים. כי יחלה איש או אשה, או הולכים בלוית אשה מכשפה ערבייה אל מעין מים חיים מחוץ לעיר ושוחטים תרנגולת שחורה, במטבעת זהב חרה, ועושים השבעות שונות, ואח"כ רוחצים ברמה את חזה החולה מצחו ידיו כו' ואז תמהר האשה בעלת־השם להרליק אש, וזורקת לתוכו סממני קטורת שונים, ותז מהם על חזה החולה וכו'. ואחרי ככלות כל אלה אין עוד ספק אצלם כי ישוב החולה לאיתנו. גם מאמינים כי רק יום הרביעי משעה השמינית בבוקר עד חצות היום, הוא עת רצון לפעולות והשבעות הנזכרות ולא עת אחרת. אני הלכתי בנפשי אל מקום המיועד לזה ומצאתי יותר משתי מאות אנשים ונשים אשר מלאו ידיהם בפעולות הנזכרות. הנשים העבריות בעשותן ההבלים ההם תצוינה את השיחט לשחיט התרנגולת לתכליות ההשבעות, ואת דמה תקבלנה בכלי זכוכית. ההשבעות הזן תקראינה אצלם בשם כעכאר.

במרחק שש שעות מאלגיר עומדת עיר בלידאה. שם תמצאינה מאה משפחות מב"י ולהן שני בתי כנסיות אבל רב ומורה להם אין, וגם זאת התבוננתי כי היהודים אינם יכולים לבטא הברות אות ק. רובם יחיו עפ"י מנהגי עמי אפריקא ועפ"י רוב הם עשירים ומסחרים עולה כפורחת.

מהלך שמונה שעות מעיר בלידאה למערבה ושם נמצאות לערך שלש מאות משפחות מב"י, ולהם שלשה בתי כנסיות, ושם רבם ר' יהושע נ"י המעמיק מאד בלמודי הקבלה, ולובש בגדים לבנים, גם יש לו

ידיעה

ידיעה נכונה בלמודי התלמוד. שתי נשים לרב ההוא. בהיותי שם גרתי בבית הסוחר הנכבד ר' משה איעס נ"י איש עשיר מאד.

אחרי נסיעת יום וחצי באתי לעיר מיליאנאה. שם מצאתי לערך ארבע מאות משפחות מב"י, ולהן שלשה בתי כנסיות ושם חכם העדה הוא רבי יעקב ממאראקא. העיר עומדת על ראש הר גבוה והלול, ורוכסי גבעות נשאות סביב לה; אויר ההרים זך וטוב מאד, גם מים טובים לשתות נמצאים בתוכה, ואף אם בתיהם בנוים ע"ד בתי אירופא, אכל פנימיותם ואופני חייהם דומים הם למנהגי ילידי הארץ לכל משפטיהם.

אחרי אשר עברתי הלאה דרך ההרים באתי לעיר ריטטעלחאד העומדת בבקעה נחמדה, ועוד לא כלתה מלאכת בנין בתיה. גם בה בונים הצרפתים מבצרים חזקים. בעיר ההיא נמצאות מאה משפחות מב"י, ויש להם ביהכ"נ ורב אחד רבי אברהם יליד עיר אראן אשר ישבתי בביתו כל ימי היותי בעיר ההיא. היהודים באו לשם מארץ קאביליען, ועודם מחזיקים בהבלי מנהגי ארץ מולדתם. גם הם כי יחלה אחד מהם ישחטו תרנגולת ומכינים ממנה מאכל הנקרא אצלם „קוסקוס" ויאכלוהו באחוזת מרעים, והנותר ממנו יחד את הנוצות משליכים בבאר מים, ומאמינים כי בזה תעלה ארוכה למחלת החולה. גם יש להם פעולות אחרות אשר יעשו לכל מחלה כי תקרב באהליהם. לוקחים צנצנת או כד מלא שמן, ובלילה לבל יראה שום איש, הולכים לחוץ ושופכים השמן על מקומות שונים על אדני בתי שכניהם. הפעולה ההיא תקרא אצלם בשם חאניא.

אחרי מהלך שני ימים, כרכבי על סוסי, באתי לעיר מאסקארא ושם מצאתי מאה וחמשים משפחות מב"י, ויש לעדה ההיא שני בתי כנסיות, ושם הרב שלהם הוא רבי שלמה נ"י. בהיותי שמה ישבתי בבית הסוחר הנכבד ה' אוזאנא אלוף העדה.

במרחק מהלך יום וחצי משם לרוח דרומית עומדת העיר מאסטאגאנעם ומהלך יום וחצי משם לעיר „אראן." העיר הנזכרת ראשונה עומדת במרחק חצי פרסא מחוף הים ושם נמצאות שלש מאות משפחות מב"י, ושם רבם הוא רבי אהרן מעיר טלעמסאן, ושם שני בתי כנסיות, וראש העדה הוא ר' אבו נ"י. שם נמצאים שני עברים עשירים גדולים מאד, שם האחד ה' שלמה צרפתי, איש נדיב לב מאד, והשני ה' אברהם קינאווי איש כלי מאד. בהיותי בעיר מאסטאגאנעם גרתי בבית הסוחר הנכבד ה' ברוך בן חיים נ"י איש עשיר, והוא תמכני בטוב לבבו בכל אשר הי' לאל ידו בימי מחלתי.

מן העיר הנזכרת באחרונה לעיר אראן יבוא הנוסע בעגלה במשך שמונה שעות, ועל אניות־הקטור בשמונה שעות, העיר עומדת על יד הים, ובנויה בהר ובבקעה. מסחרה הגדול נודע לכל, שם נמצאות לערך חמש מאות משפחות מב"י ויש להן שלשה בתי כנסיות. שם הרב הראשון המופקד ממשלת צרפת הוא רבי דוד כהן נ"י, והדינים העומדים לימינו הם ילידי הארץ, ראש העדה הוא ה' אברהם בן ישוע, ואחיו ר' חיים איש חכם גדול ויודע לשונות עבריית וצרפית על בורין, ושני האחים גם יחד טובי לבב מאד. כמה מהיהודים דומים בדיבתם ובמנהגיהם לאנשי אירופא ומהם לילידי הארץ. סמוך לעיר נמצא הר גבוה הנקרא „דיעבעל-דיודי" ועליו עוד נמצאים שרידי מבצרים מימי הרומאים הקדמונים. שם גרתי בבית סוחר עשיר ר' מיכלוב אסאס נ"י. המון רב יהודים באו שם ממאראקא ורובם מעיר טעטאואן גם נתישבו שם מספר רב ספרדים [נוצרים], כי משם

לארץ

לארץ ספרד רק מהלך שמונה שעות. תושבי העיר מדברים ערבית, צרפתית גם ספרדית. בכל חמשה ימים תבוא לשם אניה-קטור מאלגיר, ומעיר מארסייל בכל עשרה ימים, ומשם חלך הלאה לגיבראלטאר.

מהלך שחים עשרה שעות על עגלה משם לעיר „טלעמסאן" ובה נמצאות חמש מאות משפחות מב"י ולהן שלשה בתי תפלות. שמות הדינים לעדה הם: ר' מיראד ור' שמואל הי"ו; פרנס העדה הראשון הוא ר' יעקב, ושם השני ר' מיימון סערבעט. על מקום הקברות אשר לעדה נמצא קברו של רבי אפרים אלונקאווא ז"ל אשר בא לשם בחברת יהודים רבים אחרים מארץ ספרד, ואחרי אשר לא נתנו להם לשבת בעיר, התישבו מחוצה לה. רבי אפרים הנזכר היה רופא חכם, אשר ע"י חכמתו הרבה ופעולותיו הנפלאות בחכמת הרפואה צלחה בידו להשיג הרשיון לו וליהודים האחרים אשר באו עמו לשבת ולהתנחל בעיר. והסבה לזאת היתה, כי בת המושל חלתה את מחלתה, וכל הרופאים הגידו נואש לחייה, ויבא ר' אפרים הנזכר אל המושל והבטיחו להשיב את בתו לאיתנה במשך עשרה ימים וכן עשה. ובגלל הדבר הזה דרש דרש מאת המושל לתת לו ולאחיו העברים לשבת בעיר ולהתנחל בה, והמושל מלא את כל חפצו. וכאשר הלכתי אל ביה"ק לראות את מצבת קבר האיש ההוא, ולהתחקות על זמן מותו, מצאתי את כתבת מצבתו כמעט נמחקה מאורך הזמן אך בכל זאת צלח חפצי בידי לקרות המלות ההנה: בשנת רב. נפטר רב. דהיינו בשנת ר"כ לאלף הששי (הוא שנת 1442 למ"ה) נפטר הרב. גם בס' שם הגדולים (ווילנא 1853) דף ט"ז נמצאו דברים אחדים אדות רבי אפרים אלונקאווא הנזכר.

היהודים אשר בעיר ובסביבותיה מכבדים מאד את קבר הנזכר ובאים להתפלל עליו, ואחרי התפלה אוכלים על יד הקבר מן הלחם אשר הביאו בידיהם. ואת הנותר מחלקים בין בני משפחתם אחרי שובם לבתיהם, וקוראים לזאת „סעודה דבי רב". ומהם לוקחים מעט מעפר הקבר ונושאים אותו על צוארם בהאמינם כי יש סגולה לעפר ההוא לרפא מחלתם. הבית דירה של ר' אפרים הנזכר וביהכ"נ שלו עודם עומדים על תלם, ופעם אחת בשנה יתאספו שם היהודים להתפלל ולאכל לחם אחרי התפלה.

אויר העיר טוב מאד ומסחר יושביה פרץ לרוב. על ההרים אשר סביב לעיר נמצאים כמה מב"י היושבים בתוך שבטי הערביים יושבי ההרים אבל לא יכולתי לבקרם שם. בהיותי בטלעמזאן גרתי בבית סוחר נכבד ה' משה סערבעט נ"י איש עשיר ולו אוצר-ספרים רבים.

דרך יום אחד משם עומדת העיר מאדראמא, ותושביה ערביים. גם נמצאו שם חמשים משפחות מב"י ויש להם ביהכ"נ ושו"ב; הן אמנם היהודים שם הם עשירים גדולים אבל נבערים מכל דעת ומנהגי עמי הקאבילען בידיהם.

במרחק שש שעות הלאה עומדת העיר „גהאצוואט," והצרפתים קוראים לה „נימור." שם תעמודנה האניות אשר תבאנה מאלגיר ללכת לגיבראלטאר. חמשים משפחות מב"י נמצאות בעיר ההיא. וביהכ"נ קטן; השוחט אשר לעדה הוא ר' משה לוי אשכנזי יליד ארץ פולין אשר לקח לו אשה ממשפחת „תובעל" בעיר אראן. מסחר היהודים שם גדול מאד, והנם עשירים גדולים, ורובם מתנהגים בדרכי חייהם כמנהגי בני אירופא.

משם שבתי לעיר טלעמזען, ללכת משם למאראקא. דרך יום וחצי משם לעיר מאגניא אשר שם גבולות מארָאקָא ואלגיריען יחד נקרבו.

לא רחוק משם, על אדמת ארץ אלגיריען נמצא מקום אשר מהרריו יחצב כסף, והמון ידים עובדים בהם ויש להם לכסף מוצא רב.

מצב היהודים באלגיריען לעת כואת תחת ממשלת צרפת בכלל הוא טוב מאד. ברוב המקומות יש להם רכנים ומורים לבניהם המופקדים מהממשלה ומקבלים שכרם ג"כ מאוצר הממשלה. דרך חנוך בניהם טוב מאד, ובני הדור החדש מקבלים עליהם חוקי וסדרי ממשלת צרפת באהבה רבה. אמנם אבותיהם ספרו והגידו לי דעתם כי מעת אשר פרשה צרפת כנפי ממשלתה על הארץ ההיא ירדה ותרד שמש אמונת היהודים עשר מעלות אחורנית, וגם עניני המסחר אינם גדולים כאשר היו בעת משלו הערביים בארץ. אף אני השבתי אמרי להם בדברי החכם מכל אדם לאמר: „טוב פת חרבה ושלוה בה מבית מלא זבחי ריב" (משלי י"ז). והלא טוב להם לחיות חיי שלוה ודרור תחת חוקי ממשלה משכלת וצודקת, מחיות תחת עול ממשלת הערביים אשר כל חוקיה רק על ארני חמס ושוד וקנאת-הרת הטבעו.

מב.

ה. מאַראָקאָ. (מלוקוס).

כבוא הנוסע מאלגיריען למאראקא ידמה בנפשו כאלו עזב מנוחת שאננות בעדן גן חמד, ובא למדבר שממה, ואך תדרוך רגלו על אדמת מאראקא תחילנה לו תלאות רבות וסכנות עצומות ורק רעה נגד פניו.

מעיר מאגניא העומדת על גבול ממשלת צרפת, נבוא לעיר אוזידא דרך מדבר ציה אחרי מהלך שש שעות. מחימנה לאוזידא ישתרעו רוכסי ההרים הנקראים „בענע איסנאץ" ויושביהם אנשים פראים ושודדים השוללים את כל עיברי אורח, וגם מתנפלים לפעמים על יושבי עיר אוזידא לשלול שלל ולבוז בז ואין מידם מציל. איש איירופא לא יוכל לשער בנפשו איככה נתעבה ונאלחה העיר ההיא המלאה קיא ציאה באין מקום נקי; שטח העיר גדול מאד ומוקפת גנות רכים. שם נמצאות לערך שמונים משפחות מב"י ולהם שני רכנים, וביהכ"נ אחד, וידל מאד כבוד זה הבית, כי מורא יעלה על ראש בני העדה לפארו ולרוממו פן יפלו הערביים עליו וינצלו את עדיו ויעשוהו כלה. נשיא העדה הקטנה ההיא, ר' יצחק סארבעט, הוא איש עשיר מאד, ולצייר לעיני הקוראים דמות הלחץ והעול הקשה אשר יעיקו על חיי אחב"י שמה אציע בזה את פרשת בית דירתו של איש העשיר הנזכר. בחצר אחד מוקף חומה עומד בית קטן נבוה ונמאס לעין הרואה. הן אמנם יש דלת לבית אבל אין בו אף חלון אחד שקוף חוצה לו. בפנים הבית נמצאים חדרים אחדים אבל חשכה שוררת בכלם; אין מטח אין כסא אין שום כלי בית בכל הבית. בני הבית הוזים שוכבים על מצע מעלי עצי-תמרים. וכאשר דרשתי אחרי סבת מראה העוני הנורא הזה בבית איש אשר חננו ד' בעושר רב, הגיד לי בעל הבית הנזכר כי יפחד להטיב דרך חייו מחמת המציק האורב מרחוק ומקרוב לשלול שלל ככל אשר ימצא.

כבוא ערבי אל בית איש עברי, אז מוכרח הוא לדבר אליו באימה ופחד ובהכנעה גדולה כדברו אל מלך שלטון; ואם יקח הערבי מן הדברים בבית כפי אשר ישר בעיניו לא ירהב היהודי בנפשו להתלונן רק יהיה כאלם

לא יפתח פיו; כי אם יצעק חמס, לא יתמהמה הערבי לשלוף חרבו אשר הוחרה וגם מורטה התלויה תמיד על ירכו, ואם יפול העברי האומלל חלל לרגליו, אז אין חוק אין משפט אין שופט אשר יריב ריבו ויקח נקמתו, כי נתונים האומללים בידי הערביים לעשות בהם כטוב בעיניהם.

בראשית בואי לארץ-החמסים ההיא, ראה ראיתי כי רבו כמו רבו התלאות והסכנות הנצבות לשטן על דרך האיש החפץ לעבור בה; אבל אחרי אשר גמרתי בדעתי לעבור בה, לכשתי בגדי ילידי הארץ ונתחברתי לארחת-ישמעאלים ונסעתי בטבור הארץ מהלך חמשה ועשרים יום דרך הערים: טעמעסואין, טעצא, פעץ, טעטואן, וגיבראלטאר, ומשם שבתי לאלגיר. אף אם ידעתי גם ידעתי שפת הארץ ומנהגי תושביה, בכל זאת אין לאל ידי להעלות על הכתב כל התלאות והסכנות אשר מצאוני על נסיעתי הנזכרת. כיהודי כנוצרי חייהם תלוים מנגד בכל רגע ורגע היותם בארץ ההיא. על כל דבר קטן יובא איש הנכר אל בית המשפט גם שם הרשע ויושת עליו עונש כסף או יכוהו בלי חמלה על לא חמס בכפו, כי עדי שקר נמצאים לרוב. ולא לבד מסבת עניני האמונה כי גם על כל דבר אשר יאמר יליד הארץ על הגר אשר לא יאמין באמונתו לאמר: כי הוא זה אשר פעל עולה, אז ענוש יענש בהונו וגם בחייו באין מציל.

להיות למשל על אחת מני אלף הצרות והתלאות אשר יסבולו שמה בעלי דת-אחרת, אספר באזני הקוראים מעשה אשר קרה לבתולה אחת עבריה, והמקרה הזה יהיה גם כן לעדה, כי עוד נמצאות בתוך עם נדכא ונענה, גוי ממושך וממורט, נשי-חיל ונפשות עדינות אשר לא נופלות הנה מחולדה ורבורה, אלה נשי-אומתנו אשר התנוססו לגאון ותפארת בימים הקדמונים ימי גבורה ועוז לאבותינו. כן גם נראה מזה עד מה גדול כח יראת ד' הנטוע בלבב אחב"י בארץ מאראקא, והבתולה ההיא תוכל היות לאות ומופת לבנות עמנו באירופא המשכילות והנאורות.

איש יהודי היה בעיר טאנזא, בארץ מאראקא ושמו שלמה חאטוויל, ולו אשה אשת חיל אשר ילדה לו רבות בנות יעלות-חן. ובת אחת מהן עלתה על כלנה ביופי ודעת אשר לא לבד היותה אהובת הוריה כי גם מצאה חן בעיני כל רואיה ושמה צולייקא והיתה בת שתים עשרה שנה בשנת תקצ"א בעת קרה המקרה אשר אספר. הבתולה הזאת היתה יפת תואר ויפת מראה מאד, והטבע חלק לה מתנות החן והיופי במלא חפנים ביתר שאת על כל בנות אפריקא. נוסף על יופי מבנה גויתה, חן הנעים השפוך על הדר פניה ושערות ראשה ביפי קווצות תלתלים ועיניה יונים מעולפות בעפעפי שחר שחורות כעורב, עוד נחה עליה רוח דעת והשכל וכל תהלוכותיה בנעימות וחן. כל אלה העירו רוח קנאה בלב המושלמנים שכני בית אביה ויאמרו לאמר: „הן אמנם לא יתכן הדבר אשר אבן יקרה כזאת תהי קנין היהודים, ולעון ופשע יחשב לנו אם נניח כלי חפץ כזה בידיהם." ולהפיק זממי לבבם הרעים, העבירו קול במחנה המושלמנים וגם הקימו עדי שקר אשר העידו כי שמעו מפי הבתולה כי חפצה להמיר דתה. ויהי היום ויבואו אל בית אבות הבתולה היפה ויקחוה בחזקה ויביאוה לעיר פעץ קריית-המלוכה וימסרוה לידי בן מלך מאראקא יורש-העצר לעשות בה כחפצו.

כראות בן המלך את הבתולה מצאה חן וחסד בעיניו מאד ויאהביה מכל הבתולות, ויתחנן לה להשיב אהבה אל חיקו והוא ישאנה לו לאשה באופן אם תרצה להמיר דתה בדתו. אבל הבתולה לא פנתה אליו ואל דבריו; לשוא שחתו כל גדולי שרי המלוכה את דבריהם אשר דברו אליה

להדרש

להדרש לחפץ בן המלך, אף היא תשיב אמריה: כל הון ועושר עולם ומלואו אך כאין וכאפס נחשבים לעומת אל האמת ודתו הקדושה. הוא ברא שמים וארץ, לו הכח והגבורה והוא "המושל על כל יצורי תבל ומלואה, ובידו נפשות החיים והמתים. הוא אשר הוציא את אבותינו מארץ מצרים ונתן להם את קדשו על הר סיני בקודש. ברת הואת נולדתי ובה אמותה, בלב שמח ונפש חפצה הנני מוכנת להקריב חיי על מזבח האמת. אף אם תעבירו על פני כל סגולות תבל, וכל טוב הארץ בידי תתנו, לא אפיל דבר אחד מדברי ארצה. הנני בידכם, עשו לי כטוב בעיניכם.

כראות בן המלך, כי כל עמלו להעיר לבבה ברברים נעימים היה לריק, נסה להכביד אכפו עליה באמרו: אולי ע"י זה תקום עצתו, ויצו להסגירה בבית האסורים. כאשר האמינו כי קצרה רוח הנערה מגודל צרה ויגון בבית הבלא שלחו אליה נשים עבריות אשר המירו דתן לדבר על לב הנערה לעשות כרצון בן המלך, ולחפוש אותה בלבבה בהציגן לנגד עיניה את כל כבוד עשרן וכל מחמודיהן לרגלי עזבת את אבותיהן, אבל לשוא! הבתולה העדינה אמצה לבבה, ורוחה הנאמן את ד' אלהי אבותיה עשוי לבלי-חת ולא ישוב מפני כל דברי-חן ופחד גם יחד. הלא כה השיבה להן אמירה ברוח נכון וחן אשר הוצק על שפתיה: לשוא תנסינה דבר אלי להסיתני בשפק. מה חיי האדם פה עלי הארמה? אך צל עובר רק אבק פורח, הלא הם כמר מדלי, רק רגע אחד בנצח נצחים, טוב שעה אחת בצרה ויגון המביאה לחיי נצח, מכל חיי עולם עובר בכל תענוגי החלד באין תקוה לנעימות חיי העולם הבא. כל אדם מעותד למות, גם הגדולים בארץ אנשי השם מוכנים להיות לאכלה לרימה, אך ארון כל הצבאות, הוא חיי כל החיים לעולמי עד, והנני מקבל באהבה את אשר גזר עלי בחכמתו העליונה. בואינה וראינה! אתן אומרות, אם אהיה דרושה לחפץ בן המלך אז ימלאו כל משאלות לבי ושום דבר לא יבצר ממני, טוב איפוא! אני תפלה לאלהי שיאמץ את לבבי ויתן לי כח ועוז לבל ינטו אשורי מני דרכו, למען לא אבוש להקרא בשם „בת ישראל." הבה בל תאחרו לעשות לי כחפץ לבבכם.

בן המלך באהבתו הגדולה אליה נסה עוד בפעם אחרונה להטות לבבה לחפצו. ויאסוף אליו את חכמי היהודים יושבי העיר, ויגד להם כי לא יחיה כל נשמה מכל כ"י בעיר אם לא יטו את לב הנערה לעשות כרצונו. בלבבות מלאי פחד וערדה על חייהם וחיי אחיהם, הלכו בפיק ברכים אל בית הסוהר וידברו על לב הנערה דברים טובים ונחומים לקחת לקח ממקרה אסתר המלכה אשר על ידה עשה ד' תשועה גדולה לכל ישראל, ומי יודע אולי יד ד' עשתה זאת להיטיב בגללה לבני עמה העשוקים. אמנם גם דבריהם לא הוציאו פרי באמרה: כי אסתר לא היתה מוכרחת להמיר דתה, ואנה אני באה? את דת קדשנו לא אעזובה ויעבור עלי מה! אם כשר הדבר בעיניכם, תנו אחר מבנותיכם אל בן המלך, ואני הנני מוכנת להיות נהרגת על קדוש שמו הגדול.

קשי ערפה העלה חמת בן המלך לאין מרפא, ויצו להסיר את ראשה מעליה. שר הטבחים [הענקער] נסה גם הוא להטות לב הנערה להמיר דתה טרם הסירו את ראשה, על דרך אכזרי מורא מאד. בעמוד הנערה העדינה על במת־ההרג [שאפאט] דקר בחרבו כמה פעמים בערפה ובכל פעם העיר לבבה להמיר דתה. „קאפיר בן קאפיר" קראה הנערה אמיצת-הלב, תפארת בנות החיל „לשוא כל עמלך!" ובעוד הוציאה מפיה

המלים

המלים „שמע ישראל ד׳ אלהינו ד׳ אחד!“ הוסר ראשה מעל שכמה בחזקת היד.

במות הנערה שככה חמת בן המלך ויתעצב אל לבו על אשר עשה ונוחם נסחר מעיניו, ומה כלתה רוחו לראות רוח חיים בנערה העדינה אשר נקטפה באבה בקצפו וחמתו, אבל לשוא! אתם אלי הארץ! הן אמנם יש לאל ידכם להרוס חיי גבר בהגה היוצא מפיכם, אך לא לשוב ולבנות הריסות ידכם.

גויה הנערה נתנה לידי נשיא הערה רפאל צרפתי להובילה לקברות. על קברה כוננה מצבת-אבן גדולה למזכרת נצח. מקום קבורתה קדוש מאד בעיני היהודים גם המושלמנים עד היום הזה והשבועה בזכרון הבתולה ההיא קדושה מאד ולא יחללוה.

בן המלך צוה לתת מכספו סך מסוים בכל שנה ושנה אל אבות הנערה. שתים מאחיותיה יצאו מרעתן מגודל צער ויגון על מותה. בשנת 1854 נורעתי אל בני משפחת הנערה אשר ראו בעיניהם את מתתה. כמה מחכמי ישראל יושבי אפריקא חברו על המקרה ההוא שירים נבחרים אשר במו הציעו פרשת גדולת הנערה באומץ־רוחה ויראת ד׳ הטהורה אשר מצאה קן לה בלבבה הטהור, ואני ראיתי בעיני כמה מהשירים ההם והעתקתים לי.

אַחֲנה בנות עמי בואינה על קבר צולייקא העדינה, פה תלמדנה לדעת נפש עדינה ויקרה. שיתו לבכן להתבונן כי כואב עשתה בתולת עבריה אשר לא למדה דעת דרך תבונות, בתולה אפריקאנית אשר לא לה נודעו עקבות חידיעות ולמודי-רוח אשר תלמדנה את בנותיכן באירופא, אשר אולי גם כתב לא היה לאל ידה. אם גם את בנותיכן תחנכנה על פי דרכן לטעת על תלמי לבבן אהבת ד׳ וחוקיו הקדושים, באופן אשר תהיינה ראויות להיות אחיות נכבדות של צולייקא, אם גם בין בנות עמי באירופא תמצאינה רבות בנות-חיל כצולייקא? זאת לא ארעה; שאלו זאת אל לבכן, והשיבו לכן אמריכן.

אף אם עשוקים ורצוצים היהודים מחמת המציק כאשר זכרתי, בכל זאת רב מספרם בעירות מאראקא, פעץ טעטואן, מאגאדאר, טאנזא סוערא וערים אחרות עד סך מאה אלף נפש, ולפי דברי תושבי הארץ יעלה מספרם עד כדי שתי מאות אלף. כל ב״י יושבי הארץ הזאת יראים את ד׳ בכל לבבם, ורבניהם יודעים היטיב את למודי התלמוד, וביותר יעמיקו להגות בספרי הקבלה, ומהם גם יסחרו בה בהיותה להם מקום לכסף מוצא ע״י כתיבת קמיעות במחיר כסף מלא. גם כמרי הערביים כותבים קמיעות לבני דתם. ובכלל, היהודים שמה אינם נבערים מדעות ידיעות שונות, מלבד היושבים בפלך טיפעלעל על הדרך העולה טימבוקטו, אשר שם שורר יורש העצר במשרת משנה-למלך: שם היהודים יחד יבערו ויכסלו. באיזה מקומות מסחרם פרץ לרוב, גם נמצאו ביניהם עשירים גדולים אבל חיים חיי צער ויגון מרבה להכיל. אם אמרתי אספרה כמו מרוב ענים ומרודיהם בארץ הזאת, אז רק אכפיל הדברים אשר כבר דברתי והגדתי מחלאות אחב״י היושבים בארץ פרס; כבארץ פרס, גם בארץ מאראקא נאנחים הם ונאנקים תחת עול קשה ומרודפים על צואריהם מתגרת יד קנאת־הדת השוררת בלבות עמי הארץ בקטן כגדול. ועוד תגדל רעתכם ביתר שאת, כי בעוד אשר נתן הרשיון ליהודים בארץ פרס ללבוש כבגדי יתר התושבים, מוכרחים הם במאראקא לשאת מלבושים מיוחדים להם לאות חרפה ודראון. גם הנוצרים

היושבים במאראקא סובלים חלאות רבות כיהודים בעוד אשר בפרס להם היתרון מב"י האומללים באיזה דברי חופש. איש יהודי או נוצרי כי יעבור לפני ביה־תפלה לישמעאלים מוכרח הוא להסיר נעליו מעל רגליו ולעמוד בגלוי ראש, והנערים זורקים על רגליו חרשי זכוכית ומעפרים אותו בעפר וטיט חוצות. כי ירהב איש איירופי להתראות בחוצות העיר בבגדיו האיירופיים חייו תלואים מנגד כל רגע. בעוד יתנשא אחריו קול רעש גדול הקורא: גיאור! [כלב] משליכים עליו המון אבנים מכל עברים. ובאמת על זאת ישתומם כל איש לראות יושבי ארץ הקרובה לארצות איירופא, והנקשרת להן ע"י המסחר הרב והעצום, מקשיחים לבבם לכל איש נכר הארץ גם לילידי הארץ בעלי דת אחרת ותכלית שנאה ישנאום להרע להם באכזריות קצף בכל אשר יש לאל ידם. רק בערים הגדולות העומדות על חופי הים מתאמצים צירי ממלכות איירופא להגן בכל עוזם בעד בני איירופא ולעמוד לימינם בכל עת מצוא. אבל כפנים הארץ שם עשוקים הם ונדכאים באין חמלה.

אם רק תתאחדנה כל ממלכות איירופא האדירות לשים מחג ורסן בפי העמים הפראים האכזרים היושבים קרוב להן, מה תגדל אז הטובה אשר תצמח מזה להן ולהשכלה ולהמון אנשים מדוכאים על לא חמס בכפם. —

התלאות הרבות אשר עמדו לשטן על דרכי בארץ-החמסים ההיא הכריחוני לשוב לאלגיריען. ואחרי שבתי שם ימים לא כבירים נסעתי מזה לעיר מארסייל בארץ צרפת.

כוג.

התבוננות כלליות ע"ד היהודים היושבים בצפון אפריקא.

מדותיהם ומנהגיהם. התנהגותיהם בשמירת השבת וי"ט, בימי חולת בניהם, בימי תמוכתם, ובעת לקברות יובלו.

מרבית היהודים שם הולכים, בימי החול, בכל ערב ובוקר לביהכ"נ לשפוך שיחם לפני ד', ובשבתות ויו"ט מתקבצים כלם לבית התפלה ועובדים את ד' בכונה גדולה והגות-לב. אחד מתוך העדה אשר לו קול נעים וערב יתפלל עד תפלת ישתבח, ואח"כ יתפלל הש"ץ עד קריאת התורה. פיוטים אינם נאמרים שם רק בלילה הראשון לחג הפסח וראש השנה ויום הכפורים. מנגינותיהם נעימות מאד לאזן השומע. נוסח תפילותיהם באזיה ובאפריקא הוא נוסח ספרדי, והנגונים כמנהג הארץ.

אחד מבני העדה כי יקח לו אשה, אז מוציאים שני ס"ת, ואחד מהם מעוטר בעדי עדיים. ככלות קריאת סדר השבוע, יקרא החתן לעלות לתורה, והוא לוקח את ס"ת המקושט בידו, יעלה על הבימה ויקרא בו בתורה ספור אליעזר עבד אברהם בעת שלחהו אדונו לקחת אשה לבנו ליצחק. כל פסוק אשר יקרא החתן מפיו מתוך ס"ת יתרגמוהו איזה מנערי העדה המשכילים לשפת הארץ, ויקראוהו פעמים רבות בנגינות נעימות. תרגום הפסוקים יחשב לכבוד גדול והנערים מתאמצים בכל עוז ללמוד היטב למען יגיעו אל הכבוד הזה.

גם הילדים הקטנים מעוטפים בטלית בעת התפלה. מחוץ לביהכ"נ נמצאים כמה אנשים גדולים אשר אינם נושאים ציצית כאשר ראיתי כאלה בקורדיסטאן; אנשים כאלה נמצאים גם במאראקא ובכפרים סביבות אלגירען כי בכלל אינם מדקדקים שם במצות ציצית. נשי ב"י באזיה גם באפריקא אינן הולכות לביה"כ להתפלל, רק בהמול בשר בניהם תבאנה לביהכ"נ,

ונמצאות

ונמצאות איזו נשים זקנות הבאות לביה"כ בימים הטובים. בכלל יקר מאד למצוא בשני חלקי התבל הנוכרים אשה אשר תוכל לקרות ולכתוב, ולא רק הנשים העבריות לבד כי גם כל נשי הארץ נבערות מרעת מאד.

מדקדקים מאד בשמירת השבתות ויו"ט כן בנוגע לתפלות וכן בעשית מלאכה ושאר תענוגי בני אדם. בכל ימי היותי ביניהם לא ראיתי אף אחד מאחב"י שיחלל את השבת ויו"ט בעשית מלאכה או כדבר המסחר מלבד בענין הכירת ונחוץ מאד, אבל במצוות אחרות אינם מרקדקים כ"כ כאשר אנחנו עושים באיראפא, עד"מ באפית המצות לפסח ובמאכלות אסורות. ככה ראיתים אוכלים בפסח אורז וקטניות פול וכו' גם שותים המשקה הנקראת „רום".

סדר הפסח אצלם כאשר הוא אצלינו, מלבד כבואם באמירת ההגדה אל חלק הראשון מספור יציאת מצרים, לוקח אחד מבני המשפחה את הקערה ומגביה אותה מעל לראש כל אחד מהמסובים על רגעים אחדים, וזה האיש אשר לא יעשה לו כואת, מאמין להיות גבר לא יצלח בימיו. ביחוד נמצא המנהג הזה אצל ב"י אשר בטונים, בעוד אשר המשכילים בעם באלגיריען אינם משימים לב על המנהג הזה באזיה ראיתי מנהג אחר נכון בלילי הפסח. מלבישים את נער אחד בכלי-גולה. וטרם התחלת אמירת ההגדה יתראה לפני המסובים במקלו בידו וילקוטו על שכמו. בעה"ב שואל אותו: מאין תבוא עובר אורח? מארץ מצרים יענה הנער. הכי יצאת לחירות מסבלות מצרים? כן אמנם ישיב הנער ועתה הנני בן חורין! אנא פניך מועדות? הנני הולך לירושלים! יענה ויאמר. ברוב גיל וחדוה מתחילים המסובים לספר ביציאת מצרים בלילה הראשון בלשון הקודש ובלילה השני בשפת הארץ. גם הנשים כלנה יושבות סביב השולחן. גם מזמרים שירים ותשבחות וכל המראה לא לבד כי יקר הוא לעין הריאה כי גם נשגב הוא ונעלה ומעורר רגשות נשגבות בלבות המסובים. מיום השלישי עד יום הששי מרבים לצחוק בצחוק הקארטי, גם חכמי העדה לא ימשוכו ידיהם מצחוק ההוא. בכל ימי החג לא יעשה שום מלאכה או דבר מסחר וקנין, רק מרבים בעבודת ד' ובתענוגי החג. בלילה האחרון מביאים שבלים מן השדה ומערבים אותם בפרחים וירק דשא ומפזרים אותם יחד על קרקע הבתים, גם מניחים אותם על השולחן, והוא לאות האביב ומשלחת הברכה בשנה הטובה ודשנה אשר תבא אל בתיהם והמנהג באלגיריען ללכת אל חכם העדה בלילה הראשון למען יברכם מברכות פיו! בעיר אראן ראיתי מנהג אחר וזה הוא: בליל ערב חג הפסח הנקרא אצלם לעל-על-ראם אינם אוכלים שום דבר רק ראשי כבשים. ולפי הנראה הוא לזכרון קרבן הפסח אשר הקריבו אבותינו בע"פ. —

בלילה האחרון מחג הפסח הנקרא „לעל-על-מיימון" לא יבא בשר אל פיהם רק מאכלי חלב גם הולכים או לבתי רעיהם לאכול ולשתות. באראן ומאראקא, מלבד השבלים והפרחים עוד מעמידים על השולחן קערה מלאה זהב וכלי-יקר לאות עושר וכבוד לשנה הבאה: בטעטואן ומאראקא מביאים על השולחן קערה מלאה מים ודגים חיים שוחים בהם. ועד חצות הלילה הולכים כלם לבתי רעיהם. בהלוך האנשים צעירי הימים לבתיהם בלילה ההוא, יאמר אחד מתוכם: „על מיימון" והשני יענה בקול „מי־זאת" והשלישי אף הוא ישיב אמרו „פערטש-אללאה"! דרוש דרשתי אחרי הוראת המלת ההנה, ויוגד לי, כי המלה מיימון ומי זאת הן שמות אנשים מוצלחים מאד ועל ידי זכרון שמותם מברכים זה את זה בשפע ברכה והצלחה. מלות „פערטש-אללאה" הוראתן: יתן ד' הצלחה.

גם

גם בחג השבועות להם מנהגים מיוחדים. מתקבצים משפחות משפחות בבתיהם ואחד מביניהם יקרא בקול בדברי התורה, ואחרי כל חלק וחלק יותן אל המאספים לאכול ולשתות.

בחשעה באב בלילה מתקבצים ובאים לביהכ"נ, והחכמים אומרים קינות ושאר שירים מחוברים על דברי היום. ואחרי ככלות אמירת הקינות יסופר מעשה חנה עם שבעה בניה כנזכר במדרש רבה. בקורדיסטאן ראיתי מנהג אחר. חכם העדה יקום ממושבו ויאמר אל בני העדה: אחי היקרים, מה ארכו הימים מעת נחרב בית קדשנו, ועד היום לא הי' לאל ידנו להקים הריסותיו. ככלותו לדבר הדברים האלה יככו כל הנרות בביהכ"נ, וכלם נופלים על פניהם ארצה ומתחילים לתנות בבכיה בקול יללה מחרידי־לב; אח"כ מדליקים נר אחד וחכם העדה יגיד להם בשפת קורדית בקול בוכים את ספור חנה ושבעה בניה. בבוקר למחרתו מתאספים עוד הפעם בביהכ"נ ומתפללים ואומרים קנות כנהוג, ובאיזה מקומות נושאים תפילין, ספר התורה עטוף בצעיף שחור ויזרו עליו מעט אפר. בקריאת ההפטורה יתורגם כל מקרא לשפת הארץ וקורים אותם בנגון.

בראש השנה מתקבצים לביהכ"נ מתפללים ואומרים פיוטים אחדים, ויתר ההנהגות כמו אצלינו, מלבד כי גומרים תפלתם עוד טרם חצות היום שחרית ומוסף גם יחד.

בערב יוה"כ התבוננתי כי מהם מדקדקים מאד במנהג סבוב הכפרות, ומהם לא ישיתו לב לזה. אחר חצות היום מתפללים תפלת מנחה וגום יתנו למכים [מלקות] כאשר אצלינו. בארץ פרס מוכים המה על דרך הנזכר בתלמוד בבמ' סנהדרין. כל אחד מבני העדה מפשיט בגדיו עד ירכיו, וישען על העמוד עד אשר יקבל ל"ט מכות נאמנות ונמרצות לכל משפטן. וכאשר הגיע הדבר אלי לא הי' את נפשי להיות מוכה מכות אכזריות כאלה, ואומר להם: אחי היקרים! הנני יליד איירופא ולא אוכל להוסר על אופן זה כי לא הסכנתי לזה בארץ מולדתי; לפני יוה"כ לא אמסור את גוי לפצעי וחבורתי, כי אפול למשכב ויצא שכרי בהפסדי. אחרי אשר צחקו עלי ועל דברי הניחו לי. בבוקר וערב הולכים לביהכ"נ וכמה מהם לובשים לבנים. תפלת שחרית תמשך עד חצות היום ואז הולכים לבתיהם לנוח שתי שעות. תפלת מוסף ומנחה וכו' תמשכנה עד לעת ערב, וכלם מענים בצום נפשיהם כל היום הקדוש ההוא.

בחג הסכות מוזהרים מאד לשמרו כהלכתו, ויושבים רק בסוכה; וכמעט יש לכל אחד לולב ואתרוג ושמחים ומתענגים מאד בכל ימי החג ההוא. בליל הושענא רבה מתנהגים כב"י אשר באיירופא. ובעיר טריפאלים אומרים סליחות בין הפרקים ותוקעים בשופר, גם מרבים לשתות קאפע. אחרי כן יקח כל אחד קיבץ־ערבי־הנחל [הושענא] בידו ומכים בה איש על שכם רעהו לכל הבא בידו, הנקלה בנכבד והנער בזקן באין הבדל מאומה. גם הנשים תעשינה ככה, וכל מכה ומכה לכבוד גדול תחשב לאיש המכה.

ביום שמחת התורה יעמוד אחד על הבימה וס"ת בידו וכל בני העדה מקיפים אותה שבע פעמים ומזמרים שירים ותשבחות, ובאיזה מקומות מקיפים רק פעם אחד. מנהגי חנוכה ופורים אין בהם הבדל מאשר הם אצלינו.

ילד זכר כי יולד יתנהגו ע"ז האופן: מיום הולדו עד יום השמיני, בכל לילה ולילה יעשה אבי הילד משתה ושמחה לאוהביו וקרוביו. משתה הראשונה נקראת „סעודת אליהו" והלילה האחרון הוא ליל יום המילה יקרא כשם

בשם „בילארה" אשר גם אז יתאספו קרובי ומכירי האיש, וחכמי העדה לומדים לערך שתי שעות ואח"כ אוכלים מן המשתה אשר נעשה להם ואחרי הסעודה לומדים ומזמרים כל הלילה עד אור הבוקר. ובבוקר יום השמיני ימול בשר הילד.

ואם נקבה תולד, יתאספו קרובי ואוהבי האב גם חכמי העדה בליל יום השמיני ללדתה. הילדה תובא לפני החכם הראשון והוא ימסרנה לשני, והשני לשלישי וכו' עד תום כל הקרואים. ככה יעשה שלשה פעמים ובכל פעם כבוא הילדה ביד איש יניח מטבע של זהב בערשה מתנה אל המילדת.

מנהגי בר מצוה הם על אופן זה. איזה שבועות טרם הגיע הנער לשנת השלש עשרה ילמדהו החכם איזו דרשה. ביום השבת הנקרא „תפילין" לפני היום המיועד יעשה אבי הנער משתה לאוהביו וקרוביו אשר תמשך עד יום א' בבוקר. אחר חצות היום הולכות הנשים מלבושות בגדי כבוד לכל אוהביו ורעיו של הנער לקראם אל המשתה, בהקבץ כל הנערים מגלחים שערות ראשם וכל אחד מהקרואים יתן מטבעת זהב לשכר המגלח, אח"כ אוכלים ושותים ומטיבים לכם לפעמים עד אור הבוקר. ביום השני בבוקר יעדו את ביהכ"נ בכל מיני פאר, ורב העדה ומורה הנער ילכו אל בית אביו להניח לו תפילין ולהלבישו בטלית, ויוליכוהו בקול המון חוגג בשיר וזמרה אל ביהכ"נ. ובבואם לקריאת התורה קוראים את האב ואחד מקרוביו לעלות לתורה. אח"כ יברך החכם את הנער והנער יתחיל לדרוש ברבים את דרשתו אשר למד בעוד אשר אביו וקרוביו יתנו מנדבות ידם לעניים. אחרי ככלות כל אלה, כל אחד יברך את הנער וכולם הולכים עמו לבית אביו ושם אוכלים ושותים יחד. אח"כ ילך הנער מעוטף טלית ותפילין באחותו מרעיו אל כל הנשים קרובי אבותיו לראותן פנים וכל אחת תתן לו מתנות, ואז ישוב הנער לבית אביו. בלילה מתאספים קרובי ואוהבי אביתיו עוד הפעם ואוכלים ושותים ושמחים עד אור הבוקר.

יום השבת לפני הנשואין יום משתה ושמחה להם. בליל יום החופה מתקבצים החכמים וקרובי ואוהבי החתן ובאים לביהכ"נ. כאמצע חצר ביהכ"נ מכינים מקום מושב מקושט בערדים ומעמידים אצלו איזה כסאות. חכמי העדה ואבות וקרובי החתן והכלה מוליכים את הכלה אל מקום מושבה, ואצלה יושבים החכמים זמן מה ואחרי עזבם את מקומם ישבו תחתם אבות החתן והכלה והם ישימו ידים לקרוביהם עד תום כלם לשבת הדבר הזה ימשך לערך שתי שעות ואז תשוב הכלה לביתה. בבוקר יום החופה ילך החתן ומרעיו והכלה עם רעותיה לבית הרחצה. אחר חצות היום ילבוש החתן מחלצות ומתעטף בטלית והולך לביהכ"נ בלוית חכמי העדה וקרוביו להתפלל תפלת המנחה ואח"כ מוליכים אותו לביתו. בהגיע תור החופה מכינים בחצר ביהכ"נ מקום גבוה לשבת, וחכמי העדה וקרובי ואוהבי החתן והכלה מביאים את הכלה מעוטפת בצעיף ומושיבים אותה עליו. אחרי אשר תשב על כסא כבודה יעמוד החתן לימינה, וחכם העדה יעטף אותה בטליתו של החתן ויאמר ברכת הנשואין, ואחר הברכות יתן להחתן והכלה טבעת הקדושין. וכל הקרואים מזמרים שירים ותשבחות בקול המון חוגג. ואח"כ קוראים הכתובה וחסל סדור הקדושין. בערב היום ההוא מתקבצים כל הקרואים אל המשתה, והחתן והכלה יוכלו החדרה. אח"כ ישוב החתן אל הקרואים ויחד שמחים וצוהלים עד הבוקר בתופים ומחולות. שבעה ימים רצופים חוגגים את שמחת הנשואין בטשתה ושמחה. בשבת אחרי החתונה יובא החתן לביהכ"נ בהמון רבת, ורעיתו נשארת

בבית

בבית, ובעת יקרא לעלות לתורה הוא וקריביו ומיודעיו נודבים נדבות רבות לעניים, ואחרי כלות התפלה ישובו לבית ושמחים ומתענגים עד יום המחרת.

בארץ פרס ראיתי בין אח"כי מנהג אחר. גם שם מתקבצים לבית החתן והכלה כל שבעת ימי המשתה לשמוח ולהתענג ומכינים מקום מושב גבוה להחתן והכלה נשען על אחד מכותלי הבית, ושני נרות מדונג מצופים זהב דולקים משני עבריהם וכל הקרואים מזמרים שירים שונים, אוכלים ושותים והולכים לבתיהם. ככה יעשה כל שבעת הימים.

כי ימות אחד מהם, קוראים לנשים מקוננות [ירמיה ט. י"ט]. אשר תשבנה על הארץ אצל המת ובילדה רבה תשאינה קול הגה והי, והמנהגים לזה כאשר נזכרים בתלמוד מסכת מועד קטן. הנשים הקרובות אל המת תעשינה מספר כתנים, תמרוטנה שערות ראשיהן ואת פניהן ישרוטו שרטת עד שפך דם עליהן, דבר אשר נזהרנו בתורת ד' לבלתי עשהו. חכמי הערה התאמצו בכל כחם לבטל המנהג הזה אבל לא צלחה להם עד היום. הקינות כוללות אלה הדברים הראוים לערך המת ומפעליו, וכמעט על כל מת מחברים קינות אחרות. בארץ פרס יקוננו החכמים על המתים, והנשים לא תגונה שער ראשן וגם בכשרן לא תשרוטנה שרטת שתי שעות סופרות ומיללות הנשים המקוננות על המת ואח"כ יובל לקברות. בארץ פרס לא יתחילו לקונן על המת טרם רחץ במים, ובאפריקא יטהרוהו במים אחרי כלות המקוננות לקונן עליו. כאשר יובילו את המת לקברות, הולכים החכמים לפני מטתו, ואומרים בקול רם י"ב הפסוקים הראשונים של מזמור צ'א בתהלים. בכל ארץ אזיה ואפריקא אינם קוברים את המת בטליתו. והמנהג במאראקא אשר גם ימים רבים אחרי הקבורה מתקבצים על קברו ומקוננים עליו, והנשים תגונה את שערות ראשיהן[1]).

אחרי אשר דברתי ממנהגי אחב"י בארצות הנזכרות מיום הולדם עד יום מותם, אכלה מדברותי בדברי המלך החכם: טוב שם וכו' ויום המות מיום הולדו וכו' והחי יתן אל לבו [קהלת ז' א' ב'] ואני תפלה שימלאו דברי ישעיהו הנביא אשר רוח ד' דבר בו: בלע המות לנצח ומחה ד' דמעה מעל כל פנים וחרפת עמו יסיר מעל כל הארץ כי פי ד' דבר, ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו, זה ד' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו. ישעיה [כ"ה ח' ט'].

אחרית דבר.

בשובי לאיירופא כלו דברי מסעותי. ואף אם נורא הוא לפעמים מראה העוני ודמות הלחץ מחיי כ"י אשר ערכתי בספרי לפני הקוראים היקרים, אני עשיתי את שלי להגיד קשט אמרי אמת ככל אשר ראיתי והתבוננתי. ואם בכל זאת שגיתי לפעמים, חלילה לא בכונה נעשתה ואת כי רק אדם אנכי ושגיאות מי יבין. כל אדם נחשב בעיני כאח לי, ואף אם לפעמים מצאתיו נשחת מאד בדרכו על הארץ, בכל זאת הכרתי בו תמיד את צלם אלהים אשר בו נעשה, ובהשפטי על דרכיו ומעלליו לא הלך לבי אחרי עצת אהבה או שנאה לדבר תנשפט אשר שתה קן לה

כו

---

1) ר' פתחיה נספרו נך 169 מספר ממנהג כוח נמרן קלסריק, ומס תלמודנה תכתיס את נכותיהן קכס וכתי למען תוכלכה לקונן על המת, ולפי הכללה הוא מנהג ימן כוחן מאד, ונס ירמיה מנכיא יוכיר המנהג הוס.

כו עוד טרם חריצת המשפט, רק האמרה היתה לי לקו והצדק למשקלת בכל אשר הי' לאל ידי.

ואף אם הגדתי לפעמים ממצב בני עמי הרוחני כי ברע הוא בהיותם נבערים מאד מדעת, בכל זאת עוה אהבתי אליהם מאד. כן גם לשפת יתר יחשב לי להכטיח לעין השמש כי אהבתי לא עורה את עיני מהגיד דברי אמת וצדק. לא שכחתי כי כל אחד מישראל אחי הוא, בן אברהם אבינו וגם לו חלק ונחלה בתורתנו הקדושה מרשה קהלת יעקב אשר נתנה לאחוזה לכל אשר בשם ישראל יכונה.

אני הגבר אשר שוב ישוב עתה מארצות רחוקות ללכת לארץ מולדתו מקום ערש ילדותו, מקום שבו ביתו וכניו המצפים על ביאתו בעוד הוא מכתת רגליו דרך מדברי תלאובות והררי שממון, ואשר עומד הכן לשוב עוד הפעם למסעותיו, אני הוא אשר ארהיב בנפשי לדבר דברים אחדים גם לאחי היקרים היושבים באירופא ולהעיר לבבם על דבר הנוגע לעצמם בתהלוכות חייהם. ראשית דברי אל אחי יושבי ארצות רוסיא פאלען ומאלדוי. לא אשקר באמונתי אם אומר: כי אין אחד מהם היודע ביתר שאת ויתר עז ממני להכיר ולהוקיר יקרת מעלת דתנו הקדושה, אשר אחת היא לנו לכונן על ידה את היכל האושר האמתי והנצחי ושלום אמת על עמודים קימים כל ימותו כל ירופפו מסערות מקרי הזמן ותחבולותיו לעולמי עולמים; אין אחד מפלם היודע יותר ממני לערוך ערך אמתת המאמר הנשגב: והגית בו יומם ולילה.

אולם המאמר הנזכר כל יפריע אותנו להניח ידינו מלמוד שאר החכמות והידיעות בכלל. „**יפה תורה עם דרך ארץ**" אמרו חכמינו ז"ל והם עשו כאשר אמרו. נלכה נא ונדרשה אחריהם אז נראה לדעת כי לא נבצרה מהם כל דבר חכמה ודעת. ובאמת זאת רק זאת תפארתנו ותהלתנו.

תורתנו הקדושה והתמימה ברה כשמש מאירה עינים. לא בערפל חתולתה, לא חלו בה ידי אדם אשר זה דרכם מני אז לצרור לפעמים באפל את תורת-לבם מולדת רוחם ותחת חשכת סתרה צפונות מזמות לכבם. לא כן תוה"ק אשר יסודתה בקרש קדשים, רוח ד', ארון תכל ומלואה בה ומלתו על לשונה; ואיככה ימצא מקום או פנה בכל מרחבי הבריאה כלה אשר יבצר לדבר ד' לחדור שמה בכל הדר קדשו, ובהמלא כל העולם מכבודו אין יתכן כי דבר ד' יתנגד אל חוקיו הנצחיים השומרים תפקידם בכל מלא רחב הארץ לעולמי עד: ואם כי מעולם לא הי' לנו למנוע את בנינו מלמודי החכמות והמדעים נוסף על למודי תוה"ק, אף כי בימים האלה ובזמן הזה, עת אשר גם בארצות הנזכרות, מתחיל עמוד הענן וערפל אשר עמד לשטן על דרך אחב"י לנסוע הלאה על יד על יד, והמורתו הולך וקרב עמוד האש ואור להאיר דרכם לפניהם ביחוסם אל העמים אשר בקרבם הם יושבים. ותחת אשר לא קרבו זה אל זה כל הלילה הארוך אשר הפריד ביניהם זה ימים כבירים בחשכה גדולה, ותחת אשר עד כה הביטו עליהם העמים מבעד לעב הענן [קנאת־הדת] גם היו במחשך מעשיהם לרדפם על צואריהם בתגרת ירם, עתה תורות לאל עלין רוח הדעת עברה ותטהר חשכת העלטה, ועיניהם תראינה אור כהיר כי גם ליהודי לכב טהור ורוח נכון, והוא גם הוא ימהר להשיב אהבה אל חיקם. וההרגל הנורא אשר לא יוכלו העמים למיש צוארם ממנו עד כה חולף והולך לו, עתה חובה עלינו ללמד את בנינו לדעת את הלמודים והידיעות אשר פתחו שעריהם לחקר בינת האדם

ברכות

ברבות הימים. ובפתחנו להם שערי הדעת, עלינו להגן בעדם ולשמרם מכל מכשול לבל יצרו צעדיהם בדרך החכמה ויט אשרם מני אורח הנכון לכל ישלחו בעולתה ידיהם לקטוף חוח תחת שושנה ואז גם חכמתם תתבלע. —

עלינו לתמוך אשורם במעגלי דעות ישרות וחכמת אמת, ולהורות להם להבדיל בין אמת ושקר בין הדברים אשר בקודש יסודם ובין אלה אשר לאדם דרכם ורק למראית עין יופיע אורם ובקרבם ישימו ארבם. „**יפה תורה עם דרך ארץ!**" המאמר הזה יהיה נר לרגלינו גם בזמן הזה, או אז ישארו בנינו נאמנים לשבועתם אשר נשבעו לדגל דתנו הקדושה, כאשר נאמנה רוחם אתה בימים שכבר עברו ער חכמת יונית הרימה נסה בכל הארץ.

ואם תשאלוני אחי היקרים: מה זה ימריצני עתה לקרוא באזני בני עמי את המאמר הקורם הנזכר? ע"ז אשיבה אמרי לכם. הנני יליד ארץ אשר אחי ב"י היושבים כה אינם שמים לב אל המאמר היקר הזה. לא אכחד כי לראבון לבי ראיתי וגם אראה עוד את כל הרעה הגדולה אשר מצאתם עקב הדבר הזה. וכאשר אסב עיני מזה ואתבונן על דרכי אחב"י יושבי ארצות אשכנז וצרפת, אשר פתחו שעריהן לאמת וצדק זה יותר מחמשים שנה, גם שם שכחו בני עמי את דברי המאמר הנשגב הזה. ומה היתה אחרית הדבר, כי כמעט כל איש אשר בחר בלמודי החכמות והידיעות לבד פנה עורף אל דת אבותיו, ואם לא פקח ד' בימים האלה את עיני אנשי לבב אשר נגע יראת ד' בלבבם לאהבת תוה"ק, אז על המדינות ההנה יאמר: „**תורה נשכחה.**"

לא כאלה חלק בני ישראל אשר דברי המאמר: יפה תורה עם דרך ארץ ערוכים ושמורים בלבביהם. אצלם התורה והחכמה תפרחנה כחבצלות ואין אחת נוגעת בחברתה כמלא השערה. ובני דור החרש נאמנים באהבתם לתורת ד' הצרופה, ומלבד כי החכמה לא תתן מגרעת בקדושת הדת עוד תשית לראשה עטרת תפארת, רק זאת היא הדרך הישרה לכל איש ישראל.

עתה יראו אחב"י יושבי ארצות רוסיא, פאלען ומאלרויא, ויקחו מוסר מאחיהם באשכנז וצרפת! מהם יחכמו לדעת גודל המכשלה והרעה אשר תצמח לב"י בהטותם לאחד משתי הקצוות. כי כאשר לא טוב לאיש ישראל לגרוע עינו מלמודי החכמות והמדעים, כן עוד תגדל רעתו בעזבו תורתו הקדושה וישים כל עיונו רק בחכמות המתהלכות בארץ. רק לדבק יאמרו כי טוב, תורה וחכמה יחד, ואך טוב לישראל, ובזה אצא מאת פני הקוראים היקרים.

אחרי אשר הוצאתי לאור את ספר מסעותי בלשון צרפת בשנת 1856. העברתי קול למען החכמה במחנה החכמים אנשי השם אשר בצרפת ואשכנז, שיעוררוני על ענינים דרושים לחפץ הידיעות להתחקות ולבא על תכונתן בעברי עוד הפעם לסע למסעותי בארצות הקדם ולהורות לי הדרך הנכונה בהוצאת דברים כאלה אל הפועל, תחת אשר חסרו לי דברים כאלה בנסיעתי הראשונה. ואלה הענינים אשר עוררוני אליהם החכמים הנודעים בשם, הנני מוציאם לאור אולי יצמח מהם תועלת לנוסעים אחרים, או לתועלתי אני אם יאבדו ממני בדרך.

החכם הגדול ד"ר שלמה מונק נ"י בעיר פארים ביום 14 סעפט. 1856
העירני על ענינים שונים בכלל ופרט, ואלה הם:

להשיג

1. בכלל.

א) להשיג לוח השנה שלם מאיזה עם בארצות הקדם, או העתקה נאמנה ממנו, או ידיעה נכונה אדותיו בה ידובר באר היטב אם מספרים לימות החמה או ללבנה, אם מעריכים שנות הלבנה לפי חשבון תכונת צבאות השמים או רק לפי חדוש הלבנה.

ב) להודיע ראשית הזמן אשר ממנו מתחיל חשבון השנים הנהוג אצלם.

ג) ע"ד חגים ומועדים, תכונתם ושמותם.

ד) ע"ד תפלות ובקשות. אם אפשר להשיג ספר תפלות מה טוב ואם לא להביא ממנו העתקה נאמנה. העתקות התפלות בערבית. להתחקות על תמונת אותות הכתב, ולדמותם לאותיות שלכתב כנעני [פהעניציש] שומרוני [סאמאריטאניש] ועברי, עתיק וחדש, להתבונן אם נמצאו בתפלותיהם עקבות מלות עבריות, ער"מ איך יקרא שם ד'. ע"ד אמונתם במלאכים ומושגם מהם, ע"ד דעתם בהשארת הנפש; ע"ד מקומות קבריהם, והעתקה נאמנה מכתבי מצבותיהם.

ה) ע"ד ספרי דתיהם הכתובים להשיג אותם או העתקה נאמנה, או העתקה לשפה אחרת.

ו) ע"ד ספרי התנ"ך שלמים, קיצור מהם או איזה חלקים, וביחוד לשים עין על כ"י.

ז) ע"ד מדות ומנהגים. להתחקות על חוקים כתובים באיזה זמן וממי נתנו. ע"ד חוקים בנוגע למאכלים ונקיות וטהרה, ולהתבונן אם דומים הם אל החוקים הנמצאים על ארות הדברים האלה בתורת ד'. גם להתבונן על החוקים הנוגעים לאשה נדה.

ח) ע"ד חוקי נשואין ומנהגיהם. אם נושאים נשים רבות, אם יודעים מדיני חליצה וכתובה. ואם אפשר להשיג כ"י מגיטין, או העתקה נאמנה מהם.

2. בפרט.

א) ע"ד „שבט בני ישראל" להתחקות ולדרוש אחרי ראשית מוצאם, אם הם מצאצאי יהודים גמורים או מן גוים אשר קבלו עליהם דת ישראל. אם נמצאו אצלם מלבד ס' דברי הימים הנודע והנזכר, עוד ספרים אחרים מדברי ימות עולם, ולהעתיקם. גם להודיע נאמנה ע"ד תולדותיהם וכו'.

ב) **היהודים בסינים.** ידיעה נכונה וברורה מכל דבריהם.

ג) **היהודים באפגאהאניסטאן.** ע"ד כל ענינים בכלל ובפרט ע"ד תפלותיהם, שפתם ומנהגיהם וכו'.

ד) **היהודים בפרס.** ידיעה כלליות. לחקור אחר כ"י באותיות עבריות, והעתקה מתנ"כ בשפת פרסית.

ה) **היהודים בארץ ערב.** ידיעה כלליות. וביחוד ע"ד כ"י בשפת ערבית ובאותיות עבריות, ולהשיג אותם; לדרוש בארץ יעמען אחרי כ"י אחד באור על התורה מאת רבי תרחום מירושלים. להודיע בפרטות ע"ד התנ"כ אשר מצא הנוסע בעיר דיאבעקער כמובא בספרו **Cinq années de voyage en orient** אשר לפי דברי היהודים שם נכתב מידי עורא הסופר. גם ע"ד חמשה חומשי תורה הנזכרים בספר הנ"ל, אשר נמצאו בעיר קעפיל ונכתבו מיחזקאל הנביא לפי דברי התושבים.

הערות

הערות מהחכם המפורסם ה' גאלדבערג נ"י בפאריס ביום 20 יולי 1856.

א) לחקור אחרי שמות הערים והכפרים בארצות העתיקות אשיר וארם נהרים „מעזאפאטיאן" ולכתוב שמות האלו כאר היטב בערבית ועבריה.
ב) להתאמץ ביחוד להשיג ספרים שלמים או חסרים, והם שלשה מינים. א) כ"י מספרי תנ"כ; איזה ספרי אפאקריפא [הם אלה הנוספים על התנ"כ] אשר נודעו גם בימי התלמוד, כס' בן סירא, בן תגלת, בן לאנת; אולי עוד איזה בלתי נודעים, עד"מ מיוסף בן מתתיהו הסופר ומזכיר הגדול. ב) ספרי התלמוד. אולי נמצאים בתוכם איזה אשר לא נודעים לנו עד"מ תלמוד ירושלמי על סדר קדשים אשר היה נמצא עוד בימי הרמב"ם, או התוספתא של בר כפרא, ומשלי שועלים של רבי מאיר וכו'. ג) ספרי הגאונים בשפת ארמית או ערבית אשר נמצאים מהם לרוב מאד, כספרי רב שרירא גאון ובנו רב האיי גאון, רבי שמואל בן חפני, רבי חפץ בן יצליח וכו'. או אולי ימצאו עוד איזה חבורים מהקראים מתנגדי התלמוד.

הערה מן החכם ה' לאנדויא בפאריס. 21 סעפט. 1856.

שאלה: אם התנחלה בקבלת העם אמונה מיוחדת בזמן מיועד לביאת המשיח ועל מה ארניה הטבעי, אם יש לה רגלים בתוה"ק.

הערות החכם הבלשן ד"ר יוסט נ"י בעיר פ"פ אם מיין.

א) לדרוש אחרי תולדות הגאונים היותר הקדמונים וע"ד חבוריהם.
ב) ביחוסם אז אל הממשלה, ובפרט על אודות ראשי הגולה.
ג) ע"ד הקראים היותר קדמונים: יוסף בן נח, נפים בן נח. [האוואנדי] בנימין ישעיה ענן, לוי, יפת, גם ע"ד יפת בן סייד, יוסף המאור, יעקב הארקאשני.
ד) ע"ד מקומות מושבות הקראים ומספרם. לדרוש אחרי כתבי יד מהם וביחוד בשפת ערבית.
ה) ע"ד כת שבתי צבי, מנהגיהם, תפלותיהם וחבוריהם.

הערה מהחכם נייגער. ברעסלוי 22 יוני 1858.

בין הספרים העתיקים הנדפסים, נמצאו רבים אשר נשחת תוארם ע"י הוספות מהאחרונים; ע"י מציאת כ"י עתיקים נרע לדעת תוכן הספרים כאשר היו בעת צאתו ראשונה מעט המחברים. במספרם אחשבה גם את תרגום הירושלמי אשר נדפס גם בשם תרגום יונתן, את המכילתא, את הספרי על שני חלקי התורה האחרונים. ואם יצלח ביד הנוסע ה' בנימין למצוא כ"י מחבורים האלה, תגיע ע"י טובה גדולה אל החכמה. עוד לפני שלש מאות שנה לערך הי' נמצא פירושו של רב סעדיה על התורה; ובלא ספק עודנו נמצא בארץ מצרים או בפרס.

אחרי אשר הגיעו לידי הערות הנזכרות בהיותי בארץ צרפת, עברתי לארץ הולאנד, ובאתי ראשונה לעיר ראטטערדאם, ושם נודעתי לאלוף הדרה הסוחר העשיר ה' ל. ל. יקובואהן, אשר העיר את לבבי הוא ואנשים

ואנשים נכבדים אחרים לנסוע אל ארצות הודו המזרחית העומדות תחת ממשלת ארצות הנמוכות [ניעדערלאנדען] לכונן שמה עדת ישראל, תחת אשר עד היום, היהודים אשר שם אף אם לא מעט מספרם, חיים נפרדים ונבדלים זה מזה ואיש איש לדרכו פונה ומעולם לא היו לאחדים. אף אם לא רחקה לי הנסיעה לשם, אבל הוצאות הדרך רבו כמו רבו, ע"כ הצעתי הדבר לפני הרבנים הגדולים בעירות ראטערדאם והאאג, והם הגישו הענין לפני שרי העדה המופקדים מן הממשלה לפקח על דברי ב"י בארץ ההיא [האפקאמיסיאן] ואלה הדברים אשר אמרו עם הספר:

אנחנו הח"מ רבני קהלות ישראל הגדולות בעיר ראטטערדאם והאאג, לכבוד יחשב לנו להגיש לפניכם בזה מאמר[1]) אחר ע"ד התישבות אחב"י בארצות הנמוכות אשר כתבנוהו לרגלי מכתב אשר ערך אלינו הנוסע ה' ישראל יוסף המכונה בנימין השני בנוגע לנסיעותיו אשר יעמוד הכן עוד הפעם לעבור ולנסוע בארצות הקדם. ודברינו אלה יהיו לעדה, כי מלבד אשר לכותינו ירחשו תודות אל הנוסע הנכבד על פעלו כי רב הוא והתועליות הגדולות אשר תוכלנה לצמוח מנסיעותיו, כי גם נבקש עזר וסער בעד הנוסע המפורסם הזה על דרכו אשר הוא חפץ ללכת בה לבקש את אחיו היושבים בארצות הודו המזרחית הנחשבות לממשלת ארצנו.

ראטטערדאם, בירח אייר התרי"ח ליצירה.

ב. ש. בערנשטיין, ראב"ד בעיר האאג.
איב. פאן איב. פעראעס,
ראב"ד לעדת הספרדים בהאאג.
ד"ר ז. איזאקזאהן, ראב"ד בראטטערדאם.

שרי הקאמיססיאן השיבו כי דבר אחד נצב לשטן מהפיק מגמתי בדבר הנסיעה הנזכרת והוא: באשר אינני יליד הארץ לא אוכל לעבור לארצות הודו המזרחית אשר לממשלת הולאנד, אם אין ידי משגת סך מסויים הנדרש לזה עפ"י חוקי הארץ. ולהסיר המכשול הזה פניתי לעזרת אל החכמים הגדולים מורי לשונות ארצות הקדם בכתי מדרש החכמות אשר בעירות ליידען ודעלפציל, והם המליצו בעדי אל שר הממשלה אשר נתן לי הרשיון לנסיעתי אף אם אין בידי צרור הכסף הנדרש לזה. וכאשר בכל זאת התמהמהו שרי הקאמיססיאן לבוא לעזרתי, נסעתי לעיר פראנק-פורט היושבת על נהר טיין, ושם למדתי, לתכלית נסיעתי השניה, את חכמת הפאטאנראפהיע והשטערעאקאפיע וקניתי לי כל הכלים הנדרשים לזה. משם באתי לעיר האנובר והוצאתי לאור את ספרי זה. ועתה, אחרי אשר סדרתי את כל הענינים הנוגעים לי ולכ"ב, הנני עומד הכן בעזרת העליון לשום לדרך פעמי עוד הפעם לארצות הקדם אשר שם ראשית תוצאות החכמות והמדעים ואשר עלטה תכסם זה ימים רבים, וד' יעמוד לימיני ויסערני בישועתו סלה.

---

1) את המאמר הזה לא הענתקתי, כי אין כאן מקומו (הענרת המענתיק).

לוח התקון.

בו יבאו איזה תקונים של שגיאות הדפוס אשר רובם נמצאו בהאריגינאל האשכנזי וגם הערות על דבר ההברה הנכונה בלשון ערבית מאיזה שמות אנשים ומקומות הנזכרים בספר הזה אשר תקן הנוסע בעצמו אחרי צאת הס' הזה מבית הדפוס.

דף	שורה	תחת	צ"ל
א	א	תיבת „מולדתי"	מיותר
	יא	צ"ל יום ו' עש"ק פ' בוא שנת תר"ה	
	יט	זאקים	סאקים
ב	ז	כזיבה	כאסיבא
	לד	התר"ח	התר"ז
	לט	בארבעה עשר לירח אב	ר"ח אלול תר"ז
יג	ב	דיובאר או דיוברים	גיובר או גיוברים
	ד	אליהו	אלישע
יד	י	פיעקאטי	די פיצאטע
	יט	ובכל טור	ובכל השלשה טורים
טו	טו	סאלמאן לוניאדע	שלמה לוניאדו
טז	ז	למערלאש	מרעש
כו	ד	זאכדור	סאכדור
לד	מו	כחמים	רחמין
לו	יג	פחחיה	פרחיה
לח	יט	קוי סאדיאק	קויא סאכדגיאק
לב	ד	למעלה	למטה
	לד	חמשה	ארבעה
מה	יט	אפדלא	עבדואלה
מו	ד	צ"ל עבדולאה	בן ה"ר אברהם סומך
מז	יג	עשירי	תושבי
	יד	ראווי	נאבי
נ	טו	היללאה	חיללאה
נד	ו	אלף	עשרת אלפים
נז	ו	זוקע שעיוך	סוק אסוק
נח	י	שקדים	תמרים
פט	ט	רבי	אבבי
	יא	מחכמי הרבנים	אחד מהחכמים
	כ	כחמים	רחמים
לב	ב	זוסטאר	סוסטאר
	ו	מכ"י	מב"י
	ו	כשיא	חכם
	יח	אחרי הארץ צריך להוסיף מאבנים טובות	ומרגליות
לו	ח	מהודך	מהודו
לז	כד	לעב	לייב
ק	ז	סאלאטא	זלאָטא
	יד	ועשרים	וארבעים
	לב	קארפוט	ארפוט
	לג	קליל	חליל
	לו	סיוואס	ציוואס
קב	ו	ארלן	והרלן

דף	שורה	תחת	צ"ל
קג	יא	מוזערא	מוסטערא
	לח	ששת אלפים	שש מאות
	לד	קירות הבתים	ברחובות קריה
קד	לב	אין כל	אין בו כ"א תיק הספר
	לו	מלות עזרא הסופר	מיותרות
קו	ז	פרעדיאה	פעריידע
קו	כה	מלפכים	יושבים
	מד	מעזוראטא	מעסארטא
קח	ט	דיעבעל	דזיעבעל
	יב	רבס	נשיאס
	לו	סעפט	שבט
	לז	צערבי	זערבע
קי	ג	סארא	זאהרא
	יא	מקאבעם	גאבעם
	יב	איסריט	איזריד
	יד	גאפפא	גאפסא
	טו	תצר	טעזורא
		זפאקם	סוואקם
	כח	קארקעבא	קארקוזאן
קיא	לה	זוזא	סוסא
	מב	בורפיל	בוגיל
	מג	ישעיה	יהושוע
קיב	לא	סארע דע יוסף	זרעה דיוסף
	לו	גאזיר	חסיר
		גיי	חיי
קיג	א	בעלאין	באלייאים
קטו	כח	כוקאף	רוקאף
	לד	באכא	בוכא
קטז	לח	רעטער	נעטער
קיז	ו	גיכגע	חיכגא
	כ	בעני מוסע	בני מוסטא
	כד	לוגוואדד	לוגוואד
	מח	1845	1854
קיח	ו	שמעון	רפאל שמעון
קיט	ט	ריטעלחאד	ניטעלחאד
	כד	ה'	משה
	לא	ברוך	בדוך
	לג	שמוכה	שתים עשרה
	לו	שלשה	חמשה
	לז	כ"י	יצ"ו
	מב	מיכלוב	מכלוף
קכ	ו	מיראד	מסעוד
	לב	טלעמזאן	טלעמסאן
קכז	כב	סנהדרין	מכות
קכח	ו	שמיכי	שלישי

בתעודת הרב מאלגיר שורה ב' חסרו תיבות „לשון עברי" כי כן כתוב באריגינאל שלו.

שמות החתומים על הספר הזה ממשפחה הנכבדה „ששון" בעיר בומביי בהודו המזרחית.

דוד ששון . . .	4
עבראלא דוד ששון .	2
אליהו דוד ששון . .	2
ששון דוד ששון . . .	2
ראובן דוד ששון . .	1
אברהם דוד ששון . .	1
מאיר ששון משה עזרא	1
משה עזרא נסים . .	1

ויכתב ישראל את מוצאיו למסעיו, ואלה לוח מסעיו למוצאיו

Route of J.J. Benjamin's Journey in Asia and Africa.